KÍNAI FILOZÓFIA

ÓKOR. HARMADIK KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

FILOZÓFIAI ÍRÓK TÁRA

ÚJ FOLYAM

SZERKESZTI

MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZIGETI JÓZSEF

XXIV. KÖTET

KÍNAI FILOZÓFIA

ÓKOR. HARMADIK KÖTET

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1980

KÍNAI FILOZÓFIA

ÓKOR. HARMADIK KÖTET

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

MÁSODIK, VÁLTOZATLAN KIADÁS

Válogatta, fordította, a bevezetéseket és jegyzeteket írta

TŐKEI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1980

ISBN 963 05 2356 6 össz. kiadás
ISBN 963 05 2359 0 III. kötet

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1962, 1980

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

ÚJ KONFUCIANIZMUS

Tőkei Ferenc, *A konfucianizmus uralmának megteremtése* 11
Kia Ji, Beadvány a készletek gyűjtéséről 17
Cs'ao C'o, Felterjesztés a gabona megbecsüléséről 20
Tung Csung-su, Cs'un-c'iu fan-lu
Cs'u Csuang-wang 25
Tíz útmutatás 27
A kormányzás komolyságáról 29
A különös és az általános nevek tanulmányozása 30
Az öt elem jelentése 40
Válasz a császár kérdéseire (I) 42
Válasz a császár kérdéseire (II) 50
Válasz a császár kérdéseire (III) 54
A szertartások változásai (Li jün) 61
Jegyzetek 66

HAN-KORI TAOIZMUS

Tőkei Ferenc, *Kísérlet egy taoista szintézisre* 73
Liu An, Huai-nan cï
1. fejezet: A forrás: a tao 75
3. fejezet: Az ég ékességei 83
7. fejezet: A szellemről 85
13. fejezet: Általános elmélet 90
21. fejezet: Summázat 103
Jegyzetek 108

A TÖRTÉNETÍRÁS KLASSZIKUSA

Tőkei Ferenc, *Szï-ma C'ien, a kínai történetírás atyja* 113
Szï-ma C'ien, Történeti feljegyzések (Sï ki)
61. fejezet: Po-ji életrajza 115
74. fejezet: Cou Jen-ről 119

124. fejezet: A vándor kardforgatók 121
129. fejezet: A pénzfelhalmozók 124
130. fejezet: A Nagy Asztrológus előszava a hat filozófiai iskola lényegéről 137
Jegyzetek 143

JANG HIUNG ÉS HUAN T'AN

Tőkei Ferenc, *A „régi szövegek" iskolája* 147
Jang Hiung, Példamutató mondások (Jang-cï fa-jen)
1. fejezet: Tanulás és megvalósítás 151
3. fejezet: Önmagunk tökéletesítése 153
4. fejezet: Kérdések a tao-ról 155
5. fejezet: Kérdések a szellemről 159
12. fejezet: A nemes ember 160
Huan T'an, Új elméletek (Szin lun)
A test és a szellem 163
Jegyzetek 168

WANG CS'UNG

Tőkei Ferenc, *Wang Cs'ung kritikai materializmusa* 171
Wang Cs'ung, Mérlegelések (Lun-heng)
Az eleve elrendelés értelme (Ming ji) 175
Az alaptermészet irányítása (Suai-szing) 184
Az eredeti alaptermészet (Pen-szing) 193
A dolgok természete (Wu sï) 202
Kérdések Konfuciuszhoz (Wen K'ung) 208
Han Fei-cï bírálata (Fei Han) 236
Az égről (T'an-t'ien) 253
A spontaneitás (Cï-zsan) 262
A korok egyenlősége (C'i-sï) 275
A halálról (Lun-szï) 286
Önéletrajz (Cï-ki) 299
Jegyzetek 321

ÚJ LEGISTA TENDENCIÁK

Tőkei Ferenc, *A konfuciánus ortodoxiától egy új legizmusig* 333
Pan Ku, Han-su
30. fejezet: Összefoglalás a filozófusokról 337

Wang Fu, Egy remete elmélkedései (C'ien-fu lun)
A tanulás dícsérete (Can-hio) 341
A szertelen fényűzésről (Fou-cs'ï) 343
Tanítás az alapvetőről (Pen-hiün) 351
A napok kímélése (Ai-zsï) 353
C'ui Sï, A kormányzásról (Cseng-lun) 357
Sziün Jüe, Magyarázó tükör (Sen-kien)
II. fejezet: A kor dolgairól 363
III. fejezet: Közkeletű hiedelmek 364
V. fejezet: Vegyes mondások 365
Csung-cs'ang T'ung, Világos szavak (Cs'ang-jen)
Az égi tao-ról 369
A felfordulás megszüntetése (Li-luan) 371
Elvevés és hozzátevés (Szun-ji) 376
Jegyzetek 386

ÚJ KONFUCIANIZMUS

A KONFUCIANIZMUS URALMÁNAK MEGTEREMTÉSE

A Kína állami egységét megteremtő C'in-dinasztia uralma igen rövid életű volt: az i. e. 221-ben császári trónra lépő C'in Sï Huang-ti-t csak fia, Er-sï Huang-ti (Második nemzedékbeli Császár) követhette; s a dinasztia vaskezű diktatúrája ellen már i. e. 209-ben elégedetlenség ütötte fel a fejét, hogy aztán a „felfordulásból" egy Liu Pang nevű hadvezér kerüljön ki győztesen, aki i. e. 206-ban bevonul a fővárosba, majd riválisát, Hiang Jü-t legyőzve i. e. 202-ben a Han-dinasztia első császáraként lép a trónra. A C'in-uralom nagy vívmányai azonban, amelyek mind az állami egységgel voltak összefüggésben, nem mentek és nem is mehettek veszendőbe a dinasztia bukásával. Nyilvánvaló például, hogy az új rezsim, mely nem mondott le Kína egységéről, nem állíthatta vissza a Csou-kori fejedelemségeket s velük a pozícióiból kirekesztett régi, még inkább patriarchális, semmint bürokratikus arisztokrácia uralmát. Az új dinasztia lényegében nem tett egyebet, mint a kormányzati módszerek bizonyos mértékű enyhítésével leszerelte a népi elégedetlenséget, s bebocsátotta az állami-bürokratikus hatalomba a régi arisztokráciát is, természetesen az államnak alárendelten. Ez ad a Han-kor mintegy négyszáz éves történetének egyfelől nagy jelentőséget a kínai civilizáció konszolidálása szempontjából, másfelől azonban továbbra is felemás jelleget a társadalmi viszonyok szempontjából. Azt is mondhatnánk, hogy ez a négyszáz év a nagy kiegyezés korszaka: a parasztok terméktöbbletén megosztozik egymással a patriarchális és a kereskedői arisztokrácia, mégpedig úgy, hogy az osztozkodás közben és által többé-kevésbé egységes uralkodó osztállyá, patriarchális-bürokratikus mandarinsággá válik.

Az elmondottakból következik, hogy a kínai filozófiai életből sem múlhatott el nyomtalanul a legizmus, amely hivatalos ideológiává

lett a C'in-dinasztia idején. A legista ideológiát nyíltan nemigen vállalják ugyan, de a Han-kor elejének politikusai és gondolkodói az alapvető kérdésekben abból indulnak ki. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a viszonylag igen következetes legizmusnak meg is kellett szelídülnie ahhoz, hogy a C'in-ház bukása után is megfelelően szolgálhassa a kínai államot s annak „kiegyezéses" társadalmát. A legújabb kutatások alapján úgy látszik: ennek az ideológiának egy igen nyílt és katonai jellegű áramlata tűnt el a C'in-dinasztiával és a legizmus nyílt vállalásával együtt, míg „békés", az adminisztráció tökéletesítésével foglalkozó áramlatai hatalmas szerepet játszottak a Han-állam konszolidálásában, sőt a további ideológiai fejlődésben is. Az előbbi áramlat valószínűleg Sang Jang (vagy inkább a *Sang kiün su* szerzője) radikális irányát követhette, az utóbbi pedig alighanem Sen Pu-hai „békésebb" útját járhatta.

Első pillantásra talán meglepő, hogy a legizmus és a konfucianizmus határai viszonylagossá válhatnak a Han-korban, éppen azé a két ideológiáé, amely egymásnak a legádázabb ellenfele volt az egységes állam megteremtéséért vívott küzdelmekben. Ám ha meggondoljuk, hogy ez az ideológiai folyamat szükségképpeni vetülete a kínai mandarinság kialakulásának és viszonylag egységes osztállyá válásának, s visszaemlékezünk arra, hogy a legizmus lényegében azt valósította meg, ami a konfucianizmus vágyálma volt, akkor természetesnek kell tartanunk a legizmus megszelídülését és a konfucianizmus bürokratikus csíráinak kibontakozását, valamint e két tendencia összetalálkozását. Bonyolult okfejtések helyett álljon itt egy idézet a *Sï ki* 97. fejezetéből, amely a Han-kor első filozófusának, Lu Kia-nak biográfiáját tartalmazza. A szöveg azt mondja: Lu Kia, aki Han Kao-ti (v. Kao-cu = Liu Pang) minisztere volt, „gyakran magasztalta (a császár) színe előtt a Dalok és Írások (Könyvét). Kao-ti azonban megszidta őt ezért, mondván: 'Csak lóra kellett ülnöm, s meghódítottam (a birodalmat); miért foglalkoznék hát a Dalokkal és Írásokkal ⟨a konfucianizmus kánonjaival⟩!' Lu mester pedig így felelt: 'Lóháton meghódítottad, de tudod-e vajon lóhátról kormányozni is?' "

Lu Kia (kb. i. e. 250—175) konfuciánusnak vallotta magát; nézeteit egy *Szin-jü* (Új mondások) című könyvecskében fejtette ki, kétségbe

vonták azonban a mű fennmaradt szövegének hitelességét. Fellépése arról tanúskodik, hogy a konfucianizmus hegemónia-igénye a Han-dinasztia uralkodásának legelejétől fogva jelentkezett, noha eltelik még néhány évtized, amíg a hivatalos ideológia rangjára emelkedhetik. Még a harmadik Han-császárnak, Wen-ti-nek (i. e. 179—157) is vannak olyan hivatalnokai, akik a legizmus folytatói. Közülük kiemelkedik Kia Ji (egy számítás szerint i. e. 201—169), akinek igen tanulságos írásai maradtak ránk egyebek közt a *Szin-su* (Új könyv) című gyűjteményében. Ugyancsak a legizmushoz kapcsolódik Cs'ao C'o (i. e. 200—154), akinek a gabona becsületének visszaállításáról szóló felterjesztése a korai Han-kor legértékesebb gazdasági és politikai dokumentuma. Kia Ji a készlet-gyűjtésről, Cs'ao C'o a gabona megbecsüléséről szóló felterjesztését egyazon évben, i. e. 178-ban nyújtotta be. Írásaik arról tanúskodnak, hogy az első Han-császárok idejében nagyon elburjánzott a kereskedelem a kereskedők megadóztatása ellenére is, jelentős földvagyon is került nem-hivatalnok kereskedők kezébe, mégpedig a parasztok faluközösségi részesedésének felvásárlása útján; egyszóval, hogy a kereskedőarisztokrácia élősdi gazdagodása kikezdte az állam alapját, az adórendszert. Kia Ji és Cs'ao C'o beadványa egyaránt az állami adórendszernek a megerősítését ajánlja, természetesen a kereskedők megfékezésével, jobban mondva az állami adórendszerbe való szilárd beépítésével együtt. Ha korábban azt láttuk, hogy a konfucianizmusnak legizmusba kellett átcsapnia saját gyakorlati megvalósulása érdekében, akkor most világosan kibontakozik előttünk a legizmusnak az a (már korábban is megvolt) tendenciája, hogy egy bizonyos ponton konfucianizmusba kell átcsapnia, ugyancsak saját megvalósulása útján. A kínai állam és társadalom alapvető felemássága rejlik ennek a paradoxonnak a mélyén: patriarchális államot csak a bürokratizmus segítségével lehet szervezni, és megfordítva, bürokratizmussal — az ókori Kína feltételei között — csak a patriarchális hagyomány konzerválása útján lehet államot „kormányozni". (Kia Ji és Cs'ao C'o beadványait a Pan Ku-féle *Han-su* 24. fejezetében található szöveg szerint közöljük.)

A felvázolt ideológiai folyamat King-ti (i. e. 156—141) és Wu-ti (i. e. 140—87) idejében éri el tetőpontját. Ekkor lép fel Tung Csung-

su azzal az igénnyel, hogy elméletileg megalapozza a Han-császárság és a kialakult mandarinság uralmát, beolvasztva ennek érdekében a konfucianizmusba minden olyan korábbi vívmányt, ami e célnak megfelel. Ezáltal Tung Csung-su kétségtelenül a Han-kor első szakaszának legjelentősebb filozófusa. A *Sï ki* 121. fejezetében olvasható biográfiája szerint előkelő s gazdag családból származott, akinek módja volt írástudói foglalatosságának szentelni minden idejét; hírnevet szerzett a Konfuciusz művének tartott *Csu'un-c'iu* (Tavasz és Ősz) krónika — és Kung-jang-féle kommentárjai — tanulmányozásával; King-ti e tárgyban tanácsadói tisztségre is emelte. Wu-ti i. e. 140-ben, trónra lépésének évében afféle körlevélben szólította fel a birodalom „kiválóságait", fejtenék ki neki véleményüket a kormányzásról és a tennivalókról. Tung Csung-su három levélben válaszolt, s Wu-ti tetszését az ő tanácsai nyerték meg leginkább; kinevezték tanácsadónak Kiang-tu hercege, Ji, Wu-ti fivére mellé. Később Tung baljóslatúnak magyarázott egy természeti jelenséget, amivel megsértette Wu-ti-t; bebörtönözték, de aztán kegyelmet kapott. Ezután már nem vállalt hivatalt, visszavonultan élt haláláig, tudományának szentelve erőit. Egy számítás szerint talán i. e. 179-ben született, s i. e. 104-ben halhatott meg. Élete főművének a *Cs'un-c'iu fan-lu* (A Tavasz és Ősz gyöngysora) című könyvet szánhatta, ennek azonban csak lazán összeszerkesztett töredékei maradtak ránk, azok is sok évszázaddal későbbről. A császárhoz írott három válaszlevelének szövege a *Han-su*-ban őrződött meg.

Tung Csung-su azon filozófusok közé tartozik, akiknek idealista konstrukciói ma sokszor mosolyra deríthetnek bennünket, ám gondolataikat mégis komolyan kell vennünk, ha történeti jelentőségüket meg akarjuk érteni. Ilyen, ma már nevetségesen erőltetett Tung Csung-su-nak mindjárt az a fogása, hogy elméleteit a *Cs'un-c'iu* krónika lakonikus, valóban krónikási közléseivel, sőt a nyelvi kifejezés ez esetben semmitmondó sajátosságaival próbálja igazolni és a régiség patinájával bevonni. Nevetségesen hatnak etimológiái, párhuzamai, sőt jóformán egész „rendszere". Ha azonban a forma mögé pillantunk, be kell látnunk mindenekelőtt azt, hogy e „rendszer" nagyon is következetes: egyetlen és sohasem titkolt célja a császári-mandarini bürokratizmus igazolása. Tung Csung-su „rend-

szerében" csak olyan gondolatokat találunk, amelyek nyíltan és közvetlenül szolgálják ezt a célt. Beolvasztja elméletébe mindenekelőtt a *jin-jang* váltakozás és az „öt elem" elméletét, amivel természetesen nem materialista irányba fejleszti a konfucianizmust, hanem ellenkezőleg, a misztika felé. Filozófiájának középpontjában az Ég és az ember (azaz a császár) viszonyának misztikus meghatározása áll, s ebből következően az ő konfucianizmusa határozottan teológiai. Voltaképpen az ő fellépésétől kezdve tarthatjuk joggal a kínai mandarin-császárság államvallásának a konfuciánus orthodoxiát. Mindamellett a konfucianizmusnak ezt a fejlődését az ókori Kína feltételei között elkerülhetetlennek kell ítélnünk, s Tung Csung-su teológiájától — ha történelmi szerepét tekintjük — nem tagadhatjuk meg a viszonylagos létjogosultság elismerését.

Különösen világossá teszi ezt a tényt, hogy a híres kínai vizsgarendszer első formáit Wu-ti éppen Tung Csung-su leveleinek indíttatására teremti meg. Ez a vizsga-rendszer pedig, minthogy a bürokratizmus fölényét hivatott intézményesíteni az alárendelt patriarchalizmus fölött, minden problematikussága ellenére a kínai civilizáció stabilizálódásának egyik legfőbb biztosítéka volt Kína egész ókorában, sőt a közép- és újkorban is. A vizsga-rendszer nem vádolható a kínai társadalom fejlődésének megrekesztésével, legfeljebb visszatükrözte a gazdasági és társadalmi megrekedést; így nem annyira problematikus vonásairól, mint inkább komoly előnyeiről érdemes szót ejteni. E rendszer ugyanis — túl azon, hogy mindenkor biztosította a mandarinság sorainak feltöltését, gyakran éppen a nép soraiból — mindenkor biztosított kisebb vagy nagyobb lehetőséget a haladó törekvéseknek megvalósítására, s egyáltalában, intézményesítette a Han-korra kialakult mandarinságot. E fejlődés — bármily problematikus volt is — mégis előre tett lépés volt, sőt, az ókori kínai alapokon az egyetlen lehetséges lépés előre. S hogy bizony e lépésért is meg kellett küzdeni az egyértelműen retrográd erőkkel, az jól látható Tung Csung-su szövegeinek ama helyein, ahol a törvények és intézmények *megváltoztatásának* szükségességéről szólván félreérthetetlenül megcsendül a legizmus hangja. Vagy megállapítható ama korabeli vélekedésből, amely vádként fogalmazza meg Wu-tiról, hogy „kívül konfuciánus, belül azonban legista".

Tung Csung-su „legista" teológiájával a konfucianizmus uralkodó ideológiává, sőt államvallássá válik. Ezzel a konfucianizmus véglegesen kialakította a maga orthodoxiáját, ebben az irányban nem fejlődik tovább sok-sok évszázadon át sem. Részben el is hagyja a filozófia területét, mindinkább összeolvad a ritus-tannal, vallásos jellegű praktikákkal stb. E tendencia tanulságos példája a *Li jün* (A szertartások változásai) című írás, mely a *Li ki*-ben maradt ránk; abban a Han-kor cleji szertartáskönyvben, amely az egyébként hasonló tendenciáról tanúskodó *Ta hio*-t és *Csung-jung*-ot is egy-egy fejezetenként tartalmazza.

Tőkei Ferenc

KIA JI
BEADVÁNY A KÉSZLETEK GYŰJTÉSÉRŐL

賈誼: 論積貯疏

Kuan-cï mondotta: „Ha a magtárak tele vannak, akkor (az emberek) ismerik a szertartási előírásokat."[1] Hogy a népet, ha szükséget szenvedett, valaha is rendben lehetett volna kormányozni, olyasmiről a legrégibb időktől mind a mai napig nem hallhatott senki. A régi idők emberei azt mondották: „Ha csak egy férfi is nem szánt, lehetnek olyanok, akik éhséget szenvednek; s ha csak egy asszony is nem sző, lehetnek olyanok, akik megsínylik a hideget."[2] Minthogy a javak létrehozásának megvan a maga ideje ⟨szezon-jellege⟩, ha fogyasztásukban *(jung)* nem ismerünk mértéket, akkor az anyagi javak *(wu)* „ereje" feltétlenül megrokkan. Aminek segítségével a régi időkben jól kormányozták az égalattit, az a legnagyobb aprólékosság és a legnagyobb figyelem-összpontosítás volt. Ezért voltak elegendők a készleteik ahhoz, hogy (minden évszakban) támaszkodhassanak rájuk. Manapság hátat fordítanak az alapvetőnek *(pen)* és a másodlagos *(mo)* után rohannak;[3] így akik csak esznek ⟨fogyasztanak⟩, túlságosan sokan vannak, ez pedig hatalmas megkárosítása az égalattinak. A mértéktelen és túlzó szokások napról napra tovább burjánzanak, ami pedig hatalmas megrablása az égalattinak. E megkárosítást és megrablást nyilvánosan *(kung)* gyakorolják, és senki sem akad, aki valahogyan véget vetne ennek. A Nagy Megbízatást ⟨a Han-dinasztia uralmát⟩ így már a bukás fenyegeti, és (ilyen viszonyok között) senki nem segíthet rajta; hiszen ha a javak létrehozói ⟨a termelők⟩ túlságosan kevesen vannak, fogyasztói azonban túlságosan sokan, akkor az égalatti vagyona és gazdasága *(c'ai-cs'an)* hogy is ne menne tönkre!

Annak, hogy a Han-ház Han-dinasztiaként uralkodik, immár közel negyven esztendeje,[4] ám az állami *(kung)* és a családi *(szī)* készletek állapota mégis csak sajnálatunkra méltó; elveszett a (földművelés

számára) megfelelő idő, nem esett eső, a nép most már (űzött) „farkasként pislog hátra", az aratás (legutóbb is) rossz volt, nem adták be (az adókat), és vannak, akik kérik, hogy eladhassák rangjukat *(cio)* és áruba bocsáthassák gyermekeiket. Mindez bizonnyal eljutott már (felséges) füledhez; és vajon előfordulhat-e, hogy amikor az égalatti ilyen komoly veszedelemben van, az uralkodó *(sang)* meg ne riadjon!

Minden korban vannak ínséges esztendők és gazdag aratások, ez az ég tette; még Jü és T'ang is elszenvedett (természeti csapásokat).[5] Mármost, ha szerencsétlen módon szárazság támad egy két- vagy háromezer négyzetmérföldnyi területen, az állam *(kuo)* hogyan tud majd segítséget nyújtani? Ha a határokon váratlanul veszedelem támad, akkor egy több száz vagy több ezer mérföld (lakosságának megfelelő) sokaságot ⟨katonaságot⟩ az állam *(kuo)* mi módon tud majd ellátni élelemmel? Ha háború és szárazság egyszerre támadna, az égalattit végpusztulás fenyegetné. Akkor a bátrak és erősek kíséretet gyűjtenének maguk köré, úgy támadnának rá másokra, a kimerült emberek és gyenge öregek pedig (élelemre) cserélnék ki a gyermekeket, s így azoknak csontjait rágcsálnák.[6] A kormányzás rendje így nem jut majd el mindenhová, s a távoli vidékeken azok, akik képesek túlszárnyalni (az uralkodót), mind egyszerre támadnak majd fel, egymással versengve a hatalomért; és ha ekkor (a császár) megretten és terveket sző (a rend helyreállítására), vajon miképpen tudja majd megvalósítani ezeket?

Nos, a készletek gyűjtése valójában azonos az égalatti „nagy megbízatásával" ⟨a dinasztia sorsával⟩. Ha hántolatlan gabona van sok, s az egyéb javakban *(c'ai)* is bőség uralkodik, akkor bármit csináljunk, az mind sikerül! Ennek segítségével ha megtámadunk valamit, el is foglaljuk; ha védekezünk, biztonságban vagyunk; ha erre támaszkodva harcolunk, győzelmet aratunk; így megbékíthetjük ellenségeinket, meghódolásra bírhatjuk a távoli (népeket), és bárkit magunkhoz hívhatunk, biztosan eljön! Mármost, ha rászorítanánk a népet, hogy térjen vissza a földműveléshez, s mindenki megállapodnék az alapvető foglalkozásban *(pen)*, ha tehát elérnénk, hogy az égalattiban mindenki a saját erejéből ⟨munkájából⟩ éljen, a „másodlagosban ügyeskedők" *(mo-ki)* és a „vándorlásból élők" *(ju-sï)*

pedig visszaforduljanak és a „déli földek" *(nan-mu)*[7] útjait kövessék, akkor a felhalmozott készletek elegendők lennének, és az emberek megtalálnák örömüket ott, ahol laknak. Ez a módja annak, hogy (felséged) gazdaggá és nyugodttá tegye az égalattit; noha ennek egyenes kimondása reszketéssel tölti el nyomorult (szolgádat), aki emiatt Felséged kegyes bocsánatát kéri.

CS'AO C'O
FELTERJESZTÉS A GABONA MEGBECSÜLÉSÉRŐL

鼂錯: 論貴粟疏

Amikor a szent királyok *(seng-wang)* uralkodtak felette, a nép nem szenvedett sem a hidegtől, sem az éhségtől; s nem azért, mintha (e királyok) képesek lettek volna művelni a földet és úgy táplálni (a népet), vagy éppen szövetet szőni és úgy ruházni (népüket), hanem mert meg tudták nyitni számára a gazdagság *(ci-c'ai)* útját. Így aztán Jao és Jü idejében lehetett kilenc esztendeig tartó áradás, T'ang idejében lehetett hétesztendős szárazság, országukban mégsem voltak elhagyatottak és éhségtől kiaszottak, mert bőséges készletek felhalmozásával a szükségletekről már jó előre gondoskodtak.
Napjainkban a tengerek közötti föld egyetlen (birodalmat) alkot, földterületeinek és népének sokasága nem marad el T'ang és Jü (birodalma) mögött, ráadásul természeti csapások, sok esztendeig tartó áradások és szárazságok sem sújtanak bennünket; miért van tehát, hogy a felhalmozott készletek mégsem érik utol az övékét? Azért, mert a földnek sok fölös „haszna" van, a népnek sok fölös ereje marad, a gabonatermesztésre való földeket nem törik fel mindenütt, a hegyek és mocsarak „hasznát" nem aknázzák ki teljesen, a „vándorlásból élő" embereket nem térítik vissza mind a földműveléshez. Amikor a nép szegény, bűnök és elfajulások keletkeznek; a szegénység szükségből keletkezik; a szükség a földművelés elhanyagolásából *(pu-nung)* keletkezik; a földművelés elhanyagolása annyit jelent, mint elrugaszkodni a földhöz-tartozás *(ti-csu)* elvétől; a földhöz-tartozás elvét tagadni pedig annyi, mint elhagyni a falut és nem törődni a családdal.[1] Így azonban a nép hasonló lesz a madarakhoz és négylábú állatokhoz, úgyhogy hiába rendelkezünk magas városfalakkal és mély vizesárkokkal, szigorú törvényekkel és súlyos büntetésekkel, még ezekkel sem tudjuk megfékezni.
Ha fázunk, akkor a ruhából nem várunk a könnyűre és melegre; ha

éhezünk, akkor az ételből nem várjuk meg a legédesebbet és legfinomabbat. Akinek testét éhség és hideg gyötri, az nem törődik a feddhetetlenséggel és a szégyennel. Az ember természete *(c'ing)* olyan, hogy ha egy nap nem ehetik kétszer, akkor éhezik, és ha egész évben nem szabhat magának ruhát, akkor fázik. Ha pedig valakinek gyomra éhezik, és nem jut élelemhez, bőre fázik, és nem jut ruhához, akkor még a legszeretőbb anya sem tudja megoltalmazni gyermekét, hogyan tudná hát a fejedelem így is megtartani a népét! A bölcs uralkodó *(ming-csu)* jól tudja, hogy ez így van, s ezért legfőbb gondja, hogy a nép (megmaradjon) a földművelésnél és selyemhernyó-tenyésztésnél; csökkenti az adókat és szolgáltatásokat *(fu-lien)*, növeli a felhalmozott készleteket, így tölti meg a magtárakat, így készül fel árvizek és szárazságok ellen, s ezért a népet meg tudja nyerni s meg is tudja tartani.

A nép (magatartása) attól függ, hogyan „terelik" a fölötte állók, mert (természete szerint) úgy rohan a haszon után, ahogyan a víz lefelé folyik, sohasem válogatva a négy égtáj között. Mármost a gyöngy és a jade, az arany és az ezüst nem lehet tápláléka az éhezőnek, nem lehet ruhája a fázónak, és hogy mégis oly sokan annyira értékesnek tartják ezeket, annak oka nem más, mint hogy a fölötte állók használják őket. Olyan tárgyak *(wu)* ezek, amelyeket könnyű és kicsiny voltuknál fogva nem nehéz elrejteni, és akinek csak annyi van belőle, amennyi belefér a kezébe, már azzal is bejárhatja a tengerek közti földet, anélkül, hogy éhség vagy hideg miatt aggódnia kellene. Ezek teszik lehetővé, hogy alattvalók könnyelműen hátat fordítsanak uralkodójuknak, hogy a nép könnyelműen elhagyja falvait, hogy a rablóknak meglegyen az ösztönzőjük, s hogy a száműzötteknek és földönfutóknak módjuk legyen kicsiny súlyú vagyont (magukkal vinni). A gabona és a szövetek a földből származnak, az évszakok által növekednek, testi erő által gyűjtetnek össze,[2] és mindezt egyáltalában nem lehet egy nap alatt véghezvinni; belőlük több *si*-nyi súlyút egy közepes erejű ember nem is bír el, úgyhogy nem szerezhet hasznot belőlük mindenféle bűncselekmények által; ám ha csak egyetlen napig is hiányoznak, máris ott az éhség és a fázás. Éppen ezért a bölcs fejedelem nagyra becsüli az „öt gabonát", s megveti az aranyat és jade-t.

Napjainkban egy földműves öt „szájból" álló családja közmunkára köteles küldeni legalább két embert, így az a föld, amit képesek megművelni, nem haladja meg a száz *mu*-nyit, márpedig száz *mu*-nak a hozama nem több, mint száz *sï*. Tavasszal szántanak, nyáron gyomlálnak, ősszel aratnak, télen elraktároznak, továbbá rőzsét és tüzifát vágnak, hivatali épületeket *(kuan-fu)* javítanak és más közmunkát végeznek. Tavasszal nincs módjuk elkerülni a szelet és port, nyáron nem bújhatnak el a perzselő hőség elől, ősszel nem menekülhetnek meg a nedvességtől s esőtől, télen nem kerülhetik ki a hideget és fagyot; a négy évszak egyikében sincs egyetlen napnyi nyugodalmuk sem; és még ott vannak az olyan magán ⟨családi⟩ dolgaik is, mint például „elkísérni az eltávozottakat", fogadni az érkezetteket, gyászolni a halottakat, érdeklődni a betegek felől, gondozni az árvákat és nevelni a fiatalokat. Örökké így szorgoskodnak és szenvednek, s mégis, újra meg újra árvizek és szárazságok csapását kell elviselniük, sürgető kormányzat zsarnokoskodik felettük, az adók és szolgáltatások *(fu-lien)* nem felelnek meg az évszakoknak ⟨rendszertelenek⟩, a reggel kiadott parancsoknak estére már eleget kell tenniük.[3] Akinek (az adók begyűjtése után) még van valamije, az fele áron kénytelen eladni, akinek meg semmije sincs, az száz százalékos kamatra kénytelen kölcsönt venni; így aztán van, aki eladja földjét és lakóházát, áruba bocsátja gyermekeit és unokáit, hogy így egyenlítse ki a tartozását.[4]

Ugyanakkor az utazó és lakozó kereskedők *(sang-ku)* közül a nagyobbak készleteket halmoznak fel és kétszeres haszonnal (adnak túl rajta), a kisebbek pedig (a piaci) sorokban üldögélve vesznek és eladnak *(fan-mai)*, vagy éppen ritka és fölösleges luxuscikkekkel a kezükben naphosszat járják a városi piactereket. Kihasználják, hogy a „fent levők" fontosnak tartják az ilyesmit, s így ha eladják azokat, mindig a kétszeres (árat kérik). Ily módon férfiaik nem szántanak és nem gyomlálnak, asszonyaik nem nevelnek selyemhernyót és nem szőnek, ám a ruháik mindig díszesek és hímesek, s élelmük mindig finom gabona és hús. Nem szenvedik el a földművesek keserveit, mégis övék lesz a földek *(c'ien-po)*[5] hozama; gazdagságukra támaszkodva kapcsolatokat teremtenek a főrangúakkal *(wang-hou)*; erejük túlszárnyalja a hivatalnokok *(li)* hatalmát, s hasznukat úgy gyümöl-

csöztetik, hogy egymáson igyekeznek túltenni. Ezer mérföldekre is elcsatangolnak, kalapjaik és kocsimennyezeteik mindenütt összetalálkoznak, szilárd kocsikra szállva kövér lovakat ostoroznak, selyemcipőt viselnek a lábukon, és övük is fehér selyem. Ez hát a mód, mellyel a kereskedők „koncentrálják" *(kien-ping)* a földműveseket, s amelynek révén a földművelők szerteszét szóródnak.[6] Nos, a jelenlegi törvények és előírások megvetik a kereskedőket, ám a kereskedők már régen gazdagok és előkelők; (a törvények és előírások) tisztelik a földműveseket, ám a földművesek már régen szegények és alacsony sorúak. Így amit a világ *(szu)* nagyra becsül, azt az uralkodó *(csu)* megveti; s akiket a hivatalnokok *(li)* megaláznak, azokat a törvények *(fa)* tiszteletben részesítik. Ha pedig a fenti és a lenti így szembekerül egymással, szeretetük és gyűlöletük ennyire eltérő és ellentmondó, akkor az a kívánság, hogy az ország gazdag legyen, s a törvények szilárdan álljanak, sohasem teljesedhet.

A jelen pillanatban nincs sürgősebb feladat, mint elérni, hogy a nép legfőbb gondjának a földművelést tekintse. Ha pedig azt akarjuk, hogy a nép legfőbb gondja a földművelés legyen, akkor szükséges, hogy a gabonának fokozottabb megbecsülést biztosítsunk. Ahhoz pedig, hogy legértékesebbnek a gabonát tekintsék, szükséges, hogy a nép számára a gabonát jutalmak (elnyerésének) és büntetések (megváltásának) eszközévé tegyük. Ha mármost felszólítanánk az égalattit, hogy (mindenki) adjon be gabonát a központi hivatalokba *(hien-kuan)*, és ezzel tiszteletbeli rangot *(pai-cio)* nyer, vagy ezzel megszabadulhat a büntetéstől, akkor ennek eredményeképpen a gazdag embereknek rangjuk is lenne, a földműves népnek pénze lenne, s gabonából is meglenne a szétosztani való.[7]

Akik képesek lennének gabonát beadni, hogy ezáltal rangot nyerjenek, azok valamennyien fölösleggel rendelkeznek; ha tehát elvesszük a fölösleget azoktól, akik ilyennel rendelkeznek, és abból fedezzük a legmagasabb kiadásokat, akkor a szegény népnek az adóját *(fu)* csökkenteni lehetne. Ez az úgynevezett „fölösleg elvevésével szükséglet pótlása" lenne, mely ha rendeletben kibocsátást nyerhetne, a népnek nagy hasznára válna. A nép „szívéhez" ⟨kívánságaihoz⟩ való ilyetén alkalmazkodás hármas segítséget nyújthatna: először, az uralkodó kiadásaihoz meglenne a szükséges; másodszor, a nép adója

kevesebb lenne; s harmadszor, ösztönözné a földművelés érdemes munkáját.

Napjainkban rendelet mondja ki, hogy a népből azok, akiknek kocsijuk vagy hátaslovuk van, egy lóval három katonaköteles korú ember számára nyerhetnek mentességet (a katonai szolgálattól); hiszen a kocsi és hátasló az égalatti hadi felkészültségéhez tartozik, s ezért méltán szerezhet mentességet a katonáskodástól. Sen-nung tanítása így szól: „Ha egy városnak kőből rakott falai tíz *zsen* magasak, forró víz bugyog száz lépés széles árkaiban, pajzsos katonája is van százszor tízezer, csak éppen a gabonája hiányzik, akkor bizony nem képes megvédeni magát."[8] Látni való mindebből, hogy a gabona az igazi király *(wang-csö)* számára a leghasználhatóbb dolog *(ta-jung)*, a kormányzásnak pedig alapvető feladata. El kellene rendelni, hogy az emberek rangok elnyerése végett adjanak be gabonát, így érjenek el a *wu-ta-fu*-nál is magasabb rangot,[9] és csak ezután nyerjenek mentességet (a katonáskodástól) akár egyetlen ember számára is. Ennek eredményei ugyanis messze túlszárnyalnák a hátasló-szolgáltatás eredményeit. Mert a rang *(cio)* olyan dolog, amivel az uralkodó *(sang)* egyedül rendelkezik, csupán az ő szájából származhatik, soha ki nem meríthető módon. Másrészt a gabona olyasmi, amit a nép termeszt, ami a földből nő ki, s így szintén kimeríthetetlen. Mármost, magas rangot nyerni és megmenekülni a büntetéstől: minden embernek erős kívánsága. Ha tehát az égalatti népével gabonát adatunk be a határvidékeken, hogy ezáltal ranghoz jussanak vagy megmenekedjenek valamely büntetéstől, akkor nem kell hozzá több, mint három esztendő, s északi határaink alatt *(szai-hia)* feltétlenül nagy tömegű gabona gyűlik majd össze.

TUNG CSUNG-SU
CS'UN-C'IU FAN-LU

董仲舒: 春秋繁露

Cs'u Csuang-wang[1]

A Tavasz és Ősz (krónika) alapvető tanítása *(tao)*: elfogadni parancsolóul az Eget *(feng t'ien)* és mintaképnek a régiséget tekinteni *(fa ku)*.

Mert hiába van valakinek bármilyen ügyes keze, ha körzőt és derékvasat nem használ, nem képes szabályos kört és négyszöget alkotni; hiába van valakinek bármily jó hallású füle, ha sohasem fúj bele a hat sípba, nem képes pontosan megállapítani az öt hangot;[2] hiába van valakinek bármily tudós szíve ⟨elméje⟩, ha nem olvas a régi királyokról *(szien-wang)*, nem képes nyugalmat biztosítani az égalattiban. Így a régi királyok hátrahagyott tanításai *(tao)* nem mások, mint az égalatti körzője, derékvasa és hat sípja. Az tehát, hogy a szent ember *(seng)* mintaképének az Eget tekinti, a kiváló férfiú *(hien)* pedig a szent embert *(seng)* utánozza, éppen ezért a legfőbb szabály *(ta-su)*. E legfőbb szabálynak a betartása jó kormányzást biztosít, s e legfőbb szabálynak az elhanyagolása felforduláshoz vezet; jó kormányzás és felfordulás éppen ezáltal különbözik egymástól.

Úgy tudom, hogy az égalattinak nem lehet két alapelve *(tao)*, s így a szent emberek *(seng-zsen)* különbözőképpen kormányozhatnak, de azonos alapelv *(li)* szerint. A múlt és a jelen éppen azáltal hatol egymásba *(t'ung-ta)*, hogy a korábban élt kiváló férfiak *(hien)* örökbe hagyják példájukat *(fa)* a későbbi nemzedékeknek.

A Tavasz és Ősz (krónika) olyan viszonyban volt korának dolgaival, hogy dicsérte a múlthoz való ragaszkodást *(fu-ku)* és bírálta az állandó szabályok megváltoztatását *(ji-cs'ang)*, azt kívánva, hogy követendő példák *(fa)* a régi királyok legyenek.

Itt azonban közbevethet valaki egy problémát, mondván: „(Egy mondás szerint) 'aki király akar lenni *(wang-csö)*, annak meg kell változtatnia az intézményeket'.[3] Nos, vannak egyoldalúságra hajla-

mos emberek, akik ennek (a mondásnak) az alapján azt hiszik, így beszélhetnek: 'Ha a múlt valóban méltó rá, hogy kövessük, akkor a régi királyok tanításával *(tao)* együtt miért ne fogadnánk el (intézményeiket is)?' Ilyeneket hallva kortársaink megzavarodnak, s joggal félhetünk attól, hogy végül gyanakvással fogják nézni a helyes elveket *(cseng-tao)*, de hitelt adnak majd az eretnek tanításoknak." Erre megfelelhetünk a következőképpen: „Volt egyszer egy ember, aki hallott valamit a fejedelmi uralkodókról *(csu-hou csï kiün)* és a (szertartásos) nyíllövészeteken előadott ‚Vadmacska-fej' című zenedarabról *(jo)*,[4] így aztán fogta magát és levágta egy vadmacska fejét, felakasztotta és nyíllal lövöldözött rá, miközben azt mondogatta: 'Vajon mi ebben a zene?' Mert hallotta a nevet *(ming)*, de nem értette meg a lényeget *(sï)*."

Az a mondás ugyanis, hogy az új királynak meg kell változtatnia az intézményeket, egyáltalában nem az alapvető tanítás *(tao)* megváltoztatására vonatkozik, egyáltalában nem az alapelvek *(li)* megváltoztatását jelenti. De ha valaki (uralkodásra való) megbízatást *(ming)* kap az Égtől, az megváltoztatja családnevét *(szing)* és a dinasztia-nevet *(wang)*, hiszen (az „égi megbízatás" jóvoltából) úgy lett királlyá *(wang)*, hogy nem egyszerű örököse az előző királynak. Ha teljes egészében örökbe veszi elődjének intézményeit, továbbra is csak a régi módszereket *(ku-je)* alkalmazza, és semmi sincs, amit megváltoztatna, akkor semmiben sem különbözik attól, aki úgy lett királlyá, hogy örököse volt az előző királynak. Azt az uralkodót, aki megbízatást *(ming)* kapott, ezzel az Ég nagy kitüntetésben részesítette. Aki atyját szolgálja, aláveti magát kívánságának; aki fejedelmét szolgálja, annak szándékához tartja magát; az Ég szolgálatában tehát ugyanezt kell tenni. Márpedig, ha az a személy *(ki-wu)*, akit az Ég (a „megbízatással") ilyen nagy kitüntetésben részesített, csupán az elődét utánozza és mindent vele azonos módon irányít, akkor az, mivel így nem „tűnik ki", nem ragyog, bizony nem felel meg az Ég szándékának. Ezért meg kell változtatnia a lakóhelyét ⟨a székhelyét⟩, meg kell változtatnia az uralkodási periódus elnevezését *(cs'eng-hao)*, meg kell javítania a naptárt *(cseng-suo)*, meg kell változtatnia a ruhák színét is, mert ha mindezt nem teszi, akkor nem vetette alá magát az Ég ama szándékának, hogy tegye ragyogóvá saját

kitüntetettségét. Ám a legfőbb törvényeknek *(ta-kang)*, az emberi viszonylatoknak *(zsen-lun)*, az alapvető tanításoknak és elveknek *(tao-li)*, a kormányzásnak és igazgatásnak *(cseng-csï)*, a tanítással való átalakító befolyásnak *(kiao-hua)*, a szokásoknak *(szi-szu)* és az irodalmi művek értelmezésének *(wen-ji)* mind tökéletesen úgy kell maradnia, mint régen volt; ugyan miért is kellene ezeket megváltoztatni! Így aki királlyá lesz *(wang-csö)*, az intézmények reformjával csupán a nevet *(ming)* változtatja meg, de az alapelveket *(tao)* nem cserélvén fel, mit sem változtat a lényegen *(sï)*.
K'ung-cï mondotta: „Sun olyan uralkodó volt, aki tevékenység nélkül *(wu-wei)* is jól kormányzott."[5] Ez azt jelenti, hogy (Sun) irányadónak Jao alapelveit *(tao)* tekintette. Ugyan mi mást bizonyít ez, mint hogy nem szabad azokat ⟨az alapelveket⟩ megváltoztatni!

Tíz útmutatás

A Tavasz és Ősz (krónika) kétszáznegyvenkét esztendőt felölelő szövegében az égalatti egész nagysága, az események *(sï-pien)* minden gazdagsága benne van; semmi sem hiányzik belőle. Mégis, ha röviden summázni akarjuk, tíz útmutatást kell kiemelnünk belőle. Erre a tíz alapelvre fűződik fel minden cselekedet, s általuk áramlik szét a királyok átalakító befolyása *(wang-hua)*.
Az események *(sï-pien)* felsorolásakor látni kell, hogy közülük melyik a fontos: ez az egyik alapelv. Látni azt is, hogy az események végül hová érkeznek: ez a második alapelv. Annak alapján igazítani el őket, hogy hová érkeznek: ez a harmadik. Erősíteni a törzset és gyengíteni az ágakat, nagyobbítani az alapvetőt *(pen)* és kisebbíteni a másodlagost *(mo)*: ez a negyedik. Különválasztani a kétes és gyanús dolgokat, s elkülöníteni és egyesíteni fajták szerint *(lei)*: ez az ötödik. Megállapítani a kiváló tehetségek kötelességtudását *(ji)*, s megtalálni mindenhez a megfelelő képességet: ez a hatodik. Rokonként szeretni a közelieket s magunkhoz vonzani a távoliakat, azonosulva mindig a nép akaratával: ez a hetedik. Elfogadni a Csou-dinasztia műveltségét *(wen)*, s visszaállítani annak eredeti egyszerűségét *(csï)*: ez a nyolcadik. Minthogy fától keletkezik a tűz, a tüzet azonosítani a nyárral, s

ezt az Ég jelének tekinteni: ez a kilencedik.[6] Bírálattal is megmutatni, mi von maga után büntetést, s kikutatni, hogy rendkívüli jelenségek ⟨pl. természeti csapások⟩ miért sújtanak bennünket, ezeket is égi jelként fogva fel: ez a tizedik.

Ha (az uralkodó) az események felsorolásakor látja, hogy azokból mi a fontos, akkor a nép *(po-szing)* biztonságban élhet; ha azt is látja, hogy az események hová vezetnek, akkor a sikert vagy kudarcot előre megtudja; ha annak figyelembevételével kormányoz, hogy (tettei) hová vezetnek, akkor cselekedeteinek alapja helyes lesz; ha erősíti a törzset s gyengíti az ágakat, nagyobbítja az alapvetőt s kisebbíti a másodlagost, akkor fejedelem és alattvaló megkülönböztetése világos lesz; ha különválasztja a kétes és gyanús dolgokat, s megállapítja a különbségeket egyazon fajtán belül is, akkor helyes és helytelen dolgában világosságot teremt; ha megállapítja a kiváló tehetségek kötelességtudását és megtalálja a megfelelő képességet, akkor a száz hivatal *(po-kuan)* rendben lesz; ha elfogadja a Csoudinasztia *wen*-jét és visszaállítja annak eredeti egyszerűségét, akkor szilárdan megalapozta azt, ami az átalakító hatásból *(hua)* a legfontosabb; ha rokonként szereti a közelieket és magához vonzza a távoliakat, azonosulva a nép akaratával, akkor embersége és kegyessége *(zsen en)* mindenüvé elhatol; ha fával csiholja a tüzet, s a tüzet a nyárral azonosítja, akkor a *jin* és *jang*, valamint a négy évszak törvényszerű *(li)* egymást-váltása rendben lesz; és ha bírálatot is mond arról, ami büntetést érdemel, s kikutatja, hogy a természeti csapások miért következtek be, akkor az Ég által óhajtottakat meg tudja valósítani.

Ha (az uralkodó) mindezeket valóban megvalósítja, akkor mindig ott lesz körülötte az emberség *(zsen)* és igazságosság *(ji)*, erényének *(tö)* áldása hatalmas lesz, bőségesen árad majd a négy tenger között ⟨a birodalomban⟩, a *jin* és *jang* harmóniában lesz egymással, s a tízezer dolog *(wan-wu)* közt egy sem lesz, mely ne kapná meg azt, ami megilleti *(pu tö k'i li)*.

Aki a Tavasz és Ősz (krónikát) magyarázza, annak mindig ezeket (az „útmutatásokat") kell alkalmaznia, mert csak ez a helyes módszer *(fa)*.

A kormányzás komolyságáról

Csupán a szent ember *(seng-zsen)* képes a tízezer dologgal *(wan-wu)* teljesen eggyé válni, azokkal az eredetben *(jüan)* egyesülni; míg aki nem éri el és nem fogadja el magáénak is az eredetet *(pen)*, amelyből minden származik, az nem képes sikerre vinni a dolgait. Ezért a Tavasz és Ősz (krónika) az „egy" szó helyett az „eredeti" *(jüan)* szót használja; ez a *jüan* olyasféle, mint a „forrás" *(jüan)*, értelme pedig az, hogy már a legvégső kezdet is az Eget és Földet követi.[7] Így az embernek csupán a legvégső kezdetre van szüksége ahhoz, hogy éljen, s nem kell a négy évszaknak megfelelően minduntalan változnia. Az eredet *(jüan)* ugyanis minden dolognak *(wan-wu)* a kezdete *(pen)*, és az ember eredete *(jüan)* benne foglaltatik. Hogy hol helyezkedik el? Nos, az Ég és a Föld előtt. Így aztán az embernek, bár az Ég „leheletében" *(k'i)* él, sőt magába fogadja az Ég „leheletét" *(k'i)*, nincs módja rá, hogy az Ég eredeti alapvetésével *(jüan-pen)*, az Ég eredeti rendelésével *(jüan-ming)* szembeszegüljön. Így a „tavasz *cseng* ⟨eredeti, igazi, első⟩ hónapja" kifejezés is azt jelenti: elfogadni azt, amit az Ég és Föld csinált, valamint folytatni és véghezvinni azt, amit az Ég elkezdett.[8] Ha valaki úgy viszi sikerre dolgait, úgy teljesíti be művét, hogy ezt az elvet *(tao)* valósítja meg, akkor miért kellene ezt az Ég és Föld „eredetének" *(jüan)* nevezni? Az Ég és Föld „eredete" *(jüan)* talán szerepet játszik ebben? Talán bizony egyszerűen kiterjeszkedett az emberre? Valójában (az ilyen uralkodó) kezdettől végig elfogadta (az Ég) akaratát *(ji)*.

Képesnek lenni megmagyarázni az olyan dolgokat, mint a madarak és négylábú állatok, ez egyáltalában nem olyasmi, amire a szent ember *(seng-zsen)* vágyakoznék. Amit a szent ember meg akar magyarázni, az az emberség és igazságosság erénye *(zsen ji)*, ezek fogalmi meghatározása *(li)*; meg akarja érteni különböző osztályokba és fokozatokba való felosztásukat, minden hozzájuk tartozó dologgal együtt; világossá akarja tenni értelmükből mindazt, amit jól meg kell érteni, nehogy fennmaradjon valami kétség és bizonytalanság: íme, ezek hát azok, amiket a szent ember igazán nagyra becsül. Ha nem így tenne, ha elfoglalná magát mindenféle fecsegéssel, figyelme a temérdek dologra *(wu)* irányulna, mindenféle nem-fontos tanokat

hirdetne, akkor ezzel tévútra vezetné azokat, akik utána lépnek be (a filozófia birodalmába), s ezt minden nemes ember *(kiün-cï)* nagyon rossz dolognak tartaná; hogy is tehetne hát ilyet! A szent ember *(seng-zsen)* az elmélkedésbe sohasem fárad bele, folytatja azt világos nappal és éjszaka is, s ami ezután minden dolgot *(wan-wu)* egészen világossá tesz, az az emberség és igazságosság *(zsen ji)*. Ennek alapján szólva: igazán a saját cselekvésével érte el ezt! Ezért mondják, hogy hej! aki mások tanítómestere, hogy engedhetné meg magának, hogy ne legyen nagyon gondos! Minthogy pedig a helyes elvek *(ji)* a Könyvből ⟨a Tavasz és Ősz krónikából⟩ származnak, azért a Könyv és kommentárja: (a tudás) legnagyobb alapja *(ta-pen)*. Aki ezt az alapvetést *(jing)* félrevetve erőlteti elméjét, s keserves fejtöréssel igyekszik kimeríteni a (jelentéktelen dolgokban rejlő) lényeget *(c'ing)*, annak haja megőszülhet, fogai kipotyoghatnak, de még akkor sem fogja megfelelően ismerni önmagát!

Amikor az ember megszületik, van egy „nagy elrendelése" *(ta-ming)*, s ez az ő lényege *(t'i)*. Ezenkívül van „változó rendelés" *(pien-ming)* is, amely a közbejövő dolgoktól függ, ez tehát a kormányzással *(cseng)* azonos. Mert ha a kormányzás nincs rendben, akkor az emberben harag és nyugtalanság érzelmei támadnak fel; s így amikor valóban veszélyes és nehéz helyzetbe kerülve az időpontnak megfelelően „követő" vagy „megforduló" *(szui cao)* lesz (a „rendelése", azaz sorsa), az vagy az „isteni világosság" ⟨a jó kormányzás⟩ következménye, vagy pedig a teljes felbomlás eredménye. Hogy időközben (az eredeti „rendelésen") változások *(pien)* is bekövetkezhetnek, és hogy ezeket az ilyen (kormányzási) egyenlőtlenségek váltják ki, azt sohasem szabad figyelmen kívül hagyni; aki pedig ezeket figyelemmel kíséri, az kellő komolyságában fogja fel a kormányzást, mint (komoly sorsfordulatok) alapját *(pen)*.

A különös és az általános nevek tanulmányozása

Az égalatti jó kormányzásának kezdete a fajták *(pien)* és a nem *(ta)* alapos tanulmányozása, a fajták és a nem megállapításának kezdete pedig a különös nevek *(ming)* és az általános nevek *(hao)* mélyreható vizsgálata.

A *ming:* a nagy törvény *(ta-li)* első fázisa. Ha megragadjuk ennek az első fázisnak az értelmét és vele kutatjuk a belül rejlő dolgot, akkor megérthetjük, mi helyes és mi helytelen, az ellenkező *(ni)* és az alkalmazkodó *(sun)* magától megmutatkozik, s a legparányibb mozzanat *(ki)* is érintkezésbe kerül az Éggel és a Földdel. A helyes és a helytelen megállapításában az a döntő, hogy (a dolog) ellenkező-e vagy alkalmazkodó; annak megállapításában, hogy mi ellenkező és mi alkalmazkodó, a döntés a különös és általános neveken *(ming hao)* múlik; a különös és az általános nevek megállapításához az Eget és a Földet vesszük mintául; az Ég és a Föld tehát a *ming*-ek és *hao*-k legfőbb törvénye *(ta-ji)*.

A régi idők szent emberei *(seng-zsen)* kiáltásokkal szólítgatták *(hiao)* és ezzel bizonyságul hívták *(hiao)* az Eget és a Földet, s ezt nevezték *hao*-nak; hangot formálva *(ming)* adták meg a kinevezéseiket *(sï ming)*, s ezt nevezték *ming*-nek. A különös név *(ming)* tehát annyit tesz, mint „hangot adni" és „megbíztatás"; az általános név *(hao)* pedig annyi, mint „kiáltás" és „bizonyságul hívás".[9] Minthogy az Ég és a Föld kiáltással való szólítását és bizonyságul hívását nevezzük *tao*-nak, s a hangok formálásával való megbizatás-adást nevezzük *ming*-nek, azért a *ming* és a *hao* különbözőképpen hangzik ugyan, de azonos a gyökerük *(t'ung-pen)*, hiszen egyaránt „hangot adva" és „elnevezéssel" *(hao)* fejezik ki az Ég szándékát *(ji)*. Az Ég maga nem beszél, hanem az emberre bízza, hogy kifejezze az ő szándékát *(ji)*; nem is cselekszik, hanem az emberre bízza, hogy megvalósítsa azt, ami neki megfelel. A neveket *(ming)* tehát, mivel a szent emberek *(seng-zsen)* velük fejezték ki az Ég akaratát *(ji)*, feltétlenül alaposan tanulmányoznunk kell.

A fejedelem, aki (új dinasztia alapítására) „megbízatást" kap, ezt az Ég akaratából kapja. Ezért aki *hao*-ja szerint Ég Fia, annak úgy kell tekintenie az Égre, mint atyjára, s az Ég szolgálatában a szülőtisztelet elvét *(hiao-tao)* kell alkalmaznia; aki *hao*-ja szerint főhivatalnok *(csu-hou)*, annak nagy tisztelettel kell bánnia az Ég Fiával, akitől kinevezését kapta *(hou-feng)*; aki *hao*-ja szerint főember *(tai-fu)*, annak igen nagy hűséggel és megbízhatósággal kell rendelkeznie, igen nagyra kell becsülnie a szertartásokat és az igazságosságot, jobbá és nagyobbá kell tennie erényét, mint amilyen a közrendű

embereké *(p'i-fu)*, hogy általa képes legyen átalakító hatást gyakorolni *(hua)* rájuk. Írástudónak lenni *(sï)* annyi, mint szolgálni *(sï)*; a nép szó *(min)* pedig „behunyt szemüt" *(ming)* jelent.[10] Ha tehát egy írástudó nem jut el odáig, hogy átalakító befolyása legyen *(hua)*, megelégedhetünk tőle azzal is, ha megbizatásainak eleget tesz és követi a feletteseit. Ez az öt *hao* magától is világos; mindegyiknek megvan a maga része *(fen)*, e részeken belül még a kisebb részek *(wei-k'iü)*, s ezeken is belül a különös nevek *(ming)*.

Különös név *(ming)* sokkal több van, mint általános név *(hao)*, hiszen az általános név a dolgok nagy egészét jelöli. A *ming* a dolgok megkülönböztetett, szétválasztott részeinek ad nevet; a *hao* meg általános *(fan)* és összefoglaló *(lio)*, míg a *ming* konkrét *(sziang)* és részletező *(mu)*. Ami részletező, az minden egyes részletet megkülönböztet a dolgokban; ami meg általános, az csupán a legfontosabbat emeli ki belőlük. Így a szellemek *(kui-sen)* megtisztelésének *hao*-ja csak egy van, mely így hangzik: „áldozat" *(ci)*. Ám az áldozat különös nevei *(szan-ming)* a következők: tavasszal *c'ï-*, nyáron *jo-*, ősszel *cs'ang-*, télen pedig *cseng*-áldozat. Vagy a vadászatnak *hao*-ja csak egy van: *t'ien;* ám a *t'ien* különös nevei *(szan-ming)*: tavasszal *miao*, ősszel *szou*, télen *sou*, nyáron pedig *szien;* s ezek közt egy sincs, amely ne felelne meg tökéletesen az Ég akaratának *(ji)*. Ezzel példázhatjuk, hogyan van meg minden egyes dolognak *(wu)* kivétel nélkül a maga általános *hao*-ja, s hogyan van meg minden egyes *hao*-nak a maga megannyi *szan-ming*-je.

Ezért van, hogy a dolgok mind alkalmazkodnak a nevükhöz *(ming)*, a nevük pedig alkalmazkodik az Éghez; az Ég és az ember tehát érintkezik egymással, egyesülnek és egységet alkotnak. Azonosulnak és elveik egymásba hatolnak *(t'ung-li)*, megmozdítják egymást és kölcsönösen adnak egymásnak, alkalmazkodnak egymáshoz és kölcsönösen kapnak egymástól: ezt nevezhetjük igazán varázsos hatalomnak *(tö-tao)*. A Dalok (Könyve) azt mondja: „Amikor a *hao*-hoz ragaszkodva beszélünk, — Annak még sok része, sok mozzanata van." Ez (a két sor) is ugyanezt mondja.[11]

Ha mélyrehatóan tanulmányozzuk a „király" *(wang)* általános név *(hao)* fő jelentéseit, öt rész-mozzanatot találunk benne: a nagy *(huang)*, a helyes *(fang)*, az egyetemes *(k'uang)*, a sárga *(huang)*

és az odamenni *(wang)* mozzanatát. Ezt az öt mozzanatot egyesítve egy szóval fejezzük ki: király. A király fogalom azonban azt is jelenti, hogy nagy; a királyság azt is jelenti, hogy helyes ⟨példát mutat⟩; a királyság azt is jelenti, hogy egyetemes; a királyság azt is jelenti, hogy sárga ⟨szép⟩; s a királyság azt is jelenti, hogy odamegy (hozzá a nép). Mert ha a királyság értelméből nem következnék, hogy egyetemesen nagy és magas, akkor a helyes tanítás *(tao)* nem lenne képes egyenesen állni és helyes példát mutatni; ha a *tao* nem képes egyenesen állva helyes utat mutatni, akkor az erény *(tö)* sem képes egyetemesen elterjedni és áthatni mindent; ha a *tö* nem képes egyetemesen eljutni mindenüvé, akkor a szépség sem képes a sárga fokára emelkedni; ha a szépség nem képes a sárga fokára emelkedni, akkor a négy égtáj népe sem képes odamenni hozzá; ha pedig a négy égtáj népe nem képes odamenni hozzá, akkor nem is alakulhat ki igazi királyság. Ezért mondják: az Ég betakar, semmit ki nem hagyva, a Föld hordoz, mindent felvállalva, a szél „megvalósítja a parancsot" ⟨betölti funkcióját⟩, egyformán mutatva meg erejét mindenkinek, s az eső is szerteszét terjed, egyenlően osztva szét áldását *(tö)*. Ugyanilyennek kell lennie a királyi művészetnek *(wang-su)*.

Ha mélyrehatóan tanulmányozzuk a „fejedelem" *(kiün)* általános név *(hao)* fő jelentését, ebben ugyancsak öt rész-mozzanatot találunk: a kezdet *(jüan)*, az eredet *(jüan)*, a mérlegelés *(k'iüan)*, a szeretetreméltóság *(wen)* és a sokaság *(k'iün)* mozzanatát. Ezt az öt mozzanatot egyesítve egy szóval fejezzük ki: fejedelem. A fejedelem fogalmába tehát beletartozik, hogy kezdetet ⟨alapot⟩ teremt, a fejedelem ugyanakkor forrásként szolgál, a fejedelem mérlegel (minden körülményt), a fejedelem szeretetre méltó, s a fejedelem sokaságot vonz. Mert ha a fejedelem szándéka nem az lenne, hogy megfeleljen a dolgok kezdetének, akkor vállalkozásai nélkülöznék a biztos alapot; ha vállalkozásai nélkülözik a biztos alapot, akkor bármit csinál, az nem áll meg szilárdan; ha tettei nem állnak meg szilárdan, akkor nem felel meg a dolgok forrásának; ha nem felel meg a dolgok forrásának, akkor elhanyagolja saját kötelességét; ha elhanyagolja saját kötelességét, akkor az átalakító befolyását *(hua)* nem gyakorolja; ha csupán alkalmi mérlegelésekkel alkalmazkodik a változó körülményekhez *(pien)*,

akkor elmulasztja a középső (és nem változó) úton járás kötelességét; ha elmulasztja a középső úton járás kötelességét, akkor *tao*-ja nem lehet sima (v. békés), *tö*-je nem lehet meleg ⟨szeretetre méltó⟩; ha pedig *tao*-ja nem sima, *tö*-je nem meleg, akkor a nép nem szereti rokoni szeretettel és nem talál nyugalmat benne; ha pedig a nép nem szereti és nem lel nyugodalmat benne, akkor elszakad tőle, szétzüllik és nem társul hozzá; és ha az szétszóródik, anélkül hogy társulást keresne, akkor nem alakulhat ki igazi fejedelmi hatalom. A név *(ming)* az igazság *(csen)* alapján keletkezik; aminek tehát nem megfelelő az igazsága *(csen)*, azt nem tarthatjuk igazi névnek *(ming)*. A nevek *(ming)* azok, amelyekkel a szent emberek *(seng-zsen)* igaznak minősítették a dolgokat *(csen-wu)*; így valaminek nevet adni annyit jelent, mint igaznak találni. Ezért minden kritikus elme, amikor valami nagyon homályos dologgal találkozik, visszatér a dolog igazságához *(csen)*, és a leghomályosabb dolog is nyomban megvilágosodik. Ha ellenőrizni akarjuk, hogy valami görbe-e vagy egyenes, nem tehetünk jobbat, mint hogy kifeszítünk egy zsinórt; ha pedig azt kutatjuk, hogy valami helyes-e vagy helytelen, nem tehetünk jobbat, mint hogy elővesszük a nevét *(ming)*. A név *(ming)* éppen úgy megmutatja, mi helyes, és mi helytelen, mint ahogy a zsinór mutatja meg a görbeséget vagy egyenességet. Ha megvizsgáljuk a dolog nevét és valóságát *(ming si)*, s kikutatjuk, miben térnek el egymástól és miben egyeznek meg, akkor a helyesség és a helytelenség tényei *(c'ing)* többé nem tudják „hamisan vádolni egymást".

A mai kor nem látja világosan, mi az alaptermészet *(szing)*; akik róla beszélnek, nem értenek egyet egymással. De hát miért nem térnek vissza az alaptermészet névhez *(ming)*, hogy azt megvizsgálják? Hiszen az alaptermészet *(szing)* név nem a „születésből" *(seng)* származik-e? Így a születéstől fogva, természettől *(ci-zsan)* meglevő alaptulajdonságot nevezzük alaptermészetnek.[12] Az alaptermészet tehát nem más, mint alaptulajdonság. Így az alaptermészet alaptulajdonságát kutatva vajon megtalálhatjuk-e azt a jóság *(san)* nevéből kiindulva? Nem, nem találhatjuk meg; és ha valaki mégis azt mondja, hogy az alaptulajdonság jó, milyen alapon teheti ezt? Az alaptermészet nevet nem lehet elválasztani az alaptulajdonságtól,

s ha csak egy hajszálnyira is különválasztjuk az alaptulajdonságtól, akkor az már nem az alaptermészet. Erre minden körülmények közt ügyelnünk kell.

A Tavasz és Ősz (krónika) a dolgok *(wu)* belső elvének *(li)* megkülönböztetésével tette helyessé a neveket *(ming)*, egy dolognak nevet adva mindig annak igazságát *(csen)* vette alapul, nem tévesztve el azt egy „őszi szőrszál végének" erejéig sem. Így például nevet adván a lehulló köveknek, hátulra helyezte az „öt" szót, vagy a „visszavonuló karvalyokról" szólván előre tette a hatos számjegyet.[13] A szent ember ⟨Konfuciusz⟩ ilyen gondos volt a nevek helyessé tevésében *(cseng-ming)*, hiszen „a nemes ember beszédében semmi helytelennek nem szabad lennie"[14]. Ezt tanúsítja az „öt kő" és a „hat karvaly" példája.

Ami korlátozza *(zsen)* a sokféle gonoszságot már a bensőben, s nem engedi, hogy megnyilvánulhassanak a külsőben ⟨a tettekben⟩, az a szív. Ezért a szív *(szin)* név a „korlátozásból" *(zsen)* származik. De ha abban a „leheletben" *(k'i)*, amit az ember kapott (a születéskor), éppenséggel semmi gonoszság nincs, akkor a szív vajon mit korlátoz? Úgy gondolom, hogy a „szív" név az ember igazi érzelmeit *(cs'eng)* jelenti; ám egy-egy ember igazi érzelme *(cs'eng)* lehet kapzsi és lehet emberséges; az emberség és a kapzsiság két különböző „lehelet" *(k'i)*, s mindkettő az ember személyétől *(sen)* függ. A „személy" név az Ég mintájára keletkezett, s ahogyan az Ég „kettős" azáltal, hogy egyaránt alkalmazza a *jin*-t és a *jang*-ot, úgy a személyiség is „kettős" azonképpen, hogy megvan benne mind a kapzsiság, mind az emberség alaptermészete *(szing)*; s amint az Égnek szüksége van rá, hogy a *jin*-t korlátok közé szorítsa, a személyiségnek is szüksége van az érzelmek és vágyak korlátozására, az Ég *tao*-jával teljesen egységes módon. Így a *jin* tevékenysége számára nem adatik lehetőség tavasszal és nyáron, a hold formáját tartósan eltakarja a nap fénye, úgyhogy hol kikerekedik, hol meg megfogyatkozik.[15] S ha az Ég ilyen módon korlátok közé szorítja a *jin*-t, akkor megtehetnénk-e, hogy ne csökkentsük a vágyainkat és ne szabjunk gátat érzelmeinknek, megfelelve ezáltal az Égnek? Amit az Ég korlátok közé szorít, azt korlátozza a személyiség *(sen)* is; ezért mondjuk, hogy a személyiség *(sen)* hasonló az Éghez;

ugyanazt szorítja korlátok közé, amit az Ég szorít korlátok közé, de egyáltalában nem az Eget ⟨az égi *tao*-t⟩ korlátozza.

Tudni kell, hogy ha az égi alaptermészet *(t'ien-szing)* nem támaszkodhat a tanításra, akkor egyáltalában nem képes korlátozni (a korlátozandót). Ha a valóság *(sï)* vizsgálata alapján adjuk meg a nevet *(ming)*, akkor milyen alapon állíthatnánk, hogy az alaptermészet *(szing)* ugyanolyan (a tanítás után), mint amilyen akkor volt, amikor még nem részesült tanításban? Ezért az alaptermészetet *(szing)* a rizspalántához hasonlíthatjuk, a jóságot *(san)* pedig a rizshez; s amiként a rizs a rizspalántából származik, ám a rizspalántát még nem tekinthetjük kifejlett rizsnek, úgy a jóság is az alaptermészetből fakad ugyan, de az alaptermészet maga még nem kifejlett jóság. A jóságot és a rizst az ember az Égtől kapja ugyan, de magának kell kifejlesztenie a külsőben ⟨a gyakorlatban⟩, mert egyáltalában nem az Ég műveként teremtődik meg. Az Ég abban, amit csinál *(wei)*, elér egy bizonyos határt és ott megáll; s e határokon belül beszélünk égi alaptermészetről *(t'ien-szing)*, e határokon kívül pedig emberi tevékenységről *(zsen-sï)*. És mivel e tevékenység ⟨a kormányzás és a tanítás⟩ az alaptermészet határain túl van, azért az alaptermészetet kötelességünk erénnyé *(tö)* fejleszteni. A „nép" *(min)* általános név *(hao)* a „behunyt szemből" *(ming)* származik. De ha feltételezzük, hogy az alaptermészet már jó, akkor (a népnek) vajon mi okból lett *hao*-jává a „behunyt szem"? Azért, mert ha (az alaptermészet) nem kap támogatást és vezetést, akkor az ellenkezőjére is fordulhat, végleg elmerülhet, teljesen elvadulhat; és akkor hogy is lehetne jó? Az alaptermészet bizonyos fokig hasonló a szemhez. A szemünk, ha sötétben alszunk, be van hunyva, és csak akkor lát majd, ha felébredtünk; mielőtt tehát felébrednénk, (a szemünkről) elmondhatjuk, hogy rendelkezik a látás képességével *(kien-csï)*, de nem mondhatjuk el, hogy lát is. Mármost, a nép *(wan-min)* alaptermészetében is megvan a (jóság) alaptulajdonsága *(csï)*, de amíg „nem ébredt fel", addig olyan, mint az ébredésre váró „behunyt szem": csak ha tanították, akkor lesz majd jó. Amíg tehát (az alaptermészet) nem ébredt öntudatra, elmondhatjuk róla, hogy megvan benne a jóság alaptulajdonsága *(san-csï)*, de nem mondhatjuk azt, hogy jó, hiszen nagyjából ugyanolyan állapotban van, mint behunyt szemünk az

ébredés előtt. Ha nyugodt szívvel és lassan vizsgálgatjuk, akkor e szavak igazsága könnyen belátható. Hogy az alaptermészet „behunyt szem" legyen ébredés előtt, az az Ég műve, s mivel a *hao* megteremtésekor az Ég művét vették alapul, azért mondották, hogy „nép" *(min)*. A nép *(min)* szó tehát azt jelenti: eredetileg hasonló a behunyt szemhez *(ming)*; és ezt akkor értjük meg, ha a neveket *(ming-hao)* követve hatolunk be a belső elvekhez *(li)*. Így tehát a nevek *(ming-hao)* helyessé tevője maga az Ég és Föld, hiszen amit az Ég és a Föld hozott létre, azt nevezzük alaptermészetnek és érzelmeknek *(szing-c'ing)*, s az alaptermészetet és az érzelmeket együtt és egynek véve „behunyt szemnek" *(ming)*. Az érzelmek *(c'ing)* is az alaptermészethez *(szing)* tartoznak, ezért ha az alaptermészetet már jónak mondhatjuk, vajon milyennek kell tartanunk az érzelmeket? Nos, a szent emberek közül éppen azért nem mondta senki, hogy az alaptermészet jó *(szing san)*, mert ez a név *(ming)* hibás használata lett volna. A személyiség *(sen)* ugyanis éppen úgy rendelkezik alaptermészettel és érzelmekkel *(szing c'ing)*, mint ahogy az Ég rendelkezik *jin*-nel is, meg *jang*-gal is; ugyanolyan hiba tehát az ember alaptulajdonságáról *(csï)* úgy beszélni, hogy nem számítjuk bele az érzelmeit *(c'ing)*, mint az Égnek csupán a *jang*-járól beszélni, nem véve tudomást a *jin*-jéről; ez a felfogás pedig, ha jól meggondoljuk, sohasem lesz megalapozható.

Az alaptermészet a nevét nem a magas, nem is az alacsony hanem, a középszerű példák alapján kapta. Az alaptermészet olyan, mint a selyemgubó vagy a tojás: ahogy a tojást előbb be kell takarni ahhoz, hogy csirke legyen belőle, vagy ahogy a gubót előbb le kell gombolyítani ahhoz, hogy selyemszállá lehessen, úgy az alaptermészetnek a tanításra van szüksége ahhoz, hogy jó legyen; s ezt nevezzük igaz égiségnek *(csen-t'ien)*.

Az Ég létrehozta a népet, amelynek alaptermészetében megvan a jóság alaptulajdonsága is, anélkül hogy már ettől jónak lehetne tartani, s éppen azért állította fel (az Ég) a királyságot *(wang)*, hogy jóvá fejlessze (a nép alaptermészetét); ez tehát az Ég akarata *(ji)*. A nép megkapta az Égtől alaptermészetét, amely még nem képes valóban jó lenni, majd megkapja a királyoktól azt a tanítást, amely tökéletesíti alaptermészetét; lévén a királyoknak éppen az a

feladata, hogy az Ég akaratát magukévá téve tökéletesítsék a nép alaptermészetét. Mármost, ha igaz alaptulajdonságát *(csen-csï)* vizsgálgatva azt állítjuk, hogy a nép alaptermészete már (eleve) jó, ez bizony annyit jelent, mint nem törődni az Ég akaratával és elrugaszkodni a királyi feladattól. Ha az egész nép *(wan-min)* alaptermészete már eleve jó, akkor a királynak, aki égi megbizatást *(ming)* kap, ugyan miféle feladata marad? Minthogy pedig a névnek *(ming)* ez a helytelen alkalmazása volt oka annak, hogy (a király) elhanyagolta fontos feladatát és így nem tett eleget a nagy megbizatásnak, azért (az alaptermészet jóságának elmélete) egy cseppet sem mintaképül vehető beszéd *(fa-jen)*.

A Tavasz és Ősz (krónika) szavai, ha valamely belső dolognak valamely külsőre van szüksége (a kifejlődéshez), mindig a külsőből kiindulva szólnak (a belsőről). Mármost, ha a nép alaptermészetének ahhoz, hogy jóvá legyen, szüksége van a kívülről jövő tanításra *(wai-kiao)*, akkor a jóság a tanítás körébe tartozik, s nem tartozik az alaptermészet körébe; az alaptermészethez sorolva csak a szót szaporítjuk, s nem járunk el okosan. Hogy valakinek magától, a szent és kiváló férfiak nélkül is sikerülhet tökéletesednie, ez csak néhány tiszteletreméltó kortársunk téves kiindulópontja, amelynek semmi köze a Tavasz és Ősz kifejező-művészetéhez. A mintaképül nem vehető beszédeket és a bizonyítatlan elméleteket pedig a nemes embernek *(kiün-cï)* távol kell tartania magától; hiszen mit is kezdene velük?

Van, aki így beszél: „Ha az alaptermészetben megvan a jóság kiindulópontja, a szívben megvan a jóság alaptulajdonsága, akkor miért mondjuk mégis, hogy (az alaptermészet és a szív) nem jó?" Erre azt felelhetem: „Mert nem az. A gubóban is megvan a selyemszál, a gubó mégsem azonos a selyemszállal; a tojásban is megvan a csirke, a tojás mégsem azonos a csirkével. Ez a hasonlat teljesen világos; miféle kétséget hagy maga után?"

Ahogy az Ég létrehozta az embereket, annak egyetemes szabálya *(ta-king)* van, s így az alaptermészetről szóló elméleteknek sem lenne szabad különbözniük egymástól. S mivel egyesek mégis azt mondják, hogy az alaptermészet eredendően jó, mások meg azt, hogy az alaptermészet nem eredendően jó, csak azért lehet, mert amikor azt

mondják, hogy „jó", ennek (a „névnek") valamennyiüknél más és más az értelme *(ji)*. Minthogy az alaptermészetben megvan a jóság kiindulópontja, azért már a gyermek is szereti apját és anyját, tehát „jobb", mint a madarak vagy a négylábú állatok, és ha ennek alapján „jó"-nak nevezzük, ez a Meng-cï-féle jóság (fogalma).[16] Aki már követni tudja a „három köteléket" és az „öt fonalat", megérti a „nyolc kiindulópont" elvét,[17] hűséges és megbízható, széleskörűen tud szeretni, őszinte és nemes, kedveli a szertartásokat, arról valóban elmondhatjuk, hogy jó, és ez a szent ember ⟨Konfuciusz⟩ jó-fogalma lesz. Ezért mondotta K'ung-ci: „Igazán jó embert látni még nem volt alkalmam; csupán állhatatos embert volt alkalmam látni, s nekem ez is elég."[18] Látni való ebből, hogy azt a jóságot, amiről a szent ember beszél, nem könnyű elérni, s hogy helytelen jóságnak nevezni azt, ami csupán a madarakhoz és négylábú állatokhoz viszonyítva jó. Ha már a kiindulópontot jelentő, csupán a madarakénál és négylábú állatokénál különb jóságot is jóságnak nevezhetnénk, akkor jó embereket ugyan miért nem láthatunk? Valójában a csupán madarakénál és négylábú állatokénál különb jóságot éppen úgy nem nevezhetjük jóságnak, mint ahogy a csupán füvekénél és fákénál különb tudást nem illethetjük a tudás névvel. Az emberek *(wan-min)* alaptermészete jobb, mint a madaraké vagy négylábú állatoké, de ezen az alapon még nem nevezhetjük jónak, mert a jóság nevének *(ming)* használatában a szentet ⟨Konfuciuszt⟩ kell követnünk. Mert a szent ember „kinevezéseit" ⟨megbizatásait és megnevezéseit⟩ az egész égalatti a helyesség mércéjének tarthatja; aki helyesen akarja meghatározni, mennyire van korán vagy késő, megnézi az északi sarkcsillagot, és aki helyesen akar dönteni valamely kétes dologban, az a szent emberre tekint. A szent ember pedig úgy vélekedett, hogy abban a korban, amikor még nem voltak királyok *(wu-wang csï sï)*, abból a népből, amelyet tehát nem tanítottak, senki sem lehetett igazán jó. Minthogy pedig a jóságot ilyen nehéz elérni, azért olyasmit mondani, hogy (a jóságot) minden ember *(wan-min)* alaptermészete képes elérni: tévedés.

Ha összehasonlítási alapnak *(csï)* a madarak és négylábú állatok alaptermészetét tekintjük, akkor minden ember *(wan-min)* alaptermészetét jónak találhatjuk; de ha összehasonlítási alapunk az emberi *tao*

jósága, akkor ezt a nép alaptermészete nem érheti el. Azzal egyetérthetünk, hogy minden ember alaptermészete jobb, mint a madaraké vagy négylábú állatoké; de azzal már nem érthetünk egyet, hogy ezt nevezte volna jóságnak a szent ember. Én vizsgálódásomban arra támaszkodtam, hogy voltaképpen mit is nevezünk alaptermészetnek, s ebben eltértem Meng-cï-től. Meng-cï leszállította a mércét egészen a madarak és a négylábú állatok létezésmódjáig, ezért mondotta, hogy az alaptermészet eleve jó; én pedig fölemeltem a mércét egészen a szent ember jóság-fogalmáig, s ezért mondom, hogy az alaptermészet nem eleve jó, hanem a jóság túlhaladja az alaptermészetet, sőt, a szent ember túlhaladja még a jóságot is.

A Tavasz és Ősz legfontosabbnak a kezdetet *(jüan)* tekinti, s így nagyon gondos a nevek helyessé tevésében *(cseng-ming)*. Amíg a név *(ming)* eredete nincs kikutatva, addig hogyan is beszélhetnénk arról, hogy (az ember alaptermészete) nem eredendően jó vagy éppen eredendően jó?

Az öt elem jelentése

Az Égnek öt eleme *(wu-hing)* van: az első a fa, a második a tűz, a harmadik a föld, a negyedik a fém, s az ötödik a víz.[19] A fa az öt elem kezdete, a víz az öt elem vége, a föld pedig az öt elem sorában a középső; ez az Égtől megszabott helyes sorrendjük. A fa hozza létre a tüzet, a tűz hozza létre a földet, a föld hozza létre a fémet, a fém hozza létre a vizet, a víz hozza létre a fát; ez az „atya-fiúi" ⟨leszármazási⟩ kapcsolatuk. A fa baloldalt foglal helyet, a fém jobboldalt foglal helyet, a tűz elől foglal helyet, a víz hátul foglal helyet, a föld pedig középen foglal helyet; úgy helyezkednek tehát el, hogy kölcsönösen elfogadják az atyának, illetve fiának kijáró helyet. Így a fa elfogadja (atyjának) a vizet, a tűz elfogadja a fát, a föld elfogadja a tüzet, a fém elfogadja a földet, s a víz elfogadja a fémet. Valamennyi „ad" egy másiknak, tehát valamennyi atya; s valamennyi „elfogad", tehát valamennyi fiú is; mindig saját atyjukra támaszkodva állítják szolgálatukba a saját fiúkat, ami nem más, mint az Ég törvénye *(tao)*. Így ha a fa létrejött, a tűz gondoskodik róla; ha a fém elpusztult, a víz elrejti; a tűz örömet akar okozni a fának és a

jang segítségével gondoskodik róla; a víz el akarja pusztítani a fémet és a *jin* segítségével temeti el; a föld azonban úgy szolgálja az Eget, hogy tökéletesen bebizonyítja hűségét, *(csung)*. Ezért az öt elem nem más, mint a szülőtisztelő fiú és a hűséges alattvaló magatartása *(hing)*. Hiszen az „öt elem" *(wu-hing)* kifejezés nem azt jelenti-e, hogy „öt erényes magatartás" *(wu-hing)*? Bizony éppen ezért használjuk a *(wu-hing)* kifejezést.[20]

A szent emberek *(seng-zsen)* megértették ezt, s ezért (az atyától megkívánták, hogy benne a fia iránt) sok legyen a szeretet, de kevés a szigor, (a fiútól pedig, hogy atyja iránt) bőséges gondoskodást tanúsítson életében, s nagy figyelemmel kísérje végül utolsó útjára, megfelelve ezáltal az Ég rendelkezéseinek. Az a fiú, aki oly tökéletes gondoskodást nyújt (atyjának), mint ahogy a tűz örömet okoz a fának, s úgy temeti el atyját, mint ahogy a víz elrejti a fémet, továbbá úgy szolgálja fejedelmét, mint ahogy a föld tanúsítja tiszteletét az Ég iránt, az (a fiú) méltó rá, hogy erényes magatartású embernek *(ju-hing-zsen)* nevezzük.

Az öt elem mozgásában mindegyik a maga helyéhez igazodik, az öt elem „hivatalviselésében" ⟨funkcionálásában⟩ mindegyik a maga képességét veti latba. Ezért a fa Keleten foglal helyet és a tavasz „leheletét" *(k'i)* szüli, a tűz Délen foglal helyet és a nyár „leheletét" szüli, a fém Nyugaton foglal helyet és az ősz „leheletét" szüli, a víz Északon foglal helyet és a tél „leheletét" szüli; ilyenformán a fa gondoskodik a születésről, a fém gondoskodik az ölésről, a tűz gondoskodik a melegről, a víz gondoskodik a hidegről. Az emberek szolgálatba állításakor is mindig határozott rendet kell alkalmazni, az emberek hivatalba ültetésekor is mindig tekintetbe kell venni a képességüket, mert ez az Ég módszere *(su)*. A föld éppen középen foglal helyet, s azt mondjuk róla, hogy „az Ég áldása *(zsun)*". A föld nem más, mint az Ég „lába és karja" ⟨főminisztere⟩; erénye-hatalma *(tö)* oly gazdag és szépséges, hogy nem lehet őt egyetlen évszak szolgálatának ellátására „nevezni ki" *(ming)*. Ezért van öt elem, de csak négy évszak; a föld pedig átfogja valamennyit ⟨mind a négy évszakot⟩. A fémnek, a fának, a tűznek és a víznek egyenként is megvan ugyan a maga funkciója, de ha nem támaszkodnának a földre, azt sem tudnák jól betölteni; mint ahogy a savanyú,

a sós, a fanyar és a keserű sem képes tökéletes ízt adni akkor, ha nem támaszkodik az édes termőtalajára. Az édes tehát az öt íz alapja, a föld pedig az öt elem fejedelme. Az öt elemnek éppen úgy fejedelme a föld „lehelete" *(k'i)*, mint ahogy az öt íz, meglévén köztük az édes, feltétlenül tökéletes. Ezért a szent ember *(seng-zsen)* erényes magatartás-normái *(hing)* közt nincs előkelőbb, mint a hűség *(csung)*, mert ezt a föld erényének *(tö)* nevezhetjük.
Az emberi hivatalok *(zsen-kuan)* közül a legnagyobbat nem egyetlen feladat ellátására rendelik, ezért ilyen a főminiszterség *(sziang)*; az égi funkciók *(t'ien-kuan)* közül a legnagyobb nem egyetlen terület gondozására rendeltetett, ezért ilyen a föld.

VÁLASZ A CSÁSZÁR KÉRDÉSEIRE (I)

A Felség kibocsátotta bölcs kérdéseit, leküldötte fényes megbizatását, amely azt kutatja, mi az égi elrendelés *(t'ien-ming)* és az emberi természet *(c'ing-szing)*; mindez azonban olyasmi, amit én, ostoba alattvaló, aligha vagyok képes felérni ésszel.
Figyelmesen tanulmányoztam a Tavasz és Ősz (krónikában) foglaltakat, s szemügyre véve azokat a tetteket, amelyeket ama régi nemzedékek megvalósítottak, ezek alapján úgy találtam, hogy az Ég és az ember kölcsönös egymásra-hatása ugyancsak félelmetes dolog! Amikor az állam *(kuo-kia)* a helyes útról *(tao)* letévedve valami rosszat készül cselekedni, akkor az Ég már előre szerencsétlenségeket küld rá, hogy ezekkel figyelmeztesse; ha (az uralkodó) nem tud önvizsgálatot tartani, akkor (az Ég) ismét csodákat *(kuai-ji)* tesz, hogy ezekkel megfélemlítse; és ha (az uralkodó) még ekkor sem tud megváltozni *(pien)*, akkor bekövetkezik a pusztulás. Látni való ebből, hogy az Ég érzelmei *(szin)* emberségesek és szeretőek *(zsen ai)* az uralkodó *(zsen-kiün)* iránt; helyette is véget akar vetni minden felfordulásnak, s ha (az uralkodó) maga nem olyan nemzedékhez tartozik, amely a helyes elveket *(tao)* teljesen elpusztította már, az Ég maradéktalanul segíteni akarja, s biztonságát meg akarja óvni. A dolgok csak (az uralkodó) erőfeszítésein múlnak, semmi máson. Ha erőfeszítéseket tesz a tanulásban, akkor ismeretei széleskörüek

lesznek, tudása pedig egyre világosabb; ha erőfeszítéseket tesz a helyes elvek *(tao)* megvalósítására, akkor erénye *(tö)* napról napra magasabbra emelkedik és hatalmas sikereket arat; mindezt tehát igen gyorsan el lehet érni, és ezek azonnal meghozzák az eredményt. A Dalok (Könyve) azt mondja: „Kora reggeltől estig ne légy hanyag";[21] az Írások (Könyve) pedig: „Erőfeszítést tenni, erőfeszítést tenni!"[22] Mindez az (általam említett) erőfeszítésekre vonatkozik.

A *tao:* az az út, amelyet követve eljutunk a jó kormányzáshoz. Az emberség és igazságosság erénye *(zsen ji)*, valamint a szertartások és a zene: mind ennek eszköze. Így aztán hogy a szent királyok *(seng-wang)* halála után fiaik és unokáik még hosszú ideig (uralkodhatnak), hogy a béke és nyugalom még többszáz évig fennmaradhat, az mind a szertartások és a zene tanító és átalakító hatásának *(kiao-hua)* eredménye. Aki pedig olyan korban gyakorolja a királyi hatalmat *(wang-csö)*, amikor zeneműveket nem alkotnak, az felhasználhatja a korábbi királyok zeneművei közül azokat, amelyek megfelelnek az ő nemzedékének, s azokkal mélyen beléje hatolva taníthatja és átalakíthatja *(kiao-hua)* a népet. Ha a tanítás és átalakítás valóságossá tevése *(c'ing)* nem sikerül, akkor az ódák és himnuszok *(ja szung)* „zeneművei" sem lehetnek tökéletesek. Ezért aki király *(wang-csö)*, előbb sikerre viszi művét, s akkor alkot zeneművet, mert hiszen a zeneműnek az ő (valóságos) erényéről *(tö)* kell szólnia. A zene olyan, hogy vele meg lehet változtatni a nép erkölcseit *(feng)*, át lehet alakítani a nép szokásait *(szu)*, s a népnek ez a megváltoztatása nagyon könnyű, az embereknek ez az átalakítása igen ragyogó tett; ezért a hangok igaz harmóniából fakadnak, igaz érzelmekben gyökereznek, megborzongatják a bőrünket és elraktározódnak a csontunk velejében; s ezért lehetséges, hogy a „királyi út" *(wang-tao)* elenyésszen, de a fuvolák és húrok muzsikája ne pusztuljon el vele. S valóban, a Jü-nemzetség feje ⟨Sun⟩ már régóta nem kormányoz bennünket, ám zeneművének himnuszaiban reánk hagyományozott „szele" *(feng)* mostanáig fennmaradt; így aztán K'ung-cï, amikor C'i-ben járt, meghallgathatta a Sao-t.[23]

Bizonnyal nincs olyan uralkodó, aki ne óhajtaná a biztonságot és fennmaradást, s ne gyűlölné a veszedelmet és pusztulást; mégis,

nagyon sokszor előfordul, hogy a kormányzás felfordulásba és az ország veszedelembe kerül. Ha (az uralkodó) olyanokra bízta a hivatalokat, akik nem a megfelelő emberek, és így olyan útra lép, amely nem a helyes út *(tao)*, akkor a kormányzás napról napra jobban károsodik és pusztul. Hogy a Csou-ház „útja" *(tao)* Ju és Li (királyok) idejében annyira lehanyatlott, az nem azért történt, mert maga a *tao* nem létezett, hanem mert Ju és Li nem követték. Később azonban Sziüan-wang vágyódva gondolt a hajdani idők régi királyainak erényére *(tö)*, s újra feltámasztván megszűnt és kijavítván elavult dolgokat, (ismét) fényessé tette Wen és Wu (királyok) érdemdús örökségét, amitől a Csou-ház „útja" *(tao)* új csillogást kapott és ismét fölemelkedett; a költők *(sï-zsen)* pedig magasztalták érte, s azt írták, hogy „A magas Ég segíti őt, — Világra hozva neki kiváló segítőtársakat";[24] s e verset szavalgatják a késői nemzedékek is, nem hagytunk fel ezzel mind a mai napig; és ezt csak azzal érte el, hogy a jó gyakorlásában „kora reggeltől estig nem volt hanyag". K'ung-cï mondotta: „Az ember képes naggyá tenni a törvényt *(tao)*, de a törvény (magától) még nem teszi naggyá az embert."[25] Így a jó kormányzás és a felfordulás, pusztulás vagy fölemelkedés csak tőle ⟨az uralkodótól⟩ magától függ, nem pedig az Ég által reá bocsátott eleve elrendelés *(ming)*, amit nem lehet megfordítani; ha tehát tetteiben eltévelyedik, elveszíti (a régi királyok) hagyományát *(t'ung)*. Úgy hallottam, hogy ha valakit az Ég igazán nagyra becsül, akkor azt megbízza a királyi hatalommal *(wang-csö)*, és ez esetben mindig magától megérkeznek olyan (szerencse-jelek), amilyeneket emberi erő nem képes létrehozni, s amelyek a megbizatás *(ming)* elnyerésének bizonyítékai. Mivel pedig az égalatti minden lakója egyazon szívvel „megtér" hozzá, mint ahogy atyjához és anyjához tér meg az ember, az égi szerencse-jelek erre válaszképpen érkeznek meg. Az Írások (Könyve) azt mondja: „Fehér hal ugrott be a király csónakjába, aztán valami tűz borította be a király házának tetejét, és (a fehér hal) feketévé változott."[26] Ez a megbízatás *(ming)* elnyerésének bizonyítéka volt. Csou-kung mondotta: „Ez szerencsés válasz, szerencsés válasz!"[27] K'ung-cï mondotta: „Az erény nem maradhat egyedül, biztosan társra talál."[28] Mindez a jóság *(san)* és az erény *(tö)* felhalmozásának eredménye. Ám eljön egy későbbi nemzedék, amikor

(az uralkodó) nemtörődömsége hanyatláshoz vezet, nem tudja többé ellenőrzése és irányítása alatt tartani a népet, a fejedelmek *(csu-hou)* fellázadnak ellene, derék embereket pusztítva marakodnak a földekért, elvetik az erényt és a vele való tanítást *(tö-kiao)*, s helyette a büntetésekre támaszkodnak. Ha pedig a büntetések nem felelnek meg pontosan (a bűnnek), akkor ez „rossz leheletet" *(szie-k'i)* vált ki; e „rossz lehelet" aztán felgyülemlik odalent, a gyűlölet is tovább nő odafent, felettesek és alárendeltek közt nincs többé harmónia, s ekkor a *jin* és a *jang* teljesen összezavarodik, azaz megjelennek a baljós jelenségek. Ezek hát a szerencsétlenségek és rendkívüli jelenségek kiváltó okai. Úgy tudom, hogy az elrendelés *(ming)*: az Ég parancsa; az alaptermészet *(szing)*: a születéskor kapott alaptulajdonság; az érzelmek *(c'ing)* pedig: az ember vágyai. Van, aki korai halált hal, más meg hosszú életet él, van, aki tökéletes erényű (v. emberséges), más meg alantas; hiszen agyagedényt készítve vagy fémöntéssel csinálva valamit, (ugyancsak) nem lehet (minden egyes darab) tiszta és szép; így a jó kormányzás és a felfordulás különböző dolgokat hív életre, minek következtében (az emberek természete) nem egyenlő. K'ung-cï mondotta: „A nemes ember erénye *(tö)* olyan, akár a szél; a közönséges embereké pedig akár a fű. Ha fölötte fúj a szél, a fűnek meg kell hajolnia."[29] Ezért: ha egy Jao vagy Sun gyakorolja az erényt, akkor a nép tökéletes erényű (v. emberséges) és hosszú életet él; de ha egy Kie vagy Csou gyakorolja a zsarnokságot, akkor a nép alantas és korai halált hal. Így felülről száll alá az átalakító befolyás *(hua)*, és alulról emelkedik fel az alkalmazkodás *(c'ung)*; miként a fazekaskorongra helyezett agyagot is csak a fazekas formálhatja meg, vagy ahogy a formába öntött fémet is csak a fémöntő mester öntvényének tarthatjuk. Ezt jelenti az a (Ci-kung-féle) mondás is, hogy (Konfuciusz) „nyugalmat biztosítana a népnek, és az hozzá folyamodnék, buzdítaná a népet, és az békében élne".[30]

Figyelmesen tanulmányoztam a Tavasz és Ősz (krónika) szövegét *(wen)*, kerestem a „királyi út" *(wang-tao)* kiindulópontját, s ezt a *cseng* írásjegyben találtam meg; a *cseng* írásjegy (a Tavasz és Ősz krónikában) mindig a *wang* írásjegy után következik, a *wang* írásjegy pedig a *cs'un* írásjegy után.[31] Ami mármost a tavaszt *(cs'un)* illeti, ez az Ég műve; a „helyessé tevés" *(cseng)* pedig: a király

(wang) műve. A („tavasszal, a királyi helyes = első hónapban" formula) mondanivalója tehát az, hogy (a „király") odafentről elfogadja az Ég művét, s azzal teszi helyessé a saját művét, ami pedig annyit jelent, hogy a „helyessé tevés" *(cseng)* a „királyi út" *(wang-tao)* kiindulópontja. Ha tehát az uralkodó *(wang-csö)* valamit alkotni akar, akkor ennek kiindulópontját az Égben kell keresnie. Ami pedig az Ég „útján" *(tao)* a legnagyobb, az a *jin* és a *jang*. A *jang* az erény *(tö)*, a *jin* pedig a büntetések *(hing)*; a büntetésekben legfőbb a gyilkolás, az erényben a legfőbb az életrehívás; így aztán a *jang* mindig a nagy nyárban lakozik, s feladatának az életrehívást és táplálást tekinti, míg a *jin* mindig a nagy télben lakozik, s az üres és hasznosíthatatlan helyeken gyülemlik fel. Ebből pedig látni való, hogy az Ég az erényre támaszkodik, nem pedig a büntetésekre. Az Ég azzal bízza meg a *jang*-ot, hogy jelenjék meg és terjeszkedjék szét odafent, legfőbb gondja pedig az év eredményessége ⟨a jó aratás⟩ legyen; a *jin*-t pedig azzal bízza meg, hogy húzódjék be és rejtőzzék el odalent, megfelelő időben azonban jelenjék meg és segítse a *jang*-ot; mert ha a *jang*-nak nélkülöznie kellene a *jin* segítségét, egymaga nem lenne képes tökéletessé tenni az év végét, noha azért mégis csak a *jang*-nak adhatja hírnevét az, hogy tökéletessé teszi az esztendőt, minthogy ez az Ég akarata *(ji)*. Az uralkodó *(wang-csö)* magáévá teszi az Ég akaratát *(ji)*, azt alkalmazza a kormányzásban, s ezért az erényre és a vele való tanításra *(tö-kiao)* támaszkodik, nem pedig a büntetésekre; mert hiszen a büntetésekre éppen úgy nem lehet támaszkodni a világ kormányzásában, mint ahogy a *jin*-re sem lehet támaszkodni az év végének tökéletesítésében. A kormányzás dolgaiban a büntetésekre támaszkodni: ez nincs összhangban az Éggel; ezért a régi királyok közül senki sem alkalmazta szívesen őket. Mármost, aki megszünteti a régi királyok által az erénnyel való tanítás céljából felállított hivatalokat *(tö-kiao csī kuan)*, hogy csupán a törvények betartásával foglalkozó hivatalnokokra *(csī-fa csī li)* támaszkodjék, annak szándéka nem az-e vajon, hogy a büntetésekre támaszkodjék? K'ung-cï mondotta: „Kivégeztetni valakit anélkül, hogy tanítottuk volna: kegyetlenség."[32] Aki pedig kegyetlen kormányzást alkalmaz lefelé, az hiába szeretné, hogy az erény és a vele való tanítás *(tö-kiao)* elterjedjen a négy tenger között, ez bizony nem sikerülhet neki.

Figyelmesen tanulmányoztam a Tavasz és Ősz (krónikában) annak értelmét, hogy ha (a szöveg) „egyet" ⟨elsőt⟩ akar mondani, *jüan*-t mond. Ami az „egyet" illeti: ez a dolgok *(wan-wu)* kezdete; a *jüan* ⟨eredeti⟩ pedig: amit élőszóban „alapvetőnek" *(pen)* mondunk. Az „első" helyett „eredetit" mondani tehát annyit jelent, mint szemügyre venni a nagy kezdetet, s az alap helyessé tevését *(cseng-pen)* óhajtani.[33] Így a Tavasz és Ősz (krónika) mélyrehatóan kutatja az (igazi „királyság") alapját *(pen)*, s magukat az előkelőket tekinti kezdetnek. Ezért aki uralkodó akar lenni, az előbb helyessé teszi (saját) szívét, azzal teszi helyessé az udvarát; ha helyessé tette udvarát, azzal teszi helyessé a hivatalokat *(po-kuan)*; ha helyessé tette a hivatalokat, azokkal teszi helyessé ⟨kormányozza⟩ a népet *(wan-min)*; ha helyessé tette a népet, azzal teszi helyessé a négy égtájat; ha pedig már helyessé tette a négy égtájat, akkor távol és közel senki sem merészel elrugaszkodni a „helyestől" *(cseng)*, nem fordulhat tehát elő, hogy a nép közül valaki „rossz leheletet" *(szie-k'i)* keltsen. Így aztán a *jin* és a *jang* összhangban lesz, szél és eső idejében érkezik, minden élő harmóniában lesz, a nép gyarapodik, az öt gabona szépen beérik, a füvek és fák virágba borulnak, az Ég és Föld közötti térben mindenüvé eljut az áldás, hatalmas jólét és szépség támad, a négy tenger között pedig mindenütt hallanak a szent ember erényéről *(seng tö)*, s mindenki eljön hozzá, hogy alattvalója legyen; meglesz tehát a boldogság minden előfeltétele *(wu)*, amelyek méltán váltják ki az égi szerencse-jeleket is; semmi olyan nem lesz, ami ne volna tökéletes; és a „királyi út" kiteljesedik. K'ung-cï mondotta: „Feng-madár nem érkezik, a Folyó nem bocsát ki képet magából. Számomra elvégeztetett."[34] (Konfuciusz) azért volt szomorú maga miatt, mert (erénye révén) képes lett volna kiváltani ezeket a dolgokat *(wu)*, de személye alacsony sorú, közrendű lévén nem volt módja erre. Mármost, a Felség előkelő, hiszen az Ég Fia tisztét tölti be, és gazdag, hiszen birtokolja a négy tenger közti földeket; olyan méltóságot foglal el, amelyben módja van kiváltani (az egyetemes boldogságot); olyan hatalmat tart a kezében, amellyel ezt valóban ki is lehet váltani; ezenfelül rendelkezik a kiváltáshoz szükséges adottságokkal *(cï)* is, hiszen magatartása emelkedett, kegyessége hatalmas, bölcsessége fényes, szándékai gyönyörűek, szereti a népet, kedveli az írástudókat,

joggal nevezhetjük tehát igazságos uralkodónak *(ji-csu)*; vajon mi oka lehet hát annak, hogy az Ég és a Föld eddig még nem „felelt", hogy tehát szépséges szerencse-jelek egyáltalában nem érkeztek? Minden bizonnyal az, hogy a tanítással való átalakító befolyás *(kiao-hua)* nincs szilárdan megalapozva, s így a nép *(wan-min)* nincs „helyessé téve" *(pu-cseng)*.

A nép úgy fut a haszon *(li)* után, mint ahogy a víz rohan lefelé, és ha tanítással és átalakító befolyással *(kiao-hua)* nem állítunk gátakat eléje, akkor nem tudjuk kordában tartani. Ezért: ha a tanítással való átalakítás *(kiao-hua)* szilárdan meg van alapozva, s ezzel a bűnöket mind féken tartjuk, akkor (a nép) gátjai tökéletesek, de ha a tanítással való átalakítás *(kiao-hua)* el van hanyagolva, s így valamennyi bűn egyszerre feltámad, akkor ezeken büntetések alkalmazásával nem tudunk úrrá lenni, és (a nép) gátjai tönkrementek. A régi idők királyai *(wang-csö)* világosan láttak ebben a kérdésben, s ezért „Dél felé fordított arccal" kormányozván az égalattit valamennyien a tanítással való átalakítást *(kiao-hua)* tekintették legfőbb feladatuknak; felállították tehát a Nagy Iskolát *(ta-hio)*, hogy általa tanítsanak a fővárosban *(kuo)*, s felállították a vidéki iskolákat *(sziang-sziü)*, hogy általuk fejtsék ki átalakító befolyásukat a körzeti városokban *(ji)*: (Ezek révén) emberséggel *(zsen)* itatták át a népet, igazságossággal *(ji)* csiszolták ki a népet, s szertartásokkal *(li)* tették mértékletessé a népet; így aztán a büntetéseik nyugodtan lehettek nagyon könnyűek, a tilalmaikat mégsem sértette meg senki, hiszen a tanítással való átalakítás *(kiao-hua)* megvalósulása következtében a szokások mind szépek és jók voltak.

Azok a szent királyok, akik felfordult kor örökébe léptek, annak még a nyomait is elsöpörték és teljesen eltávolították, s helyreállították a tanítással való átalakítás elvét *(kiao-hua)*, ismét magas rangra emelve azt. Ha pedig a tanítással való átalakítás *(kiao-hua)* már fényesen ragyogott, ha a nép szokásai tökéletesek lettek, akkor a fiúk és unokák is ehhez tartották magukat, s elmúlhatott ötszáz vagy hatszáz esztendő is anélkül, hogy ezek elpusztultak volna. Ám a Csou-dinasztia, (uralkodásának) utolsó szakaszában, oly nagy mértékben eltévelyedett a helyes úttól *(tao)*, hogy el is veszítette az égalattit. A C'in-dinasztia, amely az örökébe lépett, nemcsak hogy nem tudott vál-

toztatni (a hanyatláson), hanem még tovább növelte is azt. Szigorúan tiltották az irodalmi művelődést *(wen-hio)*, senki sem hordhatott könyvet magánál; elvetették a szertartásokat és az igazságosságot, még hallani sem akarta ilyesmiről; szívük szerint teljesen el akarták pusztítani a régi szentek *(seng)* útját *(tao)*, helyette önkényes, fékevesztett és alantas szellemű kormányzást valósítottak meg; így aztán tizennégy évvel azután, hogy elfoglalták az Ég Fia tisztét, államuk *(kuo)* felbomlott és megsemmisült. A régi időktől fogva sohasem fordult még elő, hogy a felfordulást felfordulással sikerült volna gyógyítani, sem hogy olyan hatalmas kárt okoztak volna az égalatti népének, mint amilyent a C'in-dinasztia okozott. Hátrahagyott mérgük és maradék befolyásuk mind a mai napig nem enyészett el teljesen, hanem méltatlanná és gonosszá teszi a szokásokat, tudatlanná és csökönyössé teszi a népet, féktelenségre és szégyentelenségre vezet, tehát igen nagy mértékű rothadást okoz. K'ung-cï mondotta: „A rothadt fát nem lehet kifaragni, a trágyából és sárból való falat nem lehet bevakolni."[35] Mármost a Han-dinasztia, amikor a C'in-ház örökébe lépett, afféle rothadt fát és trágya-falat talált, s hiába szeretné szépen kijavítgatni azt, ez bizony semmi módon nem sikerülhet, hiszen ha törvényeket ad ki, azok újabb bűnöket szülnek, ha rendeleteket bocsát ki, azok újabb csalásokat támasztanak, éppen úgy, mintha forró vízzel akarna véget vetni a forrásnak, vagy rőzsével akarná eloltani a tüzet, ami persze csak növeli a bajt, ahelyett hogy eredményre vezetne.

Hasonlatképpen megemlítem, hogy amikor egy lant már nagyon diszharmónikusan szól, akkor el kell távolítani (a húrokat) és új húrokat kell ráerősíteni ahhoz, hogy ismét játszani lehessen rajta. Ha a kormányzás gyakorlása már nagyon „nem megy", akkor változtatásokat kell végrehajtani *(pien)* rajta, átalakításokra *(hua)* van szükség ahhoz, hogy ismét kézben lehessen tartani. Ha (egy lantra) új húrokat kellene erősíteni, de nem erősítenek rá új húrokat, akkor hiába veszi kézbe a legjobb zenész *(kung)*, nem képes jól muzsikálni rajta; és ha (a kormányzásban) változtatásokra lenne szükség, de nem hajtanak végre átalakításokat, akkor hiába a legnagyobb kiválóság is, nem lehet igazán jól kormányozni. A Han-dinasztia attól fogva, hogy birtokába jutott az égalattinak, szüntelenül szeretne igazán jól

kormányozni, de mind a mai napig nem képes igazán jól kormányozni, mégpedig azért, mert nem ismervén fel, mennyire szükséges az átalakítások végrehajtása, nem hajtott végre átalakításokat. A régieknek van egy mondásuk, amely így hangzik: „Mély víz partján állva sóvárogni a halak után, ennél bizony jobb hazamenni és hálót kötözni." Mármost (a Han-dinasztia) immár több mint hetven esztendeje a kormányzás „partján állva" vágyakozik a jó kormányzásra, s bizony jobb lenne „hazamennie" és végrehajtania az átalakításokat. Ha végrehajtja az átalakításokat, lehetővé válik az igazán jó kormányzás, ha pedig igazán jó a kormányzás, akkor a szerencsétlenségek napról napra fogyatkoznak majd, s az égi áldások napról napra sokasodnak. A Dalok (Könyve) azt mondja: „Megfelel a népnek, megfelel az embereknek, — Megkapja tehát az Ég áldásait is."[36] Ha olyan a kormányzás, hogy megfelel a népnek, akkor biztosan megkapja az Ég áldásait.

Az emberség, az igazságosság, a szertartásosság, a bölcsesség és a szavahihetőség öt állandó erényét *(wu-cs'ang csï tao)* az igazi uralkodónak *(wang-csö)* szüntelenül gyakorolnia és tökéletesítenie kell. Ha ezt az öt erényt szüntelenül gyakorolja és tökéletesíti, akkor feltétlenül megkapja az Ég segítségét, élvezheti a szellemek varázshatalmát *(kui-sen csï ling)*, erénye *(tö)* pedig kiterjed az „égtájakon túlra" ⟨a világegyetemre⟩ is, utolérve annak minden élőlényét *(k'iün-seng)*.

VÁLASZ A CSÁSZÁR KÉRDÉSEIRE (II)

...

Úgy tudom, a díszítések ornamentikáját *(wen-c'ai)* és „feketéjét-sárgáját" ⟨színezését⟩ azért határozzák meg intézményesen *(csï-tu)*, hogy velük világossá tegyék a magas vagy alacsony rangot, megkülönböztessék az előkelőséget és a közrendűséget, ezáltal is buzdítva (a népet) az erény *(tö)* birtoklására. Ezért a Tavasz és Ősz (krónika), égi megbízatást *(ming)* kapván (az események elbeszélésére), legelső feladatának az intézményesítést *(csï)* tekintette, s kijavította a naptárt *(cseng-suo)* és megváltoztatta a ruhák színét, hogy ezzel adjon feleletet az Égnek (a kitüntető „megbízatásra"). Így a paloták és házak,

valamint a zászlók intézményesítésének megvan a maga mintaképe *(ju-fa)*, s az ilyen.

. . .

Úgy tudom, van olyan kiváló jade, amit nem kell csiszolni, mert természetes tulajdonsága a csillogás és szépség; akinek pedig nincs szüksége faragásra és csiszolásra, az nem különbözik attól a Ta-hiang-beli embertől, aki nem tanul, mert magától tud mindent.[37] Ám a közönséges jade, ha meg nem csiszolják, sohasem lesz dísztárggyá *(wen-csang)*; s a nemes ember *(kiün-cï)*, ha nem tanul, nem tökéletesítheti erényét *(tö)*.

Úgy hallottam, hogy a szent királyok, mikor az égalattit kormányozták, a fiatalokat hozzászoktatták a tanuláshoz, a felnőtteknek pedig tehetségükhöz mért hivatalokat adtak, ranggal és vele járó jövedelemmel *(cio-lu)* táplálták erényüket *(tö)*, büntetésekkel tették félelmetessé előttük a rosszat, s ezért a nép világosan látott a szertartások és az igazságosság által, és szégyennek tartotta volna, hogy feletteseivel összeütközésbe kerüljön. Wu-wang megvalósította a nagy igazságosságot *(ta-ji)*, nyugalmat teremtett a pusztítás és garázdálkodás helyén, Csou-kung pedig olyan szertartásokat és zeneműveket alkotott, amelyekkel mindezt igazán széppé tette *(wen)*. Elérkezve Cs'eng és K'ang (királyok) virágzó uralkodásához, a börtönök több mint negyven éven át üresen álltak; s mindez a tanítással való átalakítás *(kiao-hua)* érvényesülését, tehát az emberség és igazságosság elterjedését is jelentette, nem csupán a „hús és bőr megsértésének" ⟨a büntetéseknek⟩ volt az eredménye. A C'in-dinasztia alatt nem így volt, akkor Sen (Pu-hai) és Sang (Jang) törvényeit *(fa)* fogadták el, Han Fei(-ci) elméleteit valósították meg,[38] gyűlölték az Uralkodók és Királyok *(ti-wang)* útját *(tao)*, a kapzsiságot és farkas-szellemet szokássá tették, nem a műveltséget és erényt *(wen-tö)* birtokolva tanítottak s irányították az égalattit, a név *(ming)* alapján ítéltek, meg sem vizsgálva a valóságot *(sï)*, így aki jót cselekedett, nem feltétlenül menekült meg a büntetéstől, aki meg rosszat tett, nem feltétlenül kapott büntetést. Így aztán a hivatalnokok *(po-kuan)* mind puszta szavakkal és üres kijelentésekkel fedezték magukat, mit sem törődve a lényeggel; kívülről megvoltak ugyan a fejedelem szolgálatát bizonyító szertartások, a bensőkben azonban a felsőbbség elleni lázadás

érzelmei voltak meg; hamisításokkal fedezték a csalásokat, szégyent nem ismerve rohantak a haszon után; ráadásul előszeretettel alkalmaztak kegyetlen és elnyomó hivatalnokokat *(li)*, akik az adók begyűjtésében nem ismertek mértéket, teljesen kimerítették a nép erejét, úgyhogy a nemzetségek *(po-szing)* szétszóródtak és pusztultak, nem folytathatták a földművelés és selyemszövés foglalkozását, ehelyett seregestül támadtak a rablók, következésképpen egyre szaporodott a megbüntetettek száma, a halottak „egymásra néztek", ám a bűnözésnek csak nem lett vége, hiszen mindezt a szokások átalakító hatásának *(szu-hua)* köszönhették. Ezért mondotta K'ung-cï: „Ha a népet rendeletekkel kormányozzák és büntetésekkel tartják féken, akkor ki fogja játszani (a büntetést), de a szégyent nem fogja ismerni."[39] A mondás éppen ide illik.

. . .

Felséged személyesen szántja fel a szakrális földet *(ci-t'ien)*, hogy elöl járjon a földművelésben, későn tér nyugovóra és korán kel, aggódik és fárad a népért *(wan-min)*, vágyakozással gondol az elmúlt időkre, s feladatának tekinti, hogy felkutassa a kiváló férfiakat. Ez ugyanolyan szívre vall, mint amilyennel Jao és Sun élt. S hogy mégsem sikerül meg is találnia (a kiváló férfiakat), azért van, mert az írástudókat *(sï)* a mindennapi életben nem ösztönzi eléggé. Márpedig nem nevelni rendszeresen az írástudókat, mégis kiváló férfiak találását óhajtani, ez éppen olyan, mint nem csiszolni a jade-t, mégis keresni rajta az ékes vonalakat *(wen-c'ai)*. Ezért az írástudók nevelésének nagy eszközei közül nincs hatalmasabb, mint a Nagy Iskola *(t'ai-hio)*. A Nagy Iskola nem más, mint a kiváló férfiúvá lett írástudók kapuja, s így a tanítással való átalakítás *(kiao-hua)* alapja és forrása. Mármost, az egyes körzetek *(kiün)* és tartományok *(kuo)* sokaságából vannak, akik nem válaszoltak a (császári) levélre; s ez azt jelenti, hogy (egyes vidékeken) a „királyi út" már teljesen a múlté, elveszett. Alattvalód ⟨csekélységem⟩ azt szeretné, ha Felséged felállítaná a Nagy Iskolát, s abban fényes értelmű mesterek feladatává tenné, hogy neveljék az égalatti írástudóit, gyakorta kérdéseket téve fel nekik, hogy teljesen kibontakozzék a tehetségük, és így az igazán kiemelkedő tehetségeket a megfelelő módon lehessen kiválasztani közülük. A mostani körzeti elöljárók *(kiün-sou)* és tartományi kormányzók

(hien-ling), kik a nép mesterei és vezetői, feladata éppen az lenne, hogy felülről elfogadják a befolyásolást és elterjesszék lent az átalakító hatást; minthogy azonban ezek a mesterek és vezetők nem kiváló férfiak, azért az uralkodói erény *(csu-tö)* nem terjed szét, a kegyes jótékony hatás nem árad szerte. A mai hivatalnokok *(li)* valóban nem tanítással irányítanak odalent, sőt némelyek még az uralkodó törvényeit *(fa)* sem alkalmazzák, hanem kegyetlenül elnyomják a népet *(po-szing)*, bűnözőkkel lépnek üzleti kapcsolatba *(wei-sï)*, tőlük a szegényeknek, árváknak és gyengéknek igazságtalanságokat kell elszenvedniük, úgyhogy elveszítik megélhetésük alapját is, amely dolgok egyáltalában nem felelnek meg Felséged szándékának. Így aztán a *jin* és a *jang* összezavarodott, „gonosz lehelet" *(fen-k'i)* tölt be mindent, az emberek nem találnak kiútat, a nép nem tud menekülni; és mindezt csak az hozta reánk, hogy az elöljárók és hivatalnokok *(csang-li)* nem ragyognak. Mert az elöljárók és hivatalnokok többnyire a *lang-csung* vagy *csung-lang* címet viselő hivatalnokok közül kerülnek ki, a kétezer *sï* (évi) jövedelemmel rendelkező (főhivatalnokok) fiaiból és unokáiból kiválasztott *lang-li*-k közül, akik ráadásul gazdagságukra és vagyonukra *(fu-cï)* is támaszkodnak, úgyhogy ezek nem feltétlenül kiváló férfiak.

Továbbá: a régi időkben az érdemeket *(kung)* vették tekintetbe, s annak alapján rangsorolták a hivatalnokokat, hogy tisztükből adódó feladataikat hogyan látták el; s egyáltalában nem vették tekintetbe a felhalmozott napokat, az eltöltött hosszú időt. Így akit kicsiny tehetségűnek találtak, az hiába halmozott fel sok napot (a hivatalában), nem emelték ki kicsiny hivatalából; a kiváló tehetségű embernél azonban nem törődtek vele, hogy még csak nemrég került (hivatalába), és nem látták akadályát, hogy akár minisztert *(fu-co)* csináljanak belőle; következésképpen a funkcionáriusok *(ju-szï)* minden erejüket megfeszítették és minden tudásukat összeszedték abbeli gondjukban, hogy jól végezzék a dolgukat és ezáltal érdemeket szerezzenek. Manapság nem így van, a napok felhalmozásával is előkelőséget lehet szerezni, hosszabb idő eltöltésével magasabb hivatalhoz lehet jutni, ezért a feddhetetlen és a gyalázatos elkeveredik egymással, a kiválóakat és a méltatlanokat nem lehet megkülönböztetni egymástól, és természetesen nem lehet megtalálni az igaziakat.

Alattvalód ostoba fejével úgy gondolja, meg kellene bízni minden főméltóságot *(lie-hou)*, tartományi kormányzót *(kiün-sou)* és kétezer *si* jövedelmű (főtisztviselőt), hogy maga válassza ki beosztott hivatalnokait *(li)* a nép legkiválóbbjai közül, ám ezekből mindenki évente küldjön el „adóba" *(kung)* két embert, akiktől aztán egy testőrgárdát *(wei)* kellene alakítani. Továbbá meg kellene vizsgálni, melyikük rendelkezik főhivatalnoki *(ta-cs'en)* képességekkel; s akinek „adója" ⟨két kiválasztottja⟩ valóban kiváló férfiú, azt meg kellene jutalmazni, akinek „adója" azonban méltatlan fickó, azt meg kellene büntetni érte. S ha így lesz, akkor a főméltóságok *(csu-hou)*, hivatalnokok *(li)* és kétezer *si*-vel rendelkező (főhivatalnokok) mind csak azon igyekeznek majd, hogy kiváló férfiakat találjanak, s így az égalatti (valóban tehetséges) írástudóit mind meg lehet nyerni, hivatalnokként lehet alkalmazni. Ha pedig (az uralkodó) szerte az égalattiban minden kiváló férfiút megnyer magának, akkor a Három Dinasztia virágzását könnyűszerrel megvalósítja, miáltal Jao és Sun hírnevét is el tudja érni. Semmiképpen se számítson tehát érdemnek a napok és hónapok múlása ⟨a szolgálati idő⟩, hanem valóban az legyen a legfontosabb, hogy alaposan megvizsgáltassék a kiválóság és a képességek, mert ha mindenki a tehetségéhez mérten kap hivatalt, erényének *(tö)* megfelelően kerül valamely tisztségbe, akkor a feddhetetlen és a gyalázatos ember útja különválik, a kiváló férfiú és a méltatlan fickó más-más helyet foglal el (a társadalomban).

. . .

VÁLASZ A CSÁSZÁR KÉRDÉSEIRE (III)

Úgy hallottam, hogy a *Lun-jü*-ben ez áll: „Hogy meglegyen a (helyes) kezdete és meglegyen a (helyes) vége, arra csak a szent ember *(seng-zsen)* képes!"[40] Mármost Felséged, kitüntetvén alattvalóját azzal a keggyel, hogy meghallgassa a tanulásról szóló tanácsaimat, ismét kibocsátott egy fényességes levelet, felszólítván engem, hogy azoknak értelmét tegyem világosabbá, tökéletesen kifejtvén, milyen volt a szentek erénye *(seng-tö)*; én, ostoba alattvalód azonban erre nem lehetek képes. Hiszen a korábban felterjesztett válaszleveleimben a gondolatmenet tökéletlennek, a fonal vezetése követ-

kezetlennek bizonyult, a nyelvi kifejezést nem lehetett megérteni, a mondanivaló nem volt elég világos, s ez a bűn alattvalód sekélyes és nyomorúságos képességeit terheli.

Felséged levele azt mondja: „Aki jól akar beszélni az Égről, annak feltétlenül az emberi dolgok közt kell bizonyítékokat találnia; s aki jól akar beszélni a múltról, annak bizonyítékait feltétlenül a jelenből kell vennie."

Alattvalód úgy hallotta, hogy az Ég: minden dolog *(k'iün-wu)* ősatyja *(cu)*, s ezért egyetemlegesen takar be és ölel át mindent, nem ismerve megkülönböztetést; megalapította *(kien)* a napot, a holdat, a szelet és az esőt, hogy harmonikussá tegye (a dolgokat); létrehozta *(king)* a *jin*-t, a *jang*-ot, a hideget és a meleget, hogy tökéletessé tegye őket; következésképpen a szent emberek *(seng-zsen)*, akik úgy alapították meg a helyes tanítást *(tao)*, hogy mintaképüknek az Eget tekintették, szintén egyetemlegesen szerettek mindenkit, nem ismertek részrehajlást *(szï)*; elterjesztették erényüket *(tö)* és kiterjesztették emberségüket *(zsen)*, hogy jó bánásmódot biztosítsanak (a népnek); megalapozták az igazságosságot *(ji)* és felállították a szertartásokat, hogy ezek segítségével vezessék (a népet). A tavasz: ami által az Ég létrehozza (a dolgokat); az emberség pedig: ami által a fejedelem szereti (népét). A nyár: ami által az Ég biztosítja a növekedést; az erény *(tö)* pedig: ami által a fejedelem táplálja (népét). A zúzmara: amivel az Ég megöli (a dolgokat); a büntetések pedig: amivel a fejedelem megtorolja a bűnöket. Ennek alapján elmondható, hogy az Ég és az ember közti (szoros kapcsolat) bizonyítékai, valamint a múlt és a jelen (egységének) alapelvei megvannak. K'ung-cï, amikor megírta a Tavasz és Ősz (krónikát), felfelé tekintve mérlegelte az égi alapelveket *(tao)*, lefelé tekintve alapnak fogadta el az emberi dolgokat *(c'ing)*, tanulmányozta ezeket a múltban, megvizsgálta ezeket a jelenben; s ezért van, hogy amit a Tavasz és Ősz bírál, az nem más, mint amit a szerencsétlenségek is sújtanak, s amit a Tavasz és Ősz rossznak tart, az nem más, mint amit a baljós csodák is jeleznek. (A krónika) leírja az állam *(pang-kia)* által elkövetett hibákat, s összegyűjti a baljósan rendkívüli „változásokat" *(pien)*, hogy ezekkel láthatóvá tegye az emberek cselekedeteinek jó és rossz végleteit, valamint ezeknek az Éggel és Földdel való egymásba

folyását és szakadatlan kölcsönhatását. Ez pedig szintén helyes kiindulópont az Égről való beszédhez.

A régi időkben létrehozták a tanítással foglalkozó hivatalokat, hogy ezek az erénnyel *(tö)* és jósággal *(san)* alakítsák át a népet; annak utána pedig, hogy a nép átesett a nagy átalakuláson *(ta-hua)*, az égalattiban sohasem került börtönbe egyetlen ember sem. A mai korban félre vannak vetve és nincsenek helyreállítva (ezek az intézmények), nincs tehát eszköz a nép átalakítására; ennek okából pedig a nép elutasítja magától az igazságosság gyakorlását, helyette meghalni is kész az anyagi haszonért *(c'ai-li)*, így aztán a törvények *(fa)* megszegésével bűnözők száma igen nagy, az egyetlen esztendőben börtönbe kerülőket ezrével vagy tízezrével számolhatni; amiből látni való, hogy a régi idők (tanítással foglalkozó intézményeit) nem lehet nem alkalmazni. Ezért a Tavasz és Ősz (krónika), ha úgy találta, hogy megváltoztatták a régit *(pien-ku)*, megbírálta azt. Az Ég rendelkezését nevezzük elrendelésnek *(ming)*, az elrendelés azonban szent emberek *(seng-zsen)* nélkül nem valósulhat meg; a természetes tulajdonságot nevezzük alaptermészetnek *(szing)*, ám az alaptermészet tanítással való átalakítás *(kiao-hua)* nélkül nem tökéletesedhet; az emberek vágyait nevezzük érzelmeknek *(c'ing)*, de az érzelmek az intézmények és mértékek *(csi-tu)* nélkül nem lehetnek arányosak *(cie)*. Ezért az igazi király *(wang-csö)* felfelé tekintve arra ügyel, hogy magáévá tegye az Ég szándékát *(ji)*, alkalmazkodva ezzel az elrendeléshez *(ming)*; lefelé az a fő gondja, hogy fényességesen tanítsa és átalakítsa a népet, ezzel bontakoztatva ki annak alaptermészetét *(szing)*; valamint hogy helyesen állítsa fel a megfelelő törvényeket és mércéket *(fa-tu)*, megkülönböztesse a felsők és alsók rangját, amelyekkel gátakat állít a vágyak útjába. Aki ezt a három dolgot megvalósítja, az a nagy alapot *(ta-pen)* már lefektette. Az ember olyan elrendelést *(ming)* kapott az Égtől, hogy kezdettől fogva magasabbra emelkedése által különbözzék minden más élőlénytől *(k'iün-seng)*. Így „belépve" ⟨otthon a családban⟩ rendelkezik az atyát és fiút, idősebb és ifjabb fivért összefűző rokoni szeretettel *(c'in)*; „kilépve" ⟨az állami szolgálatban⟩ rendelkezik a fejedelmet és alattvalót, felettest és alárendeltet összefűző igazságossággal *(ji)*; ha összegyülekezünk vagy találkozunk egymással, rendelke-

zünk az öregek tiszteletének s az idősebb és fiatalabb viszonyának szabályaival; fényességet árasztva rendelkezünk a műveltséggel *(wen)*, úgy érintkezünk egymással; örömöt árasztva rendelkezünk a kegyesség erényével, úgy szeretjük egymást; ezek teszik az embert igazán „előkelővé". (Az ember) megtermeszti az „öt gabonát", hogy étele legyen; eperfát és kendert termeszt, hogy azok ruházzák; tenyészti a „hat háziállatot", hogy szolgálják táplálkozását;[41] kocsiba fogja az ökröt és megüli a lovat, ketrecbe zárja (látványosságnak) a leopárdot és a tigrist; mert égi értelmet *(t'ein csï ling)* mondhat magáénak, s ezáltal „előkelőbb" a dolgoknál *(wu)*. Ezért mondotta K'ung-cï: „Az Égtől és Földtől nyert alaptermészete *(szing)* révén az ember a legelőkelőbb."[42] Ha (az ember) világosan lát égi alaptermészete *(t'ien-szing)* dolgában, akkor megérti, hogy ő előkelőbb a dolgoknál *(wu)*; ha pedig megértette, hogy ő előkelőbb a dolgoknál, akkor már tudja, mi az emberség és igazságosság; s ha tudja, mi az emberség és igazságosság, akkor meg tudja becsülni a szertartások előírásait is; és ha megbecsüli a szertartások előírásait, akkor már nyugalmat talál a jóságban *(san)*; ha már nyugalmát a jóságban találja meg, akkor örömét az igaz elvek *(li)* követésében leli; aki pedig az igaz elvek követésében leli örömét, azt joggal nevezhetjük nemes embernek *(kiün-cï)*. Ezért mondotta K'ung-cï: „Aki nem érti meg az égi rendelést *(ming)*, az sohasem lehet nemes emberré."[43] A mondás ide illik.

...

Felséged levele azt mondja: „A három dinasztia tanításának, minthogy nem ugyanazon ősi hagyományokra támaszkodtak, mind megvoltak a maguk tévedései. Egyesek mégis azt mondják, hogy ami örökkévaló és nem változik, az a helyes út *(tao)*; nos, e két gondolat vajon különbözik-e egymástól?"

Alattvalód úgy hallotta, hogy ami örömet okoz anélkül, hogy felforduláshoz vezetne, és amit újra meg újra gyakorolhatunk anélkül, hogy beleunnánk, azt nevezzük *tao*-nak. A helyes tanítás *(tao)* tehát az, ami tízezer nemzedéken át sem használódik el; az elhasználódás pedig éppen a helyes tanítás *(tao)* elveszítése. A régi királyok tanításában *(tao)* feltétlenül vannak egyoldalú *(p'ien)* és feltámaszthatatlan pontok, így aztán kormányzásukban is van, ami homályos és megvalósíthatatlan; de nincs más teendő, mint kiemelni belőlük

az egyoldalúságokat és ezáltal segíteni az elhasználódottságon. A három dinasztia tanításai *(tao)*, noha nem ugyanazon ősi hagyományra támaszkodnak, egyáltalában nincsenek ellentétben egymással, csupán mert (maguk is) bizonyos túlzásokat és megrongálódottságokat akartak kijavítani, s eközben más-más körülményekkel *(pien)* találkoztak, azért ilyenek ⟨különbözők bizonyos mértékben⟩. Ezért mondotta K'ung-cï: „Sun olyan uralkodó volt, aki tevékenység nélkül *(wu-wei)* is jól kormányzott."[44] Nem tett egyebet, mint hogy kijavította a naptárt *(cseng-suo)*; s megváltoztatta a ruhák színét, hogy ezzel alkalmazkodjék az Ég megbízásához *(t'ien-ming)*, minden másban maradéktalanul Jao tanítását *(tao)* követte; de ugyan mit is változtatott volna rajta! Ezért aki igazi király *(wang-csö)*, az csupán névlegesen változtatja meg az intézményeket *(ju kai-csï csï ming)*, de lényegében mit sem változtat az alapelveken *(wu pien-tao csï sï)*. Így a Hia-dinasztia első helyre helyezte a hűséget *(csung)*, a Jin-dinasztia legfőbbnek a tisztelettudást *(king)* tartotta, a Csou-dinasztia pedig a műveltséget *(wen)* becsülte a legtöbbre, mégpedig azért, mert annak kijavításához, amit elődeiktől örököltek, éppen ezekre volt szükségük. K'ung-cï mondotta: „A Jin-dinasztia átvette a Hia-dinasztia szertartásait, és amit elhagyott belőlük, vagy amit hozzájuk tett, azt könnyen megismerhetjük. A Csou-ház átvette a Jin-ház szertartásait, és amit elhagyott belőlük, vagy amit hozzájuk tett, azt könnyen megismerhetjük. Így a Csou-házat folytató akár száz nemzedékről is tudhatunk valamit."[45] Ez azt jelenti, hogy amit akár száz király is alkalmazni fog, az éppen e három dolog ⟨a hűség, a tisztelettudás és a műveltség erénye⟩. A Hia-dinasztia mindenben a Jü-házat ⟨Sun-t⟩ folytatta, de senki sem beszél arról, hogy (a hagyományból) valamit elvett volna, vagy ahhoz valamit hozzátett volna, mert alapelvük *(tao)* egy és ugyanaz volt, s megegyeztek abban is, amit az első helyre helyeztek ⟨egyaránt a hűség erényét tartották a legfontosabbnak⟩. A helyes tanítás *(tao)* hatalmas forrása *(ta-jüan)* az Égből fakad, az Ég pedig semmit sem változik, nem változhat meg tehát a helyes tanítás *(tao)* sem. Így aztán (Nagy) Jü Sun-t folytatta, Sun pedig Jao-t folytatta, s e három szent *(seng)* egymásra hagyományozta és megőrizte az egy és ugyanazon tanítást *(ji-tao)*, mert nem lévén olyan a kormányzás, hogy abban valami elhaszná-

lódottat ki kellett volna javítani, szóba sem került, hogy ahhoz valamit hozzátegyenek vagy abból valamit elvegyenek. Jól látható ebből, hogy aki jól kormányzott kor örökébe lép, annak *tao*-ja ugyanaz maradhat *(t'ung)*; aki pedig felfordult kornak lép örökébe, annak *tao*-ja („névlegesen"!) változni fog *(pien)*. Mármost azután, hogy a Handinasztia egy hatalmas felfordulás örökébe lépett, helyes lenne némileg csökkenteni a Csou-dinasztiától örökölt műveltséget *(wen)*, s jobban alkalmazni a Hia-dinasztiától oly nagyra becsült hűséget *(csung)*.

. . .

Az Ég mindent, amit ad, megkülönböztetve *(fen)* adja; aminek erős fogakat adott, annak nem ad szarvakat; aminek szárnyakat adott, annak csupán két lábat ad. Ezért: aki valami nagyot kapott, az már nem szerezheti meg a kicsit. A régi időkben azok, akik hivatali jövedelmet *(lu)* kaptak, nem a testi erejükből éltek meg, s nem tevékenykedtek a „másodlagosban" ⟨a kereskedelemben⟩ sem, mert hiszen ők is valami nagyot kaptak és nem volt szabad elvenniük a kicsit, amely szándék *(ji)* teljesen azonos volt az Égével. Ha valaki már megkapta a nagyot, s ehhez még a kicsit is el akarja venni, azzal tehát az Ég nem lehet megelégedve; s mennyivel kevésbé az emberek! Éppen ez az, ami miatt a nép zajosan panaszolja, hogy szükséget szenved. Ha valakit az a császári kegy ér, hogy magas tisztségbe nevezik ki, miáltal családja melegen öltözve s jól táplálkozva élvezheti a dús hivatali jövedelmet *(lu)*, az gazdagságának anyagi javaira és előkelőségének hatalmára támaszkodva tud odalent versengeni a néppel a haszonért *(li)*; és a nép hogyan is tudna versenyre kelni vele? Ilyen módon aztán (a hivatalnokok) egyre sokasítják férfi és női rabszolgáikat *(nu-pei)*, egyre növelik marháik és juhaik számát, egyre tágasabbá teszik földjeiket és magán-házaikat *(t'ien-csai)*, egyre nagyobbítják gazdaságukat *(cs'an-je)*, egyre tovább gyarapítják felhalmozott készleteiket *(ci-wei)*, legfőbb gondjuknak ezt tekintik és nem ismernek határt, így hát elnyomják és megtaposssák a népet, a nép pedig napról napra szenved tőlük, hónapról hónapra fogyatkozik, s mind mélyebbre süllyed a teljes nyomorúság felé. S míg a gazdagok tékozlásuk ellenére is duskálnak mindenben, a szegények sorsa csak a nyomor és szenvedés; és mivel hiába nyomorog és szenved, a felsőbbség nem segít rajta, azért a nép semmi örömét

nem találja az életben; minthogy pedig semmi öröme sincs az életben, nem is igyekszik elkerülni a halált; és ha még a halált sem igyekszik elkerülni, akkor hogyan is lenne képes elkerülnia bűnözést! Ez az oka, hogy a büntetések száma egyre szaporodik, a bűnöket pedig nem is győznénk összeszámlálni. Ezért annak a családnak, amely hivatali jövedelmet *(lu)* kapott, meg kellene elégedni azzal, hogy e jövedelemből *(lu)* éljen, s nem volna szabad a néppel versengenie annak foglalkozásáért *(je)*. Ha így lenne, akkor a hasznot *(li)* egyenlően *(kiün)* lehetne elosztani, és a nép is rendelkezhetne azzal, ami családjának szükséges. Mert ez a magas Ég igazsága *(li)*, s ez a legrégibb múlt tanítása *(tao)* is; ezt tekintheti tehát megfelelő mintaképnek az Ég Fia, amikor megteremti intézményeit, s ehhez kell tartaniuk magukat a főembereknek *(tai-fu)*, amikor megvalósítják őket.
Ezért Kung-ji-cï, aki főminiszter volt Lu-ban, amikor hazamenvén azt látta, hogy ott kelmét szőnek, megharagudott és elküldte házától a feleségét, máskor meg otthon étkezvén ehető mályvát kapott, mire haragjában kitépdeste a mályvákat. Azt mondta: „Én már hivatali jövedelemből *(lu)* élek, és ehhez még raboljam el a kertészek és a szövőnők hasznát *(li)* is?"[46]

. . .

A Tavasz és Ősz (krónika) igen nagyra becsülte az egységet *(ji-t'ung)*, amely az Égnek és Földnek is állandó alapelve, s múltnak és jelennek is egyetemes igazsága. Manapság a mesterek különböző dolgokat tanítanak *(ji-tao)*, az emberek különböző nézeteket alkotnak, a száz filozófus *(po-kia)* különböző irányba halad, a célzatok és gondolatok nem egységesek, így aztán a felsőbbségnek nincs mivel megőriznie az egységet, a törvények és intézmények sokféle változatot mutatnak *(pien)*, az alárendeltek pedig nem tudják, mihez tartsák magukat. Alattvalód ostobaságában úgy véli, hogy véget kell vetni minden olyasmi tanításának *(tao)*, amely nem tartozik a hat klasszikus könyv *(liu-ji)*[47] tanulmányi tárgyai *(k'o)* közé, sem K'ung-cï tudományához *(su)*; és nem szabad megengedni, hogy ezek együtt ⟨a konfucianizmussal egy sorban⟩ haladjanak. Ha ugyanis ezek az eretnek tanok megsemmisíttetnek, akkor a vezető fonal *(t'ung-ki)* már valóban egy lehet, s így a törvények és mértékek *(fa-tu)* már világosak lehetnek, a nép pedig tudja majd, mit kell követnie.

A SZERTARTÁSOK VÁLTOZÁSAI (LI JÜN)

禮運

I

1. Valaha régen Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ egyszer vendégként részt vett az évvégi áldozaton, s amikor a szertartás véget ért, kiment (a palotából) és sétálgatva felment egy kilátótorony *(kuan)* tetejébe, ahol mélyen sóhajtozott. Csung-ni sóhajtása Lu fejedelemségnek szólt. Jen Jen ⟨Cï-ju⟩, aki ott áll mellette, így szólt hozzá: „Egy nemes embernek *(kiün-cï)* mi oka lehet a sóhajtozásra?" K'ung-cï pedig így felelt: „A nagy *tao* (hajdani) megvalósulását, valamint hogy egy korban éljen a három dinasztia kiválóságaival, azt K'iu ⟨Konfuciusz⟩ nem érheti el; de azért megvan benne ugyanaz a becsvágy *(csï)*." 2. A nagy *tao* (hajdani) megvalósulása azt jelentette, hogy az égalatti a közösségé volt *(kung)*, s (a hivatalokba) kiválasztották a kiválóakat *(hien)* és tehetségeseket *(neng)*. A beszédeknek hinni lehetett, (minek következtében) békesség uralkodott. Így az emberek nem csupán a szüleiket szerették rokoni szeretettel, nem csupán a fiaikat tekintették fiaiknak, hanem gondoskodtak róla, hogy az öregeknek meglegyen mindenük, amire életük végén szükségük van, az erejük teljében levőknek meglegyen mindenük, amit használjanak *(jung)*, a zsenge korúaknak meglegyen mindenük, ami növekedésüket biztosítja, az özvegy férfiaknak és nőknek, árváknak és gyermektelenéknek, szerencsétlenségtől sújtottaknak és betegeknek is mind legyen mivel fenntartaniuk magukat, a férfiaknak meglegyen a maguk része *(fen)*, a nőnek legyen hová „hazatérniük" ⟨férjhez menniük⟩. Ami a javakat *(huo)* illeti, rossz dolognak tartották volna, hogy azokat a földre dobják; de nem tartották szükségesnek, hogy a maguk számára elraktározzák. Ami erejüket illeti, rossz dolognak tartották volna, hogy ne adják ki testükből; de nem tartották szükségesnek, hogy saját maguk érdekében (használják fel). Így aztán a gonosz tervek útja zárva volt, azok nem valósulhattak meg; rablók

és tolvajok, felforgatók és más banditák nem garázdálkodhattak. Így ajtóik kívülről is nyílhattak, sohasem zárták be őket. Ez az, amit nagy megegyezésnek *(ta-t'ung)* nevezhetünk.[1]

3. Manapság, amikor a nagy *tao* el van rejtve, az égalatti családi birtoknak *(kia)* számít. Mindenki csak a szüleit szereti rokoni szeretettel, mindenki csak saját fiait tekinti fiának; a javakat mindenki magának (halmozza fel), erejét mindenki a maga érdekében (használja). A nagy emberek *(ta-zsen)* azt tekintik szertartási törvénynek *(li)*, hogy (hivatalukat) fiaikra vagy testvéreikre örökítsék *(sï ki)*. Úgy vélik, akkor vannak biztonságban, ha városukat kettős fallal és vizesárokkal veszik körül. A szertartásosságot és igazságosságot *(li ji)* tekintik a kormányzás fonalának *(ki)*, velük akarják szabályozni a fejedelem és alattvaló viszonyát, velük akarják biztosítani az atya és fia közti szeretetet, velük akarják biztosítani az idősebb és fiatalabb fivér közti békességet, velük tennék harmonikussá a férj és feleség viszonyát; ezek segítségével állítják fel az intézményeket és mértékeket, határozzák meg a szántóföldeket és falvakat *(t'ien li)*, ezek alapján tartják kiválóságnak a bátorságot és a tudást, s ezek alapján tekintik érdemes tettnek, hogy saját érdekeiket szolgálják. Így aztán a gonosz tervek „alkalmazásra találnak", megvalósítják azokat, s ebből keletkeznek a háborúk. Jü, T'ang, Wen és Wu, valamint Cs'eng-wang és Csou-kung ezért ⟨ennek orvoslására⟩ választatott ki (az ég által). Ez a hat nemes ember *(kiün-cï)* mindig nagyon gondosan ügyelt a szertartásokra; velük tették ragyogóvá igazságosságukat *(ji)*, velük tettek tanúbizonyságot szavahihetőségükről *(szin)*; nyilvánvalóvá tették, mi a tévedés; követendő példát teremtettek az emberségből *(zsen)*, megtanítottak mindenkit az engedékenységre *(zsang)*, és megmutatták a népnek, mi az állandóság *(ju-cs'ang)*. Ha pedig akadt (uralkodó), aki nem követte ezt (az általuk mutatott) utat, akkor azt az éppen hatalmi helyzetben *(sï)* levők elűzték, a sokaság meg úgy tekintett rá, mint természeti csapásra. Ez az, amit „kicsiny nyugalom"-nak *(sziao-k'ang)* nevezhetünk.[2]

4. Jen Jen ⟨Cï-ju⟩ tovább kérdezősködött mondván: „Valóban ennyire fontos dolgok a szertartások?" K'ung-cï pedig felelte: „A szertartások voltak azok, amelyek segítségével a régi királyok magukévá tudták tenni az ég *tao*-ját, s amelyek segítségével kormányozni tudták az emberek érzelmeit *(c'ing)*. Ezért aki veszni hagyja

őket, elpusztul, aki azonban betartja őket, életben marad. A Dalok (Könyve) azt mondja: 'Lám, a patkánynak vannak testrészei, — S az embereknek nincsenek szertartásaik. — Az emberre, ki nem ismer szertartásokat, — Nem vár-e vajon nagyon gyors halál?'[3] Mert a szertartások feltétlenül az égben gyökereznek, mintájuk a földtől származik, elrendezésük pedig a szellemeket *(kui-sen)* követi. Kiterjednek a temetésre, az áldozatokra, a nyíllövészetre, a kocsihajtásra, a sapkával való férfi-avatásra, a házasságra, a fejedelmi kihallgatásra és a követségjárásra. Mindezekre a szent emberek *(seng-zsen)* a szertartások segítségével tanították meg (az embereket). Mert az égalatti fejedelemségeit és családjait *(kuo kia)* csak vélük lehet kézben tartani és helyesen irányítani."

5. Jen Jen ⟨Cï-ju⟩ folytatta a kérdezősködést: „Lehetséges lenne-e, mester, hogy meghallgassam részletesebb tanításodat a szertartásokról?" K'ung-cï pedig mondotta: „Saját szememmel látni akartam a Han-dinasztia *tao*-ját, s ezért elmentem K'i-be; ott azonban nem találtam kielégítő bizonyítékokat, s csupán a Hia-dinasztia időszámítását tanulmányozhattam. Saját szememmel akartam látni a Jin-dinasztia *tao*-ját is, ezért elmentem Szung-ba; kielégítő bizonyítékokra ott sem bukkantam, csupán a Föld és Ég (című jóskönyvet) találtam. A Föld és Ég *(k'un k'ien)* magyarázataiból és a Hia-kalendárium beosztásából azonban jól szemügyre tudtam venni (a Jin- és a Hia-dinasztia szertartásait).[4]

6. Ami a szertartások kezdeteit illeti, ezek ital ⟨víz⟩ és ételek (felajánlásával) kezdődtek. Megpirították a kölest, kézzel darabokra szaggatták a disznóhúst; földbe vájt lyuk volt a korsójuk, tenyerükkel merítették belőle a vizet; cserép-bottal verték agyag-dobjukat; s mindez mégis alkalmas volt rá, hogy tökéletesen kifejezze tiszteletüket a szellemek *(kui-sen)* iránt.

7. Amikor valaki meghalt, fölmentek a háztetőre, és kiáltásokkal hívták vissza (a halott lelkét). Azt kiáltották: 'Hej, ez meg ez, térj vissza!' Ezután nyers rizst tettek a szájába, s egy zacskóban sült húst tettek melléje. Így az égre felnéztek (a halott lelkének idézésekor), a földbe pedig elrejtették (a holttestet). A test és az érzéki lélek *(t'i p'o)* tehát alászállt (a földbe), a tudat és a lehelet *(csï k'i)* pedig odafenn maradt. Ezért a halottak fejét Észak felé fordították, míg az

élők mindig Dél felé néztek. Mindezek (a szokások) ma is olyanok, mint kezdetben voltak.

8. Hajdan a régi királyoknak még nem voltak palotáik és házaik, télen mesterségesen vájt barlangokban laktak, nyáron gallyakból tákolt fészkekben laktak. Nem tudták még felhasználni a tűz átalakító erejét *(hua)*, egyszerűen megették a füvek és fák gyümölcseit, valamint a madarak és négylábú állatok húsát, ez utóbbiaknak megitták a vérét, s (a hússal együtt) megették a szőrzetét is. Nem ismerték még sem a kendert, sem a selymet; tollakba és bőrökbe öltözködtek.

9. Később a szent emberek *(seng)* működése után elsajátították a tűz hasznosítását, már tudtak fémet önteni, jobban keverték a földet ⟨az agyagot⟩ készítettek már teraszokat *(t'ai)* és kioszkokat *(szie)*, palotákat és házakat, ablakokat és ajtókat; tudtak már húst sütni parázson, forró kövön és nyárson, s fel is forralták (az ételeket); készítettek pálinkákat és mártásokat; feldolgozták a kendert és a selymet, belőlük készítettek szöveteket. Így jobban tudták táplálni az élőket, utolsó útjukra kísérni a holtakat, s jobban tudták szolgálni (áldozataikkal) a szellemeket *(kui-sen)* és a Legfelső Uralkodót *(sang-ti)*. Mindezekben ma is ama régi kezdeteket követjük.

10. Így a 'fekete bort' ⟨a vizet⟩ elhelyezik a szobában, az édes és a zöld pálinkát az ajtóban, a pirosas pálinkát a csarnokban, a világos bort pedig a csarnok alatt. Egyszínű állatokat áldozunk fel, üstöket és asztalkákat készítünk elő, lantokat és citerákat, valamint fuvolákat, zengő köveket, harangokat és dobokat sorakoztatunk fel. Tovább gyakoroljuk az ima-mondást *(csu)* és a szerencsés válasz-adást *(kia)*. Mindezzel leszállásra bírjuk a fenti szellemeket *(sang-sen)*, valamint őseinket *(szien-cu)*; így tesszük helyessé a fejedelem és alattvaló viszonyát, így biztosítjuk az atya és fia közti szeretetet, így biztosítjuk az idősebb és fiatalabb fivér közti békességet, így rendezzük el a feljebbvalók és alárendeltek viszonyát, úgyhogy férjnek és feleségnek egyaránt meglegyen a maga helye. Ez az, amiről azt mondjuk: megszerezzük az Ég kegyét.

11. Megalkotjuk az imákat a helyes megszólításokkal *(csu hao)*. A 'fekete bort' ⟨a vizet⟩ minden áldozatnál alkalmazzuk. Felajánljuk (az áldozati állatok) vérét és szőrzetét. A nyers húst az asztalkákra tesszük. Megfőzzük a kicsontozatlan húst, rá háncsgyékényt és durva

vásznat borítunk takaróul. Festett selyem ruhákat viselünk. Édes és zöld pálinkát ajánlunk fel, s felkínáljuk a forró kövön és a nyárson sült húsokat. A fejedelem *(kiün)* és a fejedelemasszony *(fu-zsen)* felváltva végzi a felajánlást. Így örvendeztetjük meg a lelkeket *(hun-p'o)*. Ezt hívjuk úgy, hogy egyesülés az eltávozottakkal *(ho-mo)*. 12. Ezek után visszavonulunk, s mindent (újra) megfőzünk. Szabályosan részeire bontjuk *(t'i)* a kutyákat, disznókat, ökröket és birkákat. Megtöltjük a belül kerek és kívül szögletes edényeket (rizzsel), a belül szögletes és kívül kerek edényeket (kölessel), a bambusz- és fa-edényeket (hússal, gyümölccsel stb.), a háromlábú üstöket *(hing)* pedig a levesekkel. Az ima-mondással (az előimádkozó) fiúi szeretetünkről tudósítja (a szellemeket), majd a szerencsés választ mondva azok atyai kegyességéről tudósít (bennünket). Ezt nevezzük nagy szerencse-mondásnak *(ta-sziang)*. Nos, nagy egészében véve ilyenek a szertartások."

JEGYZETEK

KIA JI: BEADVÁNY A KÉSZLETEK GYŰJTÉSÉRŐL

[1] Az idézet a *Kuan-cï* 1. fejezetéből való. Vö. *Kínai filozófia. Második kötet.* 409–416. l.

[2] Ugyancsak Kuan-cï-nek tulajdonított mondás, mely azonban különböző forrásokban megtalálható.

[3] A *pen:* a földművelés (és selyemhernyótenyésztés); a *mo* pedig: a luxusipar és főleg a kereskedelem. Szélesebb értelemben a *pen* a faluközösségi gazdaságra, a *mo* pedig az azon élősködő vagyonszerzésre vonatkozik (kivéve természetesen a hivatalnoki haszonélvezetet).

[4] A Han-dinasztia trónralépésének éve gyakorlatilag: i. e. 206; Kia Ji beadványáé pedig: i. e. 178; következésképpen a szövegnek inkább harminc esztendőt kellene mondania.

[5] Jü a Hia-dinasztia, T'ang pedig a Sang-Jin dinasztia alapítója. A hagyomány szerint Jü-nek kilenc évig áradással, T'ang-nak pedig hét évig szárazsággal kellett küszködnie.

[6] A *Co csuan*-ból vett kifejezés úgy is értelmezhető, hogy az éhezők éhenhalt gyermekeik holttestét „cserélik el", s a szó szoros értelmében azok csontjait rágcsálják.

[7] A „déli földek": a *Si king*-ből származó kifejezés a faluközösségek szántóföldjeit jelenti, amelyek nyilván a hegyek legnaposabb, déli lejtőin terültek el.

CS'AO C'O

FELTERJESZTÉS A GABONA MEGBECSÜLÉSÉRŐL

[1] A „földhöz-tartozás" *(ti-csu)* elve lényegében azonos a *pen* elvével: megmaradni a faluközösségben.

[2] Egy – véleményünk szerint hibás – szövegvariáns azt mondja: „a piacokon gyűjtetnek össze".

[3] Egy nézetünk szerint ugyancsak hibás szövegvariáns: „a reggel kiadott parancsokat estére megváltoztatják".

[4] Az „eladja földjét és lakóházát" kifejezés, mely a Han-kori forrásokban elég gyakori, nem feltétlenül jelenti a kisparaszti földmagántulajdon létezését. A „föld és lakóház" minden bizonnyal a faluközösségi részesedést jelenti, amit szövegeink tanúsága szerint el lehetett adni.

[5] Egy a *Kuan-cï*-ra támaszkodó szövegjavítás szerint a *c'ien-po-t si-po*-nak kell olvasni, a jelentése pedig: „tízszeres és százszoros (haszon)".

[6] A földművelők „koncentrálása": faluközösségi részesedésüknek kevesek kezébe kerülése.

[7] Hogy a kereskedők gabona „beadásával" rangot szerezhetnek, miáltal az uralkodó hozzájut a „szétosztani való" gabonához, az érthető. Nem ilyen

világos, miképpen jutnak pénzhez a parasztok; elképzelhető, hogy az állam fizet a beszolgáltatásért.

[8] Sen-nung a földművelés kultúrhérosza. Az idézet ismeretlen eredetű. 1 *zsen* később = 8 láb; itt azonban egy korai kommentátor (Jing Sao) szerint 5 láb és 6 hüvelyk.

[9] Wen-ti meg is valósította Cs'ao C'o javaslatát: elrendelte, hogy „a nép adjon be gabonát a határokon", s 600 *si* gabonáért bárki *sang-cao*, azaz második fokozatú rangot kaphat, sőt ez odáig emelkedhet, hogy 4000 *si* gabonáért bárki *wu-ta-fu*, azaz kilencedik rangfokozatú lehet.

TUNG CSUNG-SU

CS'UN-C'IU FAN-LU

Cs'u Csuang-wang

[1] A mű 1. fejezetének ez a hagyományos „címe" nem más, mint a szöveg első szavai: „A Cs'u-beli Csuang király..."

[2] A hat sip: a régi kínai kromatikus skála hat alaphangja; az öt hang pedig a kínai pentaton skála: do, re, mi, szol, la.

[3] Az idézett mondás eredete bizonytalan, de annyi nyilvánvaló, hogy a legizmus talán legfőbb s legforradalmibb elvét fogalmazza meg.

[4] A *Vadmacska-fej* című „zeneművű" szövege nem maradt ránk.

[5] *Lun-jü* XV, 4.

Tíz útmutatás

[6] A Han-dinasztia az ortodoxia szerint a „tűz jegyében" uralkodott.

A kormányzás komolyságáról

[7] Tung Csung-su elméletének alapja mindössze annyi, hogy a Tavasz és Ősz krónika az „X fejedelem első éve" stereotip formulában az „első"-t mindig a *jüan* szóval fejezi ki.

[8] A *Tavasz és Ősz* krónika a hónapok megjelölésekor „első" értelemben mindig a *cseng* szót használja; ennyi az elmélet alapja.

A különös és az általános nevek tanulmányozása

[9] A két etimológia fonetikai alapja az, hogy a *hao* (általános név) írásjegy ókori ejtése *g'og* volt, a két *hiao* írásjegyé pedig *χŏg* és *g'ŏg*; a *ming* (különös név) írásjegy ókori ejtése *miĕng* volt, a vele rokonított két írásjegyé pedig *miĕng* és *miăng*.

[10] Az „írástudónak lenni" és a „szolgálni" szók rokonítása meggyőző, annál is inkább, mert a teljesen megegyező ókori hangalakon *(dz'iəg)* kívül az „írástudó" jelentésű *si*-nek tudunk „szolgálni" jelentéséről is. A „nép" és a „behúnyt szemű" szók ókori hangalakja: *mien* és *miən* (az utóbbinál egy ókori *mieng*-ből lett a mai *ming*).

[11] *Si king* 192, 45–46. A két sor Tung Csung-su féle értelmezése téves;

helyes fordítása így hangzik: „Kiáltozzák a szavaikat — (ti. hogy) Vannak elveik, van gerincük."

[12] Az etimológia helyes, a két írásjegy kapcsolatán kívül (a *seng* ugyanis része a *szing*-nek) megerősíti a *szing* és *seng* ókori hangalakja is: *siĕng* és *sĕng*.

[13] A *Cs'un-c'iu*-ban Hi kung 16. événél olvashatjuk, hogy „a királyi (naptár) első hónapjában, a hó első, *mou-sen* napján kövek hullottak alá Szung-ban, (mégpedig) öt (darab); s ugyanezen hónapban hat karvaly visszavonulván átrepült Szung fővárosa felett". A *Kung-jang* féle kommentáron alapuló magyarázat szerint Konfuciusz az első esetben azért tette hátulra a számjegyet, mert a valóságban először a kövek hullásáról lehetett meggyőződni és csak utoljára a számukról, a második esetben azonban először csupán azt láthatták, hogy hat madár repül, karvaly-voltukról és minden másról csak ezután győződhettek meg.

[14] Vö. *Lun-jü* XIII, 3.

[15] Naív csillagászati elképzelés, amely a természettudományok fejletlenségének oldaláról teszi számunkra érthetővé a misztikát.

[16] Vö. pl.: *Meng-cï* VI A, 6.

[17] A „három kötelék"; a fejedelmet és alattvalóját, az atyát és fiait, s a férjet és feleségét összefűző kötelék. Az „öt fonal": talán az atyai „igazságosság", az anyai szeretet, a báttyi barátságosság, az öccsi tisztelettudás és a fiúi szülőtisztelet erénye. A „nyolc kiindulópont" valószínűleg a „három kötelék" és az „öt fonal" együtt.

[18] *Lun-jü* VII, 25.

Az öt elem jelentése

[19] A *Hung-fan*-ban az öt elem sorrendje: víz, tűz, fa, fém, föld. A Han-kor második felében (Pan Ku által) összeállított *Po-hu t'ung-ji* szerint: fém, fa, víz, tűz, föld. Tung Csung-su jelentőséget tulajdonít a sorrendnek is.

[20] Az „erényes magatartás" és az „elem" írásjegye ugyanaz a *hing*, amit valószínűleg minden meggondolás nélkül az előbbi szótól kölcsönöztek az utóbbi számára.

VÁLASZ A CSÁSZÁR KÉRDÉSEIRE (I)

[21] *Sï king* 260, 31; 261, 8.

[22] *Su king*, *Kao-jao mo* 6 (a hagyományos szöveg szerint).

[23] A Sao: a mitikus Sun muzsikája.

[24] A két sor azonosíthatatlan. A hagyomány szerint többek közt a *Sï king* 177. és 178. versét írták Sziüan-wang dícséretére.

[25] *Lun-jü* XV, 28.

[26] Az idézet a *Su king* apokrif *T'ai sï (Nagy beszédek)* fejezetéből való.

[27] Az idézet ugyanonnan.

[28] *Lun-jü* IV, 24.

[29] *Lun-jü* XII, 18.
[30] Vö. *Lun-jü* XIX, 25.
[31] A *Tavasz és Ősz* stereotíp formulája: „(ilyen vagy ilyen) év tavaszán *(cs'un)* a király *(wang)* első *(cseng)* hónapjában (ez meg ez történt)".
[32] *Lun-jü* XX, 2.
[33] Vö. *A kormányzás komolyságáról* című fejezettel, valamint 7. és 8. jegyzetünkkel.
[34] *Lun-jü* IX, 8.
[35] *Lun-jü* V, 9.
[36] *Sī king* 249, 3—4.

VÁLASZ A CSÁSZÁR KÉRDÉSEIRE (II)

[37] A Ta-hiang-beli emberről vö. *Lun-jü* IX, 2.
[38] A három legista filozófus tanairól lásd a *Han Fei-cī* 43. fejezetét *(Második kötet)*.
[39] *Lun-jü* II, 3.

VÁLASZ A CSÁSZÁR KÉRDÉSEIRE (III)

[40] Vö. *Lun-jü* XIX, 12.
[41] A „hat háziállat": a ló, az ökör, a kecske, a disznó, a kutya és a szárnyas.
[42] E mondást a *Hiao king (A szülőtisztelet könyve)* adja Konfuciusz szájába.
[43] *Lun-jü* XX, 3.
[44] *Lun-jü* XV, 4.
[45] *Lun-jü* II, 23.
[46] Kung-ji cī a Lu-bel Mu fejedelemnek (i. e. 409—377) volt bölcs főminisztere.
[47] A hat klasszikus könyv: a *Sī king*, *Su king*, *Li king* (ma *Li ki*), *Jo king* (ma *Jo ki* című fejezet a *Li ki*-ben), *Ji king* és *Cs'un-c'iu*.

A SZERTARTÁSOK VÁLTOZÁSAI (LI JÜN)

[1] A „nagy megegyezés" *(ta-t'ung)* elve, amely szövegünkben bukkan fel először, igen nevezetessé válik a reformista K'ang Ju-wei (1858—1927) kezén, aki 1884-ben írt *Ta-t'ung su* című könyvének egész szocialisztikus elméletét reá építi.
[1] Lehet, hogy a 2. és 3. bekezdést is (Cī-ju újabb „kérdezősködéséig)" Konfuciusz válaszaként kell felfognunk.
[3] *Sī king* 52, 9—12.
[4] Vö. *Lun-jü* III, 9.

HAN-KORI TAOIZMUS

Nem sokkal Wu-ti trónra lépése (i. e. 140) után megjelent az udvarban a császár egy rokona, eredeti nevén Liu An, ki most — apja nyomdokában — a Huai-nan hercege címet viselte, és saját műveként bemutatta az új uralkodónak egy filozófiai munka *Nei-p'ien* („Belső könyv") című részét. Wu-ti-nak nagyon tetszett a könyv, s attól fogva igen nagyra becsülte tudós rokonának társaságát.

A *Huai-nan cï* (és *Hung-lie csuan*) címmel ismertté lett könyvből nem maradt reánk más, mint a *Nei-p'ien* rész huszonegy fejezete. A művet a kínai hagyomány „eklektikusnak" könyvelte el, s odaállította például a *Lü-si cs'un-c'iu* mellé. A mai kutatás számára azonban nyilvánvaló, hogy a *Huai-nan cï* alapvető gondolatait tekintve taoista mű, vagy inkább: hogy a különféle elgondolások szintézisét taoista szellemben próbálja megteremteni.

A könyv állítólagos szerzője, Liu An, i. e. 175 körül születhetett, s i. e. 122-ben halt meg. A Han-dinasztia alapítójának, Kao-cu-nak (Liu Pang) egyik unokája volt. Már apja megkapta a Huai-nan hercege címet, s jövedelmet (négy körzetnyi „királyság" a mai Anhui tartomány területén), ő pedig i. e. 164-ben követte apját méltóságában. Már apja fellázadt a császár ellen, száműzöttként fejezte be életét, s Liu An-t egész életében a bosszúvágy fűtötte. Hatalmas udvart tartott, sok párthívet szerzett magának, maga akart a császári trónra lépni. Először i. e. 126-ban kísérelt meg lázadást, s Wu-ti ezért csak kisebb büntetéssel sújtotta. Nyílt lázadást, alapos előkészítés után, i. e. 122-ben robbantott ki; amikor aztán kudarcát elkerülhetetlennek látta, öngyilkos lett. Életének ezek az adatai, melyek a *Sï ki* 118. és a *Han-su* 44. fejezetében olvasható biográfiájából valók, bizony nem sok bizalmat ébresztenek bennünk a filozófiája iránt; gyaníthatjuk, hogy Liu An kísérletében filozófiailag is lehetett valami elvetéltség, valami időszerűtlenség.

A *Huai-nan cï* fennmaradt szövegéről bizonyosra vehetjük, hogy több szerző műve, valószínűleg Liu An egész írástudói körének alkotása. Ebben a körben hangadók minden bizonnyal a taoisták és *jin-jang*-isták voltak, akik alkémiával, csillagászattal és más olyan praktikákkal foglalkoztak, melyekben a mágia keretei között felbukkanhattak a természettudományok csírái. A Csou-kori taoizmus nagyon elterjedt a Han-kor elején, elterjedésével együtt mind inkább megerősödtek misztikus tendenciái, s a filozófiai taoizmus néha felismerhetetlenül egybeolvadt a primitív mágiával. Ugyanez a folyamat azonban a taoizmust afféle népi vallássá is tette. Kína ókori és középkori története során a taoizmus nemegyszer volt elemi erejű parasztfelkelések ideológiája. A régi taoizmus engesztelhetetlen antikonfucianizmusa lehetővé tette, hogy ez az ideológia — kisebb módosulásaival együtt is — jóformán a régi Kína egész története során kifejezze az egész kínai társadalmat eltartó osztály, a parasztság ösztönös tiltakozását kizsákmányoltatása ellen, s ugyanakkor a paraszti mozdulatlanságot és beletörődést, a perspektívátlanságból fakadó panteista megvigasztalódást is. Tung Csung-su konfuciánus misztikájával szemben Liu An-nak és körének taoista alapzatú misztikája: e pillanattól számíthatjuk a kínai társadalom struktúráját oly világosan visszatükröző konfuciánus-taoista ellentét „végleges" és végletes formájának kialakulását.

Mindamellett a *Huai-nan cï*-t feltétlenül érdemes olvasni; irodalmi erényein és vallástörténeti érdekén túl lépten-nyomon szellemes gondolatokra, kritikus megjegyzésekre és főleg természettudományos csírákra bukkanunk benne. Történetfilozófiai és filozófiatörténeti fejtegetései magasan felülmúlják mindazt, amit a konfuciánus teológia ezen a téren nyújtani tudott, s talán nem tévedünk, ha e fejtegetések szerzőjét vagy szerzőit tudatos vagy öntudatlan legista szellemmel „vádoljuk meg", akárcsak a *Csuang-cï* filozófiatörténeti fejezetének szerzőjével tettük. A *Huai-nan cï* e részeinek hatása igen nagy volt, jól felismerhető például a kínai történetírás nem sokkal utóbb keletkezett nagy alkotásán, a *Sï ki*-n is.

Tőkei Ferenc

LIU AN

HUAI-NAN CÏ

劉安: 淮南子

1. fejezet

A FORRÁS: A TAO

A *tao* olyan, hogy befödi az eget, ráborul a földre, kiterjed a négy égtájra, elhatol a nyolc sarkhoz is;[1] magasságának nem lehet határt szabni, mélységét nem lehet megmérni; magában foglalja az eget és a földet, életet ad (a dolgoknak) és nincs testi alakja *(wu-hing)*; forrás vizeként ömlik szakadatlanul, minden lyukba befolyik és lassan megtölti őket, hatalmasan hömpölyög egyre tovább, eleinte zavaros és csak lassan tisztul ki. Ha felegyenesedik, eltorlaszolja az eget és földet; ha keresztben fekszik, végtelenül borul a négy tenger fölé; ha alkalmazzák valamire, sohasem merül ki, s számára nem létezik sem nappal, sem éjszaka. Kiterjesztve fölébe borul a hat iránynak,[2] összegöngyölítve nem tölti meg egy tenyerünket sem; tömör, de képes kibontakozni is; homályos, de képes fényleni is; gyenge, de képes erőt kifejteni is; lágy, de képes keménységre is. Vízszintesen négy irányba megkötözi (a földet),[3] magában hordja a *jin*-t és a *jang*-ot, összetartja a világegyetemet, ragyogóvá teszi a három fényforrást;[4] a leghígabb lénél is lágyabb, a legfinomabb selyemnél is finomabb. A hegyek általa magasak, a tavak általa mélyek, a négylábú állatok általa járnak, a madarak általa repülnek, a nap és a hold általa fényes, a csillagképek általa haladnak tovább, az egyszarvú is általa bukkan elő, a főnix is általa röppen fel.

. . .

Ezért az égalatti dolgait nem lehet csinálni, csupán a természetiségre *(ci-zsan)* támaszkodva „végrehajtani" ⟨aszerint cselekedni⟩ lehet; a dolgok *(wan-wu)* változásainak *(pien)* nem lehet a végére jutni, csupán a legfőbb irányt követve „megtérni" *(kui)* lehet. A tükör vagy a vízfelület, amikor valamely alak *(hing)* rajzolódik ki rajta, nem él semmiféle bölcsességgel *(csï)* vagy szándékossággal *(ku)*, és mégis, sem szögletesség, sem kerekség, sem görbeség, sem egyenes-

ség nem képes elmenekülni előle. Mint ahogy a visszhang sem a maga jószántából felel, vagy ahogy az árnyéknak sincs saját elgondolása, hanem a kiáltástól és a formától megszabva (a visszhang és az árnyék) öntudatlanul és spontául ilyen vagy olyan, magától adódó módon. Az ember születésekor nyugodt, ez (a nyugalom) égtől kapott alaptermészete *(szing)*. Csak akkor mozdul meg, ha valami hatás éri; ez (nyugodt) alaptermészetének funkcionálása *(jung)*. A külvilággal *(wu)* érintkezésbe kerülve szelleme *(sen)* felel (a külső indításra); ez tudatának működése. Amikor a tudat a dolgokkal *(wu)* kapcsolatba kerül, feltámadnak a szeretet vagy gyülölet érzelmei; amikor a szeretet és gyülölet érzelmei látható formát öltöttek ⟨tettekben is megnyilvánultak⟩, a tudatot már félrevezette a külvilág, nem képes visszatérni önmagához ⟨eredeti természetéhez⟩, s az égi törvény *(t'ien-li)* elpusztul benne. Ezért aki előre jutott a *tao* megértésében, az nem fogja emberivel cserélni fel az égit, s „kívül" a dolgokkal *(wu)* együtt átalakul ugyan, de „belül" nem hagyja veszni saját természetét *(c'ing)*; maga semmit sem birtokol *(wu)*, mégis ki tudja elégíteni a (külső) kívánalmakat; gyakorta elvágtat messzire, de mindig képes visszatérni nyugvópontjához ⟨saját nyugalmához⟩; legyen kicsiny vagy nagy, hosszú vagy rövid (a külvilág kívánsága), ő mindenre készen áll; s legyenek bármily felfordultak és összezavarodottak (a külvilág dolgai), ő sohasem téveszti el számítását. Így aztán, noha fent helyezkedik el, a nép nem érez semmi súlyt, és bár elől van a helye, a sokaság mit sem károsodik ezzel; az egész égalatti „megtér" hozzá, minden bűnös fél tőle; s minthogy sohasem harcol a dolgokkal *(wan-wu)*, éppen ezért vele sem merészel harcolni senki.

...

Így aki a *tao*-t testesíti meg *(t'i)*, az mindig nyugodt, mégsem jut nyomorúságba; aki meg mindenféle „módszerekre" *(su)* támaszkodik, az örökösen erőlködik, mégsem sikerül neki semmi.

A szigorú törvények *(fa)* és a kegyetlen büntetések alkalmazása: nem a hegemón királyság *(pa-wang)* módszere *(je)*; a korbács sűrű alkalmazása: nem az a módszer, amellyel messzire lehetne hajtani. Li-csu világos látása, amely száz lépésen túl is felismeri egy tű hegyét, nem pillanthatja meg a mélységbe rejtőzött halakat; K'uang muzsikamester jó hallása, amely egyesíteni tudja a „nyolc szél" muzsikáját,

nem képes meghallani valami tíz mérföldön túlról.[5] Ezért egyetlen ember képességére támaszkodni nem elégséges ahhoz, hogy rendben lehessen tartani három *mu* lakóházait *(csö)*, de ha a *tao* törvényeihez *(li)* való alkalmazkodás módszerét követjük, azaz az ég és a föld természetiségére *(ci-zsan)* támaszkodunk, akkor az egész világot *(liu-ho)* sem nehéz rendben tartanunk. Így például (Nagy) Jü, amikor szabályozta a vizeket, a vízre ⟨a víz természetes tulajdonságaira⟩ támaszkodott, azt tekintette mesterének; Sen-nung pedig, amikor elvetette a magvakat, a kicsírázás (természeti törvényére) támaszkodott, ezt tekintette legfőbb tanításnak.

A békalencse a vízben gyökerezik, a fa a földben gyökerezik, a madár a levegőben repül, a négylábú állat a földön jár, a sárkány a vízben lakik, a tigris és leopárd a hegyekben tanyázik; mindez égi és földi ⟨természettől való⟩ természetük *(szing)*. Ha két fát egymáshoz dörzsölünk, tűz gyullad; ha a fémet tűzbe tesszük, folyékonnyá válik; ami gömbölyű, az gurulni tud; ami üres, az lebeg a víz felszínén; mindez ugyancsak természetes képesség *(ci-zsan csi si)*. Ugyanígy, ha megérkezik a tavaszi szél, „édes" ⟨áldásos⟩ eső hull a földre, életre hívja és táplálja a dolgokat *(wan-wu)*, a madarak ráülnek tojásaikra, az állatok megszülik kicsinyeiket, a füvek és fák virágba borulnak, a madarak tojást tojnak, a négylábúak teherbe esnek; és senki sem látja, ki csinálja mindezt, mégis, a „siker" egyszerre csak készen áll. Amikor őszi szél zúzmarát bocsát alá, az élők ⟨a növények⟩ pusztulni kezdenek, a ragadozómadarak elragadják (a kisebb madarakat), a bogarak téli álomra rejtőznek el, a füvek és fák földbe dugják gyökereiket, a halak és teknősbékák menedéket keresnek a vizek mélyén; és senki sem látja, ki csinálja mindezt, egyszerre csak eltűnnek, nincs látható alakjuk többé. A fán tanyázók tudnak fészket rakni, a vízben lakók megtalálják az üregeket; a madarak és négylábú állatok elkészítik nyugvóhelyüket, az emberi népnek házai vannak; a szárazföldi lakosok megfelelően (hasznosítják) az ökröket és lovakat, a csónakon utazók számára legjobb a sok víz; a *hiung-nu*-k durva prémeket csinálnak, a Wu- és Jüe-beliek pedig finom kendervásznakat;[6] mindenki azt csinálja, ami neki a legszükségesebb, hogy felkészüljön a szárazságra vagy nedvességre; mindenki a lakóhelyének sajátosságaira támaszkodva védekezik a

hideg és a hőség ellen; mindenki képes megtalálni a neki megfelelőt, a dolgok *(wu)* mind megtalálják a helyüket. Látni való ebből, hogy minden dolog *(wan-wu)* már eleve és magától ilyen vagy olyan *(cï-zsan)*, s így a szent embereknek *(seng-zsen)* ugyan miféle tennivalója *(sï)* lehetne!

A Kiu-ji hegytől délre a szárazföldi tennivaló *(sï)* kevés, a vízi tennivaló azonban sok, így aztán az ottani emberek rövidre vágják a hajukat és tetoválják *(wen)* a testüket, hogy minél jobban hasonlítsanak a „pikkelyes féreghez" ⟨a sárkányhoz⟩;[7] igen rövid ruhát hordanak és nem viselnek nadrágot, hogy minél jobban tudjanak úszni; ruhaujjuk is igen rövid, s még azt is felgyűrik, hogy minél jobban tudjanak evezni; így támaszkodnak (természetes környezetükre). A Jen-men (kaputól) északra a *ti*-törzsek élnek, ezek nem gabonával táplálkoznak, megvetik az öregeket és nagyra becsülik az erejük teljében levőket, hiszen mindennapi életükben *(szu)* mindennél fontosabb a testi erő *(k'i-li)*; az emberek ott sohasem teszik le az íjat, a lovakról ott sohasem veszik le a zablát; nekik tehát így a legmegfelelőbb. Ezért, mikor Jü elment a Meztelenek Országába, ruháit levetette, úgy ment el hozzájuk, s csak eljönni jött el ruhában, (szokásaikat) követve. Mármost, aki egy fát ültet át, de nem ügyel annak a hidegre s melegre másképpen reagáló alaptermészetére *(jin-jang csï szing)*, ezáltal óhatatlanul elpusztítja; így a narancsfa a Folyamtól északra már átalakul, vastaghéjú narancs lesz belőle, a *(k'iü-ku)*-madarak nem szállhatnak a Ci-folyón túlra, a *ho* pedig elpusztul, ha átkel a Wen-folyón;[8] mindez azért, mert az egyszer kialakult alaptermészetet már nem lehet kicserélni, a természetté vált megszokást már nem lehet átváltoztatni.

Ezért aki igazán járatos a helyes úton *(tao)*, az „visszatér" a tiszta nyugalomhoz; a külvilág dolgaiban *(wu)* igazán előre jutott ember nyugvópontot a nem-cselekvésben *(wu-wei)* talál; a tökéletes nyugalommal táplálja alaptermészetét, a teljes közönnyel gondoskodik szelleméről *(sen)*, s ezáltal belép az ég ⟨a természet⟩ kapuján. Amit éginek ⟨természetesnek⟩ nevezünk, az eredendően tiszta és egyszerű, egyenes és fehér, az nem került még érintkezésbe olyan dolgokkal, amelyek összezavarták volna. Amit emberinek nevezünk, az a csűrés-csavarás és bölcselkedés, ravaszkodás és csalás, tehát mindaz, ami

kortársainkkal kapcsolatos, ami a közönséges világgal *(szu)* érintkezik. Így tehát: hogy az ökörnek hasított körme van és szarvat visel a fején, a ló pedig sörényt visel és „ép lábú" ⟨patás⟩, az égi ⟨természeti⟩ dolog; de hogy zablát tesznek a ló szájába és kötelet fűznek az ökör orrába, az már emberi dolog. Aki az égihez alkalmazkodik, az magával a *tao*-val halad együtt; aki meg az emberit követi, az a közönséges világgal *(szu)* kapcsolódik össze. Nos, a kútban élő hal nem tud egy másikkal a nagy tengerről beszélni, mert szűkös körülményei fogva tartják; a nyári bogár nem tud egy másikkal a hidegről és hóról beszélni, mert ismeretei csupán egyetlen évszakra terjednek; a szűk látókörű ember *(k'iü-sï)* senkivel sem tud a tökéletes *tao*-ról beszélgetni, mert fogva tartják a közönséges szokások *(szu)*, megkötözik a tanítások *(kiao)*. Az igazán bölcs ember *(seng-zsen)* nem engedi, hogy az emberi összezavarja az égit; nem engedi, hogy vágyai felforgassák igazi természetét *(c'ing)*; nem szó terveket, mégis helyesen jár el; nem beszél, mégis hisznek neki; nem elmélkedik, mégis megért mindent; nem cselekszik, mégis sikerre viszi dolgait; szelleme *(cing)* behatol az értelem palotájába *(ling-fu)*, s a dolgok teremtőjével és átalakítójával *(cao-hua)* eggyé lesz.

Aki jól tud úszni, egyszer vízbe fúl; aki jól lovagol, egyszer leesik a lóról; mert mindenkinél az fordul át ellentétébe *(fan)*, amit legjobban szeret, s így mindenki maga csinálja szerencsétlenségét. Ezért éppen az, aki szeret sokat tevékenykedni, egyszer mindig kudarcot vall; aki pedig örökké a haszonért *(li)* verseng, egyszer óhatatlanul megkárosodik. Hajdanában Kung-kung olyan erős volt, hogy amikor fejét beleverte a Pu-csou hegybe, ettől délkeleten lesüllyedt a föld;[9] nos, (Kung-kung) Kao-szin-nel vetélkedett az uralomért *(ti)*, de végül is vizek mélyére süllyedt, egész nemzetsége *(cung-cu)* elpusztult, őseinek senki sem áldozhatott többé. Ji, a Jüe-beli király egy hegyi barlangba menekült (a királyi tisztség elől), ám a Jüe-beliek kifüstölték onnan, s végül be kellett adnia a derekát. Látni való ebből, hogy a siker a megfelelő időponton ⟨a körülményeken⟩ múlik, s nem függ a küzdelemtől; a jó kormányzás a *tao*-n múlik, s nem függ a bölcsességtől *(seng)*. A föld lent helyezkedik el, nem küzd a magasságért; ezért nyugodt mindig, ezért nem fenyegeti veszély. A víz lefelé folyik, nem küzd az előbbre jutásért; ezért lehet

olyan gyors, hogy meg sem lehet állítani. Valaha régen, amikor Sun még földet művelt Li-san-ban, az esztendő lejártával a földművesek *(tien-csö)* azon versengtek, hogy nekik jussanak a köves, terméketlen földek, és a kövér, termékeny földeket neki engedjék át; amikor horgászott a Folyam partján, az esztendő lejártával a halászok azon versengtek, hogy nekik jussanak a gyors folyású és sekély helyek, s így az öblöket és mély részeket neki engedjék át. Abban az időben *(Sun)* szája még egy szót sem mondott, keze semmiféle jelet nem adott, de a csodálatos erényt *(hiüan-tö)* ott hordozta szívében, s ettől átalakító befolyása *(hua)* oly parancsoló erejű volt, akár a szellemeké *(sen)*. Ha Sun-ban nem lettek volna meg belső érzelmei *(csï)*, akkor szája bármily ékesen szóló lett volna, s akár kapuról kapura járva magyarázgathatott volna, bizony nem alakíthatott volna át egyetlen embert sem. Mert a szavakba nem is foglalható *tao (pu-tao csï tao)* a leghatalmasabb! Hogy képes volt megrendszabályozni a Szan-miao (törzseket), udvarában fogadni a Tollasok népét (adóikkal), meghódoltatni a Meztelenek Országát, adófizetésre fogni a Szu-sen (törzseket), tehát parancsok kiadása és rendeletek alkalmazása nélkül meg tudta változtatni erkölcseiket és szokásaikat, az egyedül szívének tette volt! Törvények *(fa-tu)* és büntetések vajon elegendők lettek volna-e, hogy velük érje el mindezt? Ezért az igazán bölcs ember *(seng-zsen)* bensejében tökéletesíti az alapvetőt *(pen)*, s nem a külsejét ékesíti fel másodlagos dolgokkal *(mo)*, épségben megóvja szellemét *(cing-sen)*, elvet minden okoskodást, teljes közönyében semmit sem cselekszik *(wu-wei)*, még sincs olyasmi, amit meg ne tenne *(wu pu-wei)*, teljes mozdulatlanságában nem kormányoz *(wu-csï)*, még sincs olyasmi, ami ne lenne rendben *(wu pu-csï)*. Amit nem-cselekvésnek nevezünk, azt jelenti, hogy a dolgokat *(wu)* megelőzve nem teszünk semmit; az pedig, hogy semmi sincs, amit meg ne tennénk, nem más, mint a dolgok cselekvésére ⟨természetes mozgására⟩ támaszkodni. Amit nem-kormányzásnak mondunk, azt jelenti, hogy nem változtatjuk meg a természetes állapotot *(cï-zsan)*; az pedig, hogy még sincs semmi, ami ne lenne rendben, nem egyéb, mint a dolgok természetes fejlődésére *(sziang-zsan)* támaszkodni. A tízezer dolog *(wan-wu)* egy helyről fakad, csak meg kell ismerni és meg kell őrizni a gyökerüket; a száz tevékenység

(po-si) egy helyről indul ki, csak meg kell ismerni és meg kell őrizni a kapujukat. Akkor végére juthatunk a végtelennek, határáig érhetünk a határtalannak, ragyogó fény vetődik a dolgokra *(wu)*, nem lesz többé homály, minden „visszhangként felel", és nem kell félni a kimerüléstől. Nos, hát ez az éginek ⟨a természetiségnek⟩ a magyarázata.

. . .

A testnek *(hing)*, a szellemnek *(sen)* és az életerőnek *(csi-k'i)* egyaránt megvan a megfelelő helye, amelynek révén alkalmazkodni tud ahhoz, amit az ég és föld ⟨a természet⟩ rendelt számára. A test az élet lakóhelye, a „lehelet" *(k'i)* az élet tartalma, a szellem pedig az élet kormányzója; s ha közülük egy is elveszíti a maga helyét, akkor a másik kettő ugyancsak megkárosodik. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* arra törekszik, hogy mindenki maradjon meg a maga helyén, őrizze meg saját funkcióját, és ne is legyen módjuk egymást háborgatni. Mert úgy van az, hogy ha a test nem olyan helyen lakozik, ahol nyugalmat találna, akkor elpusztul; ha a „leheletet" *(k'i)* nem ott alkalmazzák, ahol neki kellene a tartalomnak lennie, akkor kimerül; és ha a szellemet nem olyasminél működtetik, ami neki megfelelne, akkor elhomályosul; így e három dologra mindenképpen nagyon kell ügyelni. Mármost, az égalatti tízezer dolgából *(wan-wu)* elővehetjük akár az olyan kicsiny férgeket is, amelyek csak csúszva-mászva tudnak mozogni, ezek is valamennyien tudják, mit szeretnek, és mit gyűlölnek, mi hasznos, és mi káros nekik. Vajon miért? Azért, mert az alaptermészetük *(szing)* megszabta helyen vannak, s nem szakadnak el onnan. Ha hirtelen eltávolítanák őket onnan, csontjuk és húsuk nem maradhatna meg ⟨elpusztulna⟩.

Mármost, ha az ember világosan képes látni a szemével, tisztán képes hallani a fülével, teste mozdulatokra képes, továbbá hogy száz ízülete be tud hajlani és ki tud feszülni, hogy látása meg tudja különböztetni a fehéret és feketét, felismeri a csúnyát és a szépet, hogy ezáltal el tudja választani egymástól az azonosságot és a különbözőséget, meg tudja érteni, mi helyes és mi helytelen, mindez vajon miért lehetséges? Azért, mert a „lehelet" *(k'i)* tölti el, és mert mindezt a szellem *(sen)* irányítja. De vajon miből tudjuk, hogy ez így van? Nos, ha egy ember érzelmei *(csi)* mind a helyükön vannak ugyan,

de szelleme *(sen)* fel van függesztve, akkor az úton járva lába botladozik, bukdácsol, fejét lehajtva nekimegy a fának, és maga minderről nem tud. Hadonászva hívják, de ő semmit sem lát; kiabálnak utána, de ő semmit sem hall; pedig fülétől s szemétől nem fosztotta meg senki. Mi oka lehet tehát annak, hogy mégsem képes felelni? Az, hogy szelleme *(sen)* eltévelyedett eredeti helyétől *(sou)*. Így (a szellem), ha kicsiny helyen van, elfelejti a nagyot; ha a bensőre összpontosul, elfelejti a külsőt; ha a fenti dolgokkal törődik, elfelejti a lentieket; ha a baloldal felé fordul, elfeledkezik a jobboldalról; és (megfordítva) ha nincs hely, amit be ne töltene, akkor nincs hely, ahol ne lenne jelen. Éppen ezért becsüli legtöbbre az ürességet ⟨a vágy-nélküliséget⟩, hiszen így a szőrszál vége ⟨a legparányibb tárgy⟩ szolgál lakóhelyéül.

Mármost, a bolond ember képes nem félni a víz és a tűz ártalmaitól, ugrálni a veszedelmes szakadékok fölött. Talán azért, mert nincs teste, szelleme és életereje *(k'i-csï)?* Ezek megvannak, de ahogyan használja őket, abban eltér (a normális emberektől). Ezek elveszítették eredeti helyüket, amit meg kellett volna őrizniük, és mivel elszakadtak „külső és belső" ⟨körülhatárolt⟩ lakóhelyüktől, (a bolond ember) semmiféle mozdulata nem lehet helyes, mozgását és nyugalmát nem képes összehangolni, kiaszott teste egész életében girbe-görbe és buckás-göröngyös utakon kószál, lába minden pocsolyába és gödörbe beletapos, s hiába ugyanolyan maga az élete ⟨élése⟩, mint más embereké, mégsem kerülheti el, hogy a többi ember nevetésének tárgya legyen. Vajon miért? Mert teste *(hing)* és szelleme *(sen)* kölcsönösen elveszítette egymást. Ezért: amikor a szellem az uralkodó, akkor a test követi, s ez hasznára válik; de amikor a test az irányító, akkor a szellem követi, s ezáltal megkárosodik. A kapzsi és sok mindenre vágyó embert elvakítja a hatalom és haszon *(sï li)*, félrevezeti a hírnév és a hivatali rang; s mivel csak arra vágyik, hogy túltegyen a többi ember okosságán és így emelkedjék mind magasabbra a világban, azért szelleme *(cing-sen)* napról napra pusztul és egyre távolabb kerül (a testtől), hosszú ideig távol csapongván már nem is akar visszatérni, a test is bezárja a benne rejlő járatokat, úgyhogy a szellem már nem is találna utat a behatolásra; nos, az égalattiban ezért fordul elő oly gyakran a szellemi vakság, értetlenség és „maga-

elvesztés" szerencsétlensége. Ugyanolyan dolog ez, mint az olajlámpás: minél jobban lobog a lángja, annál gyorsabban fogy ki belőle az olaj. A szellem *(cing-sen)* és az életerő *(k'i-csï)* olyan, hogy ha nyugodt marad, napról napra „telítettebb", s ezáltal erősödik; de ha örökké mozgásban van, akkor napról napra fogyatkozik, s ezáltal elöregszik. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* táplálja és gondozza szellemét *(sen)*, harmonikussá és gyengévé teszi „leheletét" *(k'i)*, nyugodttá és békéssé teszi a testét *(hing)*, úgyhogy mindig a *tao*-val együtt süllyedjen vagy emelkedjen, jusson előbbre vagy hátrább; ha (szelleme) elernyed, akkor elengedi magát; ha (szelleme) megfeszül, akkor kihasználja ezt; amikor elengedi magát, ezt éppen úgy teszi, mint amikor leveti ruháit; amikor pedig használja (szellemét), ezt úgy teszi, mintha nyilat lőne egy gépezettel. S ha így tesz, akkor a dolgok *(wan-wu)* átalakulásai *(hua)* közt nem lesz olyan, amihez ne tudna csatlakozni, és a tennivalók *(po-sï)* változatai *(pien)* közt nem lesz olyan, amelyiknek ne tudna megfelelni.

3. fejezet

AZ ÉG ÉKESSÉGEI

Amikor az ég és a föld még nem alakult ki, minden csak ködös derengés és formátlan üresség volt, s ezt nevezzük „nagy kezdetnek" *(t'ai-sï)*. A *tao* ebben az ürességben *(hiü-k'uo)* alakult ki, az üresség (a *tao* segítségével) megszülte a teret és időt *(jü-csou)*,[10] a tér és idő pedig megszülte a „leheletet" *(k'i)*. A „leheletben" már volt part és határ ⟨elkülönülés⟩: a tiszta és *jang* jellegű („leheletek") összesűrűsödtek és éggé lettek, a nehéz és piszkos („leheletek") pedig megszilárdultak és földdé lettek. A tiszta és finom részecskék egyesülése könnyebb volt, a nehéz és piszkos részecskék összeállása nehezebb, ezért az ég alakult ki előbb, a föld pedig csak utána szilárdult meg. Az ég és föld egyesítette eszenciáját *(cing)*, abból lett a *jin* és a *jang;* a *jin* és a *jang* elkülönítette eszenciáját *(cing)*, így keletkezett a négy évszak; a négy évszak szétterjesztette eszenciáját *(cing)*, így jött létre a tízezer dolog *(wan-wu)*. A *jang* meleg „leheletének" *(k'i)*

felhalmozódásából született meg a tűz; a tűz „leheletének" *(k'i)* eszenciájából *(cing)* lett a nap; a *jin* hideg „leheletének" *(k'i)* felhalmozódásából lett a víz; a víz „leheletének" *(k'i)* eszenciájából *(cing)* lett a hold; végül a nap és a hold által le nem kötött maradék eszenciákból *(cing)* lettek az összes csillagok.

Az ég magában foglalja a Napot, a Holdat és a csillagokat; a föld magában foglalja a vízfolyásokat és a port is. Valaha régen Kung-kung, amikor Csuan-hiü-vel versengett az uralkodásért *(ti)*, haragjában odaverte fejét a Pu-csou hegyhez, minek következtében az ég oszlopa ott eltörött, s a föld egyik kötele is elszakadt. Az ég tehát északnyugaton leomlott, s így a nap, a hold és a csillagok mind arra haladnak; a föld pedig nem teljes délkeleten, s így a vízfolyások és a por mind arrafelé tartanak.

Az ég *tao*-ja a kerekség ⟨az ég kerek⟩, a föld *tao*-ja a négyszögletes ⟨a föld négyszögletes⟩. A négyszögletes a sötétséget képviseli, a kerek a világosságot képviseli. A világos kileheli a „leheletet" *(k'i)*, ezért a tűz és a nap kifelé bocsátja sugarait; a sötét elnyeli a „leheletet" *(k'i)*, ezért a víz és a hold belsejébe nyeli a fénysugarakat. A „lehelet" kilehelése nem más, mint szétterjesztése, a „lehelet" elnyelése pedig nem más, mint átalakítása *(hua)*; ezért a *jang* szétterjeszt, a *jin* pedig átalakít. Ha az ég „egyoldalúvá tett" „lehelete" *(k'i)* haragszik (a földre), abból keletkezik a szél; ha a föld „elnyelő" „lehelete" *(k'i)* békés ⟨jóllakott az ég „leheletével"⟩, abból keletkezik az eső. Amikor a *jin* és a *jang* egymáshoz ér, akkor mozgás támad, s abból keletkezik a mennydörgés; ha nagyon hevesen ütköznek össze, abból lesz a villámcsapás; ha egymással összezavarodnak, abból támad a köd; ha a *jang* „lehelet" *(k'i)* marad a győztes, akkor szétoszlik és esővé s harmattá lesz; ha pedig a *jin* „lehelet" *(k'i)* győz, akkor megdermed és dérré s hóvá lesz.

A bundások és tollasok olyan fajtájúak *(lei)*, hogy szálldosnak és futkároznak, ezért a *jang*-hoz tartoznak; a páncélosok és pikkelyesek azonban mintegy téli álmot alszanak ⟨mélyen elrejtőznek⟩, s ezért a *jin*-hez tartoznak. A nap a *jang* „ura", ezért tavasszal és nyáron valamennyi négylábú állat levedli szőrét, s mikor a nap „végéhez ér" ⟨télen⟩, a szarvasok mind elhullajtják agancsukat. A hold a *jin* „ősatyja", ezért mikor a hold megfogyatkozik, a halak agyveleje

kicsinnyé zsugorodik, s mikor a hold „meghal" ⟨egyáltalán nem látható⟩, a kagylók és csigák is egészen elbújnak. A tűz felfelé ég, a víz lefelé folyik; ezért a madarak mozgása felfelé, a halak mozgása pedig lefelé tart. A dolgok fajtái *(wu-lei)* kölcsönösen megindítják egymást, a törzs és az ágak feleletet adnak egymásnak; ezért: ha a *jang-szui* tükröt szembefordítjuk a nappal, akkor láng lobban, és tűz keletkezik, ha pedig a *fang-csu*-t fordítjuk szembe a holddal, akkor nedvesség támad rajta, és víz keletkezik;[11] amikor a tigris ordít, a völgyekből nagy szél érkezik; amikor sárkány emelkedik fel, ragyogó színű felhők követik egymást; amikor a csodálatos *k'i* és *lin* állatok küzdenek egymással, a nap és a hold megfogyatkozik; amikor egy óriás-hal elpusztul, üstökös jelenik meg; mikor a selyemhernyó éppen selyemszálat termel, a *sang*[12] húr elszakad (a lantokon); s amikor egy fényes csillag lehull a földre, a Po-hai vize kicsap a medréből.

7. fejezet

A SZELLEMRŐL

Régen, amikor még nem létezett sem ég, sem föld, egyáltalában nem voltak még formák *(hing)*; minden csupa homály volt, ködös derengés, merő üresség, amelynek senki sem ismerte volna fel a kapuját. Aztán a két isteni erő *(sen)* egyszerre született meg, ezek ⟨a *jin* és a *jang*⟩ eltervezték az eget és megalkották a földet; hatalmasan, úgyhogy nem is tudhatunk a végéről, és olyan túláradóan, hogy nem is tudni, mikor ér véget. Ettől kezdve minden elkülönült egymástól a *jin* és a *jang* szerint, elvált egymástól a „nyolc sarok" ⟨nyolc égtáj⟩, a kemény és a lágy kölcsönösen kiegészítette egymást, s minden dolog *(wan-wu)* ezáltal öltött formát. A zavaros „leheletből" *(fan-k'i)* lettek a férgek ⟨az állatok⟩, a tiszta „leheletből *(cing-k'i)* lettek az emberek. Ezért a szellem *(cing-sen)* az ég birtoka *(ju)*, a test *(ku-hai)* pedig a föld birtoka *(ju)*. Így ha a szellem „belép saját kapuján" ⟨visszatér az éghez⟩, a test pedig megtér saját gyökeréhez ⟨visszatér a földbe⟩, akkor vajon mi marad meg belőlünk!

Az igazán bölcs ember *(seng-zsen)* mintaképének az eget tekinti, alkalmazkodik a belső természethez *(c'ing)*, nem köti oda magát a közönséges világhoz *(szu)*, nem vezetteti félre magát az emberektől; az eget tekinti atyjának, a földet tekinti anyjának; a *jin* és a *jang* szolgál törvényéül, a négy évszak szolgál vezető fonalául. Az ég csendes és ezáltal tiszta, a föld szilárdan megalapozott és ezáltal nyugodt; a dolgok *(wan-wu)*, ha eltévelyednek (az égtől és a földtől), elpusztulnak, de ha mintaképüknek tekintik (az eget és a földet), életben maradnak. A csend az isteni értelem *(sen-ming)* lakóháza, az üresség *(hiü-wu)* a *tao* lakóhelye. Így mindazok, akik „kívül" ⟨a világban⟩ keresik ezeket, elveszítik a bensőben, ám akinek sikerül megőriznie őket a bensőben, az lemondott róluk a külvilágban. Olyan ez, mint a fatörzs *(pen)* és az elágazások *(mo)* esetében: ha a törzset fogva húzzuk ki (a földből a fát), az ezernyi ág és tízezernyi levél közt nem lesz olyan, amely ne jönne utána.

A szellemet *(cing-sen)* az égtől kaptuk, a testet *(hing-t'i)* pedig a földtől kaptuk. Ezért mondjuk: „Az egy szülte a kettőt, a kettő szülte a hármat, s a három szülte az összes létezőket *(wan-wu)*."[13] Minden dolog *(wan-wu)* egyfelől a *jin*-t, másfelől a *jang*-ot tartalmazza, s e „leheleteknek" *(k'i)* egymással való összeütközése teremti meg harmóniájukat (a dolgokban). „S ezért mondjuk, hogy (az ember) az első hónapban még csak ondó, a második hónapban már van vére, a harmadik hónapban már magzat, a negyedik hónapban húsa nő, az ötödik hónapban már inai is vannak, a hatodik hónapban már van csontozata, a hetedik hónapban teljesen kifejlődik, a nyolcadik hónapban megmozdul, a kilencedik hónapban már nagyokat rúg, a tizedik hónapban pedig megszületik. Ekkorra a teste már tökéletesen kifejlődött, s öt belső része *(wu-cang)* is kialakult. Így aztán a tüdő uralja a szemet, a gyomor uralja a nyelvet, a vese uralja az orrot, az epe uralja a szájat, s a máj uralja a fület. Kívül ezeknek a külső részeknek, belül a belső részeknek, ha kinyílnak vagy becsukódnak, kiterjeszkednek vagy összezárulnak, mind megvan a maga irányítója. Ezért a fej kerek, hasonló az éghez, a láb pedig négyszögletes, hasonlóan a földhöz. Az égnek ott van a négy évszakja, az öt eleme, a kilenc iránya,[14] a háromszázhatvan napja; s az embernek ugyancsak van négy testrésze, öt belső része, kilenc testnyílása és

háromszázhatvan ízülete.[15] Az égnek ott van a szele, esője, hidege és melege; s az embernek van, amit elvegyen, van, amit odaadjon, van, aminek örüljön, s van, amire haragudjék. Így az epe mintegy a felhő, a tüdő a levegő, a máj a szél, a vese az eső, a gyomor a mennydörgés; valamennyi megfelel az égnek és a földnek, ámde valamennyinek ura a szív. Ezért a fül és a szem nem más, mint a nap és a hold; a vér és „lehelet" *(hüe-k'i)* pedig nem más, mint a szél és eső. A napban ott él a háromlábú madár, a Holdban pedig ott él a varangyos béka;[16] a nap és hold, ha letéved útjáról, megfogyatkozik és elveszti ragyogását; a szél és eső, ha nem a megfelelő időben érkezik, nagy pusztítást és szerencsétlenséget okoz; az öt csillag,[17] ha letéved pályájáról, egész tartományok és országok *(csou-kuo)* lesznek csapások áldozatává. Mármost, ha az ég és föld *tao*-ja, amely ilyen nagy és hatalmas, mégis mérsékeli ragyogását és féltve őrzi isteni világosságát *(sen-ming)*, akkor az ember füle és szeme vajon hogyan lenne képes örökké csak erőlködni és sohasem pihenni? Szellemünk *(cing-sen)* ugyan miképpen lenne képes örökké csak rohanni, anélkül hogy kimerülne? Nos, tudni való, hogy a vér és a „lehelet" *(hüe-k'i)* az ember legfinomabb alkotórésze *(hua)*, az öt belső rész pedig az ember esszenciája *(cing)*. Ha a vér és „lehelet" *(hüe-k'i)* képes az öt belső részben összpontosulni, s nem szóródik szerte „kívül", akkor a mell és has telítve van, a vágyak pedig lecsökkennek. Ha a mell és has telítve van, s így a vágyak lecsökkentek, akkor a fül és a szem tiszta, hallása és látása tökéletes. Ha a fül és a szem tiszta, s így hallása és látása tökéletes, akkor beszélünk „világosságról" *(ming)*. Ha az öt belső rész képes követni a szívet, s így semmiben sem tér el tőle, akkor a felforgató szándék *(csï)* legyőzetik, és a tettek nem tévelyednek el. Ha a felforgató szándék legyőzetett, s így a tettek nem tévelyednek el, akkor a szellem *(cing-sen)* teljes pompájában ragyog, és a „lehelet" *(k'i)* nem szóródik szét. Ha a szellem teljes pompájában ragyog, s így a „lehelet" nem szóródik szét, akkor értelmes rend van *(li)*; az értelmes rend egyet jelent a kiegyensúlyozottsággal *(kiün)*, a kiegyensúlyozottság egyetemességet *(t'ung)* jelent, az egyetemesség isteni jellegű *(sen)*, isteninek lenni pedig azt jelenti, hogy ha (az emberi szellem) látni akar, nincs, amit meg ne pillantana, ha hallani akar, nincs, amit meg ne hallana, s ha valamit csinálni akar,

nincs, amit végbe ne vinne. Így aztán gond és aggodalom nem képes beléhatolni, „rossz lehelet" *(szie-k'i)* nem képes rátámadni. Ezért, ha valaki (ezt a bölcsességet) a négy tengeren is túl keresi, soha rá nem bukkanhat, hiszen ott kell ezt őrizni a testünk *(hing-hai)* belsejében, láthatatlanul. Így aki valami sokat keres, az keveset talál, és aki valami nagyot vesz szemügyre, csak a kicsinyt érti meg.

A test nyílásai a szellem *(cing-sen)* ajtói és ablakai, a „lehelet" és érzések *(k'i-csi)* pedig az öt belső rész szolgái *(sï-hou)*. Ha a fül és a szem mértéktelenül élvezi a hangok és a női szépség (látványának) örömeit, akkor az öt belső rész megrendül és nem nyugodt többé; ha az öt belső rész megrendült és nem nyugodt, akkor a vér és a „lehelet" *(hiüe-k'i)* nyugtalanul mozog és nem lel megnyugvást; ha a vér és a „lehelet" nyugtalanul mozog és megnyugvást nem lel, akkor a szellem *(cing-sen)* örökké „kívül" nyargalászik, ahelyett hogy megmaradna helyén ⟨„belül"⟩; ha pedig a szellem örökké „kívül" nyargalászik és nem marad meg helyén, akkor a bekövetkező szerencsétlen vagy szerencsés eseményeket *(huo-fu)*, legyenek bár akkorák, mint egy hegy, semmi módon nem tudja megérteni. Ha azonban a fül tisztasága és a szem világossága eléri a titokzatos tökélyt, s már nem vezeti őket félre és nem kelt vágyat bennük (a külvilág), ha tehát a „lehelet" és az érzések *(k'i-csï)* „üresek" és csendesek, közömbösek és megelégedettek, vágyakozást alig-alig ismernek, ha tehát az öt belső rész szilárd és nyugodt, telítve van és teljesen ép, (tartalmuk) nem folyik ki, ha tehát a szellem *(cing-sen)* belül marad a testben és nem szóródik szét kívül, akkor (az értelem) látóhatára az elmúlt korok előtti időkbe is elér, megpillantja még az eljövendő események után következendőket is, egyszerűen nincs számára lehetetlen, s miért lenne az éppen a szerencsétlen és szerencsés események (megértése)! Ezért mondják: „(A szellem) minél messzebbre száll, annál kevesebbet ismer meg." Ami annyit jelent, hogy a szellemet *(cing-sen)* nem szabad mértéktelenül felhasználni „kívül" ⟨a külvilág dolgaiban⟩. Mert az öt szín úgy összezavarja a szemet, hogy a szem elveszíti világos látását; az öt hang úgy megzavarja a fület, hogy a fül elveszíti jó hallását; az öt íz úgy megzavarja a szájat, hogy a száj nem tudja megkülönböztetni az ízeket; a „rohanás és megállás" ⟨sürgés-forgás⟩ úgy megzavarja a szívet, hogy a tettek

„fölszállnak a levegőbe" ⟨elhagyják a biztos talajt⟩. Ezt a négyféle dolgot az ég azért adta (az embernek), hogy az életerő táplálására *(jang-szing)* szolgáljanak, ám az ember valamennyit túlzásba vitte. Ezért mondjuk, hogy a vágyak eredményeképpen az ember „lehelete" *(k'i)* szétszóródik, a szeretet és gyűlölet érzelmei kifárasztják az ember szívét, és ha valaki ezeket nem tudja elég gyorsan eltávolítani magától, akkor érzelmei és „lehelete" *(csi-k'i)* napról napra jobban összezavarodik. És vajon mi oka lehet annak, hogy némelyik ember nem képes végigélni a számára rendelt hosszú életet *(sou-ming)*, hanem „útközben", például büntetések által korai halált hal? Nem más, mint hogy az életüket túlságosan dúsan élték. Hosszú életet csak az élhet, aki képes az életért „nem-cselekedni".

. A bánat és az öröm: a *tö* elfajulása; a vidámság és harag: a *tao* eltévelyedése; a szeretet és gyűlölet: a szív megzavarodása. Ezért mondjuk, hogy az (emberi) élet olyan legyen, mint az ég „magatartása", a halál pedig olyan, mint a dolgok átalakulása *(wu-hua)*. Mert ha (az uralkodó) nyugalmában, mintegy a *jin*-nel együtt csukódik be, mozgásában mintegy a *jang*-hal együtt nyílik ki, ha tehát szelleme *(cing-sen)* tökéletes nyugalma nem ismer véget, és így a dolgokkal *(wu)* nem keveredik össze, akkor az égalatti magától meghódol előtte. Ezért a szív a test *(hing)* ura, ám a szellem *(sen)* a szívnek is legdrágább kincse *(pao)*. Ha a test meg van erőltetve, de nem pihenhet, bizony botladozik; a szellem *(cing)*, ha kihasználjuk *(jung)*, mégpedig szüntelenül, ugyancsak kimerül. Ezért az igazán bölcs ember *(seng-zsen)* nagyon megbecsüli és tiszteletben tartja (szellemét), óvakodva attól, hogy elkótyavetyélje. Valaha a Hia-hou nemzetség feje ⟨Nagy Jü⟩ a félkör alakú jade-függőt ládácskába tette, úgy őrizte-rejtegette, mert drága kincsei közt a legértékesebbnek tartotta. Mármost, a szellemet *(cing-sen)* még sokkal drágább kincsnek kell tartanunk, mint a Hia-hou nemzetség fejének jade-függőjét. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* a „semmi" *(wu)* segítségével felel a „valami"-nek *(ju)*, s feltétlenül eljut a fő elvhez *(li)*; az „üresség" által fogadja el a „teltséget", s feltétlenül kimeríti a részleteket *(cie)*; tökéletesen nyugodt, megelégedett, „üres" ⟨vágyak nélkül való⟩ és csendes, miáltal végig is élheti a számára rendelt életet

(ming). Így nincs olyan, akit (a bölcs ember) magától túlságosan távolinak tekintene; de olyan sincs, akit magához nagyon közelinek érezne ⟨aki iránt elfogult lenne⟩; megóvja magában az erényt *(tö)*, ápolja magában a harmóniát, ezáltal alkalmazkodik az éghez; a *tao*-val érintkezik, a *tö*-t szomszédjának mondhatja; nem igyekszik cselekvéssel kezdeményezni a szerencsét, nem próbál cselekvéssel elébe vágni a szerencsétlenségnek; lelke *(hun-p'o)* békésen megmarad lakóhelyén, szelleme *(cing-sen)* nyugton megmarad gyökerénél; élet és halál semmiféle változást *(pien)* nem jelent az ő számára. Ez az, amit tökéletes szellemnek *(csï-sen)* nevezünk.

. . .

13. fejezet

ÁLTALÁNOS ELMÉLET

A régi időkben (az uralkodók) éppen csak hogy befedték fejüket és körültekerték nyakukat ⟨nem viseltek díszes ruhákat⟩, úgy uralkodtak *(wang)* az égalatti felett. Erényük *(tö)* éltetett és nem gyilkolt, adott és nem elvett, s az égalatti nem kifogásolta ruházatukat, hanem egy emberként hálás volt nekik jótéteményeikért *(tö)*. Abban az időben a *jin* és a *jang* harmónikus és kiegyensúlyozott volt, a szél és az eső igazodott a megfelelő időponthoz, minden dolog *(wan-wu)* virágzott, a varjak és szarkák fészkei lehajtott fejjel is láthatók voltak ⟨a legalacsonyabb ágakon voltak⟩, még a vadállatokat is kötőféken lehetett vezetni. Ugyan miért lett volna szükségük hosszú ujjú és kerek nyakú ruhára, széles övre, *wei-mao* és *csang-fu* szertartási kalapokra![18] Régen a nép mocsarak szélén található barlangokban lakott, télen nem tudott védekezni a dér és hó, köd és harmat ellen, nyáron nem tudott védekezni a meleg és hőség, a moszkitók és bögölyök ellen. Ámde ekkor bölcs emberek *(seng-zsen)* támadtak, akik felfedezték a föld döngölésével való fal-építést és a fák egymásba-építését, ezen a módon házakat építettek, amelyeknek felül gerendáik, alatta ereszük volt, s ekképpen védelmet nyújtottak a szél és eső ellen, menedéket a hideg és meleg elől, úgyhogy a nép *(po-szing)* nyugodalmat talált bennük. Po-jü, aki először csinált ruhát, még csak

lekaparta a kender héját, egymásba fonta a kenderszálakat, kezével tartotta a vízszinteseket, ujjával igazgatta közéjük a függőlegeseket, így amikor elkészült, olyan volt, mint valami háló. A későbbi korok már szövőszéket és vetélőt készítettek, egyre bonyolultabbakat, amivel mind könnyebbé tették használatukat, s így a népnek módja volt már testét betakarva védekezni a hideg ellen. A régi időkben kihegyezett ásóbottal *(szï)* túrták fel a földet, éles kagylókkal irtották a gazt, kampós faággal vágtak tüzelőt maguknak, agyagedényeket cipelve meregették a vizet, a nép tehát nehéz munkát végzett, haszna azonban igen csekély volt. A későbbi korok aztán ekéket *(lei-szï)* készítettek, valamint boronát és kapákat, baltával vágták maguknak a tüzelőt, emelőkkel szivattyúzták a vizet, a nép tehát kényelmesebben élhetett, haszna mégis nagyobb lett. A régi időkben a nagy folyók és mély völgyek elvágták egymástól az utakat, rajtuk keresztül nem lehetett jönni-menni; azután kivájták a fatörzseket, majd deszkákat illesztettek össze, így csináltak csónakokat, s ezzel lehetővé vált ide s oda szállítani azokat (ą javakat), amelyek egy-egy területen, az előfeltételek következtében, megvoltak vagy hiányoztak *(ti-szï ju wu)*. S mivel (kezdetben) bőr- és szalma-cipőkben többezer mérföldes utakat megtenni, vállon és háton terhet cipelve, igen fáradságos volt, azért kitalálták, hogyan készíthetnek meghajlított fából kereket, ezekre hogyan építsenek kocsit, amelybe végül lovakat és ökröket fogtak, úgyhogy a nép rajtuk már messzi utakra mehetett, anélkül hogy nagyon elfáradt volna. S minthogy a ragadozó maradak és a vadállatok igen nagy kártevői voltak az embereknek, akik semmi módon nem tudtak védekezni ellenük, azért kitalálták, hogy fém ⟨bronz⟩ öntésével és vas kovácsolásával miképpen készíthetnek fegyvereket, s a vadállatok most már nem tehettek kárt bennük. A nép tehát mindig ott kereste meg a könnyítés módját, ahol valamit nyomasztóan nehéznek talált, s mindig arra készült fel mind tökéletesebben, amit szerencsétlenségként kellett elszenvednie. Ha minden ember felhasználja azt, amit tud, távol tudja tartani magától a károsodást, megtalálja a hasznát *(li)*, csak a régit *(cs'ang-ku)* sohasem szabad (változtatás nélkül) követnie, ahogyan a szerszámokat és szerkezeteket *(k'i-hie)* sem szabad változatlanul hagyni. Következésképpen a régi királyok törvényeiben

és intézményeiben *(fa-tu)* is mindig van mit megváltoztatni és kicserélni.

A régi idők szabályai szerint házassági szertartásán (az ifjú férj) nem tölthette be a házigazda tisztét, Sun tehát, aki nem is adta tudtára (szüleinek), hogy megházasodik, ellentétbe került a szertartásokkal. Trónörökösnek a legidősebb fiút kellett megtenni, Wen-wang azonban elvetette Po Ji-k'ao-t és Wu-wang-ot „alkalmazta" ⟨tette meg örökösének⟩, ami bizony nem felelt meg a szabályoknak. Szertartási előírás volt, hogy (a férfiak) harmincéves korukban házasodjanak meg, Wen-wang azonban tizenöt éves korában nemzette Wu-wang-ot, ellentétben a törvényekkel. A Hia-hou nemzetség feje ⟨Nagy Jü⟩ a holttestet a csarnok keleti lépcsője fölé helyeztette, a Jin-háziak a két ⟨keleti és nyugati⟩ oszlop közé, a Csou-uralkodók pedig a nyugati lépcső fölé; ez a szertartás tehát (a három dinasztia alatt) nem volt egyforma. A Ju-jü nemzetség feje ⟨Sun⟩ cserépkoporsót alkalmazott, a Hia-hou nemzetség feje ⟨Nagy Jü⟩ egy két lábnyi széles és négy hüvelyknyi magas tégla-rakással vétette körül (a holttestet), a Jin-háziak fakoporsót alkalmaztak, a Csou-háziak külső koporsót is alkalmaztak, amelyre dísz-tollakat tűzettek; így hát a temetési rítusokban sem egyeztek meg egymással. A Hia-hou nemzetség feje ⟨Nagy Jü⟩ áldozatait (az égnek) sötét éjszaka ⟨éjfélkor⟩ mutatta be, a Jin-háziak fényes nappal ⟨délben⟩ áldoztak, a Csou-uralkodók akkor áldoztak, amikor a nap éppen fölkelt, azaz kora reggel; így hát az áldozatok dolgában sem találunk azonosságot. Jao (nagy rituális „zeneműve") a Ta-csang volt, Sun-é a Kiu-sao, Jü-é a Ta-hia, T'ang-é a Ta-hu, a Csou-házé pedig a Wu-sziang; nos, a muzsikában sem volt köztük azonosság. Ilyenformán az Öt Uralkodó más-más úton járt *(ji-tao)*, de erényük *(tö)* egyaránt kiterjedt az égalatti fölé; a Három Dinasztia különböző dolgokat művelt, de hírnevük egyaránt az utókorra szállt. Mert ezek (az uralkodók) valamennyien a saját korukra támaszkodva szabályozták a szertartásokat és a zenét, mint ahogyan K'uang muzsikamester is hol ide, hol oda helyezgette lantján a húrfeszítő „oszlopot", s ha változtatásai nem is voltak hüvelykkel vagy lábbal mérhetők, mindig pontosan eltalálta velük a megfelelő hangokat. Ezért szertartásokat és zeneműveket csak az tud alkotni,

aki tökéletesen megértette belső lényegüket *(c'ing)*; ami annyit jelent, hogy csak aki bensejében rendelkezik egy alapvető elgondolással, az ismerheti fel ennek alapján, hogy a körzőt és a szögvasat ⟨az állandó szabályokat⟩ miképpen alkalmazhatja tökéletesen. A Lu-beli Csao fejedelemnek[19] igen jóságos anyja volt, akit nagyon szeretett, így amikor meghalt (Csao fejedelem) gyászkalapot viselt a tiszteletére; ettől fogva viseltek gyászruhát az anya jóságának viszonzásaképpen. Jang-hou megölte Lu-hou-t és elragadta a feleségét (akit egy lakomán pillantott meg): innen az a szertartási előírás, hogy a nagy áldozati lakomákon nem vehetnek részt az asszonyok. A régi királyok intézményeit, ha azok már nem feleltek meg, (az utódok) megszüntették; saját koruk *(mo-sï)* dolgait pedig, ha jónak találták, intézményesítették. Így tehát a szertartásoknak és a zenének sohasem voltak állandó szabályai, mert hiszen a bölcs ember *(seng-zsen)* maga állapítja meg a szertartásokat és a zenét, s nem ő kormányoztatik a szertartásoktól és zenétől.

Az ország jó kormányzásának vannak állandó szabályai, de a népnek való használás *(li-min)* mindennek az alapja; a kormányzással való tanításnak *(cseng-kiao)* is vannak változatlan elvei, de a rendeletek gyakorlati megvalósítása mindennél fontosabb. Ami a népnek használ válik, annak nem feltétlenül kell a régit utánoznia; ha valami tökéletesen megfelel a gyakorlatban, annak nem kell feltétlenül a régi mintát követnie. A Hia- és a Sang-dinasztia végső hanyatlásának idején semmit sem változtattak a törvényeken *(pu-pien fa)*, és (e dinasztiák) elpusztultak; a Három Dinasztia, amikor fölemelkedett, nem volt hajlandó a hagyományokat folytatni, s királyi hatalmat nyert *(wang)*. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* törvényei *(fa)* az idővel együtt megváltoznak *(pien)*, szertartásai a szokásokkal együtt átalakulnak *(hua)*; a ruháknak és használati tárgyaknak *(k'i-hie)* kivétel nélkül jól használhatóknak kell lenniük, a törvények és mértékek *(fa-tu)*, intézmények és rendeletek *(csï-ling)* kivétel nélkül helyénvalók legyenek. Így a régi megváltoztatása *(pien-ku)* önmagában még nem ítélhető el, s a szokás követése önmagában még nem méltó a nagyrabecsülésre. A „száz folyó" különböző forrásokból ered, de mind a tengerbe ömlik; a „száz iskola" *(po-kia)* különböző

dolgokat tanít *(su-je)*, de valamennyinek legfőbb gondja a jó kormányzás. Amikor a „királyi út" *(wang-tao)* pusztulóban volt, megjelent a Dalok (Könyve); amikor Csou-ház lehanyatlott, muzsikája és és szertartásai pusztulóban voltak, akkor keletkezett a Tavasz és Ősz (krónika). A Dalok (Könyve) s a Tavasz és Ősz (krónika a tudós művek *(hio)* e két legszebbike: egyaránt hanyatló kornak a termékei; így a konfuciánusok *(zsu-csö)*, akik ezekre támaszkodva szeretnék tanítani és irányitani a világot, vajon hogyan mutathatnák be velük a Három Dinasztia virágzását? A Dalok (Könyvét) s a Tavasz és Ősz (krónikát) réginek tartják, s ezért nagyra becsülik; de hát ott vannak azok az idők, amikor a Dalok s a Tavasz és Ősz még nem létezett. Nyilvánvaló, hogy (a *tao)* megfogyatkozásáról beszélni nem olyan jó, mint teljességéről szólni; a régi királyok dalait és írásait *(sï su)* recitálgatni nem olyan jó, mint személyesen hallani a szavaikat; hallani a szavaikat nem olyan jó, mint megérteni, hogy mit miért mondottak. Ám aki meg akarja érteni, mit miért mondottak (annak tudnia kell, hogy), mondások ezt sohasem képesek szavakba foglalni; mert hiszen „a *tao*, amelyet szavakkal ki lehet fejezni, nem az örök *tao*".[20]

Csou-kung (kezdetben) Wen-wang-ot szolgálta, s ekkor tetteit sohasem határozta meg önállóan, tevékenységében sohasem önmagából indult ki; testét úgy tartotta, mint aki még a ruhát sem bírja el; szavai mintha nem is az ő szájából jöttek volna; amikor valamit két kezével fogva átnyújtott Wen-wang-nak, olyan félénk és alázatos volt, mint aki fogni sem képes (azt a dolgot) és attól fél, hogy elejti; elmondhatjuk tehát róla, hogy képes volt fiúként viselkedni *(cï)*. Wu-wang halála után, amikor Cs'eng-wang még nagyon zsenge korú volt, Csou-kung vette át Wen-wang örökségét, ő lépett fel az Ég Fia trónjára, ő hallgatta meg az égalatti kormányzati ügyeit; pacifikálta az északi barbárok *(ti)* támasztotta felfordulást, halállal sújtotta Kuan(-su) és C'ai(-su) bűneit,[21] „háttal a függönynek" ⟨császári módon⟩ fogadta a fejedelmeket *(csu-hou)*; büntetések és jutalmak dolgában maga döntött, semmilyen ügyben nem kért tanácsot, tekintélye megmozdította az égalattit, hírneve megrázta a négy tengert; elmondhatjuk tehát, hogy (ebben az időben) képes volt hadi erényeket ragyogtatni *(wu)*. Amikor pedig Cs'eng-wang

férfivá lett, Csou-kung visszaadta neki a trónt és a kormányzást, s ő maga „északnak fordulva" ⟨alattvalói helyzetben⟩, szertartásos ajándékokat hozva, alattvalójaként *(cs'en)* szolgálta; mindenre engedélyt kért, csak aztán cselekedett; csak ha engedélyt kapott rá, akkor hajtott végre valamit; hiányzott belőle minden önálló elgondolás *(csï)*, arckifejezésein semmi büszkeséget nem lehetett fölfedezni; elmondhatjuk tehát, hogy (ebben az időben) képes volt alattvalóként viselkedni *(cs'en)*. Ilyenformán egyetlen ember személyisége *(sen)* három változatot mutatott fel *(pien)*, s ennek oka nem más volt, mint az időhöz ⟨a körülményekhez⟩ való alkalmazkodás. S mennyivel inkább így kell lennie akkor, ha egy fejedelem (v. fejedelmi hatalom) több nemzedéken át uralkodik, vagy amikor az országban több fejedelem váltja fel egymást! Minden ember ⟨uralkodó⟩ felséges tisztségére támaszkodva igyekszik elérni azt, amit szeret vagy éppen gyűlöl; tekintélyt biztosító hatalmára *(wei-sï)* támaszkodva igyekszik érvényt szerezni kívánságának és akaratának; ha azonban egyszer bevezetett szertartások és egyszer megállapított törvények változtatlan alkalmazásával óhajt megfelelni az időnek és alkalmazkodni a változásokhoz, akkor nyilvánvaló, hogy valójában nem képes megfelelni a követelményeknek *(csung-k'iüan)*. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* által követett út: a *tao;* amit pedig csinál *(wei)*: az úgynevezett tevékenység *(sï)*. A *tao* maga olyan, mint a fém vagy kő ⟨bronz-harang vagy zengőkő⟩, amely nem változik, ha egyszer szépen szól; a tevékenység *(sï)* azonban a lanthoz hasonló, amelynek húrjait fel kell hangolni, valahányszor játszani akarnak rajta. Így a törvények és szabályok *(fa-csï)*, szertartási és kötelességi előírások *(li-ji)* csupán a jó kormányzás eszközei, de nem olyasmik, amikkel (minden körülmények között) jó kormányzást lehet teremteni. Ezért az emberség *(zsen)* mint irányító elv, s az igazságosság *(ji)* mint vezető fonál: tízezer nemzedéken át sem változtatandó dolgok; ám az olyan (módszerek), mint például az emberek tehetségének mérlegelése, vagy az időpont követelményeinek felmérése, akár napról napra új változatokat *(pien)* kívánhatnak meg. Az égalattinak hogy is lehetnének állandó s változatlan törvényei? Ha (a kormányzás) éppen megfelel a kor dolgainak, éppen illik az ember törvényeihez *(zsen-li)*, éppen

összhangban van az éggel és földdel, éppen szerencsés fogadtatásra talál a szellemeknél *(kui-sen)*, akkor az valóban példamutatóan jó kormányzás.

A régi időkben a paraszti nép *(min)* hűséges volt, a kézművesek *(kung)* szolgálatkészek, a kereskedők *(sang)* becsületesek, az asszonyok pedig komolyak; így aztán a kormányzás és tanítás *(cseng-kiao)* könnyen érvényesítette átalakító befolyását *(hua)*, s az erkölcsök és szokások *(feng-szu)* könnyen megváltoztak ⟨alakíthatók voltak⟩. A mai korban az erény *(tö)* egyre jobban hanyatlik, a nép szokásai egyre méltatlanabbak lesznek, s így ha a becsületesek és komolyak számára hozott törvényekkel óhajtanánk jól kormányozni ezt a már megromlott népet, az olyasmi lenne, mint kötőfék, zabla és korbács nélkül fékezni meg egy megvadult lovat. Hajdanában Sen-nung nem adott ki semmiféle rendeletet *(csi-ling)*, a nép mégis követte őt; T'ang és Jü ⟨Jao és Sun⟩ már rendeleteket adott ki, de nem alkalmazott büntetéseket; a Hia-hou nemzetség feje ⟨Nagy Jü⟩ mindig betartotta szavát, a Jin-uralkodók már ünnepélyes beszédeket mondtak, a Csou-háziak pedig fogadalmi esküvéseket tettek. Elérkezve a mi mostani nemzedékünkhöz, ma (az emberek) könnyen elviselik az átkokat is, nem ismernek szégyenkezést, csak a szerzésre áhítoznak, semmitől nem riadnak vissza; ha tehát Sen-nung módszerével *(tao)* próbálnánk jól kormányozni őket, akkor a felfordulás biztosan bekövetkeznék. Po-cs'eng Ci-kao[22] lemondott arról, hogy fejedelem *(csu-hou)* legyen, s földet kezdett művelni, az égalatti pedig nagyra becsülte érte; ám a mostani korban, ha valaki lemond a hivatalviselésről és visszavonultan éldegél, azt még a falujabeliek is megvetik; össze lehet-e hát hasonlítani ezt (a két szemléletet)? Régen nem volt más fegyver, csak az íj meg a kard; legfeljebb még botból hegyeztek lándzsát, de nem erősítettek rá pengét, vagy hosszú fa-alabárdot használtak, de azt is hegy nélkül; a késői nemzedékeknek azonban olyan fegyverei vannak, hogy magas rohamszekerekkel támadnak, hatalmas védőlemezekkel védekeznek, sorozatlövő számszeríjakkal lövik a nyilakat és késdobáló szerkezetekkel harcolnak. Régen, ha megtámadtak egy fejedelemséget, nem gyilkolták le a „sárga szájúakat" ⟨gyermekeket⟩, nem ejtették foglyul a „kéféle hajúakat" ⟨véneket⟩; ám amit a régi időkben igazságosság-

nak *(ji)* tekintettek, az manapság csupán nevetség tárgya. Amivel a régi időkben dicsőséget szereztek, azzal manapság csak szégyenbe lehet jutni; s aminek segítségével a régi időkben jó kormányzást teremtettek, azzal manapság csak felfordulást lehetne támasztani. Fu-hi és Sen-nung nem alkalmaztak büntetéseket, mert a nép nem is tett semmi helytelent, ám akik (manapság) a kormányzással foglalkoznak, nem lehetnek képesek elvetni a törvényeket *(fa)* s nélkülük kormányozni a népet; Sun-nak elég volt megragadnia pajzsát és csatabárdját, s (e mágikus tánc hatására) a *ju-miao*-k máris meghódoltak, ám akik (ma) büntető hadjáratokat vezetnek, sohasem tudnának véget vetni a garázdálkodásnak, ha eldobnák maguktól pajzsaikat és fegyvereiket. Ennek alapján beláthatjuk, hogy a törvényeket és mértékeket *(fa-tu)* mindig a nép adott szokásainak figyelembevételével kell lazábban vagy szorosabban megállapítani; ahogy a használati eszközöket *(k'i-hie)* is az idők változásának megfelelően kell mindegyre megfelelőbbé tenni. A bölcs emberek *(seng-zsen)* megalkotják a törvényeket, az egyszerű nép *(wan-min)* pedig azokkal irányíttatik; a kiváló férfiak *(hien)* felállítják a szertartásokat, a méltatlan emberek *(pu-sziao)* pedig azokkal köttetnek meg. A törvényekkel irányított nép azonban nem tud távoli vállalkozásokkal foglalkozni, s a szertartásokkal fogva tartott nép nem képes megfelelni a változott körülményeknek *(pien)*. Akinek füle nem tudja érzékelni a tiszta és zavaros hang közti különbséget, azt nem szabad megbízni a hangok harmonizálásával; akinek szíve ⟨elméje⟩ nem tudja megérteni a jó kormányzás és a felfordulás forrásait, azt nem szabad megbízni törvények megállapításával *(csi-fa)*. Feltétlenül kiváló hallású füllel és különlegesen világos látással kell rendelkezni ahhoz, hogy valaki képes legyen megragadni a *tao*-t és aszerint cselekedni. A Jin-dinasztia megváltoztatta *(pien)* a Hia-dinasztia (törvényeit és szertartásait), a Csou-dinasztia megváltoztatta a Jin-koriakat, a Tavasz és Ősz kor megváltoztatta a Csou-koriakat; a Három Dinasztia szertartásai nem voltak azonosak egymással; ugyan miért is kellene mindig a régit követni? A „nagy emberek" ⟨az elöljárók⟩ alkotnak, a „tanítványok" pedig alkalmazkodnak hozzá. Ha (a „nagy emberek") felismerik, hogy a törvények *(fa)* mi módon hozzák létre a jó kormányzást, akkor az

időnek megfelelő változtatásokat végrehajtják rajtuk *(pien)*; de ha nem ismerik fel a törvényekben a jó kormányzás forrásait, akkor hiába követik mindenben a régit, végül csak a felforduláshoz jutnak el. Mármost, a mi korunk törvénykönyvei *(fa-ci)* az idővel együtt megváltozottak *(pien)*, szertartási és kötelem-előírásai *(li-ji)* a szokásokkal együtt kicserélődöttek; ám a tudós emberek *(wei-hio-csö)* az elődöket követik, a hagyományt folytatják, (régi) feljegyzésekre *(ci)* támaszkodva őrizgetik a nagyon régi tanításokat, úgy gondolván, hogy ezek nélkül nem lehet jól kormányozni. Ez bizony olyasféle, mint négyszögletes nyelet dugni a kerek lyukba, s azt óhajtani, hogy az megfelelően és szilárdan álljon benne; ami persze igen bajos dolog. A mai konfuciánusok és motisták *(zsu mo csö)* egyre a Három Dinasztiát, Wen-t és Wu-t emlegetik, de egyáltalában nem valósítják meg (elveiket), azaz tanításukat nem ültetik át a gyakorlatba; elítélik a jelenkor világát, de maguk nem akarnak megváltozni, azaz megvalósítják azt, amit elítélnek. Emlegetik azt, amit helyesnek tartanak, s megvalósítják azt, amit elítélnek; így pedig csak pazarolják a napot, kimerítik az elmét, de a jó kormányzás ügyének a legcsekélyebb hasznot sem hajtják; kifárasztják testüket és eltékozolják bölcsességüket anélkül, hogy az uralkodónak a legcsekélyebb segítséget nyújtanák. Mármost vannak festők *(t'u-kung)*, akik nagyon szeretnek kísérteteket és démonokat *(kui-mei)* festeni, de nem szívesen ábrázolnak kutyákat és lovakat. Vajon miért? Mert kísérteteket és démonokat sohasem látunk megjelenni a világban, de a kutyákat és lovakat akár naponta szemügyre veheti bárki.[23] Nos, biztonsággá változtatni a veszedelmet, jó kormányzássá a felfordulást: erre csak bölcs ember képes; ám az elődökről beszélni, a régi időket emlegetni: ezt a legostobább ember is könnyen megteheti. Ezért használhatatlan törvényeket *(pu-jung csï fa)* a bölcs király *(seng-wang)* sohasem valósít meg, bizonyíthatatlan elméleteket a bölcs uralkodó sohasem hallgat meg.

...

Hogy lantokat pengetve, énekelve, harangot s dobot verve és táncolva zeneműveket adjunk elő, hogy körbe járva és előzékenyen hajlongva gyakoroljuk a szertartásokat, hogy gazdag temetéssel és hosszú gyásszal adjuk meg a végtisztességet halottainknak, mindezt

K'ung-cï tanította; Mo-cï ⟨Mo Ti⟩ azonban helytelenítette ezeket. Az egyetemes szeretet *(kien-ai)*, a kiválóak megbecsülése *(sang-hien)*, a szellemek tisztelete *(ju-kui)*, az eleve elrendelés tagadása *(fei-ming)*: ezeket Mo-cï tanította;[24] Jang-cï ⟨Jang Csu⟩ azonban mindezt helytelenítette. Megóvni a természet épségét *(c'iüan-szing)*, megőrizni az igazi lényeget *(pao-csen)*, nem engedni, hogy a külvilág *(wu)* ártalmára legyen testünknek *(hing)*: ezeket Jang-cï tanította;[25] ámde Meng-cï mindezt helytelenítette.[26] Abban, hogy mi kell nekik és mi nem, az emberek különböznek egymástól; mindenkinek megvan a maga tudása és a maga „szíve". Ezért minden helyesnek és helytelennek megvan a maga „helye"; ha megtalálja a maga helyét, semmi sem helytelen, de ha eltéved a maga helyétől, semmi sem helyes többé. A Tan-hiüe, T'ai-meng, Fan-csung, K'ung-t'ung, Ta-hia, Pei-hu, K'i-kung és Sziu-ku népek[27] számára egészen más a helyes és helytelen, szokásaik ellentétesek egymással; a fejedelem és alattvaló, felettes és alárendelt, férj és feleség, atya és fia viszonyában egészen más kötelmeket gyakorolnak; ami valamelyiküknél helyes, az egyáltalában nem lenne helyes a másikuknál, és ami egyiküknél helytelen, az egyáltalában nem feltétlenül helytelen a többinél; valahogy úgy, ahogyan a baltának, fejszének, kalapácsnak és vésőnek mind egyaránt megvan a maga alkalmazási területe.

...

Szun-su Ao[28] háromszor mondott le a kormányzói hivatalról *(ling-jin)*, de arckifejezése a legcsekélyebb sajnálkozást sem mutatta, mert rang és jövedelem *(cio-lu)* nem volt képes magához láncolni; a King-beli ⟨C'u-beli⟩ C'ï Fei-nek két nagy sárkánykígyó tekerőzött kétfelől a csónakjára, érzelmei *(csï)* azonban mozdulatlanok maradtak, mert a csodálatos dolgok *(k'uai-wu)* őt nem voltak képesek megfélemlíteni. Az igazán bölcs embernek *(seng-zsen)* szíve nyugodt, érzései könnyedek, szelleme *(cing-sen)* békésen megmarad bensejében, s a külvilági dolgok *(wu)* közt nincs olyan, amely képes lenne félrevezetni őt. Ám a részeg ember, ha lehorgasztott fejjel lép be a városfal kapuján, úgy véli, hogy az csupán egy asszonyház hét láb magas bejárata; vagy ha át akar kelni a Folyamon vagy a Huai-folyón, úgy vélheti, hogy az csak egy közönséges kis csatorna; a bor ugyanis zavarossá tette a szellemét *(sen)*. A félénk ember

pedig, ha éjszaka megpillant egy álló napórát *(piao)*, kísértetnek *(kui)* véli, vagy meglát egy békésen heverő követ és tigrisnek nézi, mert a félelem megfosztotta „leheletétől" *(k'i)*. S mennyivel inkább így van ez az égen s földön nem is létező csodálatos dolgok *(wu t'ien-ti csī k'uai-wu)* esetében! A valóságban hímek és nőstények párosodnak egymással, a *jin* és a *jang* hat egymásra, miáltal a tollasok csirkéket és fiókákat hoznak létre, a bundások csikókat és borjakat nemzenek, a „lágy" rajtuk bőrré és hussá lesz, a „kemény" pedig fogakká és szarvakká válik; és az emberek ezt nem tartják csodálatosnak *((k'uai)*. A vízben csigák és osztrigák élnek, a hegyekben fém és jade terem, s az emberek ezt sem tartják csodálatosnak. Az öreg akácfa szüli a tüzet, a régen kihullott vér lidércfénnyé lesz, s az emberek ezt sem tartják csodálatosnak. De hogy a hegyből *hiao-jang* jön elő, a víz *wang-sziang*-ot hoz létre, a fa *pi-fang*-ot, a kút pedig *fen-jang*-ot,[29] azt az emberek csodálatosnak tartják, mert tapasztalataik *(wen-kien)* igen gyérek és így e dolgokat *(wu)* csak nagyon felszínesen ismerik. Az égalatti csodálatos dolgai *(k'uai-wu)* csupán az igazán bölcs emberek *(seng-zsen)* számára láthatóak, a haszon és kár *(li-hai)* egymásba való átfordulása csupán a bölcsek *(csī-csö)* számára érthető világosan; ami a kétséges dolgokban való azonosítást és különbségtevést illeti, ebben a közönséges világ nem lát világosan s tévedésekben leledzik. Mármost, a (csupán bölcsek számára hozzáférhető) látást nem lehet kiterjeszteni a tengerek közti (egyszerű népekre), s a (bölcsek által) hallottakat sem lehet világosan megértetni az egész néppel *(po-szing)*; így aztán (a bölcsek) a szellemek *(kui-sen)* baljós és szerencsés jelzéseire támaszkodva tilalmakat állítanak fel a (nép) számára, a fő formák alapján tett analógiákkal *(cung-hing t'ui-lei)* megalkotják számára a „változások képeit" *(pien-sziang)*. De vajon honnan tudjuk, hogy ez így van? Nos, a világban közkeletű mondás arra int: „Őseinknek *(ta-kao)* áldozva a disznó legyen a legfőbb áldozati állatunk; halott embert temetve a rókaprémet nem szabad betenni (a koporsóba); aki fegyverrel játszik, annak ősei *(t'ai-cu)* levágják a karját; aki fejét a küszöbre téve alszik, annak a szellemek *(kui-sen)* rálépnek a fejére." Mindezek nem olvashatók a törvényekben és rendeletekben *(fa-ling)*, s a bölcs emberek *(seng-zsen)* szája sem hagyományozott ilyesmit. Hogy őseinknek áldozván legfőbb

áldozati állatunk a disznó legyen, azt nem azért mondják, mintha a disznó kiválóbb lenne a vadállatoknál vagy éppen a szarvasoknál s őzeknél, s így a szellemek *(sen-ming)* csak annak örvendeznének. Hanem miért? Mert a disznó minden család által tenyésztett, mindenki számára könnyen megszerezhető vagyontárgy *(wu)*, s így éppen könnyen hozzáférhető voltára *(pien)* támaszkodva részesíthetjük ebben a megtiszteltetésben. Hogy a rókaprémet nem szabad beletenni (a koporsóba), azt nem azért mondják, mintha (helyette) ragyogó selymeket és finom szöveteket készítve képesek lennénk melegebben tartani a (halott) testet, hanem mert a volág úgy vélekedik, hogy mivel a rókaprém nehezen megszerezhető s igen drága vagyontárgy *(wu)*, azért méltó rá, hogy utódainkra hagyjuk örökbe, hiszen a halottnak semmi hasznot nem hajthat, de igen jól szolgálhatja az élőket; így tehát éppen értékes voltára *(ci)* támaszkodva tiltanak el bennünket a használatától. Ami azt illeti, hogy aki fegyverrel játszik, annak ősei levágják a karját, nos, ha valaki fegyverrel kezd tréfás kötözködést, egyszer biztosan elkövet valami hibát, a hibát elkövetvén kölcsönösen megsebesítik egymást, ebből aztán nagy szerencsétlenség származik, és ha nem is volt benne vérontást kívánó gyűlölet, a vetélkedés komoly küzdelemmé válik, s az illető egy kicsiny ügy által saját maga von halálbüntetést önmaga fejére; minthogy pedig az ostoba emberek nem tudják ettől visszatartani magukat, azért (a bölcsek) az ősökre támaszkodva kötözik meg szívüket. Ami azt illeti, hogy aki fejét a küszöbre téve alszik, annak a szellemek rálépnek a fejére, nos, ha a szellemek *(kui-sen)* titokzatos átváltozásokra *(hiüan-hua)* képesek, akkor nincs szükségük ajtóra vagy ablakra ahhoz, hogy valahova elmenjenek, és ha valóban az ürességet követve járnak ki és be, akkor ugyancsak nem képesek rátaposni valamire. Valójában azonban az ajtókon és ablakokon ki s be jár a szél és levegő, a szeles levegő pedig nem más, mint a *jin* és a *jang* küzdelme, s aki ebbe belekerül, biztosan megbetegszik; ezért (a bölcsek) a szellemekre támaszkodva intik ettől (a balgákat). Az ilyesféle dolgokat senki nem győzné feljegyezni könyvek lapjain, amelyeket aztán palotákban őriznének, ezért a baljós és szerencsés jelek segítségével tesszük világossá őket. Minthogy az ostoba emberek nem tudják, mi válik a kárukra, azért kölcsönvesszük *(cie)* a

szellemek *(kui-sen)* félelmetes tekintélyét, hogy azzal tegyük közismertté tanításunkat; így történik ez már a nagyon távoli (múlt) időktől fogva. Mármost, az ostobák valóságnak hiszik a baljós és szerencsés jeleket, a túlzók *(hen-csö)* pedig teljesen tagadják valóságosságukat; s csupán a *tao*-t birtokló ember *(ju-tao-csö)* képes tökéletesen megérteni a jelentésüket *(csï)*. Manapság az emberek áldozatot mutatnak be a kútnak, a tűzhelynek, a kapunak és ajtónak, a szemétlapátnak és seprűnek, a mozsárnak és mozsártörőnek, mégpedig nem azért, mintha ezeknek szellemét *(sen)* képesnek tartanák arra, hogy örvendezzék az áldozatnak, hanem mert ezeknek „erényére" *(tö)* támaszkodnak, ezeket gyötrik-használják szüntelenül, és mivel minden időben látják „erényüket" *(tö)*, nem feledkeznek meg érdemeikről *(kung)*. Szikláknak ütközve (párák) keletkeznek, ezek összesűrűsödnek és (felhőkké) egyesülnek, s el sem érkezik még a reggeli ideje, máris eső hull az egész égalattira: erre csak a T'ai-san képes. Még a három esztendeje puszta ⟨szárazság sújtotta⟩ földeken sem szakad meg folyása, áldása eljut száz mérföldre is, megtermékenyítvén a füveket és fákat: erre csak a Folyam és a Folyó képes. Ezért az Ég Fia rangjával jár *(csï)*, hogy áldozatot mutasson be nekik. Így azt a lovat, amely valami nagy bajból mentette ki gazdáját, ha elpusztul, szintén temetésben kell részesíteni (kocsi-függönyt használva takarójául), és az ökörnek (amely jó szolgálatot tett gazdájának), ha elpusztul, ugyancsak temetést kell biztosítani, mégpedig egy nagy kocsi (szekrényét) használva fel gyékényéül. Ha az ökörnek és lónak érdemei vannak, még róluk sem szabad megfeledkezni; hát még az emberekről! Ez az oka, amiért a szent emberek *(seng-zsen)* olyan fontosnak tartották az emberséget *(zsen)* és egyre gyarapítandónak a hála erényét *(en)*. Így Jen-ti felfedezte a tüzet, s halála után a tűzhely istenévé *(cao)* lett; (Nagy) Jü az égalattiért fáradozott, s halála után a föld istenévé *(sö)* lett; Csou K'i felfedezte a gabona vetését és aratását, s halála után a gabona istene *(ci)* lett; Ji pedig megszabadította az égalattit a nagy csapástól ⟨szárazságtól⟩, s halála után a Legfőbb Kiterjesztő *(cung-pu*, az áradás és aszály istene) lett. Ezek tehát a szellemek *(kui-sen)* „felállításának" okai.

21. fejezet

SUMMÁZAT

...

Wen-wang idejében (a Sang-Jin házi) Csou volt az Ég Fia, aki az adószedésben nem ismert mértéket, a gyilkolásban nem ismert megállást, a gyönyörökre adta magát és elmerült a részegeskedésben, palotájának belseje piactérré *(si)* változott; kitalálta a forró oszlopon való megégetés büntetését, kivágatta a tanácsot adók belső részeit, felvágatta a terhes asszonyok hasát; az égalatti azonos érzelmekkel fogadta ezeket, keserűen szenvedvén tőlük. Wen-wang négy nemzedéken át felhalmozott erénnyel *(san)* rendelkezett, tökéletesítette is erényét *(tö)* s gyakorolta az igazságosságot *(ji)*, és bár csak a K'i (hegy) s a Csou (alföld) közti területen lakozott, amelynek kiterjedése egy irányban sem haladta meg a száz mérföldet, az égalatti (három részéből) két része hozzá csatlakozott. Wen-wang szándéka az volt, hogy az alázat és gyengeség segítségével győzze le az erőt és zsarnokságot, hogy az égalattinak a rablóktól való megszabadításával bontakoztassa ki a „királyság útját" *(wang-tao)*, ezért aztán megszülettek T'ai-kung tervei.

Wen-wang dolgozott a művén, de nem fejezhette be; (halála) után Wu-wang vette át Wen-wang örökségét, aki felhasználta T'ai-kung elgondolását, élére állt egy számra nem nagy hadseregnek, magára öltötte páncélját és vértjeit, és támadást indított az erkölcstelenség *(wu-tao)* ellen, hogy megbüntesse az igazságtalanságot *(pu-ji)*; csapatainak ünnepi beszédet mondott a Mu-je (mezőn), majd (a győzelem után) fellépett az Ég Fia trónjára. Az égalatti még nem nyugodott meg, a tengerek között még nem uralkodott békesség, amikor Wu-wang, fényessé akarván tenni Wen-wang kiváló erényét *(ling-tö)*, elérte, hogy a keleti és északi barbárok *(ji-ti)* mind elhozzák javaikat *(hui)* és adóul kínálják *(kung)*; minthogy pedig a távolabbi vidékekre még nem volt képes elérni, azért elrendelte a hároméves gyászt, Wen-wang holttestét a két ⟨keleti és nyugati⟩ oszlop között helyeztette el, úgy várta a távoli vidékek (meghódolását). Wu-wang azonban hároméves uralkodás után meghalt, s mivel Cs'eng-wang ekkor még a pólyában volt, a kormányzás ügyeinek

intézésére még nem képesen, C'ai-su és Kuan-su segítséget nyújtott Lu-fu hercegnek ⟨a Sang-Jin házi Csou unokaöccsének⟩, aki felfordulást akart támasztani.[30] Ekkor azonban Csou-kung lépett Wen-wang örökébe, kezébe vette az Ég Fia kormányzási ügyeit, hogy „lába és karja" ⟨minisztere⟩ legyen a Csou-háznak, s legfőbb támasza lett Cs'eng-wang-nak. S mivel attól tartott, hogy a háborúság útja (a lázadók leverésével) még nincs elzárva teljesen, az alattvalók és alávetettek továbbra is veszélyeztetik a felsőbbséget, azért szabadjára eresztette a lovakat a Hua-san (hegyekben) és szabadon engedte az ökröket a T'ao-lin (erdőkben), szétverette a dobokat és összetörette a dobverőket, maga övébe tűzött hivatalnoki táblácskával *(hu)* jelent meg az udvarban, így biztosította a királyi ház nyugalmát, s pacifikálta az összes fejedelmeket *(csu-hou)*. Amikor Cs'eng-wang férfivá serdült, s képes volt már ellátni a kormányzás ügyeit, Csou-kung elfogadta kinevezését *(sou-feng)* Lu-ba, s arra támaszkodva megváltoztatta az erkölcsöket és átalakította a szokásokat ⟨érvényesítette átalakító befolyását⟩. K'ung-cï aztán tanulmányozta Cs'eng és K'ang (királyok) helyes módszerét *(tao)*, átvette Csou-kung tanításait, azokra tanította hetven tanítványát, elérve, hogy mind a (Csou-kungtól intézményesített) ruhákat és kalapot viseljék, s hogy a tőle fennmaradt könyveket tanulmányozzák. Így keletkezett a konfuciánusok iskolája *(zsu-csö csï hio)*.

Mo-cï ⟨Mo Ti⟩ a konfuciánusok iskolájában *(je)* tanult, elfogadta K'ung-ci tanításait *(su)*, de úgy vélekedett, hogy szertartásai túlságosan fárasztóak és nem elég egyszerűek, hogy a gazdag temetés elfecsérli a javakat *(c'ai)* és szegénységbe dönti a népet, hogy a hosszú gyász kárt tesz az élőkben és ártalmas a szolgálatok ⟨a munkavégzés⟩ szempontjából; ezért elfordult a Csou-ház útjától *(tao)*, s a Hia-dinasztia kormányzatát használta fel (tanainak illusztrálására). Jü idejében az égalattit hatalmas árvizek sújtották, és Jü saját kezébe fogva a földhordó kosarat és az ásót, előtte járt a népnek (a munkában), megnyitotta a Folyót és vizét kilenc elágazásba vezette, megnyitotta a Folyamot és vizének kilenc utat biztosított, levezette az Öt Tó vizét és megnyugtatta a Keleti Tengert. Abban az időben, ha valahol tűz gyulladt, nem értek rá eloltani; ha valami vizes lett, nem volt idejük törölgetni; aki a hegyekben halt meg, a hegyekben

temették el; aki vízparton lelte halálát, vízparton temették el. Ennek alapján keletkezett a javakkal való takarékosság *(cie-c'ai)*, a szegényes temetés és a könnyű gyász (Mo Ti-féle) tanítása.

A C'i-beli Huan fejedelem idejében (a Csou-házi) Ég Fia hatalma mélyre süllyedt és gyenge volt, a fejedelmek *(csu-hou)* erőszakos hadjáratokat vezettek (egymás ellen), délről a *ji*-barbárok, északról a *ti*-barbárok együttesen támadták meg a középső fejedelemségeket *(csung-kuo)*, s hogy a középső fejedelemségeknek *(csung-kuo)* nem szakadt végük, az jóformán egy cérnaszálon múlott. C'i fejedelemség földjei keleten a (Keleti) Tengerig értek, északról a Folyó határolta őket, így területe igen szűk volt, szántóföldje kevés, népe azonban okosságban és ügyességben *(csi-k'iao)* bővelkedett. Huan fejedelem bánkódott a középső fejedelemségek *(csung-kuo)* nagy szerencsétlensége miatt, keserűséggel töltötte el a *ji*- és *ti*-barbárok támasztotta felfordulás, és elhatározván, hogy megmenti a pusztulóban levőt és folytatja a megszakadóban levőt, ismét magasra emelte az Ég Fia trónját, s kiszélesítette Wen és Wu (királyok) örökségét. Ilyen módon keletkezett a *Kuan-cï* című könyv.[31]

A C'i-beli King fejedelem palotájában csak a muzsikát és a nőket kedvelte, palotáján kívül meg csak kutyáit és lovait szerette, vadászatairól „hazatérni is elfelejtett", a nők szeretésében nem tett semmiféle különbséget (rokon és idegen között); építtetett egy Nagy Hálószoba nevű tornyot *(t'ai)*; megöntetett egy olyan nagy harangot, amit ha megütöttek az udvarban, arra még a külvárosi fácánok is mind ráfeleltek. Egyetlen reggel ⟨audiencián⟩ háromezer *csung*-nyi gabonát is szétosztott jutalomképpen; Liang K'iu-kiü és Cï Kia-kuai pedig a környezettől vezettették magukat; nos, így keletkeztek Jen-cï tanácsai.[32]

A késői nemzedék idején, amikor a „hat ország" fejedelmeit *(csu-hou)* szakadékok és völgyek választották el, folyók és hegyek különítették el egymástól, valamennyien maguk tartottak rendet a határaik között, maguk őrizték meg a nekik kiosztott területet *(fen-ti)*, maguk tartották kézben a hatalom fogantyúját, s maguk gyakorolták a kormányzást s adtak ki rendeleteket *(cseng-ling)*. Alul tehát nem voltak „helyi elöljárók" *(fang-po)*, felül pedig nem volt Ég Fia; hanem (a fejedelmek) erőszakos hadjáratokban versenyeztek egymással

a hatalomért, és amelyik győzött, az lett a „jobboldali" ⟨tisztelendő⟩. A fejedelemségek egymással szövetségeket kötöttek, súlyos biztosítékokat adtak, megbízható bizonylatokkal látták el egymást, kölcsönös segítségnyújtási szerződéseket kötöttek, hogy így megőrizhessék a maguk államát *(kuo-kia)*, megtarthassák a maguk föld- és gabona-isteneit *(sö-ci)*. Nos, a vertikális és horizontális szövetség *(cung-heng)* „hosszúságai és rövidségei" ⟨politikai méricskélései⟩ ezért keletkeztek.

Sen-cï ⟨Sen Pu-hai⟩ a Han-beli Csao-li tanácsadója volt. Han fejedelemség a korábbi Cin-től vált külön; földje köves volt, népe veszélyekkel dacoló; ráadásul be volt ékelődve hatalmas fejedelemségek közé. Cin fejedelemség régi szertartásai *(ku-li)* még nem pusztultak el, de Han fejedelemség új törvényei *(szin-fa)* már megjelentek; a régi fejedelmek rendeletei még nem voltak visszavonva; de az őket követő fejedelem rendeletei már ki voltak bocsátva; így az új és a régi ellentétben állott egymással, a korábbi és az utóbbi egymáshoz kötődött, úgyhogy a „száz hivatal" teljesen összezavarodott, nem tudta, hogy voltaképpen mit is alkalmazzon. Nos, így születtek meg a politikai terminológiával *(hing-ming)* foglalkozó könyvek.[33]

C'in fejedelemségben közönséges szokás volt a farkas-kapzsiság és az erőszakosság; kevésre becsülték az igazságosságot, de rohantak a haszon után; tudtak félelmetes tekintélyt tartani a büntetések segítségével, de nem tudtak „átalakítani" *(hua)* a jóság segítségével; tudtak ösztönözni a jutalmakkal, de nem tudtak „köszörülni" a hírnévvel; földjük veszedelmes volt, a Folyó övezte, s négyfelől is természetes akadályok tették számukra biztonságossá, úgyhogy területük ilyen előnyös, (földrajzi) alakzataik ilyen jól kihasználhatók lévén, felhalmozott készleteik is nagyon gazdagok voltak. Hiao fejedelem pedig elhatározta, hogy „tigrisek és farkasok" hatalmára *(sï)* támaszkodva „lenyeli" a fejedelmeket *(csu-hou)*. Így születtek hát meg Sang Jang törvényei.[34]

Végül a Liu-nemzetség fejének ⟨Liu An-nak⟩ ez a könyve szemügyre veszi az ég és föld „képeit" ⟨a természet jelenségeit⟩, átfogja a múlt és a jelen minden eseményét, a dolgok mérlegelésével állapítja meg a mércéket, s az alakzatok ⟨a körülmények⟩ felmérésével alkalmazza mindig a legmegfelelőbbet. Forrásnak tekinti a *tao* és *tö* szerint való

„szívet", összhangban van a Három Dinasztia „szelével" ⟨tanításaival⟩, így aztán felhalmozott kincseit hatalmas bőségben kínálja. A legtitokzatosabb rejtelmek közepébe hatol, a legfinomabb moccanásokig és legapróbb részekig, elvetve mindennek a véges és durva részeit, mindenből csak a legtisztábbját tartva meg. Így alkalmas rá, hogy vele kormányozzák az égalattit, vele irányítsák a dolgokat *(wan-wu)*, megfelelve a változásoknak és átalakulásoknak *(pien-hua)*, átfogva a legkülönbözőbb fajtájú dolgokat *(su-lei)*; hiszen nem „egyetlen lábnyomnyi" utat követ, nem egyetlen sarok irányát tartja, nincs odakötve a külvilág dolgaihoz *(wu)*, hanem mindig a korral együtt halad előre. Ezért ha odaállítjuk egy véges és körülhatárolt helyre, azt mégsem tömi el, s ha kiterjesztjük az egész égalattira, akkor sem lesz láthatatlan.

JEGYZETEK

LIU AN: HUAI-NAN CÍ

1. fejezet

A FORRÁS: A TAO

[1] A nyolc sarok: a nyolc égtáj végső pontja.
[2] A hat irány: fel, le, jobbra, balra, előre és hátra.
[3] Utalás a földet négy sarkán tartó kötelék mitikus elképzelésére.
[4] A három fényforrás: a nap, a hold és a csillagok.
[5] Li-csu a jó látás, K'uang muzsikamester pedig a tökéletes zenei hallás példázója. A „nyolc szél": vagy a nyolcféle zeneszerszám (fém, kő, selyem, bambusz, tök, föld, bőr és fa hangszerek) muzsikája, vagy egyszerűen a nyolc égtáj muzsikája.
[6] A *hiung-nu-k*: az *északi* puszták barbár törzsei, akiket „ázsiai hunok"-nak szokás tekinteni. A C'in- és Han-dinasztiának sok baja volt velük. Wu és Jüe: *déli* fejedelemségek a Csou-korban.
[7] A sárkány természetesen a vizek istene.
[8] A *k'iü-ku* madár: *Aethiopsar cristatellus* (angolul mynah). A *ho:* vagy egy róka-szerű, aluszékony állat, vagy imádkozó sáska-féle (Tenodera aridifolia).
[9] A mítosz szerint a szörnyeteg Kung-kung, amikor a hatalomért vívott küzdelmében alulmaradt Kao-szin-nel szemben, mérgében a Pu-csou hegybe verte a fejét s ezzel ledöntötte az ég egyik tartóoszlopát, mire leomlott az ég, s azt Niü-kua-nak kellett összefoltoznia. Szövegünk szerint Kung-kung tettével kapcsolatos a föld délkeleten való lesüllyedése is.

3. fejezet

AZ ÉG ÉKESSÉGEI

[10] A *jü* „tér" és a *csou* „idő" értelmezése nem e mondat, hanem a *Huai-nan cí* egy másik passzusa alapján lehetséges.
[11] A *jang-szui* egy konvex fémtükör volt, amit tűzgyújtó szerszámnak használtak. A *fang-csu*-t egy kommentátor úgy határozza meg, mint „*jin-szui*"-t, mely voltaképpen egy nagy kagyló, amit ha melegre dörzsölt állapotban telihold idején a holdfénybe állítunk, vizet produkál.
[12] A *sang:* a kínai pentaton skála második hangja.

7. fejezet

A SZELLEMRŐL

[13] Vö. a *Lao-cí* XLII. fejezetével *(Második kötet).*
[14] Az ég kilenc iránya: a nyolc égtáj és a közép.

[16] Az eredeti szövegben 360 helyett 366 nap és ízület olvasható. Az öt belső részt szövegünk felsorolja.
[16] A napban levő háromlábú madár és a holdbeli varangyosbéka.
[17] Az öt csillag: a Vénusz, a Jupiter, a Merkur, a Mars és a Szaturnusz.

13. fejezet

ÁLTALÁNOS ELMÉLET

[18] A *wei-mao* a *Li ki* szerint a Csou-dinasztia, a *csang-fu* pedig a Sang-Jin dinasztia fekete szövetből készült szertartási kalapja volt.
[19] A Lu-beli Csao i. e. 541-től 509-ig uralkodott.
[20] *Lao-cï* I.
[21] Kuan-su és C'ai-su: Csou-kung fivérei, akik támogatták a levert Sang-Jin házi Csou király unokaöccsének, Lu-fu-nak a Csou-k elleni lázadását.
[22] Po-cs'eng Cï-kao-ról csak annyit tudunk, amennyit szövegünk elárul. A *Csuang-cï* nyomán a *Lie-cï* is említi (VII, 11. az *Első kötet*ben).
[23] A *Han Fei-cï* 32. fejezetében olvasható a következő szellemes példázat: „Egy idegen C'i királya számára rajzolgatott. C'i királya egyszer megkérdezte tőle: — Mit a legnehezebb lerajzolni? — Az idegen így felelt: — Kutyákat és lovakat a legnehezebb. — És mit könnyű? — kérdezte a király. — Szellemeket és démonokat a legkönnyebb — felelte az ember. — Mert a kutyákat és lovakat jól ismerik az emberek, maguk előtt látják őket reggeltől estig. Nem szabad hát csak úgy körülbelül rajzolni őket, s ezért nehéz a lerajzolásuk. Szellemeket és démonokat azonban, melyeknek nincs testi alakjuk, senki sem láthat szemtől szembe. Hát ezért könnyű lerajzolni őket."
[2] Vö. Mo Ti-szemelvényeinkkel az *Első kötet*ben.
[25] Jang Csu tanaihoz lásd a *Lie-cï* VII. fejezetét *(Jang Csu* címmel), ehhez írott bevezetésünket, valamint a *Meng-cï* számos passzusát az *Első kötet*ben.
[26] Vö. *Meng-cï*-szemelvényeinkkel az *Első kötet*ben.
[27] A felsorolt nép- vagy ország-nevek jórészt mitikusak, felemlítésük célja csak a szokások különbözőségének érzékeltetése.
[28] Szun-su Ao: a Cs'u-veli Csuang-wang főhivatalnoka. C'ï Fei: Cs'u-beli katona.
[29] A *hiao-jang* a hegy „eszenciája", a *wang-sziang* a vízé, a *pi-fang* a fáé, a *fen-jang* pedig a földé.

21. fejezet

SUMMÁZAT

[30] Lásd 21. jegyzetünket.
[31] Lásd *Kuan-cï*-szemelvényünket (s bevezető megjegyzéseinket) a *Második kötet*ben.

[32] Liang K'iu-kiü és Cï Kia-kuai: a C'i-beli King fejedelem hivatalnokai. A bölcs Jen Jing állítólagos tanácsait, sokszor igen szellemes példázatait a *Jen-cï cs'un-c'iu* című apokrif könyv tartalmazza.

[33] Sen Pu-hai-ról l. pl. a *Han Fei-cï* 43. fejezetét, valamint jegyzeteit a *Második kötet*ben. A *hing-ming* terminus értelmezése vitás; szövegeinkből annyi bizonyos, hogy a legizmus egy áramlatát jelenti. Mint fordításunkból látszik, valószínűnek tartjuk, hogy a legizmus és a „terminológia" egyesítéséről van szó.

[34] A *Sang fejedelmének könyvé*ből *(Sang kiün su)* egy szemelvény található a *Második kötet*ben.

A TÖRTÉNETÍRÁS KLASSZIKUSA

SZÏ-MA C'IEN, A KÍNAI TÖRTÉNETÍRÁS ATYJA

Wu-ti korszakos jelentőségű uralkodásának idejére esik az ókori kínai műveltség egyik legnagyobb alakjának, Szï-ma C'ien-nek élete és tevékenysége is. Szï-ma C'ien egyes számítások szerint i. e. 145-ben született és i. e. 90-ben halt meg. Apja, Szï-ma T'an nem sokkal Wu-ti trónra lépése után Nagy Asztrológus lett a császári udvarban, s a fiú i. e. 110-ben örökölte apjától ezt a hivatalt. A Nagy Asztrológus hivatala minden bizonnyal csillagjósi tevékenységet jelentett, de feltétlenül összekapcsolódott olyan feladatokkal is, mint például a krónika-írás. Még Szï-ma T'an kezdett írni — talán saját kezdeményezésére — egy nagy történeti művet, s Szï-ma C'ien, apja utolsó kívánságát teljesítve, húsz-egynéhány éven át folytatta a munkát, míg csak be nem fejezte. I. e. 104-ben az ő vezetésével hajtottak végre egy fontos naptárreformot; ám kevéssel ezután a készülő nagy mű egy fejezete megharagította Wu-ti-t, akinek parancsára Szï-ma C'ien-t börtönbe vetették és kasztráltatásra ítélték. A szokás megkövetelte, hogy aki hivatalnok létére ilyen büntetés előtt áll, inkább kövessen el öngyilkosságot; Szï-ma C'ien azonban inkább a büntetést és a vele járó megvettetést szenvedte el, csakhogy befejezhesse nagy művét, amelynek értékével maga tisztában volt. S az utókor valóban nagy megbecsüléssel fordult áldozata felé, mert a mű, amelynek eredeti címe *T'ai-sï kung su* (A Nagy Asztrológus Könyve) volt, később pedig *Sï ki* (Történeti Feljegyzések), nem csupán a tudományos színvonalú kínai történetírásnak lett alapjává, hanem a későbbi kínai nemzedékek egész történelmi tudásának, önismeretének, bizonyos értelemben az egész későbbi kínai műveltségnek.

Szï-ma C'ien-re, akárcsak apjára, nagy hatást tett a taoizmus. A taoista misztikát azonban épp úgy elutasította magától, mint a konfuciánus teológiát. A Wu-ti-korszak konszolidációs jellege, valamint

hatalmas egyéni tudása és tehetsége lehetővé tette, hogy kiváló érzékkel sejtse meg egy-egy történelmi esemény vagy folyamat objektív jelentőségét, s ez a vonása emeli a *Sï ki*-t az igazi tudomány rangjára. Műve nem csupán az első nagy kínai történetírói teljesítmény, hanem a kínai tudományosságnak egészében később sem utolért alkotása. Biográfiáinak szépírói erényei komoly esztétikai méltatást érdemelnek; nézeteit jóformán a megismerés minden részterületén érdemes lenne megvizsgálni; az ókori kínai filozófia szempontjából azonban elegendő, ha „realista" világnézetéről, történetírói egzaktságáról és filozófus-életrajzainak felbecsülhetetlen dokumentum-értékéről bizonyságot tesznek a kiválasztott szemelvények.

Tőkei Ferenc

SZÏ-MA C'IEN
TÖRTÉNETI FELJEGYZÉSEK
SÏ KI
司馬遷: 史記

61. fejezet
PO-JI ÉLETRAJZA

Aki tanul, az olvasson bármily sokféle feljegyzést és könyvet, a legmegbízhatóbb anyagot mégiscsak a hat klasszikus könyvben *(liu-ji)* fogja találni. A *Dalok* és az *Írások (Könyve)* hiányos ugyan, de azért Jü- és Hia-kori szövegek *(wen)* is olvashatók benne.

Amikor Jao elhatározta, hogy lemond a trónról, átengedte azt a Jü-házi Sun-nak. Sun és Jü idejében a *jo*-főhivatalnokok és a tartományi kormányzók *(mu)* mind ajánlhattak valakit, ezután az illetőt kipróbálták valamely hivatalban, ahol feladatait több tíz éven át kellett ellátnia, és ha valóban bebizonyította érdemes és „használható" voltát, csak akkor adták át neki a kormányzást. Ezzel megmutatták, hogy az égalatti nagyon „súlyos edény" *(csung-k'i)*, a királyi uralom *(wang-csö)* egyetlen „nagy folytonosság" *(ta-t'ung)* lévén, milyen nehéz dolog az égalattit örökül hagyni valakire. Ám vannak magyarázók, akik így beszélnek: „Jao átengedte az égalattit Hiü-junak, Hiü-ju azonban nem fogadta el, mert szégyenletes dolognak tartotta volna, s inkább elmenekült. A Hia-dinasztia idejéhez érve pedig ott van Pien-szui és Wu-kuang esete."[1] Vajon miért emlegetik őket?

A Nagy Asztrológus ⟨Szï-ma T'an⟩ azt mondja: „Felmentem a Ki-hegyre, mert úgy hallottam, hogy annak tetején van Hiü-ju sírja." K'ung-cï, aki rendre felsorolta a régi idők tökéletes erényű *(zsen)*, szent *(seng)* és kiváló embereit *(hien-zsen)*, részletesen szól az olyanokról, mint például Wu T'ai-po vagy Po-ji; ám (Hiü-)ju-ról és (Wu-)kuang-ról, akikről én is hallottam, és akiknek igazságossága a legfennköltebb volt, jóformán semmiféle szöveget nem olvashatunk. Vajon miért?

K'ung-cï mondotta: „Po-ji és Su-c'i nem emlegették fel a régi gonoszságokat, ezért haragudtak rájuk olyan kevesen."[2] (Más

helyütt:) „Keresték az emberség erényét és meg is találták, mit bánhattak volna meg tehát?"[3] Magam elszomorítónak éreztem Po-ji elhatározását, de ha szabálytalan versüket *(ji-si)* olvasgatom,[4] azt csodálatosnak találom.

A róluk szóló hagyomány így szól:

Po-ji és Su-c'i Ku-csu fejedelmének két fia volt. Atyjuk azt akarta, hogy Su-c'i kövesse őt a trónnon; amikor azonban atyjuk meghalt, (a fiatalabb) Su-c'i átengedte az uralkodást (az idősebb) Po-ji-nak. Po-ji azonban így szólt: „Atyai parancs (hogy te légy az uralkodó)." Ezután pedig elmenekült. Su-c'i ugyancsak nem akart (fiatalabb létére) trónra lépni, inkább ő is elmenekült. A fejedelemség lakói ekkor (az elhunyt fejedelem) középső fiát ültették a trónra. Eközben Po-ji és Su-c'i azt hallották, hogy Nyugat Fejedelme, Cs'ang igen jól tudja illő ellátásban részesíteni az öregeket, s (így szóltak:) „Miért ne mennénk hát hozzá?" Mire azonban oda érkeztek, Nyugat Fejedelme már halott volt, Wu-wang éppen vitte a „fa urat"⟨elhunyt atyja lélektábláját⟩, a Wen-wang tiszteleti nevet *(hao)* adva (elhunyt atyjának), s Kelet felé indult, hogy megtámadja (a Sang-Jin-házi) Csou-t. Po-ji és Su-c'i a földre borult (Wu-wang) lova előtt, s intő szóval mondották: „Akinek atyja halott, de még el sincs temetve, s még is nyomban háborúba indul, megérdemli az, hogy szülőtisztelő fiúnak nevezzük? S aki alattvaló létére meggyilkolja fejedelmét, megérdemli, hogy emberségesnek nevezzük?" (Wu-wang) kísérői ekkor fegyvert emeltek rájuk, de T'ai-kung így szólt: „Ezek igazságos *(ji)* emberek." Azzal felsegítette és útjukra bocsátotta őket. Amikor Wu-wang már pacifikálta a Jin-dinasztia keltette felfordulást, s az egész égalatti urának ismerte el *(cung)* a Csou-házat, Po-ji és Su-c'i még akkor is szégyenletesnek tartotta mindezt, eltökélt igazságosságukban *(ji)* nem voltak hajlandók „enni a Csou-k gabonáját", hanem elrejtőztek a Sou-jang hegyekben, páfrányt szedegettek és azzal táplálkoztak. És amikor közel voltak már az éhhalálhoz, költöttek egy dalt, melynek szövege a következő:

Felmegyünk arra a nyugati hegyre,
s szedegetjük a páfrányt.

Az elnyomást elnyomás váltotta fel,
s bűnüket még csak nem is ismerik.
Sen-nung, a Jü- és a Hia-ház (erénye) egyszerre
elenyészett,

és mi hová menjünk, hová térjünk meg?
Ó jaj, meg kell halnunk,
sorsunk reménytelen!

S nemsokára éhen is haltak a Sou-jang hegyekben.

Nos, ebből látható, hogy elégedetlenek voltak-e, vagy sem. Van, aki azt mondja: „Az égi *tao* nem ismer rokonságot *(wu-c'in)*, hanem állandóan segíti a jó embereket *(san-zsen)*."[5] Nos, az olyanok, mint Po-ji és Su-c'i, csak megérdemlik, hogy jó embernek nevezzük őket; vagy talán nem? Ilyen tökéletes volt az erényük, ilyen tiszta a magatartásuk, és mégis éhen kellett halniuk. Továbbá, hetven tanítványa közül Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ egyedül Jen Jüan-t tüntette ki azzal a megjegyzésével, hogy jó tanuló (v. szeret tanulni); mégis, Hui ⟨Jen Jüan⟩ egész életében nyomorgott, még borseprővel sem lakhatott jól, és nagyon fiatalon meg is halt.[6] Miképpen lehetséges, hogy az ég viszonzásul így bánjon a jó emberekkel?
Rabló Csï napról napra gyilkolta az ártatlanokat, kedvenc eledele volt az emberhús, kegyetlenkedett és zsarnokoskodott, többezer embert gyűjtött össze bandájába, azokkal járta be keresztül-kasul az égalattit, s végül mégis magas korban fejezte be életét; miféle erény *(tö)* volt tehát, amit követett? Az ő esete a lehető legragyogóbb példa. Ha pedig a közelibb korokat tekintjük, vannak, akiknek magatartása nem igazodik semmiféle mércéhez, önkényesen megsértenek minden tilalmat, mégis nyugalomban és boldogságban töltik egész életüket, s hatalmas gazdagságukat egymás után következő nemzedékek sem tudják kimeríteni. Mások meg gondosan megválasztják a földdarabot is, amire lépnek, minden szót csak akkor mondanak ki, ha alkalmas rá az időpont, útjukat járva sohasem lépnek mellékösvényekre, sohasem lelkesednek olyasmiért, ami nem közérdekű *(fei kung-cseng)*, s mégis, szerencsétlenséggel és természeti csapásokkal találkoznak; az ilyenek számát nem is győznénk összeszámlálni.

Én bizony nagyon kétségesnek tartom, hogy amit az égi *tao*-ról mondani szoktak, igaz-e vagy nem igaz.

A mester mondotta: „Akik különböző úton járnak, nem adhatnak egymásnak hasznos tanácsokat."[7] Mert hiszen: „Mindenki a saját becsvágyát követi."[8] Ezért mondotta azt is: „Ha a gazdagság és előkelőség elérhető lenne, akkor még ha korbácsos szolgává *(sï)* kellene is lennem érte, én is törekednék utána. Minthogy azonban elérhetetlen, inkább azt követem, amit szeretek."[9] (Más helyütt pedig:) „Csak amikor elérkezik a téli hideg, akkor vesszük észre, hogy a fenyő és a ciprus utolsónak veszti el leveleit."[10] Amikor az egész világ zavaros és piszkos, a tiszta férfiú *(c'ing-sï)* akkor lesz látható. S vajon nem azért-e, mert annyira fontosnak tartja (az erényt) és ennyire könnyűnek találja (a gazdagságot és előkelőséget)? (Konfuciusz mondotta:) „A nemes ember nem akar úgy meghalni, hogy azután a nevét senki se dicsérje."[11] Kia-cï ⟨Kia Ji⟩ pedig azt mondta: „A kapzsi ember életét adná a vagyonért, a becsvágyó ember életét áldozná a hírnévért, a nagyravágyó meghalna a hatalomért, az egyszerű nép azonban az élethez ragaszkodik."[12] (A Változások Könyvében olvassuk:) „Azonos fények beragyogják egymást, azonos fajták keresik egymást; a felhő a sárkányt követi, a szél a tigrist követi, s így ha egyszer szent ember *(seng-zse'n)* támad, akkor minden dolog *(wan-wu)* látható lesz." Nos, Po-ji̯ és Su-c'i hiába voltak kiválóak, hírnevük csak attól lett még ragyogóbb, hogy megadatott nekik a mester ⟨Konfuciusz⟩ elismerése; Jen Jüan is hiába volt oly szorgalmas a tanulásban, magatartása csak azáltal lett közismert, hogy „lófarokként csüngött" (mesterén). Ugyanígy: a hegyi barlangokba rejtőzött férfiak sikere vagy sikertelensége ⟨híressé válása vagy ismeretlennek maradása⟩ teljesen a véletlenen múlik; és hogy oly sok hírnév eltemetődik s elenyészik, nem is emlegetik őket, az bizony sajnálni való! De hát azok a falusi utcácskákban lakó emberek, akik erényesre csiszolták ugyan magatartásukat és szilárdan megalapozták hírnevüket, csak éppen nem csatlakoztak egy magasra emelkedett férfiúhoz *(c'ing-jün csï sï)*, hogy is lennének képesek kiterjeszteni hatásukat az utánuk jövő nemzedékekre!

74. fejezet

COU JEN-RŐL

Cou Jen látta, hogy akik a fejedelemségeket birtokolják *(ju-kuo-csö)*, egyre inkább kicsapongásba és mértéktelenségbe merülnek, s nem képesek kellőképpen megbecsülni az erényt *(tö)*, pedig miként a Nagy Ódákban (olvasható), előbb saját személyüket kellene megjavítaniuk, hogy aztán (erényüket) kiterjeszthessék az egyszerű népre.[13] Alaposan tanulmányozta tehát a *jin* és a *jang* változásait, de azokból nagyon sok rendkívüli és csavaros „változást" *(pien)* állapított meg; Vég és Kezdet *(Csung-si)*, valamint A Nagy Szentség *(Ta-seng)* című könyvei tizegynéhányszor tízezer szóból állottak. Olyan hatalmas és nagy dolgokról beszélt, amilyenekről még soha senki, de először mindig a kicsiny dolgokat *(sziao-wu)* tanulmányozta, s ezekből következtetett a nagyokra, eljutva így egészen a végtelenségig *(wu-jin)*; először leírta a jelenkor állapotait, s ennek segítségével közelítette meg Huang-ti korát, amelyről (megalapozatlanul) beszélni a tanult emberek közös művészetének *(su)* számít; miután általánosságban tekintetbe vette *(ta-ping)* korának felvirágzó vagy hanyatló voltát, s ennek alapján beszélt a (korában tapasztalható) baljós és szerencsés előjelekről, valamint a mértékekről és intézményekről *(tu csi)*, azután következtetett a távolabbi korokra, eljutva egészen addig, amikor az ég és a föld még létre sem jött, csupán valami homályos derengés volt, aminek forrását már nem lehet tovább kutatni. Először sorra vette Kína *(csung-kuo)* híres hegyeit, nagy folyóit, átjáróit és völgyeit, madarait és négylábú állatait, a vizek és földek minden termékét, a dolgok és fajták *(wu-lei)* valamennyi ritkaságát, s ezekre támaszkodva következtetett tovább, még a tengereken túli dolgokra is, amelyeket emberi szem soha nem láthat. Kifejtette, hogy amióta csak kettévált az ég és a föld, azóta az öt elem *(wu-tö)* szüntelenül váltogatja egymást, s hogy a kormányzásnak is megvan a maga törvényszerű rendje, hiszen mindig meg kell felelnie ennek vagy annak (az elemnek). Úgy vélte, hogy az, amit a konfuciánusok *(zsu-csö)* Kínának *(csung-kuo)* neveznek, nem több az égalattiban, mint nyolcvanegy rész közül

egy rész; hogy Kína neve Vörös Körzetek Isteni Tartománya *(Cs'i-hien sen-csou)*, s magán e Vörös Körzetek Isteni Tartományán belül van a „kilenc tartomány" *(kiu-csou)*, ezekre vonatkozik Jü-nek a „kilenc tartományról" szóló leírása;[14] hogy tehát ezeknek semmi közük a (valóban nagy) „tartományok" *(csou)* számához. Mert Kínán kívül olyan, mint a Vörös Körzetek Isteni Tartománya, összesen ⟨Kínával együtt⟩ kilenc van, s ezeket nevezi ő „kilenc tartománynak" *(kiu-csou)*. Minthogy pedig (közöttük) kis tengerek *(p'i-hai)* vannak, amelyek körülveszik őket, a (rajtuk élő) népek, madarak és négylábú állatok nem tudnak érintkezni egymással; így az, ami egyetlen térségen belül helyezkedik el, nem más, mint egy kontinens *(csou)*. Ilyen tehát összesen kilenc van, s ezeket kívülről hatalmas óceán *(ta jing-hai)* öleli körül, mely már az ég és a föld közötti határt alkotja. Tanításai *(su)* mindebbe a fajtába tartoztak. Ha azonban végső eredményeit tekintjük, azok mindig megmaradtak az emberség és igazságosság *(zsen ji)*, a fegyelem és mérséklet *(cie kien)*, a fejedelem és alattvaló, felettes és alárendelt, valamint a hat rokon viszonyában alkalmazhatóság határai között; csupán a kezdet ⟨következtetéseinek megalapozása⟩ volt ilyen túláradó.

A fejedelmek *(wang-kung)* és a főhivatalnokok *(ta-zsen)*, amikor először hallották tanításait *(su)*, meg is ijedtek tőlük, de nagy hatással is voltak rájuk, ám végül mégsem tudták megvalósítani őket. Így Cou-cï ⟨Cou Jen⟩ különös megbecsülésnek örvendett C'i-ben. Amikor Liang-ba ⟨Wei fővárosába⟩ érkezett, a Liang-beli Hui király már a külvárosban fogadta, ragaszkodva az előkelő vendéget megillető szertartásokhoz. Amikor Csao-ban járt, P'ing-jüan fejedelme félreállt útjából és lesöpörte számára a gyékényt. Amikor Jen-be utazott, Csao király söprűvel a kezében, fullajtárjaként tisztította előtte az utat, s arra kérte, vegye fel őt is tanítványai sorába, hadd sajátítsa el ő is a tudományát *(je)*, és valóban meg is építtette a Kie-sï Palotát, ahová személyesen eljárt és mestereként tisztelte (Cou Jen-t), s ahol az megírta „Legfontosabb a körforgás" *(Csu jün)* című könyvét. Vándorlása közben eljutván a fejedelmekhez *(csu-hou)*, azoktól ilyen nagy tiszteletben és szertartásosságban részesült. Vajon össze lehet-e hasonlítani ezt azzal, ahogyan Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ csaknem éhen halt Cs'en-ben és C'ai-ban, vagy

ahogyan Meng K'o ⟨Meng-cï⟩ kudarcot vallott C'i-ben és Liang-ban?[15]

124. fejezet

A VÁNDOR KARDFORGATÓK

Han-cï (Han Fei-cï) azt mondta: „A konfuciánusok *(zsu)* a *wen* segítségével összezavarják a törvényeket, a kardforgatók *(hie)* pedig a *wu* segítségével megsértik a tilalmakat."[16] Így (Han Fei-cï) mind a kettőt bírálta; bár a tudós írástudókat *(hio-sï)* többnyire magasztalni szokta a világ.

Ami azokat illeti, akik gyakorlati tudásuk *(su)* révén hivatalnoki *(cai-sziang)*, főminiszteri és miniszteri *(k'ing tai-fu)* pozíciót szerez-k maguknak, ezek érdeme és hírneve mind fel van jegyezve a Tavasz és Ősz évkönyvekben, s így semmi okunk rá, hogy itt beszéljünk róluk. Mások, mint például Ki C'ï és Jüan Hien,[17] falusi utcák lakói ⟨hivatalt nem viselő közrendűek⟩ maradtak, könyveiket olvasgatva és függetlenségüket *(tu)* ápolgatva megvalósították a nemes ember *(kiün-cï)* erényét *(tö)*, igazságosságukban *(ji)* nem voltak hajlandók összekeveredni a kortársi világgal *(tang-sï)*, s a kortársi világ persze ugyancsak nevetett rajtuk. Így Ki C'ï és Jüan Hien egész életüket üres kunyhóban, sövény-ajtó mögött, durva ruhákban élték le, egyszerű ételekkel sem laktak jól soha, s noha több mint négyszáz esztendeje halottak már, tanítványaik mostanáig sem fáradtak bele abba, hogy feljegyzéseket készítsenek *(csï)* róluk. Mármost a vándor kardforgatók *(ju hie)*, bár cselekedeteik nem a hagyományos igazságosság elvét *(cseng-ji)* követték, ha valamit kimondtak, abban mindenki mindig megbízhatott *(szin)*; ha valamibe belefogtak, azt mindig végbe is vitték; ha valamit megígértek, azt mindig komolyan is vették; nem szerették túlságosan a saját személyüket; segítségére siettek minden derék embernek *(sï)*, aki szorongattatásba jutott; akár megmaradásról és életről, akár elpusztulásról és halálról volt is szó; ám ugyanakkor sohasem dicsekedtek képességeikkel *(neng)*, szégyenletesnek tartották, hogy valaki az erényével *(tö)* dicsekedjék; így aztán ők is sok olyasmit vittek végbe, ami méltóvá teszi őket (a megemlékezésre).

Szorongattatásba bármikor juthat az ember. A Nagy Asztrológus mondotta: Hajdanában Jün Sun nyomorultul egy kútban és egy magtárban húzódott meg, Ji Jin-nek szertartási üstöket és állványokat kellett cipelnie, Fu Jüe ismeretlenül (ti. rabszolgaságra ítélten) dolgozott Fu-hien-ben, Lü Sang nyomorultul tengette életét Ki-cin-ben, Ji-wu ⟨Kuan Csung⟩ béklyót és bilincset viselt, Po-li (Hi) marhákat etetett, Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ életveszélybe került K'uang-ban, s az éhségtől volt sápadt Cs'en-ben és C'ai-ban. Mindezek olyan emberek voltak, akikről a tudós írástudók azt mondják: birtokosai az útnak *(tao)* és az emberiességnek *(zsen)*. Nos, ha ők is ilyen bajba juthattak, mennyivel könnyebben megeshet azokkal a középszerű *(csung-c'ai)* emberekkel, akik e zavaros mai kor elfajult viszonyai *(mo-liu)* közepette járják útjukat! Az őrájuk leselkedő veszedelmeket nem is győznénk felsorolni!

Bárdolatlan embereknek *(pi-zsen)* van egy mondásuk, mely így hangzik: „Mit kellene megérteni az emberségen és igazságosságon *(zsen ji)?* Aki a hasznot *(li)* biztosítani tudja, az máris birtokosa az erénynek *(ju-tö)*." Így Po-ji, aki gyűlölte a Csou-házat, inkább éhen halt a Sou-jang hegyekben (semmint szolgálta volna a dinasztiát), de Wen és Wu (királyok) ez okból még nem mondtak le a királyi hatalomról *(wang)*; Csï és K'iao kegyetlen haramiák voltak, saját embereik *(t'u)* azonban nem fogytak ki igazságosságuk *(ji)* magasztalásából. Látni való ebből, hogy „aki ellop egy halfogó horgot, azt halállal büntetik; aki ellop egy fejedelemséget *(kuo)*, az fejedelem lesz *(hou)*; a fejedelem kapujában pedig máris ott lakozik az emberség és igazságosság *(zsen ji)*."[18] Ez bizony nem üres fecsegés.

Mármost azok, akik szilárdan ragaszkodnak a tanuláshoz *(hio)*, vagy éppen a maguk kicsinyes igazságosságához *(ji)*, s így örökre egyedül maradnak a világban, valóban nem hasonlítanak azokhoz, akik beszédüket lehalkítva igazodnak a közönséges szokáshoz, mindig együtt lebegnek a világgal, s így dicsőséget és hírnevet szereznek maguknak. Ám azoknak a közrendűeknek *(pu-ji csï t'u)*, akik mindig ígéretüknek megfelelően vesznek el vagy adnak oda valamit, ezer mérföld magasztalja igazságosságát *(ji)*; s ezek, a halált is vállalva, mit sem törődnek a világgal. Nekik is megvan tehát a maguk kiválósága, s egyáltalában nem jelentéktelen dologban. Mert ha egy derék

ember *(sï)* szorongatott helyzetbe jut, módja van rá, hogy őrájuk bízza az életét (s megmeneküljön); nos, nem olyan emberek-e ők, akikről a nép úgy beszél mint kiválókról *(hien)* és hősökről *(hao)?* Valóban, ha ezeknek a falusi kardforgatóknak *(hie)* a hatalmát, valamint azt a hatást *(hiao-kung)*, amit a maguk korára *(tang-sï)* gyakoroltak, összehasonlítjuk Ki C'ï és Jüan Hien (eredményeivel), akkor (azt találjuk, hogy) nem is lehet róluk ugyanazon a napon beszélni. Legfőképpen azért, mert érdemes tetteik (mindenki számára) szemmel láthatóak, szavaik pedig mindig megbízhatóak. E kardforgató „vendégek" *(hie-k'o)* igazságosságát *(ji)* hogy is lehetne kevésre becsülni!

A régi idők közrendű kardforgatóiról *(pu-ji csï hie)* nincs módunkban bármit is megtudni. A közelebbi korokban ott vannak az olyanok, mint Jen Ling, valamint Meng-cs'ang, Cs'un-sen, P'ing-jüan és Szin-ling (fejedelmei),[19] akik valamennyien a királyi uralkodó *(wang-csö)* rokonai voltak, s támaszkodni tudtak a földbirtoklással járó főhivatalnokság *(ju-t'u k'ing-sziang)* gazdagságára, összegyűjtötték (maguk körül) az égalatti kiválóságait *(hien-csö)*, és erről lettek híressé a többi fejedelmek *(csu-hou)* előtt; nos, azt éppen nem mondhatjuk róluk, hogy nem voltak kiváló férfiak. De inkább olyanok voltak, mint az, aki a szél irányába kiált s nem feltétlenül kell erőltetnie a hangját, mert azt az előnyös helyzet *(sï)* amúgy is magasra emeli.[20]

Ott vannak azonban a falusi utcák kardforgatói *(hie)*, akik úgy kiművelték magatartásukat, úgy kicsiszolták hírnevüket, hogy hírük elterjedt az egész égalattiban, s hogy senki sem akadt, aki ne kiváló férfiakként emlegette volna őket, és akiknek ez (a hírnév) bizony egy cseppet sem volt könnyű szerzemény. És mégis, a konfuciánusok *(zsu)* és a motisták *(mo)* valamennyien mellőzték őket, nem írtak róluk. Így a C'in-dinasztia előtt élt közrendű kardforgatók *(hie)* úgy enyésztek el, akár a füst, nem ismerni őket; s én ezt nagyon sajnálatosnak tartom.

Akikről én hallottam, mind a Han-dinasztia felemelkedése után (lettek híresek): az olyanok, mint Csu Kia, T'ien Csung, Wang Kung, Kiü Meng és Kuo Hie, akik, noha időnként beleütköztek a maguk korának írott törvényeibe *(wen-wang)*, a maguk személyes

igazságosságát *(szi-ji)* tekintve megvesztegethetetlenek és ugyanakkor engedékenyek voltak, ami által méltók rá, hogy dicsérjük őket. Hírnevük nem a levegőben lógott, derék embereik *(sï)* nem ok nélkül csatlakoztak hozzájuk.

Ami pedig azokat illeti, akik bandákat alakítanak *(p'eng-tang)*, szövetségbe szervezik az erős és hatalmas családokat *(cung-k'iang pi-csou)*, akik vagyonuk *(c'ai)* révén szolgálatukba kényszerítik *(ji)* a szegényeket, gőgjükben és kegyetlenségükben elnyomják az árvákat és gyengéket, akik vágyaikat szabadjára eresztve azt teszik, ami nekik tetszik, nos, ezeket a vándor kardforgatók *(ju-hie)* is éppen úgy gyűlölik (mint bárki más). Engem nagyon elszomorít, hogy a korunkbeli szokás szerint nem vizsgálják meg az ő szándékaikat ⟨a kardforgatók tetteinek valódi értelmét⟩, ehelyett ostoba módon úgy vélik, hogy Csu Kia, Kuo Hie és a többiek ugyanabból a fajtából valók *(t'ung-lei)*, mint ama kegyetlen és gőgös emberek, és azokkal együtt rajtuk is csak nevetnek ⟨őket sem becsülik meg⟩.[21]

129. fejezet

A PÉNZFELHALMOZÓK

Lao-cï azt mondotta a jó kormányzás *(csï)* legfelső fokáról, hogy „a szomszédos országokból *(kuo)* akár át is lássanak egymáshoz, s hallják kölcsönösen a kakaskukorékolást és kutyaugatást, az emberek mind ⟨itt is, ott is⟩ találják édesnek az ételüket, szépnek a ruhájukat, elégedjenek meg a szokásaikkal, leljék örömüket a foglalkozásukban *(je)*, s úgy érjék el az öregséget és halált, hogy sohasem fordultak meg odaát".[22] Ám ha ezt valaki meg is akarja valósítani, s (hátrafelé) akarván vonszolni a mai kort, betömni igyekszik az emberek fülét és szemét, sikerre bizony alig számíthat!

A Nagy Asztrológus azt mondta: — A Sen-nung előtti időkről semmit sem tudok, de amióta a Dalok és az Írások (Könyve) tudósít, tehát a Jü- és a Hia-dinasztia óta (úgy van, hogy) a fül és szem vágyik a legszebb hangokra és színekre, a száj vágyik a füvön élő és gabonán hízott állatok legjobb ízeire, a test a nyugalomban és kényelemben találja gyönyörűségét, a szív pedig a hatalom *(sï)* és képesség *(neng)*

dicsőségétől dagadozik büszkén. Minthogy pedig e szokások már régtől fogva áthatják a népet, magyarázgassa valaki akár kaputól kapuig is a legszubtilisabb elméletet, sohasem lesz képes megváltoztatni (e szokásokat). Ezért a legjobb (uralkodó) éppen ezekre támaszkodik, a kevésbé jó a haszonnal *(li)* vezeti (népét), a harmadrangú tanítani és inteni próbálja, a még rosszabb fegyelmezéssel próbálja rendben tartani, végül a legrosszabb maga is versengeni kezd (a néppel).[23]

Mármost, a hegyektől nyugatra fekvő vidék *(San-szi)* bőven terem faanyagot, bambuszt, gabonát, kendert, (zászlóbojtnak való) ökörfarkat, valamint jade-t és más (értékes) köveket; a hegyektől keletre fekvő vidéken *(San-tung)* sok a hal, a só, a lakk, a selyem, valamint az énekesnő és a szép asszony; a Folyamtól délre eső vidéken *(Kiang-nan)* fellelhető a kámforfa, a katalpa, a gyömbér, a fahéjfa, az arany, az ón, az ólom, a cinóber festék, az orrszarvú-tülök, a teknősbékapáncél, különféle gyöngyök, az elefánt agyara és bőre; a Lung-mentől s a Kie-si-től északra pedig bőven van ló, marha, juh, nemez és szőrme, ín és tülök; végül ezer mérföldre bármerre menjünk, ott vannak a rezet és vasat termő hegyek, mint sakkfigurák a táblán. Nagy vonalakban ezek (a birodalom termékei). Csupa olyasmi, amiben a Középső Birodalom *(csung-kuo)* népe örömét leli, ami szokásai szerint kell az öltözködéséhez, táplálkozásához, élők eltartásához és holtak ellátásához.

Így aztán parasztokra *(nung)* van szükség, hogy legyen mit ennünk; erdészekre s a közjavak más őreire *(jü)*, hogy kiaknázhassuk (a természeti javakat); kézművesekre *(kung)*, hogy legyen ki feldolgozza azokat; és kereskedőkre *(sang)*, akik eljuttatják hozzánk (a termékeket). S ez esetben mi szükség van kormány-intézkedésekre *(cseng-kiao)*, közmunka-szervezésekre *(fa-cseng)* és időszaki összegyülekezésekre *(k'i-hui)?* Minden ember támaszkodjék csak a saját képességeire, vesse latba csak a saját erejét, azzal szerezze meg magának, amit kíván. Mert ha egy dolog *(wu)* túlságosan olcsó, az maga után vonja a drágulást, s ha túlságosan drága, az maga után vonja az olcsóbbodást. S ha mindenki a maga mesterségében buzgólkodik, ha mindenki a maga szolgálatában leli örömét, akkor — miként a víz, amely rohanvást folyik lefelé — éjjel és nappal, pihenő nélkül,

felszólítás nélkül, magától támadnak (a javak), a nép megtermeli őket anélkül, hogy követelnénk tőle. Hát nem ez az, ami megfelel a *tao*-nak? Bizony, ez a természetes *(cï-zsan)*.

A *Csou-su* azt mondja: „Ha a paraszt nem termel, szükséget látunk az élelemben; ha a kézműves nem termel, szükséget látunk a szolgálatokban; ha a kereskedő nem működik, a 'három drágaság' nem jut el hozzánk; ha az erdész s a közjavak többi őre nem termel, akkor a vagyonunk *(c'ai)* megfogyatkozik; márpedig ha megfogyatkozott a vagyonunk, akkor a hegyeket és mocsarakat nem aknázzuk ki."[24] Ez a négy (foglalkozás): a nép ruhájának s élelmének forrása. Ha a forrás nagy, akkor bőség uralkodik, s ha a forrás kicsiny, akkor nélkülözés van. Az előbbi az országot *(kuo)* gazdagítja, az utóbbi a családokat *(kia)* gazdagítja. A szegénység és gazdagság elve nem az egyszerű elvevés és odaadás, hanem: az ügyesnek fölöslege is marad, az ügyetlennek pedig elegendője sincs.

Így amikor T'ai-kung Wang-ot[25] hivatalba iktatták *(feng)* Jing-k'iuban, a vidék nyirkos volt és sós, lakója pedig kevés. S akkor T'ai-kung (Wang) ösztönözni kezdte az asszonyi munkát, a tökéletességig fejlesztette a mesterségbeli ügyességet, s közvetíteni kezdte *(t'ung)* a halat és a sót. Ezáltal az emberek és javak *(zsen wu)* úgy hozzá kötődtek, mint fonalak a gombolyítóra vagy küllők a kerékagyba. Végül aztán C'i fejedelemség látta el föveggel, övvel, ruhával és lábbelivel az egész égalattit, a tenger és a T'ai hegy között lakók pedig ruhaujjukat igazgatva ⟨tisztelettel⟩ járultak udvarába.

Később C'i fejedelemség ismét lehanyatlott, de Kuan-cï újra felvirágoztatta, megalapítván a „könnyű és nehéz" Kilenc Hivatalát. Ennek eredményeképpen szerezte meg Huan-kung a hegemóniát, hívta össze kilenczer a fejedelmeket *(csu-hou)*, s teremtett egyszeribe rendet az égalattiban. Ráadásul a Kuan család feje ⟨Kuan Csung⟩ még a Három Visszatérés palotát is birtokolta *(ju)*, s noha hivatala szerint csupán udvari főember *(p'ei-cs'en)* volt, gazdagsága túlszárnyalta a különböző fejedelemségek uralkodóiét. Ennek köszönhette C'i, hogy még Wei és Sziüan fejedelmek alatt is gazdag és erős volt.[26]

Ezért mondják, hogy „ha a magtárak tele vannak, akkor (a nép) ismeri a szertartási előírásokat, s ha ruhából és élelemből van elegendő,

akkor (a nép) ismeri a dicsőséget és szégyent".[27] A szertartások a „vanból" *(ju)* születnek, s a „nincs" *(wu)* által elpusztulnak. Ezért ha nemes ember *(kiün-cï)* gazdagszik meg, abban leli örömét, hogy (gazdagságával) gyakorolja erényét *(tö)*, de ha kis ember tesz szert gazdagságra, csak arra használja azt, hogy nyers hatalmát *(li)* gyakorolja vele. Amiként tavak mélyén szeretnek lakozni a halak, amiként hegyek mélyét keresik a vadállatok, úgy csatlakozik szorosan emberség és igazságosság erénye *(zsen ji)* ahhoz az emberhez, aki meggazdagodott. A gazdag ember, ha hatalomra *(sï)* tesz szert, mind nagyobb dicsőségre jut, (ám) ha elveszíti hatalmát *(sï)*, „vendégei" *(k'o)* elhagyják, nem örvendeznek többé a társaságában. Még inkább így van ez a barbárok között. A közmondás szerint: „Az ifiúr, ha ezer aranya van, nem végzi életét a piactéren." Ez bizony nem üres fecsegés. Ugyanerről szól (a dal):

Az égalatti vígan sürgölődik,
Mindenki a haszna *(li)* után szalad;
Az égalatti zajosan tülekedik,
Mindenki csak a haszonért szalad.

Mármost, ha egy ezer hadiszekérrel rendelkező királynak, tízezer háztartással bíró fejedelemnek, száz házzal rendelkező úrnak is félnie kell a szegénységtől, mennyivel inkább kell (félnie) minden közrendű *(p'i-fu)*, adószedők listáján bejegyzett embernek ⟨parasztnak⟩!

. . .

Az égalattiban egyes javak *(wu)* itt gyéren, ott bőven fordulnak elő. A népek szokása szerint a hegyektől keletre eső vidéken *(San-tung)* a tengerből vonják ki a sót, a hegyektől nyugatra *(San-szi)* kősóval élnek, a hegylánctól délre *(Ling-nan)* és a sivatagtól északra *(Sa-pei)* pedig szintén vannak helyek, ahol régóta termelnek ki sót. Nagy vonalakban így van ez.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Cs'u és Jüe fejedelemség területén a föld tágas, a nép kevés, ételük a rizs, levest halból főznek; időnként „tűzzel szántanak és vízzel gyomlálnak", s gyümölcsük, bogyójuk, kagylójuk és rákjuk van bőven, nem kell piacon *(ku)* vásárolniuk. Minthogy a föld ilyen gazdag ehető dolgokban, ott

nem ismerik az éhínség szerencsétlenségét, s mivel az emberek gondtalanul, egyik napról a másikra éldegélnek, semmiféle készletet nem halmoznak fel és így a legtöbben szegények. Ezért van, hogy a Folyamtól és a Huai folyótól délre, ahol nem akad ember, aki megfagyna vagy éhen halna, ugyanakkor olyan családot sem találhatunk, amelyiknek ezer aranya lenne.

A Csö és Szï folyóktól északra fekvő vidék alkalmas az öt gabona, eperfa és a kender termesztésére, valamint a hat háziállat tenyésztésére;[28] a föld kevés, az ember nagyon sok, s minthogy gyakran sújtja áradás és szárazság csapása, a népnek gondja van rá, hogy élelmiszerkészleteket gyűjtsön. Így aztán C'in, Hia, Liang és Lu fejedelemségekben szívesen végzik a földműves munkát s megbecsülik a (paraszti) népet. A Folyó három vidékén, valamint Jüan-ban és Cs'en-ben ugyanígy van, de ehhez járul még a vándorló és a lakozó kereskedelem *(sang ku)* is. C'i és Csao lakói nagyon okosak és ügyesek, el nem mulasztanának semmi alkalmat a haszon-szerzésre. Jen és Tai lakói földet művelnek és állatokat nevelnek, miközben selyemhernyót is tenyésztenek.

Mindebből ítélve vajon mi a végső célja annak a kiváló férfiúnak, aki mélyreható terveket sző a palotabeli termekben, tanácskozik a kihallgatási csarnokban, gonddal óvja szavahihetőségét s meghalni kész a tisztaságáért, vagy annak az írástudónak, aki visszavonultan él egy sziklabarlangban és megalapítani igyekszik a hírnevét? Nos, végső céljuk a gazdagság. Így aztán minél hosszabb ideig marad valaki tiszta kezű hivatalnok *(lien-li)*, annál gazdagabb lesz; s meggazdagodik végül a tiszta kezű kereskedő *(lien-ku)* is.

Ami a gazdagságot illeti, az utána való vágy az ember természetéhez tartozik *(c'ing-szing)*, és senkinek sem kell tanulnia. Így ha egy fiatal férfi hadba vonulván megrohamozza a városokat, megmássza a falakat, áttöri az ellenség vonalait, visszaveti az ellenséget, lefejezi az ellenséges vezért, elragadja a zászlókat, nyíl- és kőzápor közepette is előrehalad, meg nem torpan a forró víz és tűz ártalmai előtt sem, mindezt azért teszi, mert bőséges jutalomra számít. Vagy azok a sikátorokban tanyázó ifjú emberek, akik megtámadják, kifosztják, agyonütik és elássák (az arra járókat), másokat fosztogatva garázdálkodnak, feldúlják és kirabolják a sírokat, önhatalmúlag pénzt öntenek,

„lovagi" bandákba tömörülnek, egymásnak segítséget nyújtanak a bosszúállásban, önkényesen és titokban előznek embereket, fittyet hánynak a törvényekre és tilalmakra, s esztelenül rohannak egyenest a kivégzőhely felé, nos, mindezt igazán nem másért teszik, mint a vagyon élvezetéért. Ugyanígy azok a Csao-beli asszonyok és Csengbeli leányok, akik oly szépen kifestik arcukat, oly szépen játszanak a szépszavú citerán, lobogtatják hosszú ruhaujjukat, tipegnek hegyes topánkájukkal, akik szemükkel csábítanak, szívükkel magukhoz hívnak, s otthonukat elhagyván ezer mérföldet sem tartanak távolinak, mit sem törődve azzal, hogy öreget vagy fiatalt kapnak-e, nos, ugyancsak a gazdagság után rohannak. S ha ráérő fiatalurak szépen felékesítik fövegüket és kardjukat, kocsikkal és lovasokkal kísértetik magukat, ezt ugyancsak azért teszik, hogy gazdagságuk és előkelőségük nyilvánvaló legyen. Akik zsinórra kötött nyíllal madarakat lőnek, továbbá halásznak és vadásznak, mit sem törődve hajnallal vagy éjszakával, dacolva dérrel és hóval, állatfogó vermek körül és völgyekben nyargalászva, nem rettenve vissza vadállatok veszedelmétől sem, azok ezzel igyekeznek (új) ízeket szerezni. Akik szerencsejátékba és lóversenybe, kakasviadalba és kutyaversenybe merülve, vörösre gyúlt arccal és dicsekedve örökké a győzelemért vetélkednek, azok nagyon komoly dolognak tartják, hogy elveszítsenek egy-egy fogadást. A gyógyító emberek *(ji)*, varázslók *(fang)* és azok a különféle emberek, akik művészetükből *(ki-su)* élnek, azért hozzák izzásba szellemüket és vetik latba minden képességüket, mert igen fontosnak tartják a fizetségüket *(sziu)*. Azok a hivatalnokok *(li-si)*, akik bűvészmutatványokat végeznek a szövegekkel, hogy visszaéljenek a törvényekkel, (hamis) pecséteket vésetnek és okmányokat hamisítanak, nem rettenve vissza még a késsel és fűrésszel való megcsonkíttatás büntetésétől sem: el vannak árasztva megvesztegetési ajándékokkal. Ha parasztok és kézművesek, utazó és lakozó kereskedők készletet gyűjtenek és azt nagyobbítják, bizonyosan azért teszik, hogy növeljék gazdagságukat és gyarapítsák vagyonukat *(huo)*. Ez az, amire (az emberek) minden ismeretük és képességük felhasználásával törekednek, s bizony semmi fölös energiájuk nem marad arra, hogy javaikból *(c'ai)* valamit másnak átengedjenek.

Egy szólás azt mondja: „Száz mérföldre ne menj tüzelőt eladni

(fan), ezer mérföldre ne menj gabonát eladni. Ha valamely helyen egy évig lakozol, vesd be gabonával; ha (egy helyen) tíz évig laksz, ültesd be fákkal; s ha száz évig (laksz egy helyen), az erény *(tö)* segítségével vonzzad magadhoz a jövőket." Az erény *(tö)* szó (ebben a mondásban) embereket és dolgokat *(zsen wu)* jelent.

Manapság vannak, akiknek nincs hivatali ranggal járó jövedelmük *(csi-lu)*, nincs hivatallal járó körzetekből *(cio-ji)* származó bevételük, mégis éppen olyan jólétben élnek, mint azok, akiknek ez megadatott; az ilyeneket nevezik „hivatal nélküli hivatalnokoknak" *(szu-feng)*. Akit hivatalba iktattak *(feng)*, az az adókból *(cu-sui)* él. Évente begyüjthet minden háztartástól kétszáz (pénzegységnyit), így az ezer háztartás ura *(kiün)* kétszázezret (gyűjt be évente), de a tavaszi és őszi császári audienciák s a kötelező ajándékok és felajánlások költségeit ebből kell fedeznie. A közrendűek *(su-min)*, tehát a parasztok, a kézművesek, az utazó és a lakozó kereskedők nagyjából számítva ugyancsak szert tesznek évente tízezer (befektetésével) kétezer haszonra *(szi)*; az egymilliót befektető család *(kia)* tehát kétszázezerre; ebből azonban ki kell fizetniük a közmunka és katonáskodás megváltásának költségeit, valamint az adókat *(cu-fu)*, s (a maradékból megvehetik) azt a ruhát vagy élelmiszert, amit akarnak, akár a legjobbat és legfinomabbat is.

Ezért mondják, hogy aki mezőin kétszáz pata ⟨ötven⟩ lovat legeltet (évente), vagy pedig paták és tülkök szerint számolva ezer ⟨százhatvanhat vagy százhatvanhét⟩ marhát, vagy éppen ezer láb ⟨kétszázötven⟩ juhot, vagy mocsaras földeken ezer láb ⟨kétszázötven⟩ disznót nevel, aki halastavakban ezer mérő *(sï)* halat tenyészt, vagy hegyi lakhelye körül ezer szál fát vághat ki, vagy akinek ezer jujubafája van An-ji-ban, akinek ezer gesztenyefája van Jen-ben vagy C'in-ben, akinek ezer narancsfája van a Su-beli Han területén vagy Kiang-ling-ban, akinek ezer katalpa-fája van a Huai folyótól északra eső vidéktől vagy a Cs'ang-san (hegységtől) délre, vagy a Folyó és a Ci közti területen, akinek ezer *mu*-nyi lakkfája van Cs'en-ben vagy Hia-ban, aki ezer *mu*-nyi eperfát vagy kendert termeszt C'i-ben vagy Lu-ban, aki ezer *mu*-nyi bambuszt nevel a Wei folyó mentén, aki híres fővárosok *(ming-kuo)* tízezer családot tömörítő falainak közelében, a környező elővárosokban olyan földből művel ezer *mu*-t,

amelyből egy *mu* egy *csung*-nyit terem, aki ezer *mu* földön gardéniát ⟨festéket⟩ vagy festőbuzért termeszt, aki ezer ágyás *(lu)* gyömbért vagy hagymát termeszt, nos, ezek az emberek (jövedelmüket tekintve), egyenlők az ezer háztartás (adójából élő) fejedelemmel *(hou)*. Az ilyen (árucikkek) a gazdagság megszerzésének alaptőkéjét adják *(cï)*. Velük nem kell a piactereken várakozni, nem szükséges idegen városokba *(ji)* utazgatni, otthon üldögélve is be lehet várni a hozamukat, miáltal az illető személy egy visszavonult írástudó *(cs'u-sï)* tisztességét *(ji)* bírja, s mégis jövedelmet élvez.

Másrészt, ha egy család elszegényedik, a szülők öregek, az asszony és a gyermekek gyengék és nagyon fiatalok még, ha nincs miből bemutatni az évszakoknak megfelelő áldozatokat, nincs miből hozzájárulni az ünnepségekhez, étele, itala, valamint ruhája sincs elegendő, amivel ellássa magát, nos az ilyen (család) nem fog szégyenkezni vagy gátlást érezni, mert hiszen nincs is semmi, aminek alapján összehasonlíthatnánk (a gazdagokkal). Így akinek semmi vagyona nincs, az testi erejét veti latba; akinek van valamicskéje, az eszével igyekszik előbbre jutni; akinek pedig bőségesen van, az versengve keresi a jó alkalmat (vagyona gyarapítására). Ez az általános szabály. Ha a megélhetést kell biztosítania, az igazán bölcs ember olyan bevételre igyekszik szert tenni, amely személyét semmiféle veszélybe nem sodorja. Ezért az alapvető foglalkozásból *(pen)* származó gazdagság a legjobb, a másodlagos foglalkozásokból *(mo)* származó gazdagság már csak utána következik, s végül a gaztettekből származó gazdagság a legrosszabb. Ha valakiből hiányzik a remeteségbe vonuló rendkívüli férfiú kiválósága, így öregszik meg szegénységben és alacsony sorban, és mégis „emberségéről és igazságosságáról" ⟨kiváló erkölcseiről⟩ szeret beszélni, az bizony ezzel csak szégyenbe dönti magát.

Ami az adófizetésre kötelezett egyszerű embert illeti, az olyannal szemben, akinek gazdagsága az övét tízszeresen múlja felül, szerényen s alábbvalóként viselkedik; akinek vagyona az övének százszorosa, attól már fél; az ezerszer nagyobb (vagyonnal bírónak) már szolgálatába áll *(ji)*, a tízezerszeres (vagyon urának) pedig a szolgája lesz *(p'u)*. Ez a dolgok *(wu)* rendje.

Annak számára, aki a szegénységből igyekszik a gazdagságba emel-

kedni, a földművelésnél jobb a kézművesség, a kézművességnél is jobb a kereskedés *(sang)*, szép minták *(wen)* hímezgetésénél jobb a piactér kapujánál tartózkodni. Ez azt jelenti, hogy a másodlagos foglalkozások *(mo-je)*: a szegény emberek meggazdagodásának alapja *(cī)*.

Aki a közvetítő városokban *(t'ung-ji)* és nagy fővárosokban el tud adni egy év leforgása alatt ezer főzetnyi szeszesitalt, ezer korsónyi ecetet és mártást, ezer korsónyi ízesítő kivonatot, ezer „bőr" levágott marhát, juhot és disznót, ezer *csung* gabonát, ezer kocsirakomány rőzsét vagy egy hajó-hossznyi tüzelni való szalmát, ezer darab szálfát, tízezer darab bambusz-rudat, száz fogat lovaskocsit, ezer kétkerekű ökrös-kordét, ezer darab lakkozott fa-edényt, ezer *kiün*-t mérő bronz edényt, ezer *sī*-t mérő sima fa-edényt, vasedényt vagy (ugyanennyi) gardéniát és festőbuzért, pata és száj szerint ezer ⟨kétszáz⟩ lovat, ezer láb ⟨kétszázötven⟩ marhát, ezer pár ⟨kétezer⟩ birkát vagy disznót, a kéz ujjai szerint ezer ⟨száz⟩ rabszolgát *(t'ung)*, ezer *kin*-nyi inat, tülköt vagy cinóbert, ezer *kiün*-nyi selyem szövetet, nyers selymet vagy más finom kelmét, ezer tekercs ékességekkel hímzett (selymet), ezer *sī*-nyi növényi kelmét és nyers vagy cserzett bőrt, ezer *tou*-nyi lakkot, ezer korsónyi élesztőt vagy sós babmártást, ezer *kin*-nyi csupaszfogú halat vagy tengeri márnát, ezer *sī*-nyi szárított halat, ezer *kiün*-nyi sózott halat, háromszor ezer *sī*-nyi jujubát vagy gesztenyét, ezer róka- vagy coboly-bőrt, ezer *sī*-nyi bárány- vagy birka-bőrt, ezer darab nemez-szőnyeget, ezer *csung* különféle gyümölcsöt és zöldséget; továbbá aki ezer füzér pénzt tud kamatra kölcsönadni, olyan megállapodást kötve az alkuszokkal *(cang-k'uai)*, hogy a kapzsi kereskedők harminc, a tisztességes kereskedők *(lien-ku)* azonban ötven százalékot (kapjanak); nos, az ilyen emberek (gazdaságukat tekintve) méltó párjai az ezer fogatot kiállító (hivatalnoki) családoknak *(kia)*. Nagyjából ezek (a meggazdagodás módjai). A különféle más foglalkozások (jövedelme) nem éri el a tízből kettő arányt ⟨húsz százalékot⟩ sem, ezért nem tartoznak a vagyonszerzés általam felsorolt módjai közé.

Most pedig szeretném röviden elmondani, miképpen sikerült meggazdagodnia néhány kiváló férfiúnak *(hien-zsen)* a mi korunkban és ezer mérföldön belül, hogy majd a későbbi nemzedéknek módja

legyen szemügyre venni és kiválasztani (a meggazdagodás legjobb példáit).

A Su-beli Cso család ősei Csao-ból származtak. Vasöntésből gazdagodtak meg. Amikor C'in megdöntötte Csao fejedelemséget, a Cso családot onnan kitelepítették. A Cso családot foglyul ejtették, mindenéből kifosztották, s férj és feleség egyedül tolta kocsiját, előre az úton, kényszer-lakhelye felé. A kitelepített „foglyok" közül mindazok, akiknek megmaradt valami vagyonkájuk, versengve adták azt a hivatalnokoknak *(li)*, csak hogy valami közeli helyre telepítsék őket, így aztán letelepedhettek Kia-meng-ben. A Cso család feje azonban így szólt: „Ez a vidék szűk és terméketlen. De úgy hallottam, a Min hegy lábánál termékeny mezők vannak, a földben ehető gumók teremnek, úgyhogy ott halálukig nem éheznek (az emberek). A nép ott igen ügyes a kereskedésben, s könnyen megél a kereskedelemből *(ku)*." Ezért ő azt kérte, telepítsék távolabbi vidékre, s megkapta a parancsot, hogy menjen Lin-k'iung-ba. Ott nagy örömére vasércet tartalmazó hegyet talált, s egy fujtatóval elkezdett vasat önteni, majd előrelátásával és tervszerűségével „megolvasztotta" ⟨uralma alá hajtotta⟩ Tien és Su egész népét. Gazdagságában odáig emelkedett, hogy ezer fiatal rabszolgája *(t'ung)* volt, örömei pedig, amelyeket szántóföldjeiből, halastavaiból, madarászásból és vadászatokból nyert, hasonlóvá tették egy fejedelemhez. Cs'eng Cseng a hegyektől keletre fekvő vidékről *(San-tung)* áttelepített hadifogoly volt. Ő is fémet olvasztott és öntött, s kereskedett *(ku)* a mozsártörő-hajviseletű néppel ⟨a barbárokkal⟩. Gazdagsága vetekedik a Cso családéval. Mindkét család Kin-k'iung-ban lakik.

A Jüan-beli K'ung család ősei Liang-ból származtak, (ahol) vasöntés volt a foglalkozásuk. Amikor C'in megtámadta Wei fejedelemséget, a K'ung családot Nan-jang-ba telepítették át. Nagy méretekben kezdett fújtatóival (vasat olvasztani) és önteni, s gátakat és halastavakat rendezett be. Kocsikkal s lovasokkal kísértelve magát, megmeglátogatta a fejedelmeket *(csu-hou)*, s e kapcsolatai révén nagy kereskedelmi haszonra *(sang-ku csï li)* tett szert. Híres lett arról, hogy olyan adományokat nyújt, akár egy utazgató, ráérős nagyúr *(kung-cï)*. S mégis, üzleti nyeresége messze túlszárnyalta a kicsinyesebb és fukarabb (kereskedőkét). Családi vagyona végül is sokezer aranyra

rúgott. Így aztán Nan-jang-ban mindenki, aki kereskedelemmel *(ku)* foglalkozott, példaképének kezdte tekinteni a K'ung család nagyúri magatartását *(jung-jung)*.

A Lu-beliek szokásuknak megfelelően óvatosak és zsugoriak, de a C'ao-beli Ping család még sokkal olyanabb. A vasöntéssel kezdtek gazdagodni, s vagyonuk végül százmilliókra rúgott. Mégis, a családban mindenki, az apától és idősebb fivérektől kezdve a fiúkig és unokákig, megfogadta, hogy „ha lefelé pillant, felszed valamit, s ha felfelé pillant, megfog valamit". Hitelbe adva áruikat, pénzt kölcsönözve kamatra *(tai)*, kereskedve járták be a tartományokat *(kiün)* és fejedelemségeket *(kuo)*. Ez volt hát az oka annak, hogy Cou-ban és Lu-ban oly sokan elhagyták az írástudói foglalkozást *(wen-hio)* és a haszon *(li)* után kezdtek rohanni: bizony, a C'ao-beli Ping család.

C'i-ben szokás szerint megvetették ⟨semmire sem becsülték⟩ a rabszolgákat *(nu-lu)*, Tiao Hien azonban kedvelte és megbecsülte őket. A gátlástalan és ravasz rabszolgát *(nu)* az emberek általában szerencsétlenségnek tartják, Tiao Hien azonban befogadta és szolgálatába állította az ilyeneket, arra fogta őket, hogy hallal és sóval kereskedve *(sang-ku)* hasznot hajtsanak az ő számára. Ő maga időnként kocsik s lovasok kíséretében meglátogatta a különféle hivatalnokokat *(sou sziang)*, miközben (a kereskedést) mind jobban rájuk ⟨a rabszolgáira⟩ bízta, míg végül azok munkájának kisajátítása révén több tízmillióra nem rúgott a vagyona. Innen ered a mondás: „Melyik a jobb: hivatalt kapni *(cio)* vagy Tiao (szolgálatában állni)?" E mondás azt jelenti, hogy (Tiao Hien) képes volt lehetővé tenni gátlástalan rabszolgáinak *(hao-nu)* a maguk-gazdagítását *(ci-zsao)*, míg ugyanakkor a végsőkig ki tudta használni munkaerejüket (a maga számára).

A Csou-beliek mindig igen takarékosak voltak, Sï Sï azonban még sokkal jobban. Kordéjával (ha kellett) akár százszor is megfordult, kereskedett *(ku)* minden tartományban és fejedelemségben, mindenüvé eljutott. Lo-jang utak csomópontja volt *(kie)*, minthogy éppen C'i, C'in, Cs'u és Csao fejedelemségek között feküdt. (Így Lo-jang-ban) a szegény emberek tanulni a gazdag családok szolgálatába álltak be, s egymás közt azzal dicsekedtek, ki milyen régen

kereskedik *(ku)*, hányszor haladtak át szülőfalujukon *(ji)* anélkül, hogy betértek volna saját kapujukon. Azáltal, hogy vállalkozásait ilyenfajta emberekre bízta, Sï Sï-nek végül is hetven millióra sikerült szert tennie.

A Sziüan-k'iü-i Zsen család ősei a Tu-tao-i magtár hivatalnokai *(li)* voltak. Amikor a C'in-dinasztiát megdöntötték, a helyi hatalmasok *(hao-kie)* versengve igyekeztek (minél több) aranyat és jade-t szerezni, a Zsen család azonban vermekben rejtette el a (gondjaira bízott) magtár gabonáját. Amikor aztán Cs'u és Han(seregei)egymással küzdöttek Zsung-jang-ban, a népnek nem volt módja szántani és vetni, úgyhogy egyetlen *sï*-nyi rizs ára tízezerre rúgott, s a vezérek *(hao-kie)* aranya és jade-ja mind a Zsen családhoz vándorolt. A Zsen család ezzel alapította meg a gazdagságát. S míg a gazdag emberek igyekeztek túltenni egymáson a pazarlásban, a Zsen család rendkívül mértékletesen élt s minden erejét a földművelésnek és állattenyésztésnek szentelte. S míg a földművelést és állattenyésztést folytatók versengve igyekeznek minél olcsóbb árukat *(cien-ku)* szerezni, a Zsen család mindig csak értékes *(kui)* és jó minőségű dolgokat szerzett. Az ő gazdagságuk így több nemzedékre szólt. Mégis, a Zsen úr *(kung)* által tett családi fogadalom (kimondotta): nem hordanak olyan ruhát, nem esznek olyan ételt, mely nem (saját) földműveléssükből és állattenyésztésükből származik, (továbbá) amíg a közös munkákat *(kung-sï)* be nem fejezték, ők maguk nem merészelnek sem bort inni, sem pedig húst enni. Ezzel a módszerrel a falu *(lü-li)* irányítói *(suai)* lettek. Így aztán (még tovább) gazdagodtak, s az uralkodó is nagyra becsülte őket.

Amikor a határok ki voltak terjesztve ⟨nyitva voltak⟩, K'iao T'aonak sikerült szereznie ezer lovat, kétszerannyi marhát, tízezer „fej" birkát, gabonáját pedig tízezer *csung*-nyinak számolta.

Amikor Wu, Cs'u (és többi összesen) hét fejedelemség seregei megindultak, Cs'ang-an-ban a fejedelmek és főhivatalnokok *(lie-hou feng-kiün)* a (felkelés leverésére) hadba menő csapatok ellátásához pénzt akartak kölcsönvenni. A pénzkölcsönzők *(ci-c'ien-kia)* azonban úgy vélték, hogy a (Han-ku) Kaputól keletre levő adózó fejedelemségek *(hou-ji-kuo)* sorsa túlságosan bizonytalan, és egyikük sem akart (pénzt) adni. Csupán a Wu-jen család feje szánta rá magát,

hogy kölcsönadjon ezer aranyat, mégpedig tízszeres visszafizetésre. Három hónap alatt Wu-t és Cs'u-t pacifikálták, s egy éven belül Wu-jen úrnak (a kölcsönzött összeg) tízszerese ütötte a markát. Ezzel (az üzlettel) egyike lett a Kapun belüli vidék leggazdagabb embereinek.

A Kapun belüli vidék gazdag kereskedői *(sang)* és nagy üzletemberei *(ku)* nagyrészt a T'ien családhoz tartoztak, mint T'ien Szö és T'ien Lan. A Wei-kia-beli Li, valamint az An-ling-i és Tu-i Tu családnak ugyancsak van százmilliója.

Ezek a legragyogóbb és legkirívóbb példák. Egyiküknek sem volt ranggal járó földje *(cio-ji)*, hivatali fizetsége *(feng-lu)*, egyikük sem élt vissza törvényekkel, egyikük sem követett el gaztettet; mégis meggazdagodtak. Kiválóan tudták mérlegelni, mit vessenek el és mit ragadjanak meg, az adott pillanatnak megfelelően tudtak lenézni vagy felpillantani, s mindig learatták a maguk hasznát; a másodlagos foglalkozásokkal *(mo)* szerezték javaikat *(c'ai)*, s az alapvető foglalkozás *(pen)* segítségével őrizték meg azokat; amit a *wu* ⟨háborús körülmények⟩ révén egy csapásra megkaparintottak, azt a *wen* ⟨békés viszonyok⟩ kihasználásával szilárdan kezükben is tudták tartani; minden változás és átalakulás számára megvolt a maguk mércéje; nos, ezt (a képességüket) méltán tarthatjuk művészetnek *(su)*. Ami pedig ezeket az embereket illeti, akik a földművelésben, állattenyésztésben, kézművességben, fakitermelésben, vándorló és lakozó kereskedelemben fáradozva, a haszon *(li)* ügyes mérlegelésével gazdagok lettek, s közülük a nagyobbak egész tartományt *(kiün)*, a középsők egy-egy körzetet *(hien)*, a kisebbek pedig egy-egy falut *(hiang-li)* hajtottak uralmuk alá, nos, ezeket nem is győznénk összeszámlálni.

Takarékosság, mértékletesség és izomerő: ez a megélhetésről való gondoskodás helyes útja; a gazdagok azonban mindig különleges módszerekkel kerekedtek felül. A földművelés „ügyetlen" foglalkozás, C'in Jang mégis általa került fölébe egy egész körzetnek *(csou)*; a sírok kirablása közönséges gaztett, T'ien Su mégis így kezdte fölemelkedését; a szerencsejáték megvetendő foglalkozás, Huan Fa mégis így lett gazdag; utazgatva kereskedni bizony méltatlan foglalatosság egy fiatal férfi számára, Jung Lo-cs'eng mégis így szedte

meg magát; állati zsírokkal kereskedni szégyenletes dolognak számít, Jung Po azonban ezer aranyat (keresett rajta); mártásokat árulni „kicsiny" foglalkozás, ám a Csang család tízmilliót (keresett vele); késes élesítése nem valami nagy művészet, a Csï családnak azonban élelemmel töltötte meg az üstjeit; szárított hússal kereskedni nem látszik nagy üzletnek, ám a Cso család (ezen meggazdagodva) lovasokkal kísértette magát; ló-doktornak lenni elég sekélyes művészkedés, Csang Li mégis (úgy meggazdagodott belőle, hogy) harangot ütött meg (ha szolgáit hívta). Mindezek csupán eltökéltségüknek és célratörésüknek köszönhetik, hogy elérték (a gazdagságot).
Mindebből jól látható, hogy a gazdagság nem egy megállapított foglalkozásból *(king-je)* fakad, s a pénznek *(huo)* nincs állandó gazdája *(cs'ang-csu)*. Az ügyes emberhez *(neng-csö)* úgy csatlakozik (a pénz), mint küllők a kerékagyba; az ügyetlen embernek *(pu-sziao-csö)* pedig (kiesik a kezéből), akár a cserép, ha széttörik. Az ezer arannyal rendelkező család *(kia)* semmivel sem marad el egy egész város *(tu)* uralkodója mögött; akinek pedig százmilliója van, az ugyanolyan örömöket élvez, mint egy király *(wang-csö)*. Okkal vagy ok nélkül mondjuk-e hát őket „hivatal nélküli hivatalnokoknak' *(szu-feng)?*

130. fejezet

A NAGY ASZTROLÓGUS[29] ELŐSZAVA A HAT FILOZÓFIAI ISKOLA LÉNYEGÉRŐL

A Változások (Könyvének) Nagy Kommentárja azt mondja: „Az égalatti egységes az eredményben, de százféleképpen gondolkodik; ugyanoda érkezik el, de különböző utakon." Valóban, a *jin-jang*-isták, a konfuciánusok *(zsu)*, a motisták *(mo)*, a terminologisták *(ming)*, a legisták *(fa)* és a taoisták *(tao-tö)* egyaránt a jó kormányzást tekintették fő feladatuknak, s csupán a megfogalmazás dolgában jártak különböző utakon, hol világosan, hol meg nem-világosan fejezve ki magukat.
Megvizsgáltam a *jin-jang* (iskola) művészetét *(su)* s úgy találtam, hogy ők túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítottak a szerencse-

jeleknek, igen sok babonás tilalmat állítottak fel, ezekkel úgyszólván fogva tartották az embereket, akiknek így nagyon sok dologtól kellett félniük. Ugyanakkor azonban olyan jól meghatározták a négy évszak nagy rendjét *(ta-sun)*, hogy azt nem lehet többé eltéveszteni.

A konfuciánusok *(zsu-csö)* tanai sokmindenre kiterjednek, de kevés bennük az igazán lényeges; nagy erőfeszítéseket követelenek, de kevés eredményre vezetnek; ezért az ő tanításaikat igen nehéz lenne maradéktalanul követni. Ugyanakkor azonban ők állapították meg a fejedelem és alattvaló, atya és fiú viszonyának szertartásait *(li)*, ők határozták meg a férj és feleség, idősebb és fiatalabb közti különbségeket, úgyhogy (e viszonyokat) nem lehet többé felcserélni egymással.

A motisták *(mo-csö)* olyan mérsékletet követeltek, hogy igen nehéz lenne követni őket; így az ő tanaikat sem lehet tökéletesen megvalósítani. Ugyanakkor ők az alapvetőt *(pen)* akarták erősíteni, a kiadásokat *(jung)* pedig csökkenteni, s így (nekik köszönhető, hogy) nem lehet többé pazarolni.

A legisták *(fa-kia)* nagyon szigorúak voltak, kevésre becsülték a könyörületet; ugyanakkor azonban ők tették helyessé a fejedelem és alattvaló, felettes és alárendelt közti megkülönböztetést, s ezen ma sem lehet változtatni semmit.

A terminologisták *(ming-kia)* is megkötözni akarták az embereket (fogalmi és terminológiai megkülönböztetéseikkel), s azt tartották jónak, ha elvész az igazság; ugyanakkor azt, hogy ők miképpen szabályozták a név és valóság viszonyát *(cseng ming-si)*, nem lehet többé figyelmen kívül hagyni.

A taoisták *(tao-kia)* azt akarják, hogy az ember szellemét *(cing-sen)* az egyetlenre összpontosítsa, minden mozdulata összhangban legyen az alaktalannal *(wu-hing)*, s adjon meg minden szükségest az összes létezőnek *(wan-wu)*. Művészetük *(su)* nem más, mint hogy a *jin-jang* nagy rendjére *(ta-sun)* támaszkodva, kiválasztva minden jót a konfucianizmusból és a motizmusból *(zsu mo)* is, felhasználva a terminologisták és legisták *(ming fa)* legfontosabb tanításait is, az évszakok változásával együtt tudnak haladni, s a külvilágnak megfelelve *(jing wu)* tudnak változni és átalakulni *(pien-hua)*. Az

általuk felállított szokások *(szu)* és általuk alkalmazott gyakorlatok *(sï)* között nincs olyan, amely ne lenne helyénvaló. Az általuk kitűzött cél igen egyszerű, könnyen elérhető; tevékenységet *(sï)* alig kíván, az eredmény mégis nagy. A konfuciánusok elgondolása nem ilyen, ők azt kívánják, hogy az uralkodó legyen mintakép *(ji-piao)* az égalatti számára; a fejedelem legyen az előénekes *(cs'ang)*, alattvalója pedig feleljen neki *(ho)*; az uralkodó járjon mindig elöl, alattvalója pedig kövesse. Szerintük tehát az uralkodónak kell erőfeszítéseket tennie, míg az alattvaló gondtalan nyugalomban élhet. Ám a nagy *tao*-nak éppen az a lényege, hogy el kell távolítani (magunkból) az erős vágyakat, tompítani kell (magunkban) az okosságot *(c'ung-ming)*, s mindezeket elutasítva csupán „művészetünkre" *(su)* kell támaszkodnunk. Mert a szellem *(sen)* a nagy használatban kimerül, a test *(hing)* a nagy erőfeszítésektől elhasználódik. Ha pedig a test és a szellem *(hing sen)* nyugalmát izgalmak zavarják fel, akkor hiába szeretnénk olyan sokáig élni, mint az ég és föld, ez még senkinek sem sikerült.

A *jin-jang*-isták a négy évszakra, a nyolc égtájra, a tizenkét csillagképre *(tu)* és a huszonnégy félhónapos periódusra *(cie)* vonatkozólag mind különböző tanításokat és rendelkezéseket *(kiao-ling)* dolgoztak ki, s azt állítják, hogy „aki ezekhez alkalmazkodik, szerencsés lesz, aki meg ezekkel ellentétbe kerül, elpusztul"; ez azonban nem feltétlenül van így. Éppen ezért mondom, hogy úgyszólván fogva tartanák az embereket, akiknek így igen sok dologtól kellene félniük. De hogy tavasszal van a sarjadzás, nyáron a növekedés, ősszel az aratás, télen pedig az elraktározás, ez valóban az ég útjának *(tao)* nagy törvénye *(ta-king)*, és aki ehhez nem alkalmazkodik, annak nincs mit az égalatti kormányzó elvének *(kang-ki)* tekintenie. Ezért mondom, hogy a négy évszak nagy rendjét *(ta-sun)* nem szabad szem elől téveszteni.

A konfuciánusok a „hat könyvet" *(liu-ji)*[30] fogadják el törvénynek *(fa)*. Ám a „hat könyv" klasszikus művei és kommentárjai *(king csuan)* ezerszer tízezer (írásjegyre) rúgnak, sok-sok nemzedék sem képes a végére járni minden tudományuknak *(hio)*, az ember élete végéig sem képes megtanulni valamennyi szertartásukat *(li)*; ezért mondom tehát, hogy tanaik sok mindenre kiterjednek, de

kevés bennük az igazán lényeges, és hogy azok nagy erőfeszítéseket követelnek, de kevés eredményre vezetnek. Ami azonban a fejedelem és alattvaló, atya és fiú közti szertartások megállapítását, valamint a férj és feleség, idősebb és fiatalabb egymástól való elválasztásának rendjét illeti, e viszonyokat akár „száz iskola" *(po-kia)* sem lenne képes felcserélni egymással.

A motisták (a konfuciánusokhoz hasonlóan) szintén tisztelték Jao-t és Sun-t, az ő erényüket és magatartásukat *(tö-hing)* dícsérték mondván: „Csarnokuk magassága csupán három lábnyi volt, ennek föld-lépcsője csupán három fokú volt, zsup-tetejét le sem nyesték, fa-gerendáit nem faragták meg; agyag edényekből étkeztek, agyag csészékből kortyolgattak, durva rizs volt az ételük, babszárból főzték a levesüket; nyári napokon egyszerű kender ruhát viseltek, téli napokon szarvas-prémet öltöttek"; amikor halottaiknak megadták a végtisztességet, koporsóik csupán három hüvelyk vastagok voltak; a hangot is úgy adták meg *(kiü-jin)*, hogy az nem volt igazán fájdalmas. Ilyen temetési szertartásokat tanítottak (a motisták), s azt követelték, hogy (az uralkodó) ezekkel irányítsa a népet *(wan-min)*. Ám ha az égalattiban mindenki így cselekedett volna, akkor a magasabb és alacsonyabb helyzet között nem lett volna semmi különbség. A világ különböző ⟨különböző rangúakból áll⟩, az idők is változnak, így a dolgok és foglalatosságok *(sï-je)* sem maradhatnak ugyanazok. Ezért mondom, hogy olyan mérsékletet követeltek, amit igen nehéz lett volna betartani. Ennél azonban fontosabb, hogy erősíteni akarták az alapvetőt és mérsékelni akarták a kiadásokat, ez pedig valóban a nép jólétének *(zsen-kei kia-cu)* egyetlen helyes útja *(tao)*. Ebben volt Mo-cï igazán kiváló, s ezt (az érdemét) akár „száz iskola" sem lenne képes elherdálni.

A legisták nem tettek különbséget rokonok és idegenek között, nem választották külön az előkelőket és a közrendűeket, egységesen vetették alá őket a törvények *(fa)* ítéletének, úgyhogy a rokonok szeretetét és a tiszteletre méltók tiszteletét kívánó „könyörületnek" *(en)* vége szakadt. Ezt az elgondolást meg lehetett valósítani egy bizonyos időszakra, de nem lehet hosszú ideig alkalmazni. Ezért mondom, hogy (a legisták) nagyon szogorúak voltak és kevésre becsülték a könyörületet. Azt azonban, hogy megkövetelték az

uralkodó tiszteletét és az alattvaló alávetettségét, s világossá tették mindenkinek a maga funkcióját *(fen-csï)*, amelynek határait senkinek sem szabad átlépnie, nos, ezt akár „száz iskola" sem lenne képes megváltoztatni.

A terminologisták olyan szőrszálhasogatóan tekergették a fonalat, hogy az embereknek módjuk sem volt visszatalálni a szavak értelméhez; mindent a nevek *(ming)* által akartak eldönteni, s nem egyszer szem elől tévesztették az emberi érzületet ⟨a józan észt⟩. Ezért mondom, hogy (a „nevekkel") meg akartak kötni mindenkit, s azt tartották jónak, ha elvész az igazság. Ám azt, ahogyan ők megbírálták a neveket *(ming)* és a valóságot *(sï)*, mégpedig úgy, hogy a legbonyolultabb kérdésben sem tévedünk el, ezt bizony nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A taoisták a nem-cselekvést *(wu-wei)* hirdették, amely, mint mondották, nincs amit meg ne csinálna *(wu pu-wei)*. Ennek lényegét *(sï)* nagyon könnyű megvalósítani, csak szavakban való kifejtését *(c'i)* nehéz megérteni. Művészetük *(su)* abban állt, hogy az ürességet és nemlétet *(hiü wu)* tekintették alapvetőnek *(pen)*, az alkalmazkodást tekintették egyedül alkalmazható módszernek *(jung)*, nem ismertek véglegesen kialakult helyzetet *(sï)*, nem ismertek állandó formákat *(hing)*, így aztán képesek voltak kikutatni a tízezer dolog *(wan-wu)* belső természetét *(c'ing)*; minthogy pedig nem akartak a dolgok *(wu)* előtt haladni, s nem akartak a dolgok *(wu)* mögött elmaradni sem, azért képesek voltak a tízezer dolog *(wan-wu)* urává *(csu)* lenni. Az volt a törvényük, hogy ne legyenek törvények *(wu-fa)*, hanem mindenki az időnek (v. évszaknak) megfelelően végezze foglalatosságát; s az volt a mértékük, hogy ne legyenek mértékek *(wu-tu)*, hanem mindenki a külvilágnak *(wu)* megfelelően keljen fel és térjen nyugovóra ⟨élje a maga természetes életét⟩. Ezért mondották, hogy „a bölcs ember *(seng-zsen)* nem ügyeskedik, hanem az idő változásaihoz *(sï-pien)* tartja magát". Az „üresség": a *tao* állandó törvénye *(cs'ang)*; az alkalmazkodás pedig: a fejedelem törvénye *(kang)*; és ha számos alattvalója mind egyszerre jön is hozzá, (ez aranyszabállyal a fejedelem) el tudja érni, hogy valamennyi világosan lássa a maga (tennivalóját). Ha egy dolog valóságát *(sï)* a névvel *(seng)* egybehangzónak találjuk, akkor azt joggal

mondhatjuk helyesnek; de ha a valóság nem felel meg a nevének, akkor hamisságról beszélünk. Ha sehol sem lehet hamis beszédeket hallani, akkor bűnök sem keletkezhetnek, kiválóság *(hien)* és méltatlanság *(pu-sziao)* magától elválik egymástól, fehér és fekete látható alakot ölt *(hing)*. Minden azon múlik, akarjuk-e alkalmazni (a *tao*-t); vele minden dolgunknak sikerülnie kell! Ha pedig összhangban vagyunk a nagy *tao*-val, amely maga homályos derengés csupán, de fénye beragyogja az égalattit, akkor (általa) visszatérhetünk a „névtelenséghez" *(wu-ming)*. Ami által az ember él, az a szellem *(sen)*; amire (a szellem) támaszkodik, az a test *(hing)*. A szellem a nagy használatban kimerül, a test a nagy erőfeszítésektől elhasználódik; aztán test és szellem *(hing-sen)* elválik egymástól, ez pedig a halál. Aki meghalt, azt többé nem lehet visszahozni az életbe; ha egyszer (test és lélek) elvált egymástól, nem lehet többé egyesíteni őket; ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* nagyon komolyan veszi (az életet). Mindebből látni való, hogy a szellem az élet gyökere *(pen)*, a test pedig az élet eszköze *(kiü)*; s így aki nem gondoskodott előbb a saját szellemének s testének *(sen hing)* biztonságáról, de azért kijelenti, hogy neki van mivel kormányoznia az égalattit, ugyan mivel is sikerülhetne ez neki!

JEGYZETEK

SZÍ-MA C'IEN

TÖRTENETI FELJEGYZÉSEK

61. fejezet

PO-JI ELETRAJZA

[1] Pien-szui és Wu-kuang: önzetlen férfiak, akik — Hiü-ju példájára — nem fogadták el a Sang-Jin házat alapító T'ang-tól a trónt.
[2] *Lun-ju* V, 22.
[3] *Lun-ju* VII, 14.
[4] A Po-ji-nak és Su-c'i-nak tulajdonított „szabálytalan", azaz nem négyszótagos sorokban írt vers valójában talán C'in-kori a vagy Han-kor eleji költő műve. Szemelvényünkben hamarosan olvasható.
[5] Vö. pl. a *Lao-cï* V. fejezetével.
[6] Vö. *Lun-ju* XI, 6.
[7] *Lun-ju* XV, 39.
[8] Vö. *Lun-jü* XI, 25.
[9] *Lun-ju* VII, 11.
[10] *Lun-ju* IX, 26.
[11] *Lun-ju* XV, 19.
[12] Az idézet a *Han su* Kia Ji-biográfiájában olvasható.

74. fejezet

COU JEN-RŐL

[13] Utalás a *Sï king* 240. versére, mely a *Nagy Ódák (Ta ja)* részben található.
[14] A „kilenc tartomány" leírása a *Su king*-ban olvasható, *Jü adói (Jü kung)* címmel; lényegében egy eszményi adórendszer leírása.
[15] Vö. Meng-cï-bevezetőnkkel az *Első kotet*ben, vagy Sziün-cï- és Han Fei-cï-bevezetőnkkel a *Második kotet*ben.

124. fejezet

A VÁNDOR KARDFORGATÓK

[16] Idézet a *Han Fei-c'i* 49. fejezetéből.
[17] Ki c'i és Jüan Hien: Konfuciusz tanítványai.
[18] Idézet a *Csuang-cï* IV. fejezetéből.
[19] Jen Ling: Wu fejedelme az i. e. VI. században. A másik négy férfiú, akiket néha Négy Hős néven emlegetnek, C'i, Cs'u és Csao fejedelmei voltak az i. e. III. században.
[20] A formula a *Sziun-ci* 1. fejezetéből való.
[21] A fejezet további része a megnevezett személyekkel foglalkozik.

129. fejezet

A PÉNZFELHALMOZÓK

[22] Vö. *Lao-cï* LXXX.

[23] Feltételezik, hogy a „legrosszabb" fokozat Wu-ti gazdaságpolitikájára utal.

[24] Az idézet sem a *Su king*-ban, sem a *Ji Csou su*-ban nem található. A „három drágaság" valószínűleg: a parasztok, a kézművesek, valamint a hegyek és mocsarak termékei. Mások szerint: élelem, használati tárgyak és pénz.

[25] T'ai-kung Wang: Wen-wang főhivatalnoka, C'i fejedelemség első uralkodója (T'ai-kung néven lásd a *Meng-cï* VI B, 8. és VII A, 22.-ben, legutóbb a *Sï ki* 61. fejezetében).

[26] A C'i-beli Huan-kung i. e. 685-től 641-ig uralkodott. Főminisztere Kuan Csung (Kuan Ji-wu) volt, akinek a hagyomány a *Kuan-cï* című apokrif könyvet tulajdonítja. E könyvben (szemelvény a *Második kötet*ben) egy fejezet címe: *A könnyű és a nehéz*. Wei és Sziüan i. e. 378-tól 324-ig volt C'i fejedelme.

[27] Idézet a *Kuan-cï* 1. fejezetéből.

[28] A hat háziállat: ló, szarvasmarha, disznó, kecske, kutya és szárnyas. A kutyahúst is ették.

130. fejezet

A NAGY ASZTROLÓGUS ELŐSZAVA

[29] A Nagy Asztrológus (vagy Nagy Történetíró) itt kétségtelenül maga Szï-ma C'ien.

[30] A „hat könyv": a *Sï king*, *Su king*, *Li king* (ma *Li ki*), *Jo king* (ma *Jo ki* című fejezet az előbbiben), *Ji king* és *Cs'un-c'iu*.

JANG HIUNG ÉS HUAN T'AN

A „RÉGI SZÖVEGEK" ISKOLÁJA

Már az i. e. I. század folyamán — nyomban a konfucianizmus egyeduralmának megteremtése után — kialakult a konfucianizmusnak egy olyan áramlata, amely szembefordult a vallásos tendenciákkal. A kínai emlékezet a két konfuciánus áramlat harcát mint az „új szövegek" *(kin wen)* és a „régi szövegek" *(ku wen)* híveinek vitáját őrizte meg. Az ellentét látszólag filológiai természetű volt: az „új szövegek" iskolája az új, Han-kori írással írt szövegekre támaszkodott, a „régi szövegek" iskolája pedig azt állította, hogy Csou-kori írással írt, C'in Si Huang-ti híres könyvégetése (i. e. 213) előtti forrásokkal rendelkezik. E filológiai ürügyek már csak azért is megtévesztőek, mert azt a látszatot keltik, mintha a *kin wen* iskola az ideológiai „modernséget", a *ku wen* tábor pedig a megcsontosodott ortodoxiát képviselné. Ám a valóság éppen ennek ellenkezője: az „új szövegek" áramlatának atyja Tung Csung-su volt, akinek követői misztikus-vallásos szellemben teremtettek meg egy egész apokrifia-irodalmat *(wei su)*, Konfuciuszt istenné emelték, tanítását vallássá, míg a „régi szövegek" hívei éppen a régi konfucianizmus racionális és „realista" elemeire támaszkodva harcoltak a misztika ellen, munkálkodtak egy olyan filozófiai álláspont megőrzésén, amely — mint például Szï-ma C'ien esetében — bázisként szolgálhat a tudományos haladás számára. Feng Ju-lan kissé szimplifikáló feltevése szerint (Fung Yu-lan, A Short History of Chinese Philosphy. New York 1960. 207—209. l.) a *kin wen* iskola egyenes folytatása a Csou-kori konfucianizmus Meng-cï-féle „idealista" szárnyának, a *ku wen* iskola pedig a régi konfucianizmus Sziün-cï-féle „realista" áramlatának. A dologban van igazság, ugyanakkor azonban nyilvánvaló, hogy a két Han-kori konfuciánus irányzatot elsősorban a Han-kori feltételekből érthetjük meg.

A *ku wen* iskola két igen jellegzetes filozófusa: Jang Hiung és Huan T'an. Jang Hiung (Jang Cï-jün) i. e. 52-től i. sz. 18-ig élt. A *Han-su* 57. fejezetében olvasható biográfiája szerint régi hivatalnok-családból származott ugyan, ám a család elszegényedett, s az ő közvetlen elődei már parasztok voltak. Harminckilenc éves korában, azaz i. e. 13-ban kerül a fővárosba, ahol előbb Wang Jin hadügyminiszter titkára, majd udvari ember *(csung-lang)* lesz. Ai-ti i. e. 6-ban kezdődő uralkodása alatt, úgy látszik, háttérbe szorul, s reményeivel a mind nagyobb hatalmat kezében összpontosító Wang Mang felé fordul. Mindamellett, amikor i. sz. 9-ben Wang Mang a polgárháborús zűrzavarban megdönti a Han-dinasztiát, és császárnak kiáltatja ki magát, Jang Hiung állítólag nem áll be a hízelgők közé. Szerény körülmények között él haláláig; fia nem volt, családjáról sem tudunk. Két filozófiai műve maradt ránk: a *Ji king* mintájára i. e. 6-tól 1-ig írott *T'ai hiüan king* (A Nagy Titok könyve) és a *Lun-jü* mintájára összeállított *Fa-jen* (Példamutató mondások). Ez utóbbinak, amelyből szemelvényeink valók, a keletkezéséről azt jegyezték fel, hogy Jang Hiung-tól tanítványai gyakran megkérdezték véleményét a Konfuciusz és Szï-ma C'ien szavai közötti eltérésekről, s a mester válaszaiból lett a könyv, amit i. sz. 4-ben fejezett be. Szemelvényeinkből jól látható, hogy Jang Hiung erősen hangsúlyozott ortodoxiája lényegében kritikus, racionalista, sőt egyes kérdésekben materialista jellegű szembefordulást jelent Tung Csung-su és az apokrifiák vallásos misztikájával.

A másik *ku wen*-filozófus Huan T'an (Huan Kiün-san), aki legjobb mai kutatója, T. Pokora szerint (The Life of Huan T'an. Archiv Orientální 1963, 1—79, 521—576. l.) kb. i. e. 43-tól i. sz. 28-ig élt. *Hou Han-su*-beli biográfiájából tudjuk, hogy apja császári zeneigazgató volt Cs'eng-ti (i. e. 32—6) idejében, ő maga vizsga nélkül udvari ember *(lang)* lett, kiválóan értett a zenéhez, asztronómiai és meteorológiai számításokat végzett. Feljegyezték, hogy jó barátja volt Jang Hiung-nak, akivel gyakran vitatkozott; Jang Hiung ortodox szellemben bírálta őt „új", azaz „kicsapongó", „elfajzott" muzsikája miatt. Állítólag Huan T'an sem hízelgett Wang Mang-nak, az mégis magas hivatalba nevezte ki, utoljára császári zeneigazgatóvá. A Han-dinasztiát restauráló Kuang-wu császár (25—57)

ugyancsak főhivatalnokának nevezi ki, már 25-ben. Később megharagította a császárt, aki kisebb hivatalba helyezte. Főművét, a *Szin lun* (Új elméletek) című könyvet Kuang-wu-nak ajánlotta fel, s az tetszéssel fogadta. A könyv, sajnos, elveszett, csupán töredékei maradtak ránk; a test és szellem viszonyáról szóló, harcos ateista szellemre valló írás a VI. században összeállított *Hung-ming ci* című buddhista gyűjtemény 5. füzetében.

Nézetünk szerint Jang Hiung és Huan T'an életrajzi adataiból a legfontosabb mozzanat az, hogy — kisebb vagy nagyobb mértékben — mindketten Wang Mang támogatói közé tartoztak. Kétségtelennek látszik, hogy a „régi szövegek" hívei — éppen ortodoxiájuk szellemében — nagy reményeket fűztek az „újmódi" Han-dinasztia megdöntésének kísérletéhez. A mandarinizmussal összefonódott kereskedelem élősdisége okozta a dinasztia nagy válságát, Wang Mang pedig a kereskedők ellen hozta valamennyi intézkedését. Az új rezsim valamiféle eszményi patriarchális adó-államot akart teremteni, kereskedők nélkül, s kezdetben valószínűleg a parasztok is támogatták. Ám a kísérlet valójában mélységesen reakciós és népellenes lényege igen hamar világossá lett, s Wang Mang uralmát 23-ban hatalmas népfelkelés söpri el, hogy 25-ben (ismét mintegy kétszáz évre) visszaállítsák a Han-dinasztia „kiegyezéses" uralmát. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a „realista" *ku wen*-konfucianizmus nem tudott határozott álláspontot elfoglalni a Korábbi Han-dinasztia válságának, Wang Mang puccsának és a Későbbi Han-ház trónra lépésének éveiben. Nem is tudhatott, mert az igazán haladó álláspont kialakulásához hiányzott a társadalmi bázis. „Realizmusa" azonban, amely a korabeli válság szülötte, kiindulópontul szolgált egy tudományos gondolkodás fejlődéséhez, s ezért méltó a megbecsülésünkre.

Tőkei Ferenc

JANG HIUNG
PÉLDAMUTATÓ MONDÁSOK
揚子法言
JANG-CÏ FA-JEN

1. *fejezet*

TANULÁS ÉS MEGVALÓSÍTÁS

Ami a tanulást *(hio)* illeti: (a tanultakat) megvalósítani a legjobb, beszélni róluk a következő fokozat, s másokat megtanítani rá csak a harmadik fokozat. Aki azonban egyiket sem teszi, az csak közönséges ember *(csung-zsen)*.

Van, aki azt mondja: „Egyesek annyira vágynak a hosszú életre, hogy csak ezért tanulnak. Nevezhetjük-e az ilyeneket jó tanulóknak?" Erre a feleletem: „Nem jó (tanulók), mert aki tanul, az ne vágyakozzék (semmi másra)."

Az ég tanítása *(tao)* nem szállott-e Csung-ni-ra ⟨Konfuciuszra⟩? S miután Csung-ni azt tovább hagyományozta, vajon nem szállott-e ezekre a mai konfuciánusokra *(zsu)?* Ám ha (Konfuciusz) tanításait még tovább akarjuk hagyományozni, akkor mi sem fontosabb, mint elérni, hogy minden konfuciánus írástudó *(csu-zsu)* fém-szájú s fa-nyelvű legyen.[1]

Van, aki úgy véli: „A tanulásnak nincs semmi haszna; hiszen (az emberek) alaptulajdonságával *(csï)* mit is tudna kezdeni?" Erre a feleletem: „Ez meggondolatlan (állítás). Valójában akinek van egy kése, meg is köszörüli, akinek meg van egy jade-köve, meg is csiszolja azt. Hiszen ha nem köszörüli és nem csiszolja meg, ugyan mire használhatná? Ha megköszörüli és megcsiszolja, akkor (a kés és a jade) alaptulajdonsága *(csï)* előjön belülről, míg ezek nélkül örökre rejtve marad."

. . .

Aki a tanultak segítségével kormányoz, aki megfontolás után ügyeskedik, aki barátai segítségével javítgat másokat, aki a hírnév alapján emel mást magasra, aki fáradhatatlansága révén viszi végbe dolgait, az valóban megérdemli, hogy jó tanulónak nevezzük.

Valaki megkérdezi: „(Egy mondás szerint) a világ beszéde megolvasztja az aranyat is; de hát valóban meg lehet olvasztani az aranyat?" Én azt felelem: „Én úgy tanultam, hogy aki egy nemes embert *(kiün-cï)* pillant meg, az kérdezősködjék tőle az emberek megolvasztásáról, de ne kérdezze őt az arany megolvasztásáról." Mire az illető: „Hát az embereket is meg lehet olvasztani?" Én felelem: „K'ung-cï is megolvasztotta Jen Jüan-t." Mire az ember tisztelettudó meglepetéssel: „Bizony igaz! Lám, az arany megolvasztásáról kérdezősködtem, és megértettem, mi az emberek megolvasztása."

A tanulás arra való, hogy tökéletesítse az emberi természetet *(szing)*. Látásunk, hallásunk, beszélni-tudásunk, arckifejezésünk és gondolkodásunk: mind a természetünkhöz *(szing)* tartozik; s ha tanulunk, mindezeket van mihez igazítsuk, míg ha nem, mindez eltévelyedik.

...

Egy zajos piactéren nem is győznénk (összeszámlálni) az egymástól különböző szándékokat ⟨az óhajtott árakat⟩; egy füzetnyi könyvben ugyancsak nem győznénk (összeszámlálni) az egymástól eltérő tanításokat. S amint a zajos piactéren szükség van (egy hivatalnokra, aki az árakat) „kiegyenlítse" *(p'ing)*, úgy egyetlen füzetnyi könyv (olvasásához) is szükség van egy mesterre.

Tanulni, tanulni kell, hiszen ha valaki helytelent tanulva is fölébe kerekedhet a helyesnek, mennyivel inkább fölébe kerekedhet a helytelennek az, aki a helyest tanulta meg! Így aztán, sajnos, aki tanul, annak gondosan meg kell vizsgálnia, helyes-e az (amit tanul). Valaki megkérdezheti: „De honnan tudjuk meg, hogy helyes-e, amit tanulni akarunk?" Erre azt felelhetjük: „Tekintsünk a napra és a holdra, s megértjük, mily parányi a többi csillag; emeljük fel tekintetünket a szent emberre *(seng-zsen)*, s megértjük, mily jelentéktelen a többi tanítás."

A tanulás, mivel feladata az, hogy királlyá *(wang)* tegyen, hosszú ideig tart. Jao, Sun, Jü, T'ang, Wen és Wu nagy erőfeszítéssel, Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ pedig könnyedén (tanult), de valamennyien hosszú ideig.

...

A madarak és a négylábú állatok érzelmeit *(c'ing)* fel lehet izgatni. E tekintetben már a közönséges ember *(csung-zsen)* is más, a kiváló

ember *(hien-zsen)* még inkább más, mint a közönséges ember, és a szent ember *(seng-zsen)* *még* inkább más, mint a kiváló ember. A szertartásosság és igazságosság *(li ji)* az, amivel élnek ⟨ami fegyelmezi őket⟩! Ám az ember a szerencsétlenséget talán elkerülheti, ha nem tanul, de voltaképpen olyan, mint az állatok.

A tanulás az, amivel arra törekszünk, hogy nemes emberré *(kiün-cï)* legyünk. Az már előfordult, hogy valaki törekedett rá, de nem sikerült („nemes emberré" lennie), de olyan még nem volt, hogy valakinek ez anélkül sikerült volna, hogy törekedett volna rá.

. . .

Valaki megkérdezi: „Vannak könyvek *(su)*, amelyek megegyeznek ugyan a klasszikus könyvekkel *(king)*, de a világ nem becsüli meg őket. Helyes-e, hogy ezeket is tanulmányozzuk?" Mire azt felelem: Helyes." Ekkor az illető hangosan felkacag és így szól: „Már pedig ezekre támaszkodva könnyű 'kihúzni a táblácskát és eldönteni a hivatali osztályt' ⟨vizsgázni és hivatalnokká lenni⟩." Amire pedig felelem: „A nagy ember *(ta-zsen)* tanulása a helves elvekért *(tao)* van, a kis ember *(sziao-zsen)* tanulása a haszonért *(li)*. Nos, uram, te a helyes elvekért *(tao)* vagy a haszonért *(li)* tanulsz?"

. . .

3. fejezet

ÖNMAGUNK TÖKÉLETESÍTÉSE

Az önmagunk tökéletesítését felfoghatjuk újnak, a gondolataink kijavítását felfoghatjuk megannyi nyílnak, az igazságosság erényének *(ji)* „felállítását" pedig felfoghatjuk céltáblának. Ha már ki van tűzve (a cél), akkor lőhetünk, és lövésünknek feltétlenül találnia kell.

Az ember természete *(szing)* a jónak és a rossznak keveréke. Aki belőle a jót tökéletesíti, jó emberré lesz; aki belőle a rosszat tökéletesíti, rossz emberré lesz. Ami a „leheletet" *(k'i)* illeti, ez alighanem az a ló, amelyen a jó vagy a rossz felé haladhatunk.

. . .

A szent ember *(seng-zsen)* megtehette, hogy elmondja szavait, de azt már nem tehette, hogy az emberekkel el is fogadtassa őket. Ezért a nemes ember *(kiün-cï)* minden erejével tanulja és tőle telhetően megvalósítja őket.

Csak azután vihetjük piacra, miután értékesnek találtuk (v. értékessé tettük) árunkat *(huo)*; csak azután teremthetünk kapcsolatot másokkal, miután tökéletesítettük önmagunkat. Aki csak azután fog vállalkozásába, miután tökéletesen jóvá csiszolta terveit, az elérte a szellemi tökélyt *(cs'eng-tao)*.

Amire a nemes ember *(kiün-cï)* különösen ügyel: beszéde *(jen)*, a szertartások *(li)* és a könyvek *(su)*.

Feletteseinkkel érintkezve nem alázatoskodni, alárendeltjeinkkel érintkezve nem dölyfösködni: ez az, amit tennünk kell. Valaki erre azt mondhatja: „A nemes ember *(kiün-cï)* önmagát őrzi meg *(cï-sou)*, miért teremtene hát kapcsolatot másokkal?" Mire én felelem: „Az ég és a föld kapcsolatba lép egymással, s a tízezer dolog *(wan-wu)* megszületik. Az emberek 'útja' *(tao)* is az egymással való érintkezés, s az érdemes tettek ebből keletkeznek. Miért is őrizné meg (magányát a 'nemes ember')?"

Ha csak szeretjük a nagyságot, de semmit sem teszünk érte, akkor a nagy nem is lesz nagy. Ha csak szeretjük a magasságot, de semmit sem teszünk érte, akkor a magas nem is lesz magas.

. . .

Valaki felteszi a kérdést, mire használható az emberség *(zsen)*, igazságosság *(ji)*, szertartásosság *(li)*, bölcsesség *(csï)*, és szavahihetőség *(szin)*. A felelet: „Az emberség a ház, az igazságosság az út, a szertartásosság a ruha, a tudás a lámpa, a szavahihetőség pedig az igazolvány *(fu)*. A nemes ember *(kiün-cï)* csak akkor fog valamibe, ha van ház, amibe lakjék, ha van út, amit kövessen, ha rendben van ⟨előírásos⟩ a ruhája, ha lámpája fényénél világosan lát, és ha kezében tartja igazolványát; ezekkel azonban vállalkozásai mindig sikerülnek."

4. fejezet

KÉRDÉSEK A TAO-RÓL

Ha valaki megkérdezi, mi a *tao*, azt felelhetem: „A *tao:* elhatolás *(t'ung);* nincs olyan, amihez általa ⟨a 'helyes úton'⟩ el ne jutnánk *(wu pu-t'ung).*" Az illető így folytathatja: „Akkor az is lehet, hogy más útra ⟨tévútra⟩ vigyen bennünket?" Mire a felelet: „Ha Jao-hoz, Sun-hoz és Wen-wang-hoz vezet, akkor az a helyes út *(cseng-tao);* de ha nem Jao-hoz, Sun-hoz és Wen-wang-hoz vezet, akkor az tévút *(t'o-tao).* A nemes embernek *(kiün-cï)* a helyes utat kell járnia, nem pedig a tévutakat."

Valaki azt kérdi, mi a *tao*, mire én így felelek: „A *tao* hasonlít a szárazföldi úthoz, s hasonlít a folyóhoz: rajtuk a kocsik és hajók egyre haladnak előre, meg nem állva sem nappal, sem éjjel." Az illető folytatja: „De hogyan találjuk meg az egyenes utat *(csï-tao)* hogy azt kövessük?" Mire a feleletem: „A szárazföldi út lehet bármily görbe, ha Kínába *(csu-hia)* vezet, nyugodtan követhetjük; s a folyó is, legyen bár kanyargós, ha eljutunk rajta a tengerhez, nyugodtan követhető." Végül az illető: „Így hát a cselekedetek is, bármily kanyargósak legyenek, ha eljuttatnak bennünket a szent emberhez *(seng),* bízvást folytathatók!"

Az út és az erény *(tao tö)*, az emberség, az igazságosság és a szertartásosság: akár az emberi test! A *tao* irányít bennünket, a *tö* biztosítja a sikert *(tö)*, az emberség emberré tesz, az igazságosság helyénvalóvá teszi (cselekedeteinket), a szertartások pedig szabályoznak *(t'i)* bennünket: mindez égi ⟨természettől adott⟩ dolog. Ha mindez együtt van, az siker; ha ezek szétválnak, az kudarc. Hiszen az embernek is csak akkor ép a teste, ha megvan mind a négy testrésze!

Valaki azt kérdi, mi az erény *(tö)* legszebb példája. Azt felelem: „Amikor senki sem tud semmit, hanem ahogy fent cselekszenek, úgy tesznek lent is. "Mire az illető azt tudakolja, mi az, hogy senki nem tud semmit, én pedig felelem: „Ha ott eleget tesznek a szertartásoknak, itt pedig a nép magáévá teszi (a jó példát), akkor mire való lenne a tudás?" Ám az illető így folytatja: „Akkor hát mi lenne jobb annál, mint hogy nem lennének szertartások, hanem csak

erény *(tö)?*" Mire azt mondom: „A szertartások: a lényeg *(t'i)*. Az olyan ember, aki nem ismer szertartásokat, hogyan lehetne erényessé *(tö)?*"

Valaki az égről kérdezősködik, én pedig azt mondom: „Az ég alapján láttam be, mi mindent lehet elérni a nem-cselekvéssel *(wu-wei)*." Az illető tovább kérdezi: „De hát nem az ég faragja és vési a sok-sok külső formát *(hing)?*" Mire én felelem: „Éppen azért (mondom, amit mondtam), mert nem faragja és vési őket. Ha a dolgokat *(wu)* faragná és vésegetné, ugyan miféle hatalmas erőre volna szüksége!

Amit Lao-cï az útról és erényről *(tao tö)* tanított, abban van mit elfogadnom; ámde abban, hogy elvetette az emberséget és igazságosságot, el akarta törölni a szertartásokat és a tanulást, semmi sincs, amit elfogadnék!

Hogyan is tudnék én feltalálni valamit *(k'ai-ming)?* Csak a szent ember *(seng-zsen)* képes felfedezésekre, más csak készen kaphatja őket. Ilyen hatalmas volt a szent ember ⟨Konfuciusz⟩, s ilyen tökéletes a tanítása! Ha kinyitom (és olvasom könyveit), szélesen magam előtt látom a négy tengert; és ha becsukom, vaksiságomban még a falon belül sem látok világosan.

A szent ember *(seng-zsen)* tanítása olyan, mint a víz meg a tűz. S ha valaki megkérdezné, miért a vízhez és a tűzhöz (hasonlítom), azt felelem: „A víz olyan, hogy ha méricskéljük, mindegyre mélyebb, s ha megpróbálunk a végére járni, mindegyre messzebb folyik. A tűz pedig, ha felhasználjuk valamire, egyre jobban világít, és ha megőrizzük, egyre erősebb lesz."

Ha igaz lenne, hogy az égalatti jó kormányzásához nincs szükség a szertartásokra *(li-wen)* és az „öt tanításra", akkor én Huang-ti-t, Jao-t és Sun-t haszontalan daganatoknak tekinteném.

Valaki úgy véli: „A legrégibb időkben nem léteztek törvények *(wu-fa)*, mégis jó kormányzás volt; a törvényeket *(fa)* tehát nem azonosíthatjuk a jó kormányzással." Erre azt felelem: „Azokban a ködös időkben a szent emberek nem is voltak megelégedve ezzel. Éppen ezért törvényeket *(fa)* először Fu-hi alkotott, Jao pedig tökéletesítette őket. Ha nem lett volna Fu(-hi) és nem lett volna Jao, ha a szertartások és az igazságosság *(li ji)* csak afféle fecsegés

lenne, akkor a szent ember ⟨Konfuciusz⟩ nem fogadta volna el őket."

. . .

A szent emberek úgy kormányozták az égalattit, hogy a szertartások és a zene segítségével korlátok közé szorították. Aki nem ismeri (a szertartásokat és a zenét), az állat; aki pedig eltér tőlük, az barbár *(mo)*. Én csak azt látom, hogy a filozófusok *(csu-ci)* lekicsinylik a szertartásokat és a zenét, de nem látok olyasmit, hogy egy szent ember valaha lekicsinyelte volna a szertartásokat és a zenét. Akinek valami írnivalója van, ne használna ecsetet, vagy aki beszélni akar, ne használja a nyelvét? Véleményem szerint az „égi erények" *(t'ien-cs'ang)* nem mások, mint ecset és nyelv az uralkodó *(ti-wang)* számára.

A bölcsesség: a tudás. A bölcsesség felhasználhatóvá tudja tenni a használhatatlant, hasznossá tudja tenni a haszontalant, így aztán semmit sem tart túlságosan soknak, sem pedig túlságosan kevésnek.

. . .

Valaki azt kérdi: „A *tao* ismer-e hagyományra támaszkodást *(jin)*, vagy nem ismeri a hagyományra való támaszkodást?" Erre azt felelhetem: „Ami helyes, azt folytatni kell; ami nem, azt meg kell változtatni."

Valaki kérdést tesz fel a nem-cselekvésről *(wu-wei)*, én pedig azt felelem: „Mire való a cselekvés? Hajdan, a Jü- és Hia-dinasztia örökbe vette Jao hivatalát *(cio)*, megvalósította Jao helyes elveit *(tao)*, törvényei *(fa-tu)* ragyogtak, szertartásai és zenéje tündöklő volt, s így lebocsátott karral lehetett nézni az égalatti népének jólétét: ez igazi nem-cselekvés *(wu-wei)* volt. Akik azonban Kie örökébe léptek, akik Csou után következtek a trónon, amikor a törvényeket már semmibe vették, a szertartások és a zene fogyatkozást szenvedett, nyugodtan üldögélve szemlélhették az égalatti népének pusztulását, ez lenne a nem-cselekvés *(wu-wei)*?"

Valaki megkérdi tőlem: „A legrégibb időkben eldugaszolták a nép fülét és szemét, mert attól tartottak, hogy látni és hallani fog vele. A látást azonban igen nehéz elfátyolozni, s a hallást sem lehet eldugaszolni." Én erre azt mondom: „Az ég úgy bocsátotta földre a népet, hogy szemével lásson és fülével halljon; ezért tekintetét a

szertartásokra függeszthetí, hallásával a zene felé kell fordulnia. Ha az, amit néz, nem a szertartások szerint való, és az, amit hallgat, nem a zene, akkor az ilyen (eltévelyedett) népnek (szemét és fülét) eldugaszolni hogy is sikerülhetne!"

Valaki kérdést tesz fel az újról és az elavultról, én pedig azt mondom: „Ami (még most is) új, azt örökbe vehetjük; ami pedig elavult, azt vagy kijavítjuk, vagy elhajítjuk."

...

A cselvetések teoretikusai[2] azt állítják: „Ha cseleket tervelünk ki, akkor harc nélkül törjük meg az idegen hadsereget, ez tehát Jao és Sun (módszere)." Erre én azt felelem: „Harc nélkül vetni alá az idegen hadsereget: ez valóban Jao és Sun (módszere). De az emberek vérével beszennyeződni: ennek mi köze Jao-hoz és Sun-hoz? Jadenak adni el azt, ami valójában kő: ezt jelentik azok a cselvetések!" Valaki mégis megkérdezheti: „Melyik a jobb: cselt vetni vagy nem?" Én azt mondom: „Jobb nem." Az illető azonban folytatja: „Ha te, uram, 'hat hadseregnek' parancsolnál, vajon kiket fogadnál szolgálatodba?" Én azt felelem: „Ha a vezetés a helyes utat *(tao)* követi, akkor az égalatti minden cselvetőjét a szolgálatomba fogadhatnám; de ha a vezetés letévedt a helyes útról *(tao)*, akkor az égalatti minden cselvetője csak az ellenségem lehetne. Ezért aki az égalattit birtokolja, akkor jár el helyesen, ha nagyon alaposan megvizsgálja vezetési módszereit." Az illető tovább kérdez: „És ha a fejedelmek *(csu-hou)* megfélemlítéséhez van szükség a hadjárat és a cselvetések erejére, akkor se éljünk ilyesmivel?" Én azt felelem: „Ha a fejedelmek megfélemlítéséhez van szükség a cselvetésekre, akkor megengedhetők; ez azonban korántsem olyan jó, mint ha a fejedelmek megfélemlítéséhez nincsen szükség cselvetésekre." Az illető folytatja: „De hát cselvetések nélkül a hadvezér hogyan vezessen hadjáratot?" És én felelem: „Ha a hadjáratot végképpen nem lehet elkerülni, akkor nincs-e ott Szï-ma Fa (módszere)?[3] Miért kellene cselvetésekkel (győzni)?"

Sen (Pu-hai) és Han (Fei-cï) kormányzási módszerei *(su)* az embertelenség *(pu-zsen)* legnagyobb fokát jelentik, hiszen szabad-e úgy „használnunk fel" *(jung)* az embereket, mint marhákat vagy juhokat! Mert ha marhákként és juhokként áldozzuk fel *(jung)* az embe-

reket, nem a rókáknak és földi gilisztáknak biztosítunk-e ünnepi lakomát (emberi húsból)? Valaki azt mondhatja erről: „Ha a kés életlen, ha az ecset nem elég hegyes, mégiscsak rátesszük a köszörűkőre, vagy talán ezt sem kellene?" Mire én azt felelem: „Emberek köszörülése: ezt bizony a C'in-dinasztia kedvelte."

5. fejezet

KÉRDÉSEK A SZELLEMRŐL

Valaki azt kérdi, mi a szellem *(sen)*. Én azt mondom: „A szív ⟨az elme⟩." „Akkor arról szeretném tudni, micsoda." Erre felelem: „Mélyen behatolva az égbe, ott az ég ⟨megértjük az eget⟩; s mélyen behatolva a földbe, ott a föld ⟨megértjük a földet⟩. Mármost az ég és a föld szellemi *(sen-ming)* és megmérhetetlen, az elme *(szin)* behatolása révén mégis meg tudjuk mérni; így mennyivel inkább az embereket vagy éppen a dolgok törvényeit *(sï-lun)!*" „Tudni szeretném, miképpen hatol be az elme *(szin)* a szent emberek *(seng)* titkaiba?" Amire pedig felelem: „Hajdan Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ elméjével behatolt Wen-wang titkaiba, s megértette (v. utolérte) őt; Jen Jüen ugyancsak behatolt elméjével Csung-ni titkaiba, s nem sok hiányzott, hogy megértse (v. utolérje) őt. A szellem *(sen)* tehát nem más, mint ami (valamely dolog titkaiba) mélyen behatol."

Az ég szellemi *(sen)*, az ég világos *(ming)*; beragyogja és megérti a négy égtájat. Az ég finom *(cing)*, az ég tiszta *(c'ui)*; a dolgok *(wan-wu)* ezáltal alkotnak fajtákat *(lei)*.

Az emberi szív ⟨elme⟩ bizony nagyon is szellemi *(sen)!* Ha szorosan fogjuk, megmarad; ha elhanyagoljuk, elpusztul. Aki képes örökké szorosan tartani és így örökre biztosítani fennmaradását, az nem más, mint a szent ember *(seng-zsen)*.

A szent ember azáltal, hogy jól megőrzi szellemét *(sen)* és kikutatja vele a végsőket is, meg tudja teremteni az égalattiban a nagy alkalmazkodást *(ta-sun)*, biztosítani tudja az égalattiban a nagy haszon-

élvezetet *(ta-li)*, s meg tudja szüntetni az ég és az ember közti határt, elérve, hogy többé semmi se válassza el őket egymástól.

. . .

Valaki azt kérdi: „Szabad-e klasszikus könyveket *(king)* csökkenteni vagy növelni?" Erre azt felelem: „A Változások (Könyve) kezdetben csak a nyolc jósjegy *(pa-kua)* volt, Weng-wang azonban hatvannégyre (emelte számukat); amiből megérthető, hogy növelni szabad. A Dalok (Könyve), az Írások (Könyve), a Szertartások (Könyve) és a Tavasz és Ősz (krónika) részben hagyományozott *(jin)*, részben újonnan alkotott *(co)*, de valamennyit Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ öntötte végleges formába; amiből ugyancsak megérthető, hogy növelni szabad. Mert a helyes tanítás *(tao)* egyáltalában nem természettől adottan ilyen vagy olyan *(t'ien-zsan)*, hanem az időnek megfelelően kell megalkotni; amiből megérthető, hogy el is lehet venni belőle, hozzá is lehet tenni.

. . .

12. fejezet

A NEMES EMBER

. . .

Valaki azt mondja nekem: „Uram, te nem sokra becsülöd a filozófusokat *(csu-cï)*. De hát Meng-cï nem egy volt-e a filozófusok közül?" Erre azt felelem: „Filozófusokról *(csu-cï)* annak alapján beszélünk, hogy tudásuk eltér K'ung-cï tudásától. Mármost Meng-cï eltért-e (Konfuciusztól)? Nem tért el tőle."

Valaki így szól hozzám: „Szun K'ing ⟨Sziün-cï⟩, amikor megbírálta számos filozófus könyvét, helyesen járt el; Cï-szï-t és Meng K'o-t ⟨Meng-cï-t⟩ illetően azonban tévedett." Erre én azt mondom: „Magam Szun K'ing-gal ⟨Sziün-cï-vel⟩ olyan viszonyban vagyok, hogy ugyanazon kapura *(t'ung-men)*, de más-más ajtóra *(ji-hu)* tekintünk."

. . .

Huai-nan ⟨Liu An⟩ tanításainak használhatósága *(jung)* nem éri utol a Nagy Asztrológus ⟨Szï-ma C'ien⟩ használhatóságát. A Nagy Asztrológustól a szent ember *(seng-zsen)* is sok mindent átvehet:

Huai-nan-nál azonban igen kevés a felhasználható. Hogy konfuciánusnak *(zsu)* kell-e tekintenünk? Hol elhagyja, hol belép (a konfucianizmusba): ez Huai-nan. Irodalmi formája szép *(wen-li)*, vajmi kevés használhatósággal *(jung)*: ez meg Csang-k'ing ⟨Szï-ma Sziang-zsu⟩.[4] Túlságosan sok szeretet, meg nem állva (hogy ne kritizáljon): ez Cï-csang ⟨Szï-ma C'ien⟩. Csung-ni-ban ⟨Konfuciuszban⟩ is sok volt a szeretet, de ő az igazságosságot *(ji)* szerette; Cï-csang túlzott szeretete pedig a rendkívüli felé fordul. Valaki erre azt mondhatja: „Ez túlzás. Hiszen akkor feljegyzései sem lennének megbízhatók!" Mire én felelem: „Amikor ő nem megbízható, bizony azok sem hitelesek."

. . .

Valaki azt mondja: „A szent ember *(seng-zsen) tao*-ja olyan, mint az égé. Ám az ég állandósággal bír *(ju-cs'ang)*, hogyan lehet a szent embernek mégis oly sok változása *(to-pien)?*" Erre azt felelem: „A szent embernek valóban sok változata *(to-pien)* van. Cï-ju és Cï-hia megértette (Konfuciusz) írásait, de nem értette meg, miképpen írta őket; Cai Wo és Cï-kung megértette szavait, de nem értette meg, miért is mondta őket; Jen Jüan és Min Cï-k'ien megértette tetteit, de nem értette meg, miért is tette őket.[5] A szent ember (Konfuciusz⟩ írásai, szavai és tettei (egyaránt) égiek voltak; az égnek tehát nincsen változata *(pien)?*"

. . .

Valaki így szól hozzám: „Vannak, akik egynek tekintik a halált és az életet, azonosítják a szegénységet és a gazdagságot, egyenlőnek mondják az előkelőséget és az alacsony sort. Mit gondoljak erről?" Mire én azt felelem: „Akik ezt (az elméletet) kitalálták, azoknak valami félni valójuk volt! Ha igaz lenne, hogy halál és élet egyforma, szegénység és gazdagság ugyanaz, előkelőség és alacsony sor egyenlő, akkor a szent embert ⟨Konfuciuszt⟩ közönséges fecsegőnek kellene tartanom."

Aki egyaránt jártas *(t'ung)* az ég, a föld és az emberek dolgaiban, azt nevezzük tudósnak *(zsu)*. Aki jártas az ég és a föld dolgaiban, de nem jártas az emberek dolgaiban, azt csak ügyes kézművesnek *(ki)* nevezhetjük.

Az embernek előbb meg kell lennie ahhoz, hogy aztán mások így

nevezhessék; előbb kívánnia kell valamit, hogy aztán az emberek megadhassák neki; az embernek előbb önmagát kell szeretnie *(cï-ai)* ahhoz, hogy aztán mások szeressék; az embernek előbb önmagát kell tisztelnie ahhoz, hogy aztán mások tisztelhessék. Önmagunk szeretete: az emberség *(zsen)* legfelső foka; önmagunk tisztelete pedig: a szertartásosság *(li)* legfelső foka. Olyan ember még nem akadt, akit mások szerettek és tiszteltek volna anélkül, hogy ő saját magát szerette és tisztelte volna.

. . .

Valaki megkérdi tőlem: „Azok a halhatatlanok *(szien)*, akikről az emberek beszélnek, vajon léteznek-e?" (A felelet:) „Én bizony csak azt tudom, hogy Fu-hi és Sen-nung is meghaltak, Huang-ti, Jao és Sun is elpusztultak, meghaltak, Wen-wang-ot Pi-ben, K'ung-cï-t pedig Lu fejedelemség falaitól északra (temették el). Miért éppen te szeretnéd a halált? Ám az nem olyasmi, amit az ember elérhet (és megszüntethet). Ha vannak is halhatatlanok *(szien)*, azok is csak olyan osztályba tartozhatnak, hogy neked, uram, semmi hasznodra nem lehetnek." Az illető azonban folytatja: „A szent ember ⟨Konfuciusz⟩, nem ismerte el mesternek a halhatatlanokat *(szien)*, mert azoknak a művészete *(su)* eltért az övétől. A szent ember úgy tekintett az égalattira, hogy egyetlen dolog *(wu)* nemtudását is szégyenletesnek tartotta: a halhatatlanok *(szien-zsen)* pedig úgy tekintenek az égalattira, hogy egyetlen napi nem-élést is szégyenletesnek tartanak." Erre azt mondom: „Élet, élet! Név szerint *(ming)* élet, valójában *(sï)* halál az." Ám az illető azt kérdi: „De ha a világban nem léteznek halhatatlanok *(szien)*, akkor vajon honnan való ez a szó?" Én pedig felelem: „Hát nem közönséges szájjártató az, aki ilyen szavakat használ? Hiszen csak szájjártatással lehet a nemlétezőből *(wu)* létezőt *(ju)* csinálni!" Ha pedig az illető ezután is azt kérdezi, valóságosak *(sï)* lehetnek-e a halhatatlanok, csak ezt felelhetem: „Ennek semmi értelme. Hogy léteznek-e *(ju)* vagy nem léteznek *(wu)*: nem probléma *(fei wen)*. Amiről kérdezősködni érdemes, az a hűség és szülőtisztelet erényének problémái. Ám a hűséges alattvalónak és szülőtisztelő fiúnak lehet-e vagy nem lehet ráérő ideje (a halhatatlanságról fecsegni)?"

. . .

Aminek van élete, feltétlenül van halála is; aminek van kezdete, feltételenül van vége is; ez természeti törvény *(cï-zsan csï tao)*.

HUAN T'AN

ÚJ ELMÉLETEK (SZIN LUN)

桓譚: 新論

A TEST ÉS A SZELLEM

Egy ízben meglátogattam az egykori Cs'en-vidék elöljáróját *(ling)*, a velem egy körzetből való Tu Fang-ot, s láttam, hogy éppen a *Lao-cï* című könyvet olvassa. Így szólt hozzám: „Lao-cï a tökéletes nyugalom és az életerő táplálása *(jang-szing)* által elérte, hogy több száz esztendeig élt. Mármost, ha mi megvalósítjuk az ő módszerét *(tai)*, vajon ezzel képesek vagyunk-e meghosszabbítani az életünket és elkerülni a megöregedést?" Én erre azt feleltem neki: „Még ha (az embereknek) azonos is a külső formájuk és a nevük *(hing ming)*, tulajdonsága és természete *(csï szing)*, valamint a tehetsége *(c'ai-kan)* mindőjüknek különböző mértékű, hiszen vannak köztük erős és gyenge, szilárd és törékeny természetűek. Szerető gondozással és megfelelő bánásmóddal (a gyengeségen és törékenységen) csak kicsiny mértékben lehet segíteni valamit. Olyan ez, mint mikor egy ruhával, cipővel vagy más használati tárggyal kíméletesen bánunk, s így hosszabb ideig megőrizzük épségét."

Ekkor észrevettem, hogy mellette egy kenderből készült (v. kenderbélű) gyertya áll, amelynek maradványai egy egész lábnyi darabon lógnak lefelé. Felhasználtam hát az alkalmat, hogy ezzel szemléltessem a mondanivalómat. Így beszéltem: „A szellem *(cing-sen)* úgy lakozik a testben *(hing-t'i)*, ahogyan a láng lobog a gyertyán. Ha értünk hozzá, hogyan bánjunk vele ⟨a gyertyával⟩, ha az égésnek megfelelően egyik vagy másik oldalára fordítjuk, akkor elérjük, hogy a láng ne aludjék ki, a gyertya végig égjen. De ha már nincs gyertya, akkor a láng sem lehet képes egyedül maradva lobogni tovább az ürességben ⟨a levegőben⟩, és arra sem képes, hogy tovább lobogjon a maradványokon. Ezek a maradványok olyanok, mint az ember megöregedése, mikor fogai kihullanak, haja megőszül, húsa kiszárad, és a szellem *(cing-sen)* nem képes többé élettől duzza-

dóvá tenni. Ha (a test romlása belül és kívül mindent elér, akkor a 'lehelet' *(k'i)* szertefoszlik, s bekövetkezik a halál; mint ahogy a a láng is a gyertyával együtt ér véget. Ha az ember valami gonosz dologgal találkozik s betegségbe esik, és nem akad gondos ápolásra s jó orvosra, akkor előfordul, hogy ereje teljében is meghal; az pedig, hogy meghalt, de húsa, inai és csontjai változatlanok ⟨még nem indultak romlásnak⟩, éppen olyasvalami, mint amikor a lángot egy hirtelen szélroham eloltja, nem sikerül megmenteni, s így ugyancsak 'útközben' húny ki, bár a gyertyából még van egy darab, törzse még hosszú."

Egy ízben éjszaka belső szobámban üldögélve és iddogálva kendergyertyát gyújtottam, mikor azonban a gyertya feléig égett, egyszerre pislákolni kezdett. Mikor aztán közelebbről szemügyre vettem, láttam, hogy a burkolat egy helyen levált (a bélről); fogtam tehát és oldalt fordítottam (a gyertyát), mire a láng ismét teret nyert és lobogott tovább. Ennek alapján gondolom, hogy az emberi testet is, ha valahol fogyatkozást szenved, de képesek vagyunk gyorsan biztosítani a gondos ápolást és jó bánásmódot, ilyen módon ugyancsak át lehet segíteni a bajon.

Továbbá, egyetlen ember sem volt képes megismerni a születése pillanatának körülményeit, s ezért az öreg sem lehet öntudatánál *(ci-csi)*, amikor meghal. A hajdanvolt nyugalom és béke korszakában, amikor az emberek *(zsen-wu)* virágzó jólétben éltek, valamennyien erősek voltak és magas kort értek el, kivétel nélkül csak százéves koruk körül haltak meg, s haláluk pillanatában oly hirtelen távoztak el, mintha csak elaludtak volna, akár a gyümölcs vagy a kalászok magja, amely ha teljesen megérett, magától lepottyan vagy kipereg. Ám a későbbi nemzedékek, amelyek a hanyatlás nyomorúságával és rossz „lehelettel" *(k'i)* találkoztak össze, ráadásul még a házasságokat sem a megfelelő időpontokban kötötték, keserves erőlködésükkel is túlléptek minden mértéket, ezzel saját személyüket és az általuk nemzett gyermekeket egyaránt megkárosítva, ilyenformán nem rendelkeztek már eléggé erős csontozattal és testi felépítéssel, minek következtében közülük sokan jutnak (ma is) rossz végre, korai halálra, java éveik közepette idő előtti pusztulásra. Ha betegségbe esnek, gyakran csak nagy szenve-

dések és szánalmas rettegés után pusztulnak el, s ezért bánatukban és gyűlöletükben a halált valami nagyon nagy dolognak *(ta-ku* tartják.

Hajdanában a C'i-beli King fejedelem olyan szépnek találta az ő országát, s olyan jónak találta az ő boldogságát, hogy így szólt: „Elképzelem, hogy a régi időktől fogva nem létezik halál; mi lehetne ennél jobb?" Jen-cï erre azt felelte neki: „A Legfelső Uralkodó *(sang-ti)* az emberek halandóságát jónak kell hogy tartsa, hiszen így az erényes *(zsen)* ember megnyugváshoz jut, a nem-erényes *(pu-zsen)* pedig végre eltávozik."[1] Mármost, ha valaki nem arra törekszik naphosszat, hogy tanuljon és magát hasznossá tegye, amivel aztán megállhat a világban és dicsőséget szerezhet a nevének, hanem csak arra vágyódik, hogy meghosszabbítsa az életét, csak annak a módját keresi, miképpen élhetne meg minél magasabb kort, akkor ezt olyan őrültségnek kell tartanunk, amiből az illetőt ki sem lehet gyógyítani.

Akadt azonban egy bírálóm, aki így szólt: „Attól tartok, hogy a gyertyának és lángjának a testtel és a szellemmel *(hing sen)* való összehasonlítása csupán a látszaton alapszik, s voltaképpen helytelen. Mert az ember, amikor húsát vagy bőrét valami felszakítja vagy megsebzi, maga is segíteni tud ezen, hiszen vérkeringése *(hiüe-k'i)* mozgásban van. A gyertya azonban, ha valahol fogyatékos vagy hibás, még akkor sem képes megőrizni épségét, ha éppen láng lobog rajta. Így a szellem *(sen-k'i)* képes a hosszú életre, a láng és gyertya azonban nem képesek maguk biztosítani épségüket. Ha pedig ilyen jelentős különbség van közöttük, hogyan is tekinthetnénk azonosaknak őket?"

Én erre azt feleltem: „A láng valóban egyetlen ponton kezdődik, míg az emberi szellem *(sen-k'i)* az egész testet *(t'i)* áthatja, a belsőből fokozatosan kiterjeszkedik a külsőre, a külső húsból behatol a belsőbe, s egyáltalában nem egy kezdőpontból kiindulva halad egyre tovább. Vegyük példának a szén tüzét, amikor vörösen izzik: ha vizet csppentünk rá, azon a kis helyen (a tűz)kihúny, de nyomban utána ismét megéled. Ez ugyanolyan, mint hogy az ember fizikuma *(hiüe-k'i)* létrehozza és növeszti a húst; s csupán a végüket tekintve (létezik köztük az a különbség, hogy) az egyik

rothadó hússá, a másik meg gyertyamaradvánnyá lesz. Miért is ne lehetne összehasonlítani őket!"

Később egy ízben Liu Po-sï-val[2] olajlámpás fényénél üldögéltünk s beszélgettünk egy éjszaka. Történt, hogy a lámpásban elfogyott az olaj, tehát kiszikkadt a bél, s a láng pislákolni kezdett. Akkor megmutattam ezt (Liu) Po-sï-nak, s azt mondtam, hogy az ember hanyatlása és öregedése hasonlít az olajlámpáséhoz. És elmeséltem neki a kender-gyertya égetésének dolgát.

(Liu) Po-sï ekkor azt mondta: „Ha a lámpás vagy a gyertya kimerül, az egyiket meg kell tölteni olajjal, a másikat meg ki kell cserélni; de ha az ember elöregedett, vajon folytathatja-e életét ezekhez hasonlóan?"

Én pedig feleltem neki mondván: „Az ember azáltal áll meg a lábán, hogy testet *(hing-t'i)* kapott, akárcsak a lámpás vagy a gyertya, amelyek ha kimerülnek, hogyan is lennének képesek önmagukat újra-tölteni vagy kicserélni! Újra-töltésük vagy kicserélésük: ez az ember dolga. Az ember elöregedése viszont az égen ⟨a természeten⟩ múlik, az ég ⟨a természet⟩ ilyen esetben ⟨ha az ember tovább akar élni⟩ képes ezt megtenni neki. Ha húsa, csontjai, egész fizikuma eléggé erős, akkor teste és szelleme *(hing sen)* képes megmaradni és hosszú ideig élni, de ha mindez rossz, akkor gyorsabban fogyatkozik (az élete), mint ahogy a láng is aszerint lobban ki lassabban vagy gyorsabban, hogy a lámpásban több-e vagy kevesebb az olaj, s a gyertyából hosszabb vagy rövidebb darab van-e még. Azzal, hogy önmagát újra-töltse vagy cserélje ki, olyasmit kívánnánk a lámpástól és gyertyától, amire nem képes; de ha összekaparjuk az oldalfalra tapadt olajat és azzal benedvesítjük a lámpabelet, vagy oldalára fordítjuk a gyertyát és így a lángnak alkalmas teret biztosítunk, akkor ezek tovább világítanak. Amikor azonban alapvetően *(pen)* kimerültek, akkor már semmiképpen nem éghetnek tovább. Mármost azok az emberek, akik feltáplálják életerejüket *(jang-szing)*, néha talán képesek rá, hogy kihullott fogaikat új életre támasszák, fehér hajukat ismét feketére változtassák, húsukra új fényt varázsoljanak, ez azonban nem más, mint egy kis olajmaradék összekaparása vagy a gyertya forgatása, mert hiszen elérve a lehetséges életkor végső határát, ott rájuk is csak egy dolog vár: a halál

A bölcs ember tudja, hogy nem érheti el (a halhatatlanságot), s ezért nem is erőlködik ilyesmin; az ostoba ember azonban önmagát ámítva és félrevezetve abban reménykedik, hogy birtokába juthat az olaj újra-töltése és a gyertya kicserélése hatalmának, s ezért nagy erőlködésében pihenést sem ismer. Pedig amiképpen a füvek és fák, valamint az „öt gabona" a *jin* és *jang* „lehelet" *(k'i)* által sarjad ki a földben, hogy aztán felnövekedvén gyümölcsöt hozzon, a gyümölcs meg ismét visszakerüljön a földbe, ahol majd ismét képes lesz kisarjadni, azonképpen az ember is, a madarakkal és négylábú állatokkal, férgekkel és bogarakkal együtt, mindig csak a hím és nőstény párosodása által nyerhet életet. A megszületést pedig éppen úgy követi a növekedés, a növekedést az öregedés, az öregedést meg a halál, mint ahogy a négy évszak szüntelenül egymás helyébe lép. Így aki mégis azt reméli, hogy megváltoztathatja vagy kicserélheti saját természeti törvényét *(szing)*, és e célból mindenféle különleges módszereket *(ji-tao)* keres, azt valóban olyan őrültnek kell tartanunk, akit ebből ki sem lehet gyógyítani."

JEGYZETEK

JANG HIUNG

PÉLDAMUTATÓ MONDÁSOK

1, fejezet

TANULÁS ÉS MEGVALÓSÍTÁS

[1] Vö. *Lun-jü* III, 24.

4. fejezet

KÉRDÉSEK A TAO-RÓL

[2] „A cselvetések teoretikusai": a katonai írók (lásd például a *Szun-cï Ping-fa*-t a *Második kötet*ben).
[3] Szï-ma Fa: katonai író; a nevével fennmaradt könyv apokrif. „Módszere" valószínűleg nem a cselvetést állította előtérbe.

12. fejezet

A NEMES EMBER

[4] Szï-ma Sziang-zsu (Szï-ma Csang-k'ing): i. e. 179-től 117-ig élt neves költő, a színpompás leíró költemények *(fu)* ünnepelt mestere.
[5] Konfuciusz tanítványairól lásd a *Lun-jü* számos helyét, valamint ottani jegyzeteinket.

HUAN T'AN

ÚJ ELMÉLETEK

A TEST ÉS A SZELLEM

[1] A C'i-beli King fejedelem i. e. 546-tól 488-ig uralkodott. Jen-cï: Jen Jing, King fejedelem főembere. A Jen mester „tanácsait" tartalmazó *Jen-cï cs'un-c'iu* aprokif.
[2] Liu Po-sï: Huan T'an barátja.

WANG CS'UNG

Jang Hiung és Huan T'an „realizmusa" közvetlen folytatásra talált Wang Cs'ung (27—kb. 99) *Lun-heng* (Mérlegelések) című művében. Ez a könyv vitathatatlanul a Han-kori filozófia csúcsteljesítménye, szerzője pedig egyike az egész kínai gondolkodás legfüggetlenebb szellemeinek, legbátrabb kritikusainak.

Wang Cs'ung életéről minden fontosat megtudhatunk *Önéletrajzából*, mely a *Lun-heng* utolsó fejezeteként maradt ránk, s szemelvényeink között olvasható. Sohasem viselt udvari méltóságot, hivatalai mindig viszonylag szerények és főleg gyakorlatiak voltak, sohasem szerzett vagyont. Származásának és életútjának plebejus jellege kétségtelenül elősegítette, hogy filozófiája a józan gyakorlatiság, az elfogulatlan kritikusság és a demokratizmus jegyében alakuljon ki. Mert az ilyen filozófia megszületését lehetővé tette, sőt bizonyos mértékig megkövetelte a történelmi pillanat: a Későbbi Handinasztia uralkodásának kezdeti szakasza. A kor problematikája — a legáltalánosabb módon — azzal jellemezhető, hogy míg egyfelől reakciós utópiaként lepleződött le a Csou-kori patriarchalizmushoz való visszatérés kísérlete, másfelől továbbra is fenyegető veszély maradt az élősdi kereskedelem burjánzása és reáfonódása az államapparátusra. Az ókori Kína feltételei között mégis a Han-rezsim „kiegyezéses", a kiegyezés új meg új gyakorlati módozatait kereső politikája képviselte a társadalmi haladást; csak ez a „kiegyezés" biztosíthatta, hogy a kínai gazdaság és társadalom kihasználja legalább a maga — szűkös — fejlődési lehetőségeit. Így a következetesen haladó politikai és filozófiai gondolat számára ebben a korban elképzelhetővé vált a Han-rezsim afféle demokratizálása. Talán mondanunk sem kell, hogy ezen a ponton — Wang Cs'ung művé-

vel — a kínai filozófia viszonylag a legközelebbi szomszédságba kerül Európa ókori gondolkodásával.

Wang Cs'ung a Han-dinasztia meggyőződéses híve volt, konfuciánusnak és a „régi szövegek" iskolájához tartozónak vallotta magát. Félelmet nem ismerve fordult szembe Tung Csung-su teológiájával, az apokrifiák vallásával, a *jin-jang* misztikával, a taoista mesevilággal, egyszóval a Han-kor minden rendű és rangú tudománytalanságával, s fáradhatatlanul harcolt a tudományos kételkedés, a tudományos bizonyítás jogaiért. Magát Konfuciuszt sem tartotta tévedhetetlennek, de bárhonnan származó igazságot elfogadott, ha „kritikai mérlegelés" útján valóban igazságnak találta.

Wang Cs'ung filozófiájának fontos támaszai voltak a Han-kor békés időszakaiban kicsírázó természettudományos kezdetek, főképpen a csillagászat és az orvostudomány bizonyos eredményei. A *Lunheng* nemcsak a kor „tévedéseinek" és hazugságainak, hanem ugyanakkor az ókori Kína tudományos ismereteinek is gazdag tárháza. Az a rendszer, amit Wang Cs'ung a misztikával szembeállít, néhány dialektikus mozzanata ellenére is jórészt mechanikus materializmus; ez azonban mit sem von le értékéből, hiszen világképének mechanikus (s ebből fakadóan etikájának fatalisztikus) jellege a korabeli természettudományok állapotából elkerülhetetlenül következik. S e körülményhez hozzá kell tennünk a talán még fontosabbat: Wang Cs'ung életének évtizedeiben egyáltalában nem járt messze a kínai társadalom lényegének felismerésétől az a politikai-társadalmi tapasztalat, amely a kínai történelemben (s a világban általában) bizonyos mechanizmusok érvényesülését érzékelte és ezt — nem rendelkezvén a mi mai tudásunkkal — fatalisztikusnak fogta fel. Materializmusának e nagyon is érthető vonása nem gátol meg bennünket abban, hogy ma is élvezettel és sok tanulsággal olvassuk egy nagyon bátor és — a kínai viszonyok közt — meglepően független szellem szabadságharcának dokumentumait. A bőséges szemelvény-gyűjteményből meggyőződhetünk róla, hogy — mechanikus vonásai ellenére — mégis Wang Cs'ung racionalista, kritikus, materialista és plebejus filozófiája biztosít az embernek emberhez méltó helyet a világban, hogy tehát Wang Cs'ung szelleme igen közel jut ahhoz, amit európai értelemben is humanista szellemnek nevez-

hetünk. E tekintetben filozófusunk, a tudományos kételkedés e legnagyobb (s hagyományosan nem sokra becsült) teoretikusa Kínában, nem egyszerűen Szï-ma C'ien, Jang Hiung és Huan T'an „realizmusának" betetőzője, hanem a Csou-kori Sziün-cï, valamint a legizmus szellemének is méltó örököse.

Tőkei Ferenc

WANG CS'UNG

MÉRLEGELÉSEK

王充: 論衡

LUN-HENG

AZ ELEVE ELRENDELÉS ÉRTELME (MING JI)

A motisták *(mo-kia)* véleménye szerint a halál nem ismer eleve elrendelést *(wu ming)*;[1] a konfuciánusok *(zsu-kia)* pedig úgy vélik, hogy az ember halála eleve elrendelés szerint következik be *(ju ming)*.

Azok, akik úgy vélik, hogy létezik eleve elrendelés, Cï-hia-nak arra a mondására hivatkoznak, mely így szól: „A halál és élet égi elrendelés *(ming)* következménye, a gazdagság és előkelőség az Égtől függ."[2]

Azok, akik szerint eleve elrendelés nem létezik, arra hivatkoznak, hogy Li-jang városa *(tu)* egyetlen éjszaka elmerült és csak egy tó maradt a helyén; hogy Po K'i, a C'in-beli hadvezér Cs'ang-p'ing alatt a földbe temette Csao meghódolt csapatait,[3] s az a négyszázezer ember egyazon időpontban halt meg; hogy a Tavasz és Ősz korban a vereséget szenvedett hadseregekből annyian haltak meg, hogy egészen elborították a füvet, a holttestek száma még tízezernél is több volt; hogy az éhínség esztendeiben annyian haltak éhen, hogy megtöltötték az utakat; hogy a fertőzések és járványok következtében ezrével pusztultak ki a családok; márpedig, kérdezik, ha mindebben eleve elrendelés volt, akkor hogyan lehetséges, hogy C'in-ben és C'i-ben teljesen egyformán történtek (a tömeges halálozások)?

Akik az eleve elrendelés létezését állítják, így beszélnek: — Az égalatti oly nagy, lakója oly sok van, hogy semmi csodálni való nincs abban, ha Li-jang városában és a Cs'ang-p'ing-i árkokban ugyanazon eleve elrendelés szerint haltak meg az emberek. Akiknek sorsa *(ming)* a vízbefullás volt, azokat (a sors) Li-jang-ban gyűjtötte össze; akiknek sorsa *(ming)* az agyonnyomatás volt, azokat meg Cs'ang-p'ing-nál gyűjtötte össze. Amikor (Han) Kao-cu éppen csak

hogy kezdett felemelkedni, az arcjós *(sziang-kung)*, aki Feng és P'ei[4] területére lépett, sok-sok hivatallal felruházott embert *(feng-hou csï zsen)* talált, de nem minden öreg és fiatal, férfi és nő előkelőség hordozta arcán a kiválóság vonásait *(sziang)*; kivételes képességükkel csak néha találkozunk, ahogy az legtöbbször lenni szokott. Ám Li-jang városában, ahol férfiak és nők együtt fulladtak meg, és Cs'ang-p'ing árkaiban, ahová öregeket és fiatalokat együtt temettek el, a tízezernyi áldozat között biztosan voltak olyanok, akik hosszú életre *(cs'ang-ming)*, nem pedig (korai) halálra rendeltettek; csakhogy olyan időpontban éltek, amely hanyatló és alantas volt, hadseregek támadtak mindenfelé, s nekik nem adatott meg, hogy végigéljék a számukra rendelt hosszú életet *(sou)*. Az emberek élete *(zsen-ming)* lehet hosszúra vagy rövidre rendelve, az idő ⟨a kor⟩ pedig lehet virágzó vagy hanyatló. Hogy (a kor) hanyatló-e, azt a betegségek, természeti csapások és szerencsétlenségek mutatják. Szung, Wei, Cs'en és Cseng (fővárosai) egy és ugyanazon a napon lettek a tűz martaléka,[5] s e négy fejedelemségi székhely *(kuo)* lakói közt biztosan voltak olyanok, akiknek szerencséjük éppen virágjában volt és még nem kellett annak lehanyatlásától tartaniuk. És mégis, együtt szenvedték el a tűzvészt, mert a fejedelemség *(kuo)* szerencsétlensége keresztezte (az ő személyes szerencséjüket). Így a fejedelemség sorsa *(kuo-ming)* erősebb, mint az egyes ember sorsa *(zsen-ming)*, s a hosszú életre való rendelés *(sou-ming)* erősebb, mint a szerencsére való rendelés *(lu-ming)*. Az ember arcán viseli a hosszú élet vagy a korai halál jegyeit *(sziang)*, s a szegénységnek vagy gazdagságnak, előkelőségnek vagy alacsony sornak ugyancsak megvannak a (sorsszerű) törvényei; valamennyi ott látható az ember testén *(t'i)*. Így a hosszú életre való rendelés is lehet hosszabb vagy rövidebb, s ez mind az ég adománya; a csontok törvénye *(ku-fa)* lehet jobb vagy rosszabb, s ez mind meglátható a testen. Akit a sorsa *(ming)* korai pusztulásra rendel, az legyen bár megáldva a legrendkívülibb tulajdonságokkal, nem élhet hosszú életet; s akit szerencséje *(lu)* szegénységre és alacsony sorra rendelt, az hiába rendelkezik a legjobb alaptermészettel, nem haladhat előre. Hiang Jü, amikor halni készült, kísérőire pillantva így szólt: „Én legyőzettem, mert ez volt a rendelés *(ming)*; nem fegyverek okozták vesztemet."[6] Szavai igazat mondtak.

Igazat, mert Hiang Jü a fegyverek használatában felülmúlta Kao-cu-t, s Kao-cu felemelkedése az ég rendelés *(t'ien-ming)* volt.
Egy fejedelemség sorsa *(kuo-ming)* hozzá van kötve a csillagokhoz. A különféle csillagképek jelezhetnek szerencsét vagy bajt, s a fejedelemséget e szerint éri szerencse vagy szerencsétlenség. Aszerint, ahogy a csillagok elmozdulnak, az emberre felvirágzás vagy lehanyatlás következik. Amiként az embert szerencse vagy baj éri, azonképpen az esztendő is vagy bő, vagy gyér termést hoz; s ahogy az eleve elrendelés *(ming)* hanyatlást vagy felvirágzást ír elő, úgy lesznek a dolgok *(wu)* vagy drágák, vagy olcsók. Egy esztendő alatt hol drága, hol meg olcsó (valamely áru); egy élettartam alatt is hol hanyatlás, hol meg felvirágzás következik. A dolgok *(wu)* drágasága vagy olcsósága nem a bő vagy gyér terméstől függ, s az ember lehanyatlása vagy felvirágzása sem bölcsességétől vagy ostobaságától függ.
Cï-hia azt mondotta: „A halál és élet égi elrendelés *(ming)* következménye, a gazdagság és előkelőség az Égtől függ"; de nem azt mondta, hogy „a halál és élet az égtől függ, a gazdagság és előkelőség égi elrendelés következménye".[7] Vajon miért? Mert a halálnak és életnek nincs képe *(sziang)* az égen, „ura" pedig az alaptermészet *(szing)*. Aki születésétől fogva erős alaptermészettel rendelkezik, annak „lehelete" *(k'i)* gazdag, teste pedig erős; ha pedig erős, akkor életének tartama hosszú lesz, és ha életének tartama hosszú, akkor nem hal korai halált; aki viszont eleve gyenge alaptermészettel rendelkezik, annak „lehelete" gyér, természete törékeny, a törékenység következtében életének tartama rövid lesz, e rövidség pedig korai halált jelent. Ezért ha azt mondjuk, van eleve elrendelés *(ju ming)*, ebben az eleve elrendelés *(ming)* nem más, mint az alaptermészet *(szing)*.
Ami a gazdagságot és előkelőséget illeti, ezeknek éppen úgy születésekor jut birtokába az ember, akár az alaptermészetének, s a születéssel birtokába jutott „lehelet" *(k'i)* által jut hozzá a csillagok energiájához *(cing)*. A csillagok ott vannak az égen, az ég megmutatja képeiket *(sziang)*, s akinek a gazdagság és előkelőség képei *(sziang)* jutnak osztályrészéül, az gazdag és előkelő lesz, akinek azonban a szegénység és alacsony sor képei jutnak, az szegény és alacsony sorú

lesz. Ezért mondotta (Cï-hia), hogy (a gazdagság és előkelőség) „az Égtől függ". Hogyan is függ az égtől? Az égnek megvan a maga „száz hivatalnoka" *(po-kuan)*, s megvan a tömérdek csillaga. Az ég kiterjeszti a maga „leheletét" *(k'i)*, a csillagok pedig kibocsátják magukból energiájukat *(cing)*. Az ég által kiterjesztett „lehelet"-ben a csillagoktól kibocsátott „lehelet" is benne van. Az ember akként születik, hogy birtokába jut e „lehelet"-nek, s akként növekedik, hogy „szájában tartja" e „lehelet"-et. Ha kiválóhoz jutott, előkelő lesz; ha rosszabbhoz jutott, alacsony sorú lesz. Az előkelőségnek lehetnek rangfokozatai, lehet magasabb vagy alacsonyabb; a gazdagságnak lehetnek fokozatai, lehet nagyobb vagy kisebb; s mindez aszerint osztódik ki, ahogyan a csillagok pozíciója is magasabb vagy alacsonyabb, nagyobb vagy kisebb. Így az égnek megvan a maga „száz hivatalnoka", megvan a tömérdek csillaga; a földnek megvan a tízezernyi ember, az Öt Uralkodó és a Három Király energiája *(cing)*; az égnek megvan a maga Wang Liang-ja és Cao-fu-ja, s az ember ugyancsak birtokolja őket, mert ha születésekor hozzájut a „lehelet"-ükhöz, akkor ügyes lesz a kocsihajtásban.[8]

A hagyomány azt tartja, hogy ha eleve elrendelésről *(ming)* beszélünk, az háromféle lehet: az első az „egyenes elrendelés" *(cseng-ming)*, a második a „követő elrendelés" *(szui-ming)* a harmadik a „megforduló elrendelés" *(cao-ming)*.[9] Az „egyenes elrendelés" azt jelenti, hogy a születéssel nyert tulajdonságokból önmagától adatik meg a szerencse; ha valakinek az alaptermészete megfelelő, a csontjai jók, akkor boldogsága keresésében nincs szüksége semmiféle erőfeszítésre, a szerencséje magától megérkezik. Ezért nevezzük ezt „egyenes elrendelés"-nek. A „követő elrendelés" az, amikor valaki minden erejét összpontosítva erőfeszítéseket tesz, szerencséje s boldogsága meg is érkezik, de mihelyt szabadjára engedi hajlamait és kiterjeszti vágyait, nyomban eléri a baj és szerencsétlenség. Ezért mondjuk ezt „követő elrendelés"-nek. A „megforduló elrendelés" pedig: ha valakinek viselkedése jó, de az eredmény rossz, szöges ellentétben minden várakozással; váratlanul összetalálkozik valami rajta kívül álló dologgal, s szerencsétlenség lesz osztályrésze. Ezért mondjuk ezt „megforduló elrendelés"-nek.

Minden ember kapja a sorsát *(ming)*; amikor apja és anyja „kiter-

jeszti leheletét", már akkor eldől, hogy a szerencse vagy szerencsétlenség lesz-e osztályrésze.

Mármost, az alaptermészet *(szing)* és az eleve elrendelés *(ming)* különböző dolgok. Lehet az alaptermészet jó, az eleve elrendelés mégis szerencsétlen; s lehet az alaptermészet rossz, az eleve elrendelés mégis szerencsés. Hogy valakinek az erőfeszítései jók-e vagy rosszak, az alaptermészetétől függ; de hogy boldogság vagy boldogtalanság, szerencse vagy szerencsétlenség (lesz-e erőfeszítéseinek eredménye), az már eleve elrendelésétől függ. Ha valakinek tettei jók, ám az eredményük szerencsétlenség, akkor annak alaptermészete jó, eleve elrendelése azonban gonosz. Ha valakinek tettei rosszak, mégis szerencse lesz osztályrésze, akkor annak alaptermészete rossz, eleve elrendelése azonban jó. Az alaptermészet magától lehet jó vagy rossz; az eleve elrendelés is magától lehet szerencsés vagy szerencsétlen. Az olyan ember, akinek eleve elrendelése szerencsés, még ha nem is cselekszik semmi jót, nem feltétlenül boldogtalan; akinek pedig eleve elrendelése szerencsétlen, az teheti a legnagyobb erőfeszítéseket is, nem feltétlenül lesz boldog. Meng-cï azt mondotta: „A keresésnek megvan a maga útja, a megtalálás pedig eleve elrendeltetett *(ju-ming)*."[10] Akinek alaptermészete jó, az képes keresni; akinek eleve elrendelése jó, az képes meg is találni. Akinek alaptermészete jó, de eleve elrendelése rossz, az keresi ugyan, de megtalálni nem képes. Ha valakinek tettei rosszak, azokat követve meg kell érkeznie a szerencsétlenségnek. Ám Rabló Csi és Csuang K'iao gonosztetteikkel elárasztották az égalattit, többezer főből álló bandákat gyűjtöttek össze, megtámadták az embereket, elrabolták tőlük javaikat, emberi testeket vágtak darabokra; igen nagy volt tehát erkölcstelenségük *(wu-tao)*, s úgy illett volna, hogy összetalálkozzanak végre a szerencsétlenséggel, és mégis, hosszú életet éltek. Ha pedig így volt, akkor a „követő elrendelés"-ről mondottakat miképpen lehet bizonyítani? Aztán a „megforduló elrendelés": amikor valakinek a tettei jók „belül", mégis szerencsétlenséggel találkozik „kívül", mint például Jen Jüan és Po-niu, akikről nem értjük, hogyan is találkozhattak szerencsétlenséggel. Jen Jüan és Po-niu tettei jók voltak, így „követő elrendelés"-re kellett volna találniuk, szerencsének és áldásnak kellett volna „követnie" (tetteiket); mi okozhatta hát, hogy mégis szeren-

csétlenséggel találkoztak? Jen Jüan gyötörte magát a tanulással, s így éppen tehetsége segítségével magamagát ölte meg; Po-niu egészen egyedül élt, s nagyon gonosz betegségbe esett; aztán ott vannak az olyanok, mint K'iü P'ing ⟨K'iü Jüan⟩ és Wu Jüan, akik teljes hűséggel szolgálták uralkodójukat, tökéletesen eleget tettek a „királyi alattvaló" *(wang-cs'en)* kötelességeinek, s mégis, Cs'u-ban száműzték az egyiket, Wu-ban megsütötték holttestét a másiknak.[11] Ha valakinek a tettei jók, akkor a „követő elrendelés" révén boldogságnak kellene adatnia, ők mégis a „megforduló elrendelés" boldogtalanságába ütköztek. Vajon miért? Ha „követő elrendelés"-ről beszélünk, akkor nem lehet szó „megforduló elrendelés"-ről ⟨egyik kizárja a másikat⟩; ha pedig „megforduló elrendelés"-ről beszélünk, nem lehet szó „követő elrendelés"-ről. A konfuciánusoknak a háromféle elrendelésről való tanítását értelem szerint vajon mi alapozhatja meg? Továbbá, az eleve elrendelés már a születéskor megtörténik, s ez a csontok külső képén jól látható; mármost, ha azt mondjuk, hogy (szerencse vagy szerencsétlenség) az erőfeszítések „követőjeként" érkezik, akkor ez az elrendelés a másodlagostól *(mo)* függ, nem pedig az alapvetőtől *(pen)*. Így tehát a gazdagság és előkelőség, szegénység és alacsony sor egyaránt az ember születésekor dől el, s egyáltalában nem a növekedés után, az erőfeszítések „követőjeként" érkezik meg. Akinek „egyenes" az elrendelése, az csak százéves korában hal meg; akinek „követő" az elrendelése, az ötvenéves korában hal meg; akinek pedig „megforduló" az elrendelése, az már akkor, amikor „leheletét" *(k'i)* megkapta az égtől, „összetalálkozott" valami gonosszal vagy rosszal, vagy ahogy mondani szokták, már magzat korában „összetalálkozott" valami rossz dologgal; így például aki mennydörgéses zivatar jelenségével *(pien)* „találkozott össze", az még növekedése közben, fiatalon meghal. Ezt nevezik háromféle elrendelésnek.

De van háromféle alaptermészet *(szing)* is: ez szintén „egyenes", „követő" és „megforduló" lehet. Az „egyenes": az öt állandó erénynek *(wu cs'ang)* már eleve birtokába jutott alaptermészet; a „követő": az apát és anyát követő alaptermészet; a „megforduló" pedig: ami egy gonosz dologgal *(wu)* való „összetalálkozás" következménye *(ku)*, mint amikor például egy terhes asszony nyulat

eszik, és a fia nyúlszájjal születik meg. A *Jüe-ling*-ben ezt olvassuk: „Ebben a (második) hónapban a mennydörgés fogja hallatni hangját, és aki nem vigyáz eléggé a viselkedésére, az tökéletlen gyermeket fog szülni, s óhatatlanul nagy szerencsétlenség éri."[12] A némák és süketek, sánták és vakok „lehelete" (valami rossz behatással) „összetalálkozott", már a méhben károsodást szenvedett, s ezért lett az (égtől) kapott alaptermészetük vad és lázadó. Jang-sö Szi-wo[13] hangja már a születésekor olyan volt, mint egy farkasé, s amikor felnőtt, alaptermészete rossz lett, és szerencsétlenségtől sújtva kellett meghalnia. Már amikor az anyja méhében volt, „összetalálkozás" révén megkapta ezt az alaptermészetet, akárcsak az olyanfajták, mint Tan Csu vagy Sang Kiün.[14] Az alaptermészet és az elrendelés *(szing ming)* a kezdettől *(pen)* függ, ezért a szertartások előírják a magzat „tanításának" szabályait *(fa)*: amikor gyermek van a testében, (a terhes asszony) nem ülhet le szabálytalanul elhelyezett gyékényre, nem ehet szabálytalanul felvágott ételt, szeme nem láthat szabálytalan színeket, füle nem hallhat szabálytalan hangokat; amikor pedig (a gyermek) növekedik, biztosítani kell számára kiváló mestert és jó tanítót, akik megtanítják őt a fejedelem és alattvaló, atya és fiú elvére *(tao)*, mert hogy kiváló férfiú lesz-e vagy méltatlan fickó, az ettől az időtől függ. Ha akkor, amikor (a gyermek) megkapta „leheletét", az anyja nem vigyázott eléggé, hagyta, hogy szívében ostobaság legyen, gondolatai gonoszságok körül forogjanak, akkor a gyermek felnövekedvén vad és lázadó, rossz ember lesz, alakja és teste pedig csúnya és gonoszságot sugárzó. Amikor Szu-niü a Huang-ti-nak adott válaszában elmagyarázta a „nők irányításának" ⟨a nemi közösülésnek⟩ a módszereit, kifejtette, hogy (hibás módszerekkel) nem csupán az apa és az anya testében lehet kárt tenni, hanem ezenfelül tönkre lehet tenni a fiú- vagy leány-gyermek alaptermészetét *(szing)* is.[15]

Az embernek van elrendelése *(ming)*, van szerencséje *(lu)*, van rossz találkozása *(cao)* és jó találkozása *(jü)*, van véletlenje *(hing)* és jó alkalma *(ou)*.

Az elrendelés: szegénység vagy gazdagság, előkelőség vagy alacsony sor. A szerencse: kibontakozás vagy lehanyatlás, felvirágzás vagy pusztulás. Akinek elrendelése gazdagságra és előkelőségre szól, s még

a kibontakozást biztosító szerencsével is összetalálkozik, az örökös biztonságban élhet, nem fenyegeti veszély; akinek elrendelése pedig szegénységre és alacsony sorra szól, s még a lehanyatlást parancsoló szerencsével is összetalálkozik, azt bizony szerencsétlenség sújtja, örökös keserűségben él, sohasem lehet boldog.

A rossz találkozás: amikor valami rendkívüli változással *(pien)* találkozunk össze, mint például Cs'eng-t'ang, amikor fogoly lett a Hia-t'ai-ban, vagy mint Wen-wang, amikor foglyul ejtették Ju-li-ban.[16] Minthogy szent és fényes erényük *(tö)* ellenére mégis az a „változás" *(pien)* esett meg velük, hogy fogságba kerültek, erről méltán mondjuk, hogy „rossz találkozás" volt. Ám az ilyen „változás" *(pien)* lehet akármilyen nagy, ha egyszer az elrendelés jó, a szerencse kibontakozást biztosít, akkor a „változás" semmi kárt nem okozhat, s így azt mondhatjuk, csupán egy rossz találkozás balszerencséje volt. Amivel Jen-cï ⟨Jen Jing⟩ találkozott össze,[17] azt ugyancsak nagy („változásnak") nevezhetjük, hiszen a fegyver egyenesen a mellének irányult, a fényes pengét már a nyakára tették, lába már-már a biztos halál földjére lépett, s ő ott a kardok és csatabárdok hegyén és élén is elkerülhette a halált és élve térhetett onnan vissza, azt annak köszönhette, hogy elrendelése jó volt, szerencséje kibontakozást biztosított, s egy ilyen véletlen találkozás balszerencséje nem volt képes ártani neki. Ám Li-jang városánál és Cs'ang-p'ing árkaiban biztosan voltak olyanok is, akiknek elrendelése jó, szerencséje kibontakozást hozó volt, s hogy ezeknek is egyetlen éjszakán fulladásos és agyonnyomásos halált kellett halniuk, az azért történhetett, mert rossz találkozásuk balszerencséje túlságosan nagy volt, s jó elrendelésük és kibontakozást hozó szerencséjük ezt már nem tudta eltávolítani. Olyan ez, mint a víz és a tűz váltakozó győzelme egymáson. Ha a víz dúsabb, legyőzi a tüzet; de ha a tűz dúsabb, legyőzi a vizet.

(A jó találkozás:) amikor valaki találkozik az uralkodóval, aki alkalmazza őt *(jung)*. Legyen bár jó az elrendelése és kibontakozást ígérő a szerencséje, ha az illető nem találkozik olyan uralkodóval, aki felismeri őt, akkor nem lesz módja bizonyságot tenni (képességeiről).

A véletlen: ilyenről akkor beszélünk, ha teljesen véletlen módon találkozunk össze valami jóval vagy rosszal. Ha valaki bűnt követett el, mégis sikerül megszabadulnia (a büntetéstől), az szerencsés vélet-

len; aki pedig nem követett el semmi bűnt, mégis megfogják, az a nem szerencsés véletlen. Akit megfognak ugyan, de nem tartják sokáig fogva, hanem felsőbb parancsra szabadon engedik, annak elrendelése jó, szerencséje kibontakozást biztosító, és sem korai halál, sem természeti csapás balszerencséje nem képes kárt okozni neki.

A jó alkalom: ilyenről egy fejedelem szolgálatában beszélhetünk. Ha valaki a helyes elvek *(tao)* szerint szolgálja fejedelmét, a fejedelem pedig jónak találja szavait és végül hivatalnokaként alkalmazza, az a jó alkalom. Ha azonban magatartása az uralkodóéval ellentétbe kerül, minek következtében vissza kell vonulnia (hivatalából) és eltávolítják (a cselekvés lehetőségétől), akkor nincs meg a jó alkalom. Ám ha a visszavonultság és eltávolítottság nem tart sokáig, egy felettese magához hívja s ismét hivatalt és jövedelmet ad neki, akkor az illetőnek elrendelése jó, szerencséje kibontakozást biztosító, s a jó alkalom véletlen elillanásából származó károsodása nem képes megállítani őt (a karrier útján).

Így a rossz találkozás, jó találkozás, szerencsés véletlen és jó alkalom néha egységben van az elrendeléssel és szerencsével, néha meg eltér az elrendeléstől (és a szerencsétől). Akinek véletlen találkozásai szerencsésen alakulnak, az ennek következtében teljes sikert arat; akinek véletlen találkozásai nem-szerencsésen alakulnak, az ennek következtében kudarcot vall; s ez ⟨mindkét eset⟩ egységben van az elrendeléssel (és a szerencsével). Aki azonban közepéig jutván nem folytathatja s teljesítheti be (művét s életútját), akinek jó dolgai egyszerre csak rosszra fordulnak, annak számára ez eltérést jelent elrendelésétől és szerencséjétől.

Így tehát az ember úgy él a világban, hogy lehet szerencsés vagy gonosz az alaptermészete és elrendelése *(szing ming)*, lehet kibontakozást hozó vagy lehanyatlást okozó a balszerencséje vagy szerencséje, s ehhez járulnak még a rossz találkozás, jó találkozás, szerencsés véletlen és jó alkalom váratlan körülményei; úgyhogy olyanok, akiknek sikerülne egész életükkel s halálukkal (következetesen) végig vinni jó vagy rossz magatartásukat, kielégítve ezzel a keblükben hordott becsvágyat, bizony nagyon kevesen vannak.

AZ ALAPTERMÉSZET IRÁNYÍTÁSA (SUAI-SZING)

Az ember alaptermészetéről *(szing)* szólva leszögezhetjük, hogy az lehet jó, és lehet rossz. Ha jó, akkor mindig magától *(cï)* jó; ha pedig rossz, akkor lehet tanítani és figyelmeztetni, irányítani és kényszeríteni, s elérhető, hogy jó legyen. Általában, amikor egy fejedelem vagy egy apa megvizsgálja alattvalójának vagy fiának alaptermészetét *(szing)* és azt jónak találja, akkor ápolást és buzdítást nyújt neki, s nem engedi, hogy a rossz közelébe kerüljön; ha pedig rossznak találja, akkor segítséget és védelmet nyújt neki, s igyekszik elérni, hogy lassan-lassan megjavuljon. A jó (alaptermészet) fokozatos megromlása és a rossz (alaptermészet) jóra fordulása útján alakul ki a jellem *(szing-hing)*.

Sao fejedelem a következő szavakkal intette Cs'eng (királyt): „Ó, király, te most először veted alá magad az égi rendelésnek *(ming)*! Olyan vagy, mint az újszülött gyermek, akinél még minden attól függ, hogyan kezdi az életét."[18] Az „újszülött gyermek" egy (legfeljebb) tizenöt éves gyermeket jelent, aki, ha úgy kezdi életét, hogy gondolatai a jóra irányulnak, akkor mindvégig jó lesz, ha azonban élete kezdetén gondolatai a rosszra irányulnak, akkor mindvégig rossz lesz. A Dalok (Könyve) azt mondja: „Azt a csodálatosan jó embert vajon mivel lehetne segíteni?"[19] S a Kommentárokban azt olvassuk: „A dolog hasonló a főzéssel finomított ⟨még fehér⟩ selyemhez, amely, ha indigóval festik meg, kék lesz, és ha cinóberrel festik meg, vörös lesz." Nos, a (legfeljebb) tizenöt éves gyermek még olyan, mint a selyem; s az a fokozatos átalakulás, amelynek során jó vagy rossz lesz, ugyancsak olyan, mint amikor indigóval vagy cinóberrel festik meg a fehér selymet, elérve ezzel, hogy kék vagy vörös legyen. És ha a kék vagy a vörös egyszer már kialakult, az lesz az igazi szín és nem más. Ezért fakadt sírva Jang-cï ⟨Jang Csu⟩ egy útelágazáshoz érve, s ezért siratta meg Mo-cï ⟨Mo Ti⟩ a fehér selymet;[20] elszomorodtak afölött, hogy ami egyszer elszakad az alaptól *(pen)*, visszaváltozni nem képes többé. Az, hogy az ember alaptermészete *(szing)*, ha jó, rosszá változhat, s ha rossz, jóvá változhat, csak ugyanezen a módon ⟨visszaút nélkül⟩ történhet. Ha a *p'eng*-növény a kender között tenyészik, s nem támasztják meg,

magától *(cï)* egyenes lesz; a fehér selyemfonál pedig, ha fekete festékbe kerül, minden főzés (és festegetés) nélkül, magától *(cï)* fekete lesz. A *p'eng*-növénynek egyáltalában nem alaptermészete *(szing)* az, hogy egyenes legyen, s a (fehér) selyemfonálnak sem alaptulajdonsága *(csï)* a feketeség; a kender támogatja (az egyiket), a fekete festék festi meg (a másikat), elérve, hogy (az egyik) egyenes, (a másik) fekete legyen. Mármost az ember alaptermészete *(szing)*, hasonlóan a *p'eng*-növényhez, és a fehér selyemfonálhoz, az őt fokozatosan átalakítani vagy megfesteni képes dolgoktól függően változik jóvá vagy rosszá.[21]

Wang Liang-ot és Cao-fu-t úgy emlegetik, mint jó kocsihajtókat; mert képesek voltak elérni, hogy a cseppet sem jó (lovak) is jók legyenek. Ha csupán arra lettek volna képesek, hogy jó paripákat hajtsanak, de a makrancos lovakat már nem tudták volna betörni, akkor alantas kézművesek *(cang-kung)* és közönséges mesteremberek *(jung-sï)* lettek volna, akik éppen a lovak hajtásában mesterkednek, de mi rendkívüli lett volna abban, emlegetné-e őket ezért a világ? Erről szól a mondás: „Amikor Wang Liang szállt a kocsira, a lovak se nem makrancoskodtak, se le nem sántultak; s amikor Jao és Sun kormányzott, a nép nem ismerte sem az őrültséget, sem az ostobaságot." A hagyomány azt mondja: „Jao és Sun alatt a nép méltó volt rá, hogy akár házról házra járva hivatalnokokat nevezzenek ki *(feng)* közülük; Kie és Csou idejében azonban a népet házról házra járva halálra lehetett ítélni." (Konfuciusz szerint:) „Ez a nép a három dinasztia alatt az egyenes utat követte."[22] Hogy a szent uralkodók alatt a nép ilyen volt, a rossz uralkodók alatt pedig amolyan, az egyedül átalakító befolyásukon *(hua)* múlott, nem pedig (a nép) alaptermészetén *(szing)*. „Ha meghallja Po-ji hírét *(feng)*, a kapzsi ember tiszta lesz, a gyenge emberben pedig feltámad a (nemes) becsvágy; s ha meghallja Liu-hia Hui hírét, a fukar ember nagylelkűvé lesz, a kicsinyes ember pedig bőkezűvé."[23] Nos, ha lehetnek olyanok, akikben a hírnek és névnek puszta hallása is megváltoztatja az erkölcsöket, mennyivel inkább így van ez a közvetlen kapcsolatban, szemtől szembe mondott nemes tanítása hatására!

K'ung(-cï) iskolájának hetven tanítványa volt, s valamennyi alkalmas arra, hogy főminiszteri hivatalt bízzanak reá; alávetették magukat a

szent tanításoknak, műveltségük *(wen)* és tehetségük kicsiszolódott, tudásuk és képességük tízszer annyi lett (mint másoknak), s mindez a nevelés érdeme volt, amelynek ereje fokról fokra hatotta át őket. Amikor még nem léptek be K'ung-cï kapuján ⟨még nem voltak Konfuciusz tanítványai⟩, egyszerű falusiak voltak, nagyon közönségesek, és semmi rendkívüli nem volt bennük. Közülük a legirányíthatatlanabb Cï-lu volt. Azt mondják, Cï-lu nagyon állhatatlan és közönséges ember volt, aki, mielőtt K'ung(-cï) tanítványa lett volna, tyúktoll-kalapot hordott a fején, derekára övnek pedig disznófarkat kötött, féktelen vadságában nem ismerte a szertartásokat; s ha fennszóval való olvasást hallott, meglóbálta toll-kalapját, megszorította övén a disznófarkat, és ajkai közül olyan hangokat bocsátott ki, amelyekbe belebódultak a bölcs és szent fülek; hát ilyen hatalmas fokú volt a rosszasága. Amikor aztán K'ung-cï vezetni és tanítani kezdte, fokozatosan befolyásolta és csiszolgatta őt, elméjét nyitogatva irányította előre, akkor vadsága oszladozni kezdett, gőgje megtört, s végül már képes volt kormányzati ügyeket intézni, és helyet kapott a „négy osztályban" is.[24] Ez fényes példája annak, hogy az alaptermészet *(szing)* megváltoztatható, rosszból jóvá alakítható. Hogy termékeny-e vagy terméketlen, az a földnek eredeti alaptermészete *(pen-szing)*. Ha dús és nedves, akkor alaptermészete jó, s a belé vetett magvak bőséges termést hoznak; de ha szikár és köves, akkor alaptermészete rossz, ám a mély szántás, gondos gyomlálás és a bőséges trágyázás, az embernek ezek az erőfeszítései olyan segítséget tudnak nyújtani a talaj erejének, hogy a termés egészen hasonló lesz a gazdag és nedves föld terméséhez. A föld magasabb vagy alacsonyabb szintjével ugyanez a helyzet: ha ásóval-kapával ásni kezdjük a földet, s feltöltjük vele az alacsonyabb szintet, akkor az alacsonyabb egy szintre kerül a magasabbal, sőt, ha ásóval-kapával tovább folytatjuk a feltöltést, akkor az (imént még) alacsonyabb szint nem csak egyenlő lesz (az imént még magasabbal), hanem megfordul a helyzet, s ez lesz a magasabb, a korábban magasabb pedig most az alacsonyabb. Mármost, ha az emberek alaptermészete lehet jó és lehet rossz, mint ahogy a talaj szintje itt magasabb, ott meg alacsonyabb, akkor erőfeszítéssel, tanítással elérhető, hogy megjavuljon és ugyanolyan legyen, mint az eredetileg is jó. S ha a jó átalakító

hatása tovább gyarapodik, ha állandósul a tanítás, akkor (az ember) egészen megváltozik, jó lesz, és mikor már jó, addig változhatik tovább, amíg felül nem múlja azokat, akik már korábban is jók voltak, mint ahogy az alacsonyabb talajszint, ha ásóval-kapával feltöltjük, messze fölébe magasodhat a (korábban) magasabb talajszintnek.

„Szï ⟨Cï-kung⟩ nem is kapott égi megbízatást, mégis egyre nő a vagyona."[25] Szï ⟨Cï-kung⟩ tehát eredetileg nem kapott az égtől gazdagságra való rendelést *(fu-ming)*, s hogy vagyona mégis egyre nőtt, s ő gazdag ember lett a világban, azt vagyonszerző művészetének *(huo-csï csï su)* köszönhette. Ha pedig az, aki birtokába jut ennek a művészetnek, anélkül hogy égi rendelést *(ming)* kapott volna, mégis, maga is *(cï)* ennyire meggyarapíthatja gazdagságát, akkor az az ember, akinek alaptermészete rossz, hasonlóképpen, anélkül hogy születésekor az égtől jó alaptermészetet kapott volna, birtokába juthat egy szent ember tanításainak, s gondolkodása és magatartása megváltozik, átalakul.

A világ dicséri az olyan éles kardokat, amelyeknek ezer *kin* az áruk, mint amilyen például a T'ang-k'i, a Jü-cs'ang, valamint a Lung-c'iüan és a T'ai-a nevű kard; ezeknek a pengéje eredetileg nem más, mint a hegyekben található közönséges vas. A fémműves olvasztással és kovácsolással csinál (a vasból) éles pengéket. Nos, hogy ezeket az éles kardokat olvasztani és kovácsolni lehetett, az talán különleges tulajdonságaikból *(csï)* fakadt? Nem, hanem a kézműves ügyességéből, a mester művészetéből, s a megmunkálás többszöri megismétléséből. Vegyünk például egy Tung-hia-beli kardot, amely csak egy *kin*-t ér, hevítsük fel és olvasszuk meg a kovácsoláshoz, biztosítsunk elegendő tüzet, egyengessük ki szépen az élét, s íme, éppen olyan lesz, mint az ezer *kin*-t érő kardok. Mármost, a vas és a kő az égtől olyan, amilyen *(zsan)*, s ha olvasztás és kovácsolás mégis meg tudja változtatni eredeti tulajdonságaikat *(ku-csï)*, hát akkor az embernek, aki már a szentek és bölcsek által való „megmunkálása" előtt is magában hordja az öt állandó erény természetét *(szing)*, miért kellene kétségbeesnie amiatt, hogy alaptermészete *(szing)* nem jó?

A régi időkben igen nagyra becsülték azokat a gyógyító embereket, akik fel tudták ismerni, hogy valamely súlyos betegség honnan ered,

s tűszúrások és orvosságok segítségével meg is tudták gyógyítani őket. Ha csupán a betegség nevét tudták volna, s tétlenül üldögélve szemlélték volna, azt ugyan ki tartotta volna renkívülinek? Nos, ha egy ember történetesen nem jó, akkor az alaptermészetének és elrendelésének *(szing-ming)* betegsége, és ha tanítás által nem részesül helyes kezelésben, mégis elvárjuk tőle, hogy megváltozzék, akkor azt bizony hiába várjuk!

Az ég útja *(tao)* ismer „igazit" és „mesterségest" *(csen wei)*. Igazi az, ami eredendően és magától *(cī)* összhangban van az éggel; mesterséges pedig az, amihez az ember hozzáadta tudását és ügyességét, úgyhogy végül semmi sem különbözteti meg az igazitól. Hogy mivel tudom szemlélteni ezt? Nos, a *Jü kung*-ban[26] csiszolt jadekről és fehér korallokról olvashatunk: ezek tehát a földben teremnek, s igazi jade-k és gyöngyök. A taoisták *(tao-zsen)* azonban megolvasztanak ötféle ⟨mindenféle⟩ követ, s ötszínű jade-kat csinálnak, amelyeket nyugodtan összehasonlíthatunk az igazi jade-val, fényükben semmi eltérőt nem fogunk találni. A halak gyomrában és a kagylókban található különféle gyöngyök éppen olyan igazi gyöngyök, mint a *Jü kung*-ban említett csiszolt jade-k. Szui fejedelme azonban bizonyos szerek segítségével olyan gyöngyöt csinált, amelynek tiszta csillogása nem különbözött az igaziétől; ehhez pedig a taoista *(tao-sī)* tanítások kellettek, tudással és ügyességgel teli gondolatokat kellett hozzáadni. Tűzgyújtó tükörrel *(jang-szui)* tüzet szerezhetünk az égtől: ha az ötödik hónap *ping-wu* napjának közepén megolvasztunk ötféle követ és megöntjük belőle ezt a szerszámot, majd fényesre csiszoljuk és (konkáv oldalát) felfelé fordítjuk, hogy felfogja a nap sugarait, akkor tüzet tudunk gyújtani vele; s ez a tűz-nyerésnek igazi módszere. Mármost, ha valaki megkísérli, hogy holdsarló alakúra hajlított kardpengéjét, miután ragyogó fényesre csiszolta, úgy tartsa felfelé, hogy felfogja a nap sugarait, az ugyancsak tűzhöz jut. Minthogy pedig a holdsarló alakúra hajlított kard egyáltalán nem tűzgyújtó tükör *(jang-szui)*, azért megállapíthatjuk, hogy a tűz-nyerés csak a csiszolás eredménye lehet. Nos, ha feltételezzük, hogy az az ember, akinek alaptermészete rossz, mégiscsak azonos fajtájú *(t'ung-lei)* azokkal, akiknek alaptermészete jó, akkor az illetőt lehet irányítani és befolyásolni, s elérhető, hogy végül jó

legyen. Ha meg azt tételezzük fel, hogy (a rossz és a jó embernek) különböző a fajtája *(ji-lei)*, akkor ugyancsak el lehet érni vele azt, amit a taoisták elérnek jade-t öntvén, Szui fejedelme elért a gyöngycsinálással, vagy amit az az ember elér, aki kicsiszolja és holdsarló alakúra hajlítja kardpengéjét: ha megtanítják a tudnivalókra, fokozatosan befolyásolják az erény *(tö)* által, akkor egy napon ő is birtokosa lesz az emberség és igazságosság *(zsen-ji)* magatartásának. Amikor Huang-ti azért versengett Jen-ti-vel, hogy melyikük legyen az Ég Fia, medvéket, párducokat és tigriseket tanított be, hogy azokkal harcoljon a Fan-c'iüan-i mezőn; s három csatával el is érte célját, Jen-ti vereséget szenvedett. Amikor Jao az égalattit átengedte Sunnak, Kun egy fejedelem *(csu-hou)* volt, aki azonban a Három Öreg *(szan-kung)* egyikének tisztére vágyott, s mivel Jao nem hallgatta meg (követelését), vadállatokat dühített fel és velük akart felfordulást támasztani; az egymás mellé állított állatok szarvai valóságos városfalat képeztek, felemelt farkaik voltak a zászlók, harci kedvük a lehető legnagyobb volt, s a küzdelemben nagyon erősnek bizonyultak.[27] Mármost, ha ezeknek az állatoknak, melyeknek teste nagyon különbözik az emberétől, mégis azt a parancsot lehetett adni, hogy harcoljanak, mennyivel könnyebb ez az emberével azonos fajtájúaknál! Ebből ítélve megállapíthatjuk, hogy semmi okunk kételkedni (ama feljegyzésekben, amelyek szerint a zene hatására) „a százféle állat összesereglett és táncolni kezdett", „a tavakból előbukkantak a halak és figyeltek a hangokra", „a hat lófajta pedig fölnézett az abrakolásból".[28] Hogy az eltérő fajtájú dolgok a különbözőségükkel is azonosak legyenek, s hogy az azonos fajtájú dolgok az egyenlőségükkel is különbözők lehetnek, annak oka az, hogy (e változások) nem a dolgoktól *(wu)* maguktól, hanem az emberektől függenek. Minden szájában vért és leheletet tartó ⟨élő⟩ lény, ha tanításban részesül, mássá lehet, átalakulhat. A Szan-miao népből egyesek kiváló férfiak, mások pedig méltatlan fickók voltak; Jao és Sun azonban egyenlővé tette őket azáltal, hogy kegyességében és tanításában részesítette őket. Azok a Cs'u- és Jüe-beli emberek, akik (a C'i fővárosa-beli) Csuang-ban és Jo-ban telepedtek le, néhány év és hónap után ugyancsak elkényelmesedtek, erkölcseik és szokásaik megváltoztak.[29] Mert a mondás szerint: „C'i-ben kényelmesek,

C'in-ben könnyelműek, Cs'u-ban sürgölődők, Jen-ben pedig egyszerűek (az emberek.)" Nos, a Csuang-ban és Jo-ban (letelepedettek) példáján láthatjuk, hogy ha a négy égtáj országainak népei kölcsönösen áttelepednének egymás (országaiba) és hosszú ideig lakoznának egy és ugyanazon a helyen, akkor alaptermészetük *(szing)* feltétlenül megváltozna, kicserélődne.

Nos, annak, akinek alaptermészete rossz, olyasféle a szíve, mint a fa vagy kő. Ám ha még a fa és a kő is használhatóvá lesz az ember kezében, mennyivel inkább („használhatóvá") lehet az, ami egyáltalában nem fa és nem kő! Hiszen a nemes ember *(kiün-cï)* lába nyomát ⟨dicső példáját⟩ maga előtt láthatja mindenki. Vannak azonban, kik az őrültség betegségében szenvednek, s csak énekelnek és sírnak az utakon, nem tudják megkülönböztetni a keletet a nyugattól, nem látják, mi különbség a forróság s a nedvesség között, nincsenek tudatában saját betegségüknek sem, nem éreznek éhséget és jóllakottságot; ezeknek alaptermészete *(szing)* teljesen elpusztult már, nem lehet többé segíteni rajtuk; ezek előre lépve semmit sem látnak maguk előtt, s hátra lépve semmitől sem félnek.

Ezért a király törvényeknek *(wang-fa)* nem szabad elhanyagolniuk az iskolázási hivatalokat, s a büntetésekkel foglalkozó hivatalnokokat sem nélkülözhetik, hiszen ezeknek célja nem más, mint hogy mindenki megismerje a szertartások és az igazságosság *(li-ji)* tanításait. Az iskolák előre befolyásolják az embereket, a törvények és tilalmak pedig utólag védelmezik őket; s ezek (együttesen) még egy Tan Csu[30] lelkületét is képesek befolyásolhatóvá tenni. Hogy mivel bizonyíthatnám ezt? Nos, ha a „három hadsereg" katonáit, akiket végképpen nem lehet kordában tartani, bátor hadvezér irányítja és befolyásolja, akkor a halálra csak úgy tekintenek, mint a hazatérésre. Továbbá, amikor Ho-lü egy ízben ki akarta próbálni katonáit az Öt Tó partján, (parancsára) valamennyi úgy megvágta magát a vállán, hogy vérük a földre csurgott. S amikor Kou-cien ugyancsak próbára akarta tenni katonáit háló-palotájának udvarán, össze sem tudnánk számlálni azokat, akik (parancsára) belementek a tűzbe és meghaltak.[31] Nos, a kard és a tűz egyáltalában nem olyasmi, amire az ember alaptermészete *(szing)* vágyakoznék; ennek a két uralkodónak a hatalmas irányító-ereje érte el, hogy (katonáik) ne sajnálják az éle-

tüket sem. Minthogy pedig a hadsereg törvénye a sebesülés és vér megvetése, még Meng Pen is, aki igazán bátor ember volt, félelmet érzett, ha hadseregről hallott. S ezért volt, hogy amikor Su-szun T'ung szabályozta s megállapította a szertartási ritusokat *(li-ji)*, akkor kardforgatásban és harcban érdemes alattvalók elfogadták a szertartást és leborultak (a császár előtt), a kezdetben gőgösek és hatalmaskodók ettől fogva engedékenyek és alázatosak lettek.[32] A szent tanítás és a félelmetes erény *(tö)* meg tudja változtani az alaptermészetet *(szing)*; így semmi szomorkodni való azon, hogy alaptermészetünk rossz, de minden okunk megvan a szomorúságra, ha nem vetjük alá magunkat a szent tanításoknak; az ilyen ember maga teremti magának a szerencsétlenséget.

A bab és a búza más, mint a rizs és a köles, fogyasztásuk azonban (egyaránt) képes megszüntetni éhségünket. A kis ember *(sziao-zsen)* és a nemes ember *(kiün-cï)* születéskor kapott alaptermészete *(szing)* vajon különböző fajtájú *(ji-lei)*? Csak annyira, mint az öt gabona, amely mind használható: lényegük *(sï)* nem különbözik, csak a megjelenésük *(hiao)* más; s az alaptermészet *(szing)* csupán attól jó vagy rossz, hogy a születéskor kapott „lehelet" *(k'i)* dúsabb-e vagy szegényesebb. A kegyetlen ember az emberség *(zsen)* „leheletéből" *(k'i)* túlságosan keveset kapott, a mindig haragos pedig a bátorságéból kapott túlságosan sokat. Akiben az emberség fogyatékos, az kegyetlen és nem ismer könyörületet *(c'ï)*; akiben túlteng a bátorság, az nagyon vad és nem ismer igazságosságot *(ji)*; sőt, mivel a békesség „lehelete" *(ho k'i)* nem elegendő benne, öröme és haragja sem a kellő időpontban támad fel, tervei és elgondolásai könnyelműek és ostobák, s az ilyen bolond módra cselekvő ember bűnöket követ el, tehát rossz.

Az ember megkapja az öt állandó erényt *(wu cs'ang)*, hiszen az öt belsőrészt *(wu cang)* mindenki egyaránt a testében hordja.[33] Ha valamelyikből születésekor túlságosan keveset vagy túlságosan kicsinyt kapott, akkor magatartása nem éri utol a jó embereket; mint ahogy a bor is lehet dúsabb vagy szegényesebb (ízű), de dúsabb vagy szegényesebb (íze) nem magától az erjesztőjétől lett különböző, hanem attól lett ilyen vagy olyan, hogy az élesztő, amit felhasználtunk, több volt vagy kevesebb. Nos, amiként a borban, legyen az szegényes

vagy dús, egy és ugyanaz az élesztő volt, úgy az emberben is, legyen jó vagy rossz, egy és ugyanazon ős-lehelet *(jüan-k'i)* van, s csupán a „lehelet" *(k'i)* sok vagy kevés volta határozza meg, hogy az (illető) alaptermészetére nézve *(szing)* kiváló férfiú-e vagy ostoba fajankó. Szi-men Pao sietős természetű volt, s bőrövet kötött a derekára, hogy azzal nyugodtabbá tegye magát; Tung An-jü pedig, kényelmes természetű lévén, íj húrját kötötte derekára, hogy azzal tegye gyorsabbá magát.[34] Mert mind a túlságos sietősség, mind a túlságos kényelmesség eltévelyedést jelent a közép harmóniájától *(csung-ho)*, ám bőröv vagy íjhur csatlakozik a testhez, ezek (a sietősség vagy kényelmesség dolgában) tökéletessé tehetik az embert. Aki képes magába fogadni a bőröv és az íjhur tanítását, nem lévén elég segítsége (önmagában), az (Szi-men) Pao és (Tung) An-jü hírnevéből ⟨példájából⟩ egyaránt tanulhat.

A szegény emberek lakta házra, amelynek nem ép már sem fala, sem kapuja, az emberek megróvóan mutogatnak; ha azonban vagyonuk megszaporodik, és gazdagok lesznek, akkor házuk köré olyan falat emeltetnek, amely már valóban védelmet és rejteket nyújt nekik, és házukat olyan tökéletessé teszik, hogy abban többé senki sem találhat kifogásolni valót.

Wei-ben a művelésre adott föld *(hang-t'ien)* száz *mu*-nyi volt, Je-ben azonban (a talaj rossz minősége következtében) kétszáz *(mu*-nyi), Szi-men Pao-nak mégis sikerült a Csang-folyó vizének öntözésre való felhasználásával olyan termékennyé tenni (Je-ben) a talajt, hogy *mu*-ként egy egész *csung*-nyit arattak le róla. Nos, ha az ember alaptulajdonsága *(csï)* hasonlít a Je-beli földekéhez, ám a tanítás olyan szerepet játszhat, mint a Csang-folyó vize, akkor csak az lehet nagy baj, ha nem képes átalakulni, de nincs oka azon keseregni, hogy az emberi alaptermészetet nem lehet irányítani. Lo-jang városának belső útjain nem volt víz, ezért víz-művesek *(sui-kung)* emelték fel a Lo-folyó vizét, és hogy (a városban) éjjel-nappal szakadatlanul folyhatott, az a víz-művesek *(sui-kung)* érdeme volt. Láthatjuk mindebből, hogy aki nemes ember *(kiün-cï)* közelében él, abban az emberség és igazságosság *(zsen ji)* erénye megsokszorozódik; amint ennek jó bizonyítékát nyújtja Meng(-cï) anyjának esete, aki (fia érdekében) megváltoztatta lakóhelyét.[35]

Az emberek között a víz piszkos és zavaros, a mezőkön kívül azonban tiszta és áttetsző. Mindkét esetben ugyanazon vízről van szó, amelynek forrása az ég partja; itt mégis zavaros, ott meg áttetsző: nos, ilyenné vagy olyanná az általa elfoglalt hely ⟨a környezet⟩ hatalma *(si)* teszi. Nan-jüe királya, Csao T'o,[36] aki eredetileg Han-beli ⟨kínai⟩ volt és kiváló férfiú, egészen átalakult a déli barbárok szokásai közepette, s elhagyván a „királyok intézményeit" *(wang-csi)*, mozsártörő alakú hajfonatot viselt és kinyújtott lábbal ült, s az ilyesmiket úgy megszerette, hogy ezek már alaptermészetéhez *(szing)* tartoztak. Lu Kia azonban beszélt neki a Han-dinasztia erényéről *(tö)*, félelmet gerjesztett benne a szentek tekintélyével, úgyhogy egyszer csak szabályosan kezdett ülni, érzelmei megváltoztak, megbánás ébredt benne, elfogadta a (hagyományos) szabályokat és „határvédő"-nek nevezte magát ⟨elismerte a Han-dinasztiát⟩; ami pedig a mozsártörő alakú hajfonatot meg a kinyújtott lábbal való ülést illeti, ezeket most már gyűlölte, s mondhatni, ez volt az alaptermészete *(szing)*. Korábban úgy viselkedett, utóbb pedig így, s az elmondottakból látható, hogy a taníttatáson is igen sok múlik, nem csak az alaptermészeten *(szing)*.

AZ EREDETI ALAPTERMÉSZET (PEN-SZING)

Az érzelmek és az alaptermészet *(c'ing-szing)* az emberek kormányzásának alapja, s belőlük fakadnak a szertartások és a zene. Mert ha végére járunk az érzelmeknek és az alaptermészetnek *(c'ing-szing)*, akkor a szertartásokkal korlátok közé szoríthatjuk őket, a zenével pedig harmonikussá tehetjük őket. Az alaptermészet *(szing)* lehet alázatos, szerény és engedékeny, a szertartásokat pedig azért állapították meg, hogy segítségükkel (e nemes tulajdonságokat) összhangba hozzák a megfelelő alkalmakkal. Az érzelmek *(c'ing)* lehetnek: szeretet és gyűlölet, öröm és harag, fájdalom és gyönyör; zeneműveket pedig azért komponálnak, hogy segítségükkel ezeket (a természetes érzelmeket) komollyá tegyék. Így ami által ⟨aminek megfelelően⟩ a szertartások megállapítódnak, s ami által a zeneművek létrejönnek: az érzelmek *(c'ing)* és az alaptermészet *(szing)*. A régi

idők konfuciánus írástudói, akik tanulmányokat és könyveket írtak, mindnyájan véleményt mondtak (az alaptermészetről), de egyikük sem tudta igazán eldönteni a kérdést.

A Csou-beli Si Si[37] úgy vélte, hogy az ember alaptermészetében *(szing)* benne van a jó is, a rossz is, és ha az emberek jó alaptermészetét emeljük ki, azt gondozzuk és ösztönözzük, akkor a jóságuk növekedni fog, ha meg valakinek alaptermészetében a rosszat (emeljük ki), s azt gondozzuk és ösztönözzük, akkor annak rosszasága fog növekedni. Szerinte tehát az érzelmek s az alaptermészet mindig lehet jó vagy rossz. a *jin* és a *jang* módjára ⟨egymásnak szöges ellentétképpen⟩, s minden attól függ, melyiket gondozzuk. Ezért írta meg Si-cï ⟨Si Si⟩ A gondozás könyve *(Jang-su)* címmel a művét, egy fejezetben. Az olyanok, mint Fu Ci-cien, C'i Tiao-k'ai és Kung-szun Ni-cï,[38] ugyancsak véleményt mondtak az érzelmekről és alaptermészetről, és Si-ci-vel nagyjából egybehangzóan mind úgy vélték, hogy az alaptermészet lehet jó és lehet rossz is.

Meng-ci az alaptermészet jóságáról írta műveinek egyik fejezetét,[39] úgy vélekedve, hogy az ember alaptermészete mindig jó, és ha mégis találunk olyant, ami nem jó, akkor azt a külvilág *(wu)* zavarta össze. Ez annyit jelent, hogy minden ember, ki az égtől és földtől születik, eleve jó alaptermészetet kap, felnövekedvén azonban, amikor a külvilággal *(wu)* kapcsolatba kerül, hajlamai elszabadulnak, összezavarodik, és rosszasága napról napra újjászületik. Meng-cï állítása szerint az emberrel, amíg zsenge és kicsiny, nem fordulhat elő, hogy ne legyen jó. Ám Wei fejedelme (mégis) azt mondta: „Én már gyermekkorában megállapítottam, hogy a királyfi ⟨a gonosz Csou⟩ nem kiváló."[40] Amikor Csou még csak gyermek volt, Wei fejedelme már észrevette, hogy nem jó az alaptermészete; alaptermészetének rosszasága miatt nem vált ki a közönséges emberek közül; felnövekedvén aztán felfordulást csinált és nem változott meg; ezért volt (jogos) a mondás. Jang-sö Sï-wo-t, amikor megszületett, meg akarta nézni Su asszony, de amint a csarnokig ért, meghallotta a sírását, mire visszafordult, mondván: „A hangja egy farkasnak a hangja; vad szívéből hiányzik a rokoni szeretet; ha nem ő, akkor senki sem fogja kipusztítani a Jang-sö nemzetséget." S később sem volt hajlandó meglátogatni (a gyermeket). Amikor az felnőtt, K'i Seng felfordulást

támasztott; Sï-wo csatlakozott hozzá; a fejedelemség lakói pedig megölték Sï-wo-t, amelynek következtében a Jang-sö nemzetség kihalt.[41] Csou gonoszsága tehát megvolt már gyermekkorában is, és hogy Sï-wo felfordulást fog csinálni, az megállapítható volt már csecsemőkori hangjából is. Ám egy kisgyermek vagy újszülött csecsemő még nem került kapcsolatba a külvilággal *(wu)*; vajon ki rontotta hát meg őket? Tan Csu a T'ang-ház ⟨Jao⟩ palotájában született, Sang Kiün a Jü-ház ⟨Sun⟩ palotájában született; márpedig T'ang és Jü ⟨Jao és Sun⟩ idejében „akár házról házra járva lehetett volna hivatalnokokat kinevezni *(feng)*", így akikkel kapcsolatba kerülhettek, azok biztosan mind jók voltak, hiszen a két uralkodó környezetében biztosan sok volt a kiváló férfiú. És mégis, Tan Csu fennhéjázó lett, Sang Kiün pedig kegyetlen; mindketten elveszítették az uralkodói méltóságot, és nemzedékek számára szolgálnak intő például. Továbbá, Meng-cï a szembogár alapján ítélte meg az embereket: akiknek a szíve tiszta, annak szembogara ragyogó, akinek a szíve piszkos, annak szembogara fénytelen.[32] Az embernek, amikor megszületik, valóban lehet csillogó vagy fénytelen a szeme, ez a csillogás vagy fénytelenség azonban születéskor adatik az ég által, a nem azonos (mennyiségű) „lehelet" *(k'i)* révén; s nem igaz, hogy valakinek zsenge és kicsiny korában csillogó lehet (a szeme), később pedig, amikor növekedvén másokkal kapcsolatba kerül, fénytelenné változhat (a szeme). Az alaptermészet *(szing)* eredeti és spontán dolog *(cï-zsan)*, a jóságnak és rosszaságnak pedig megvannak a maga hordozói *(ju csï)*; így hát amit Meng-cï mondott az érzelmekről és az alaptermészetről, azt nem tarthatjuk igaznak *(sï)*. Mégis, az alaptermészet jóságáról való vélekedésnek is megvan a maga alapja. Mert ha valaki emberséges *(zsen)*, más meg igazságos *(ji)*, az az alaptermészet „művészetének" *(szing-su)* különbözősége; ha valakinek mozgása és cselekvése gyors és könnyed, az az alaptermészet „tudásának" *(szing-sï)* különbözősége; de ha valakinek az arcszíne fehér, másé meg fekete, vagy ha valakinek a teste magas, másé meg alacsony, az öregkoráig és haláláig sem változhat meg, cserélődhet ki, mert az égi alaptermészeteként *(szing)* ilyen vagy olyan *(zsan)*. Mindenki tudja, hogy a víznek és földnek, valamint a különféle dolgokból készült tárgyaknak *(wu k'i)* testi alakja és alaptermészete nem egy-

forma, de senki sem ismerte fel, hogy a jóság és a rosszaság születéskor kapott tulajdonságként lehet különböző. Az egyéves kisgyermek még nem ismeri a vetélkedés és az erőszakos szerzés vágyát; miután azonban felnövekedett, nem egyszer befolyásolni kezdi a haszon és a női szépség, s így keletkezik az a helyzet, hogy elbolondul a szíve, és bűntettekre vetemedik.

Kao-cï, aki Meng-cï-vel egyidőben élt, azt a véleményét hangoztatta, hogy az alaptermészetet *(szing)* sem lehet jónak és rossznak nevezni; mert az hasonló a folyó vízhez, amely, ha kelet felé nyitnak utat számára, keletnek folyik, ha nyugat felé teszik szabaddá útját, nyugatnak folyik; és hogy amint a vizet sem lehet kétfélének mondani aszerint, hogy keletnek vagy nyugatnak folyik-e, ugyanúgy az embert sem lehet kétfélének, jónak és rossznak nevezni.[43] Kao-cï tanítása tehát az, hogy az ember alaptermészete ugyanolyan, mint a víz. De ha elfogadjuk, hogy az (emberi) alaptermészet olyan, mint a víz, ha tehát méltán példázhatjuk a vízzel az alaptermészetet, akkor fémhez is hasonlíthatjuk, s fém-szerűnek kellene tartanunk, vagy fához is, fa-szerűnek tartva. Az ember jósága valami (benső) jóságra támaszkodik, rosszasága ugyancsak valami (benső) rosszaságra támaszkodik; s mivel az égtől már születésekor ilyen vagy olyan hajlamokat kap, keveredés nélküli és egységes ⟨vagy jó, vagy rossz⟩ tulajdonságok birtokába jut, azért már születésekor olyan jósjegyek jelennek meg (rajta), amelyekből jóságát vagy rosszaságát meg lehet állapítani. Akinél pedig nem lehet eldönteni, hogy jó-e vagy rossz, aki ilyen is, olyan is lehet, azt középszerű embernek *(csung-zsen)* tarthatjuk, s neki, minthogy se nem jó, se nem rossz, tanításra van szüksége ahhoz, hogy kialakuljon. Ezért mondotta K'ung-cï: „Aki a középszerű emberek *(csung-zsen)* fölött áll, azt érdemes tanítani a magas dolgokra. Aki azonban a középszerű embernek is alatta marad, azt nem lehet a magas dolgokra tanítani."[44] Kao-cï-nek a víz tereléséről szóló hasonlata csupán a középszerű emberekre *(csung-zsen)* vonatkozik, de nem illik a tökéletesen jó és a végletekig rossz emberekre. K'ung-cï mondotta: „Természetük *(szing)* révén az emberek közel állnak egymáshoz, csak szokásaik *(szi)* révén kerülnek egymástól távol."[45] Mármost éppen a középszerű emberek *(csung-zsen)* alaptermészete *(szing)* múlik a szokásaikon; ha megszokják a jót, jók

lesznek, s ha megszokják a rosszat, rosszak lesznek. Ami pedig a tökéletesen jókat és a végletekig rosszakat illeti, náluk ez többé nem a szokásokon múlik. Róluk mondotta K'ung-cï: „Csupán a legbölcsebb és a legostobább ember nem változik."[46] Minthogy alaptermészetük *(szing)* vagy jó, vagy nem jó, a szentek átalakító befolyása és a bölcsek tanítása nem képes már megváltoztatni őket. Abból pedig, hogy K'ung-cï, az út és erény *(tao tö)* ősatyja *(cu)*, minden filozófusok *(csu-cï)* legkiválóbbika szerint „a legbölcsebb és a legostobább ember nem változik", megérthetjük, hogy Kao-cï tanítása sem találta el az igazságot.

Mindamellett Kao-cï tanítása ugyancsak nem egészen alaptalan. A Dalok (Könyve) azt mondja: „Azt a csodálatosan jó embert vajon mivel lehetne segíteni?"[47] S a Kommentárjában azt olvassuk: „A dolog hasonló a főzéssel finomított ⟨még fehér⟩ selyemhez, amely, ha indigóval festik meg, kék lesz, és ha cinóberrel festik meg, vörös lesz." Nos, a víz útjának megnyitásával elérni, hogy keletnek vagy nyugatnak folyjék, ez olyan, mint a selyem megfestésével elérni, hogy kék vagy vörös legyen. Ám Tan Csu-t és Sang Kiün-t eleget „festegethette" T'ang és Jü ⟨Jao és Sun⟩ átalakító befolyása *(hua)*, s mégis, Tan Csu fennhéjázó volt, Sang Kiün pedig kegyetlen, mert a végletesen rossz alapanyag *(csï)* nem fogadja magába az indigó és a cinóber változtatásait *(pien)*.

Szun K'ing ⟨Sziün-cï⟩ éppen az ellenkező véleményen volt, mint Meng-cï: megírván könyvének az alaptermészet rosszaságáról szóló fejezetét[48] úgy vélekedett, hogy az ember alaptermészete rossz, és ha valaki jó, annak az szerzett tulajdonsága *(wei)*. Az alaptermészet rosszaságán azt értette, hogy születésekor minden ember rossz alaptermészetet kap, szerzett tulajdonságon *(wei)* pedig azt, hogy felnövekedése után (az ember) erőfeszítések eredményeképpen megjavulhat. Szun K'ing ⟨Sziün-cï⟩ szerint az emberrel nem fordulhat elő, hogy zsenge és kicsiny korában jó legyen. (Hou) Ci azonban már gyermekként is fák ültetésével játszadozott;[49] K'ung-cï is, mihelyt járni tudott, máris szertartási edényekkel játszott; a kő már keletkezésekor is kemény; az illatos virág már születésekor is illatozik. Minthogy pedig a születéskor kapott jó „lehelet" *(k'i)* a növekedéssel tovább tökéletesedik, azért a fák ültetésével játszadozó (Hou Ci)

T'ang ⟨Jao⟩ minisztere *(szi-ma)* lett, a szertartási edényekkel játszó (Konfuciusz) pedig a Csou-ház szent mestere. Azt pedig, hogy az illatos virág és a kő keletkezésekor kapja alaptermészetét, (kezdettől fogva) meglevő keménysége és illatossága bizonyítja. Ezért Szun K'ing ⟨Sziün-cï⟩ elmélete sem ragadta meg az igazságot.

Mindamellett az alaptermészet rosszaságának elmélete sem alaptalan egészen. Mert az egyéves kisgyermek még nem ismeri az engedékenység érzését; ha ennivalót lát, kiabál és meg akarja enni; ha valami szépet pillant meg, sír utána és játszani akar vele; felnövekedése után azonban, amikor gátat szab érzelmeinek és megnyesegeti vágyait, ez erőfeszítése és kényszerítések révén jó ember lehet. Liu Cï-cseng ⟨Liu Hiang⟩ ezt nem ismerte el, mondván: „Ha ez így lenne, akkor az ég nem rendelkezne 'lehelettel' *(k'i)*; ha a *jin* és a *jang*, a jó és a rossz nem határozná meg egymást kölcsönösen, akkor ugyan honnan keletkezhetne az, hogy valaki jó ember lesz?"[50]

Lu Kia azt mondja: „Az ég és a föld, amikor az embert létrehozza, ellátja a szertartásosság és igazságosság *(li-ji)* alaptermészetével *(szing)*; az ember pedig képes felismerni magában, hogy milyen elrendelést *(ming)* kapott, ahhoz aztán alkalmazkodik; s ezt az alkalmazkodást nevezzük helyes útnak *(tao)*."[51] Lu Kia tehát úgy tudja, hogy az embernek a szertartásosság és igazságosság *(li-ji)* az alaptermészete, s hogy az ember is képes felismerni magában, mire kapott elrendelést *(ming)*. Ám akinek az alaptermészete jó, annak ezt nem kell felismernie, hanem magától *(cï)* jó; akinek pedig az alaptermészete rossz, az bizony hiába képes ezt felismerni, mégis hátat fordít a szertartásosságnak *(li)*, elárulja az igazságosságot *(ji)*, mert ismerje bármily jól a jót, nem képes azt megvalósítani. Így a kapzsi ember képes lehet beszélni a megvesztegethetetlenségről, a felfordulást támasztó képes beszélni a jó kormányzásról, Rabló Csï elítélhette az emberek meglopását, s Csuang K'iao[52] megbélyegezhette az emberek megrablását. Értelmük képes lehetett megismerni saját magukat, szájuk képes lehetett beszélni a kiválóságról; minthogy azonban alaptermészetük rossz volt, nem cselekedtek aszerint (amit felismertek és amiről beszéltek); s ugyan mi haszna volt mindebből a jóságnak? Lu Kia elmélete így ugyancsak eltévesztette az igazságot.

Tung Csung-su,[53] amikor elolvasta Szun ⟨Sziün-cï⟩ és Meng (-cï)

könyveit, megírt egy tanulmányt az érzelmekről és alaptermészetről *(c'ing szing)*, amelyben ezt állítja: „Az ég nagy törvénye *(ta-king)*, hogy egyik oldalon áll a *jin*, másikon a *jang;* az ember nagy törvénye *(ta-king)* pedig, hogy egyik oldalon állnak az érzelmek *(c'ing)*, másikon az alaptermészet *(szing)*. Az alaptermészet a *jang*-ból keletkezik, az érzelmek pedig a *jin*-ből fakadnak; márpedig a *jin* „lehelet" *(k'i)* alantas, a *jang* „lehelet" *(k'i)* pedig erényes *(zsen)*. Akik azt állítják, hogy az alaptermészet jó, azok csak a *jang*-ot látják, akik meg úgy vélik, hogy rossz, azok csak a *jin*-t látják." (Tung) Csung-su szavai azt jelentik, hogy szerinte Meng-cï a *jang*-ot vette tekintetbe, Szun K'ing ⟨Sziün-cï⟩ pedig csak a *jin*-t látta. Nos, az a megállapítás, hogy mindkét filozófus egyaránt meglátott valamit, helyes; de nem különböztetni meg (jóság és rosszaság szerint) az ember érzelmeit és alaptermészetét *(c'ing-szing)*, noha az érzelmek és alaptermészet lehetnek jók és lehetnek rosszak, már helytelen. Mert az ember alaptermészete és érzelmei *(szing-c'ing)* együtt és egyaránt a *jin*-ből és *jang*-ból fakadnak; csupán az a *jin* és *jang* (együttes), amelyből fakadnak, lehet dúsabb s lehet szegényesebb. A jade is, mely a kőben keletkezik, lehet tiszta ⟨egyszínű⟩ és lehet kevert színű; hát akkor az érzelmek és az alaptermészet, melyek a *jin*-től és *jang*-tól valók, hogyan lehetnének „tiszták", azaz (kizárólag) jók? (Tung) Csung-su elmélete ugyancsak nem találja el az igazságot.

Liu Cï-cseng ⟨Liu Hiang⟩ azt mondja: „Az alaptermészet *(szing)* a születéskor lesz ilyen vagy olyan *(zsan)*, a testben lakozik, és nem nyilvánul meg; az érzelmek *(c'ing)* pedig a külvilággal *(wu)* való kapcsolat révén ilyenek vagy olyanok *(zsan)*, s (a testből) kilépve külsőleg megnyilvánulnak; márpedig ha valami külsőleg megnyilvánul, akkor *jang*-nak nevezzük, ha pedig valami nem nyilvánul meg, akkor *jin*-nek nevezzük." Cï-cseng ⟨Liu Hiang⟩ szavai azt jelentik, hogy az alaptermészet *(szing)* a testben lakozik és nem nyilvánul meg; az érzelmek *(c'ing)* azonban a külvilággal *(wu)* vannak kapcsolatban, s külsőleg is alakot öltenek; ezért nevezi (az érzelmeket) *jang*-nak; az alaptermészetet *(szing)* meg azért nevezi *jin*-nek, mert nem nyilvánul meg és nincs kapcsolatban a külvilággal *(wu)*. Ilyenformán Cï-cseng ⟨Liu Hiang⟩ elmélete, mely szerint az érzelmek a *jang*, s az alaptermészet a *jin*, nem azon alapszik, hogy (az érzelmek

és alaptermészet) miként (és milyennek) keletkeznek, hanem felületes módon, a külső megnyilvánulás vagy nem-megnyilvánulás alapján vél különbséget tenni a *jin* és a *jang* között; bizonyosnak tekinti, hogy ami külsőleg megnyilvánul, az *jang*, holott az alaptermészet *(szing)* ugyancsak kapcsolatban van a külvilággal *(wu)*, hiszen (a „nemes embernek") „ilyennek ⟨emberségesnek⟩ kell maradnia akkor is, ha veszélybe kerül, akkor is, ha nagy zavarba jut".[54] Az együttérző ember nem bírja elviselni (mások szenvedését), s ez az emberség *(zsen)* „lehelete" *(k'i)*; a szerénység és engedékenység sem más, mint az alaptermészet *(szing)* megnyilvánulása. Minthogy van mivel kapcsolatba kerülniük és összetalálkozniuk (a külvilágban), azért az együttérzés és a szerénység külsőleg is formát ölt; így hát attól tartok, teljesen hamis az az állítás, hogy az alaptermészet *(szing)* a bensőben lakozik és nincs kapcsolatban a külvilággal *(wu)*. Ha nem azzal foglalkozunk, hogy az alaptermészet jó-e vagy rossz, hanem csak a *jin*-ről és *jang*-ról elmélkedünk, (ráadásul) csupán a „külsőség" és „bensőség" alapján, akkor az igazságot *(li)* aligha fogjuk megérteni. Továbbá, ha Cï-cseng ⟨Liu Hiang⟩ tanait követve az alaptermészetet *(szing) jin*-nek tartjuk, az érzelmeket *(c'ing)* pedig *jang*-nak, akkor azoknak az érzelmeknek *(c'ing)*, amelyeket születésekor kap az ember, mégiscsak jóknak vagy rosszaknak kell lenniük; vagy talán nem?

Meng-cï-től kezdve egészen Liu Cï-cseng-ig ⟨Liu Hiang-ig⟩ a legnagyobb konfuciánus tudósok igen sokféle nézetet hangoztattak, ezek közül azonban egyik sem dönti el helyesen az érzelmek és alaptermészet *(c'ing-szing)* kérdését. Még Sï Sï-nek, Kung-szun Ni-cï-nek és társaiknak sikerült legjobban eltalálni az igazságot. Ebből is látható, hogy a dolgokat *(si)* könnyű megérteni, de az elvet *(tao)* nehéz megmagyarázni. Dús szépségű irodalmi művek *(wen)* és ragyogó feljegyzések lehetnek oly pompázók, mint a nyíló virágok, nagy szavak és játszi csevegések lehetnek oly édesek, akár a méz; ám az igazságot ettől még nem feltétlenül találják el. Az igazság ugyanis az, hogy az ember alaptermészete éppen úgy lehet jó és lehet rossz, amiként az ember tehetsége is lehet magasabb vagy alacsonyabb fokú, és ha magasabb fokú, nem lehet alacsonyabb fokú, ha meg alacsonyabb fokú, nem lehet magasabb fokú. Azt mondani,

hogy az alaptermészet se nem jó, se nem rossz, egyértelmű lenne azzal, hogy az ember tehetsége nem lehet se magasabb, se alacsonyabb fokú. A születéskor kapott alaptermészet *(szing)* és az elrendelés *(ming)* azonosak egymással, egy a lényegük. Az elrendelés szólhat előkelőségre vagy alacsony sorra, az alaptermészet pedig lehet jó vagy rossz. Azt állítani, hogy az alaptermészet nem lehet jó vagy rossz, egyértelmű lenne azzal, hogy az ember elrendelése nem szólhat sem előkelőségre, sem alacsony sorra. A „kilenc tartomány" földjeinek természete *(szing)* is jó vagy rossz, nem egyforma, s ezért teszünk különbséget sárga, vörös és fekete, valamint felső, középső és alsó osztályú (föld) között.[55] A vizek folyása sem egyforma, s ezért beszélünk tiszta vagy piszkos folyásszakaszról, valamint keleti és nyugati, déli és északi folyásirányról. Az ember születésekor az égtől és földtől kapja alaptermészetét, magában hordja az öt állandó erény „leheletét" *(k'i)*, s ha valaki emberséges lesz, másvalaki pedig igazságos, az az alaptermészet „művészetének" *(szing-su)* különbözősége; és ha mozgása vagy cselekvése valakinek nehezebb, másvalakinek pedig könnyebb, az az alaptermészet „tudásának" *(szing-sï)* különbözősége. Viszont ha arca színe valakinek fehér, másnak meg fekete, vagy ha testi alakja valakinek magas, másnak meg alacsony, az öreg koráig és haláláig sem változhat meg, cserélődhet ki, mert az égi alaptermészettől *(szing)* lett ilyen vagy olyan *(zsan)*. Én szilárdan azt tartom, hogy akiről Meng K'o ⟨Meng-cï⟩ az ember alaptermészetének jóságáról való tanítását megfogalmazta, azok a középszerű emberek *(csung-zsen)* fölött állanak; akikről meg Szun K'ing ⟨Sziün-cï⟩ az ember alaptermészetének rosszaságáról való tanítását megfogalmazta, azok a középszerű emberek *(csung-zsen)* alatt állanak; végül akikre ráillik Jang Hiung-nak az a tanítása, hogy az ember alaptermészetében jó és rossz keveredik, maguk a középszerű emberek *(csung-zsen)*. Ha valakit vissza akarunk téríteni a szilárd törvényekhez *(king)*, valakit összhangba igyekszünk segíteni a helyes elvekkel *(tao)*, akkor (ezek az elméletek) alkalmasak arra, hogy tanításként használjuk fel őket; de ha ki akarjuk deríteni az alaptermészet *(szing)* igazságát *(li)*, akkor ezek nem elégségesek.

A DOLGOK TERMÉSZETE (WU SÏ)

A konfuciánusok azt állítják: „Az ég és a föld céltudatosan *(ku)* hozza létre az embert." Ez a beszéd ostobaság.
Mert amint az ég és a föld egyesíti „leheletét" *(k'i)*, az ember ezáltal cél nélkül *(ou)* s magától *(cï)* jön létre, ugyanúgy, mint ahogy a férj és a feleség egyesített „leheletéből" *(k'i)* a gyermek is magától *(cï)* születik meg. A férj és feleség akkor, amikor egyesítik „leheletüket", egyáltalában nem azzal a szándékkal teszik, hogy gyermeket nemzzenek. Egyszerűen megmozdulnak bennük az érzelmek és a vágy, egyesülnek, s egyesülésük révén gyermek születik. Abból pedig, hogy a férj és feleség nem céltudatosan nemzik gyermeküket, megérthetjük, hogy az ég és a föld sem céltudatosan hozza létre az embert. Igazság szerint az embert úgy hozza létre az ég és a föld, mint a halakat a tó, vagy mint a tetveket az ember. A születés a „leheletre" *(k'i)* támaszkodva történik, a különböző fajták *(csung-lei)* kölcsönösen kitermelik egymást. Minden dolognak *(wan-wu)*, ami csak létrejön az ég és a föld között, kivétel nélkül egy a lényege *(sï)*.
Valaki azt mondhatja: „Ha igaz az, hogy az ég és a föld nem céltudatosan hozza létre az embert, az ember cél nélkül *(ou)* és magától *(cï)* jön létre, akkor azok, akik erről kifejtették véleményüket, miért állítják, hogy 'az ég és a föld a kohó, a tízezer dolog *(wan-wu)* a réz, a *jin* és *jang* a tűz, az átalakító erő *(cao-hua)* pedig a mesterember *(kung)'*? Hiszen a fazekas vagy a fémöntő, amikor tűz felhasználásával megolvasztja a rezet vagy kiégeti az edényt, mindezt céltudatosan *(ku)* csinálja. Mármost, ha azt állítjuk, hogy az ég és a föld nem céltudatosan hozza létre az embert, hogy az ember cél nélkül *(ou)* és magától *(cï)* jön létre, akkor talán azt is mondhatjuk, hogy a fazekas és a fémöntő nem céltudatosan csinálja az edényeket, hanem az edények csak úgy cél nélkül *(ou)* és maguktól *(cï)* keletkeznek? Nos, ha valamely összehasonlítás nem felel meg a tárgynak, akkor nem érdemli meg, hogy analógiának nevezzük; s ha valamely irodalmi forma *(wen)* nem felel meg a tartalomnak *(sï)*, akkor nem méltó rá, hogy helyesnek mondjuk."
Erre a következőt válaszolhatom. Helyes az analógia, ha azt jelenti, hogy a „lehelet" *(k'i)*, amit az ember születésekor kap, nem marad-

hat teljesen változatlan *(sun-ji)*, mint ahogy a megolvasztott réz is öntőformába kerül, vagy ahogy a kiégetendő agyagedény is (különböző hőfokú) tüzet kap; de semmiképpen nem jelentheti azt, hogy az ég és a föld, amely az embert létrehozza, a fazekassal vagy a fémöntővel azonosnak tekinthető. Ha az embert vesszük összehasonlítási alapnak, mindig az emberi dolgokra *(zsen-sï)* kell hivatkoznunk, az ember dolgainak pedig megvan a maguk egésze *(t'i)*, amit sohasem szabad részekre szabdalnunk. Ha szemünkkel a fejünkre akarunk pillantani akkor a fejünk óhatatlanul megmozdul; s ha kezünkkel megérintjük a lábunkat, akkor a lábunk feltétlenül megmoccan. Mert szemünk és fejünk ugyanazon a testen *(hing)* van, s kezünk és lábunk ugyanabba az egészbe *(t'i)* tartozik. Ami mármost a fazekast meg a fémöntőt illeti, ezeknek mindenekelőtt meg kell formálniuk az anyagot az edényhez, s öntőformával meg kell adniuk a (fémtárgy) külső formáját: mindezt céltudatosan *(ku)* csinálják. Szén égetésével tüzet kell teremteniük, megfelelően rendbe kell tenniük kemencéjüket vagy kohójukat: ezt is céltudatosan *(ku)* végzik. De hogy a réz megolvasztása nem minden esetben sikerül, s hogy az edény kiégetése nem mindig sikerül tökéletesen, az már nem céltudatosan *(ku)* keletkezik.

Ha pedig az ég ⟨a természet⟩ nem képes az embert céltudatosan *(ku)* hozni létre, akkor ahogyan a tízezer dolgot *(wan-wu)* létrehozza, az sem lehet céltudatos *(ku)*. Az ég és a föld egyesíti „leheletét", s a dolgok *(wu)* cél nélkül *(ou)* és maguktól *(cï)* jönnek létre. A szántás, a gyomírtás és a vetés, ültetés: céltudatos *(ku)* tevékenységek; de hogy (a termés) megérlelődik-e vagy nem érik be, az cél nélkül *(ou)* és magától *(cï)* történik így vagy úgy. Hogy mivel bizonyítom ezt? Azzal, hogy ha az ég céltudatosan hozná létre a tízezer dolgot *(wan-wu)*, akkor arról is gondoskodnia kellett volna, hogy ezek kölcsönösen szeressék egymást, s nem arról gondoskodott volna, hogy kölcsönösen megkárosítsák egymást.

Valaki úgy vélheti: „Az öt elem *(wu hing)* „lehelete" *(k'i)* az, (amivel) az ég létrehozza a dolgokat *(wan-wu)*; így minden dolog *(wan-wu)* magában foglalja az öt elem „leheletét", az öt elem „lehelete" pedig szüntelenül egymást váltja, egymást károsítja."

Erre azt mondom: akkor az égnek „magától" csupán egyetlen elem

segítségével kellett volna létrehoznia a tízezer dolgot *(wan-wu)*, ezáltal gondoskodva arról, hogy kölcsönösen szeressék egymást, nem pedig arról gondoskodni, hogy az öt elem „lehelete" egymás ellen működjék (bennük) és ők kölcsönösen kárt tegyenek egymásban.

Van, aki így beszél: „Ha a dolgokat használhatóvá akarjuk tenni, akkor céltudatosan *(ku)* gondoskodunk róla, hogy kölcsönösen kárt tegyenek egymásban, mert e kártevéssel kölcsönösen tökéletesítik egymást. Ezért hozza létre az ég a dolgokat *(wan-wu)* az öt elem „leheletének" felhasználásával, s így használja fel az ember a dolgokat *(wan-wu)* különféle tetteinek *(wan-sï)* végrehajtásához. Ha (a dolgok) nem képesek egymás fölött uralmat szerezni, nem képesek egymást szolgálatra fogni sem; s ha egymásban nem tesznek kölcsönös kárt, nem is lesznek használatókká. Ha a fém nem tenne kárt a fában, akkor a fa nem lenne használhatóvá; ha a tűz nem olvasztaná meg a fémet, akkor a fémből nem válhatna használati tárgy. Ezért a különféle dolgok *(csu-wu)* egymásban való kártevése: kölcsönös hasznot-hajtás *(li)*. Hogy tehát a vérrel élő férgek egymást legyőzik és egymásnak bchódolnak, kölcsönösen marják és harapják, kölcsönösen felfalják egymást, az mind az öt elem „leheletének" hatására történik.

Erre (a következő kérdéssel) felelek. Ha az ég, létrehozván a dolgokat *(wan-wu)*, gondoskodni akar arról, hogy ezek egymást kölcsönösen használhatóvá tegyék, azaz feltétlenül kárt tegyenek egymásban, akkor azzal, hogy létrehoz olyan férgeket, mint tigriseket, farkasokat, kígyókat, darazsakat és skorpiókat, amelyek mind kárt tesznek az emberben, az ég talán ugyancsak azt akarja elérni, hogy ezek az embert használhatóvá tegyék? Továbbá, ha egy-egy ember saját személyében hordja az öt elem „leheletét", akkor egy-egy ember magatartásának az öt állandó erény *(wu cs'ang)* szerint (ötféle) változata van; az öt állandó erény ugyanis az öt elem útját járja *(tao)*, s az öt belsőrész *(wu cang)*, ami bennünk van, ugyancsak az öt elem (ötféle) „leheletének" felel meg.. Ha mármost vitapartneremnek igaza van abban, hogy a vérszopó férgek azért tesznek kárt egymásban, mert magukban hordják az öt elem „leheletét", akkor egy-egy emberben, minthogy mindenkinek bensejében ott az öt belsőrész,

ezeknek egymásban kölcsönösen kárt kellene tenniük. De hát egy-egy ember magatartásában, aki szívében megvalósította az igazságosság erényét *(ji)*, van-e kölcsönös kártevés (az öt állandó erény között)? Egyáltalán, hol a bizonyítéka annak, hogy az öt elem „lehelete" kölcsönösen kárt tesz egymásban, s a vérrel élő férgek (ezért) győzik le egymást vagy hódolnak meg egymásnak?

Erre azt mondják: „A *jin* (jel) azonos a fával, állata pedig a tigris; a *sziü* azonos a földdel, állata pedig a kutya; a *cs'ou* és a *wei* ugyancsak a földdel azonos, de a *cs'ou* állata az ökör, a *wei* állata pedig a juh. A fa legyőzi a földet, s így a kutyát, valamint az ökröt és a juhot meghunyászkodásra bírja a tigris. A *hai* azonos a vízzel, állata a disznó; a *szï* azonos a tűzzel, állata a kígyó; a *cï* szintén a vízzel azonos, állata azonban a patkány; a *wu* szintén a tűzzel azonos, állata azonban a ló. A víz legyőzi a tüzet, így aztán a disznó felfalja a kígyót; a tűzben kárt tesz a víz, s ezért a lónak, ha megeszi a patkány ürülékét, felduzzad tőle a hasa."[56]

Én pedig azt felelem: ha alaposan megvizsgáljuk vitapartnerem állításait, kiderül, hogy a vérrel élő férgekkel is gyakran előfordul, hogy nem tudnak egymáson (a fenti rend szerint) győzelmet aratni. Mert ha a *wu* a ló jele, a *cï* a patkányé, a *ju* a kakasé, a *mao* a nyúlé, a víz pedig legyőzi a tüzet, akkor a patkány miért nem tudja elűzni a lovat? Ha a fém legyőzi a fát, akkor a kakas miért nem tudja megenni a nyulat? Ha a *hai* a disznó jele, a *wei* a juhé, a *cs'ou* az ököré, a föld pedig legyőzi a vizet, akkor az ökör és a juh miért nem öli meg a disznót? Ha a *szï* a kígyó jele, a *sen* a majomé, a tűz pedig legyőzi a fémet, akkor a kígyó miért nem falja föl a majmokat? A majmok félnek a patkánytól; a majmokat azonban meg meri harapni a kutya. A patkány: víz; a majom azonban: fém. A víz nem győzheti le a fémet, miért félnek tehát a majmok a patkányoktól? A *sziü* a földdel azonos, a *sen* a majom jele, a föld pedig nem győzheti le a fémet; mi okból fél tehát a majom a kutyától is? A keleti égtáj (állítólag) maga a fa, csillaga ⟨csillagképe⟩ a Kék Sárkány; a nyugati égtáj maga a fém, csillaga a Fehér Tigris; a déli égtáj maga a tűz, csillaga a Vörös Madár; az északi égtáj maga a víz, csillaga pedig a Fekete Harcos.[57] Az égen tehát ott van ennek a négy csillagnak az eszenciája *(cing)*, mely a földre lebocsátkozván létrehozza ezt a négy

állati testet *(t'i)*; s így minden vérrel élő féregnek ez a négy állat jár az élén. E négy állatnak tehát a legnyilvánvalóbb módon kell magában hordoznia az öt elem „leheletét", s mégis azt látjuk, hogy a sárkány és a tigris, ha összetalálkozik, nem tesz kárt egymásban; s összetalálkozhat a madár és a teknősbéka is, nem ártanak egymásnak. Ha ezzel a négy állattal bizonyítunk, s a tizenkettes ciklus állataival folytatjuk a vizsgálódást, azt találjuk, hogy az öt elemet hordozó férgek, „leheletük" és természetük *(k'i szing)* szembeállítása útján, egyáltalában nem hozhatók egymással ilyen kapcsolatba.

Általában a dolgok *(wan-wu)* kárt tesznek egymásban, tehát a vérrel élő férgek is igyekeznek legyűrni egymást, de ha végül (valóban) szétmarcangolják és felfalják egymást, azt maguktól *(cï)* teszik fogaiknak tompaságától vagy élességétől, izomerejüknek kiválóságától vagy fogyatékosságától, mozgásuknak ügyességétől vagy lomhaságától, s bátorságuknak *(k'i-sï)* fokától függően. Mármost, az emberek úgy helyezkednek el a világban, hogy a hatalom *(sï)* nem egyenlően adatott meg nekik, erejük nem egyenlő fokú, így maguktól *(cï)* igyekeznek felülkerekedni egymáson, s erejük segítségével igázzák le egymást, azaz kardjukkal tesznek kárt egymásban. Ahogyan az emberek kardjuk segítségével kárt tesznek egymásban, az éppen olyan, mint mikor az állatok *(wu)* fogaikkal, szarvaikkal és karmaikkal öklelik és marcangolják egymást: ha valamelyiknek izmai erősebbek, szarvai hegyesebbek, vadsága *(sï)* dühösebb, karmai hosszabbak, az felül tud kerekedni; amelyiknek pedig „lehelete" kisebb, karmai rövidebbek, „epéje" ⟨bátorsága⟩ kisebb, szúró szerszámai tompábbak, az meghunyászkodik. Az emberek közt vannak bátrabbak, s vannak félénkebbek, ezért van a háborúban is győztes és legyőzött. A győztes tehát nem feltétlenül kapta a fém „leheletét" *(k'i)*, a legyőzött pedig nem feltétlenül kapta a fa esszenciáját *(cing)*. K'ung-cï félt Jang Hu-tól;[58] úgy menekült előle, hogy csurgott róla az izzadság; de Jang Hu nem feltétlenül volt fehér arcszínű, s K'ung-cï arca sem volt feltétlenül kék.[59] Hogy a sólyom le tud csapni a galambra és verébre, vagy hogy a ragadozó bagoly fel tudja falni a vadlibát, abból még nem következik, hogy a sólyom és a ragadozó bagoly a déli égtájon született, sem pedig hogy a galamb, a veréb és a vadliba a nyugati égtájon termett.[60] (Az előbbiek) maguktól *(cï)*, izom-

erejükkel és bátorságukkal szerzik meg a győzelmet az utóbbiak felett.

Egy csarnokban mindig vannak, akik vitatkoznak; egy falu-körzetben mindig vannak, akik pereskednek. A pereskedésben mindig van, aki görbe úton jár, s van, aki egyenes úton jár; a vitában pedig van, akinek igaza van, és van, aki téved. Aki téved, s aki görbe úton jár, azt legyőzik; akinek igaza van, s aki egyenes úton jár, az lesz a győztes. Vannak azonban vitában gyakorlott szájú, éles nyelvű emberek, akikből szó és hasonlat ömlik gáttalanul, ezzel szerzik meg a győzelmet; míg mások ügyetlenek a vitában, nyögnek és dadognak, amivel egy helyben topognak, nem jutnak előbbre, és ezért győzik le őket. A nyelv segítségével való vita és pereskedés éppen olyan, mint a karddal és csatabárddal vívott küzdelem: akinek élesebb a kardja, hosszabb a csatabárdja, erősebb és gyorsabb a keze és lába, az győz; akinek pedig tompább a kardja, rövidebb a lándzsája, gyengébb és lomhább a keze és lába, azt legyőzik.

Hogy az állatok *(wu)* kölcsönösen legyőzik egymást, azt néha izomerejükkel teszik, máskor „leheletük hatalmával" ⟨bátorságukkal⟩, ismét máskor ügyességükkel. Ha a kicsinynek van kellő bátorsága, szája vagy lába kellőképpen ügyes, akkor képes rá, hogy kicsiny létére úrrá legyen a nagy fölött; s ha a nagyból hiányzik a testi erő, szarva vagy szárnya nem elég erős, akkor nagy létére meg fog hunyászkodni a kicsiny előtt. A szarka megeszi a sündisznó bőrét, a gébics megeszi a kígyót, mert a sündisznó és a kígyó nem elég fürge. A szúnyog és a moszkitó testi ereje meg sem közelíti az ökörét vagy lóét, az ökrök és lovak mégis sokat szenvednek a szúnyogoktól és moszkitóktól, mert a szúnyogoknak és moszkitóknak megvan a maguk hatalma *(si)*. A szarvas agancsa elég (erős) ahhoz, hogy felökleljen vele egy kutyát; a majom keze is elég (ügyes) ahhoz, hogy megfogjon vele egy patkányt. És mégis, a szarvas fölött uralkodni tud egy kutya, s a majom megliunyászkodik egy patkány előtt, mert az egyik agancsának, a másik meg karmainak tudja hasznát venni. Ezért egy tíz *wei*[61] nagyságú ökör hagyja magát hajtani egy pásztorgyerektől, s egy *zsen*-nyi ⟨nyolc láb⟩ magas elefántot kampójára foghat egy Jüe-beli kisfiú; csupán azért, mert hiányzik belőlük a kellő fürgeség. Így aztán, ha valaki kellő ügyességre *(pien)* tett

szert, akkor kicsiny létére is le tudja győzni a nagyot, de ha hiányzik belőle a kellő ügyesség, akkor erős létére uralmat nyer fölötte a gyenge.

KÉRDÉSEK KONFUCIUSZHOZ (WEN K'UNG)

A mi korunk konfuciánus tudósai szeretik és szavahihetőnek tartják mesterüket, helyesnek azt tartják, ami régi, s úgy vélik, hogy a Bölcs és Szent mondásaiban nem lehet semmi helytelen; minden ügyességüket összpontosítják, hogy magyarázni és gyakorolni tudják (e mondásokat), de nem tudják sem bírálni, sem kérdésekkel firtatni őket. Márpedig a Bölcsnek és Szentek, amikor fogták ecsetjüket és leírtak valamely szöveget, mondanivalójuk szerint alaposan megvizsgálták (tárgyukat), de azt mégsem mondhatjuk, hogy maradék nélkül megtalálták az igazságot; hát még akkor, ha alkalmilag, hirtelenében mondtak egyet s mást, hogyan is tudtak volna mindig helyesen szólni? Mégis, bár (e mondások) nem is lehettek mindig helyesek, kortársaink nem tudják, hogyan bírálhatnák őket; máskor pedig, amikor (a mondás) helyes ugyan, de értelme oly mély, hogy szinte lehetetlen megérteni, kortársaink nem tudják, hogyan tegyenek fel kérdéseket róla. A Bölcsek és Szentek feljegyzett mondásai azonban, egymás után (olvasva őket), igen sokszor ellentmondanak egymásnak; írásaik, egyiket a másik után (olvasva), igen sokszor egymást támadják; ezt a mi nemzedékünk tudósai nem képesek megérteni.

Akik erről véleményt formálnak, mind azt mondják: „Konfuciusz követőinek, ama hetven mesternek a tehetsége felülmúlta a mai konfuciánusok tehetségét." Ezt mondani: tévedés. Nekik maga Konfuciusz volt a mesterük, ha pedig a Szent maga adta át nekik a tanítást *(tao)*, akkor bizonnyal csak rendkívüli tehetségeket részesített (e kitüntetésben): nos, ezért mondják, hogy azok különleges képességűek voltak. Ám a régi emberek tehetsége ugyanakkora volt, mint a mai embereké. Akiket ma (egyszerűen) kiváló férfiaknak *(jing-kie)* nevezünk, azokról a régi időkben úgy vélték, hogy szentek és szellemi lények *(seng sen)*: ezért mondják, hogy ama hetven

mester (tehetsége) nemzedékeken át nem jelenhet meg újra. Ha azonban feltesszük, hogy a mai korban él egy Konfuciuszhoz hasonló mester, akkor ennek a kornak az írástudói valamennyien hasonlók lehetnek Jen-hez és Min-hez;[62] míg ha nem létezett volna Konfuciusz, ama hetven mesternek nevezett tanítvány is csak olyan lett volna, mint a mai konfuciánusok. Hogyan lehet ezt bizonyítani? Nos, úgy, hogy: bár magától Konfuciusztól tanultak, mégsem voltak képesek mélyreható kérdéseket tenni fel. A szent ember mondásait nem voltak képesek tökéletesen megérteni, s a nekik elmondott tanításokat és nekik kifejtett elveket nem voltak képesek jól elsajátítani; ha pedig nem voltak képesek jól elsajátítani, akkor kérdezősködniük kellett volna s ezáltal haladni előre; minthogy nem voltak képesek tökéletesen megérteni azokat, bírálniuk kellett volna (a hallottakat) és ezáltal járni végére a dolognak. Amikor Kao Jao kifejtette tanításait az isteni *(ti)* Sun előtt, azok sekélyesek és túlságosan summázók voltak, nem hatoltak a dolog mélyére. Jü ekkor kérdéseket tett fel s bírálta a hallottakat, mire (Kao Jao) sekélyes szavai mélyekre fordultak, summázó utalásai specifikálódtak *(fen)*.[63] Mert ha kérdéseket teszünk fel és bírálatokat mondunk, akkor az érvelés *(suo)* lendületet kap, mélyebb és találóbb lesz, ellenvéleménybe ütközve ragyogóan megvilágosodik.

Amikor K'ung-cï megmosolyogta Cï-ju lantpengetését és éneklését, Cï-ju idézte (a mester) egy korábbi mondását, azt szögezte szembe K'ung-cï-val.[64] Mármost, ha megvizsgáljuk a *Lun-jü* szövegét, K'ung-cï mondásai között sok olyat találunk, amilyen a (Cï-ju) lantjátékának és éneklésének megmosolygásából fakadó beszéd, ám a tanítványok közt nagyon kevés olyat, aki Cï-ju-hoz hasonlóan bírálná őket; így aztán K'ung-cï mondásai természetesen úgy megmerevedtek, hogy nem lehet megbontani őket. S minthogy ama hetven tanítvány nem volt képes bírálatot mondani, a mostani nemzedék konfuciánus írástudói nem képesek megítélni, hogy (a mester) tanaiból mi helyes és mi helytelen.

A tudományos kérdezés *(hio-wen)* módszere nem a tehetségtelenségből fakad, hanem éppen azért nehéz, mert szembe kell helyezkedni a mesterünkkel, meg kell vizsgálni tanításait, igazolni kell elveit, be kell bizonyítani és le kell szögezni, hogy mi helyes és mi helytelen

(bennük). A kérdések feltevéséhez és a bírálathoz nem feltétlenül kell szemtől szembe állni a szent emberrel mint kortársunkkal; akik a mai korban tanításait másoknak magyarázzák, azok éppenséggel nem várhatják meg a szent ember tájékoztatását és eligazítását, mielőtt szólni merészelnének. Ha valaki olyan kérdést tesz fel a nem eléggé érthető dologról, amely magát K'ung-cï-t nehéz helyzetbe hozza, ugyan mi kárt tenne ezzel a mondanivalóban *(ji)?* Vagy ha valaki olyan tudással rendelkezik, mely őt a szent tanítás továbbadására alkalmassá teszi, ám meg kell támadnia K'ung-cï egy-egy érvelését, ezzel ugyan miért kerülne szembe a lényegi elvekkel *(li)?* Ami a K'ung-cï mondásaival kapcsolatos kérdéseket és a kellőképpen nem érthető szövegek bírálatát illeti, én azt mondom, hogy a (jövendő) korok nagy tehetségű és nagy tudású írástudói, kik (már) képesek (lesznek) válaszolni is a kérdésekre, meg is oldani a nehézségeket, bizonyosan bölcs dolognak fogják ítélni, hogy a mi nemzedékünk bírálva és kérdéseket feltéve kutatta, mi helyes és mi helytelen. Meng Ji-cï megkérdezte, mi a fiúi szeretet *(hiao)*. A mester az felelte: „Nem lázadozni." Fan Cs'ï-nek, aki a kocsiját vezette, a mester azt mondta erről: „Meng-szun megkérdezte tőlem, mi a fiúi szeretet, én pedig azt feleltem: 'Nem lázadozni.' " Fan Cs'ï ekkor megkérdezte: „Mit jelent ez?" A mester pedig mondotta: „Életükben szolgáld szüleidet a szertartások szerint, halálukban temesd el őket a szertartások szerint és áldozz nekik a szertartások szerint."[65]

Nos, az én kérdésem a következő. K'ung-cï-nek abban a mondásában, hogy „nem lázadozni", az, ami ellen nem szabad lázadozni: a szertartások. Ám a szülőtisztelő fiúnak az is kötelessége, hogy megelőzze (szülei) gondolatát, elébe menjen szándékainak, és sohasem szabad lázadoznia szüleinek kívánsága ellen. K'ung-cï csak annyit mondott, „nem lázadozni", s nem beszélt a szertartások ellen való lázadozásról; így (Meng) Ji-cï, K'ung-cï szavait hallva, nem gondolhatta-e vajon azt, hogy „nem lázadozni a (szülők) szándéka ellen"? Fan Cs'ï azonban megkérdezte, hogy ez mit jelent, és K'ung-cï akkor kifejtette, hogy „életükben szolgáld szüleidet a szertartások szerint, halálukban temesd el őket a szertartások szerint és áldozz nekik a szertartások szerint". Nos, ha Fan Cs'ï nem tette volna fel a kérdést, akkor a „nem lázadozni" mondás bizony érthetetlen maradt volna.

(Meng) Ji-cï tehetsége nem múlta felül Fan Cs'ï-ét, ezért a *Lun-jü* fejezeteiben nem is találhatjuk meg mondásait és tetteit; márpedig ha Fan Cs'ï sem értette meg (Konfuciusz mondását), akkor (Meng) Ji-cï-ről sem tételezhetjük fel, hogy képes lett volna megérteni azt. MengWu-po megkérdezte, mi a fiúi szeretet, és a mester mondotta: „A szülőknek egyedül attól kelljen tartaniuk, hogy (fiuk) megbetegszik."[66] Nos, (Meng) Wu-po értett hozzá, hogyan okozzon gondot a szüleinek, ezért mondotta neki (Konfuciusz), hogy „egyedül attól kelljen tartaniuk, hogy (fiuk) megbetegszik". (Meng)Wu-po gondot okozott a szüleinek, (Meng) Ji-cï pedig lázadozott a szertartások ellen; s ha e hibájukat megtámadván (Meng)Wu-po-nak felelve azt mondotta, hogy „a szülőknek egyedül attól kelljen tartaniuk, hogy (fiúk) megbetegszik", (Meng) Ji-cï-nek felelve is azt kellett volna mondania, hogy „a szertartások ellen lázadozni ⟨a szertartásokat mellőzni⟩ egyedül árvíz vagy tűzvész esetén szabad". Csou-kung[67] arra tanított, hogy a kis tehetségűnek részletes utasítást kell adni, a nagy tehetségűnek elég egy általános utalás. Nos, Cï-ju nagy tehetségű ember volt, K'ung-cï mégis részletes utasításokkal látta el; (Meng) Ji-cï-nek azonban, aki kisebb tehetségű ember volt, mégis csupán egy általános utalást adott. Ezzel „fellázadt" Csou-kung szándéka ellen, s (Meng) Ji-cï fogyatékosságát bírálván hagyta veszendőbe menni a helyes elveket *(tao-li)*. Miért van az, hogy tanítványai ezt mégsem bírálták? Ha azért, mert (Meng) Ji-cï hatalmas és magas állású volt, nem mert a végsőkig menően szólni hozzá, akkor (Meng) Wu-po-nak felelve is csak annyit kellett volna mondania, hogy „nem okozni gondot", és semmi többet. Mindketten a Meng-család fiai voltak, hatalom és rang dolgában egyenlőek, s hogy Wu-po-nak részletes utasítást adott, míg Ji-cï-nek csak egy általános utalást, annak okát nem lehet megérteni. Ha K'ung-cï (Meng) Ji-cï-nek felelve is pontosan azt mondta volna, „nem lázadozni a szertartások ellen", abból ugyan mi kár származott volna? Egész Lu-ban senki sem múlta felül (hatalom és rang dolgában) a Ki család fejét, mégis gúnyosan szólt arról, hogy udvarában nyolc sorban táncolnak a táncosok, és kifogásolta, hogy áldozatot mutatott be a T'ai hegynek;[68] nem félt tehát attól a megtorlástól, ami a földeket hatalma alatt halmozó *(ceng ji)* Ki család fejétől érhette volna, amiért nyíltan meg-

mondta a véleményét, s csupán attól a büntetéstől rettegett volna, ami a (Meng) Ji-cï-nek adott pontos válasz miatt sújthatta volna? Továbbá, a fiúi szeretetről nem egyetlen esetben tettek fel kérdést (Konfuciusznak), s neki mindannyiszor ott volt a kocsihajtója; amikor (Meng) Ji-cï-nek válaszolt, akkor sem lehetett nagyon engedékeny hangulatban, mert hiszen kioktatta Fan Cs'ï-t.

K'ung-ci azt mondotta: „Gazdagság és előkelőség — ezt kívánják az emberek. De ha nem a helyes úton *(tao)* jutnál hozzá, nem szabad élned vele. Szegénység és alacsony sor — ezt nem szeretik az emberek. De ha a helyes úton lenne osztályrészed, ne tartsd távol magadtól."[69] E mondás azt jelenti, hogy az embernek a helyes utat követve *(tao)* és az igazságosság *(ji)* révén kell megszereznie *(tö)*, s nem szabad meggondolatlanul elragadnia (a gazdaságot és előkelőséget); tisztességét megőrizve meg kell békélnie a szegénységgel is, s nem szabad (ezeket) fejvesztett módon elutasítania magától.

Mármost, azt mondani, hogy ha valaki nem a helyes úton jut hozzá a gazdagsághoz és előkelőséghez, nem szabad élnie vele, teljesen helyes; de ugyan mit értsünk azon, hogy valaki nem a helyes úton „jut hozzá" a szegénységhez és alacsony sorhoz? A gazdaságot és előkelőséget valóban távol lehet tartani, de mit jelentsen az, hogy távol tartani a szegénységet és alacsony sort? Eltávolítani a szegénységet és alacsony sort annyi, mint gazdasághoz és előkelőséghez jutni; aki tehát nem jut gazdasághoz és előkelőséghez, az nem távolította el a szegénységet és alacsony sort. Mondhatjuk-e hát, hogy ha a gazdagság és előkelőség nem a helyes úton (szerezhető meg), akkor ne távolítsuk el magunktól a szegénységet és alacsony sort? Csakhogy amihez hozzájuthatunk, az a gazdagság és előkelőség, a szegénységet és alacsony sort nem lehet „szerezni". A szegénységről és alacsony sorról miért kellett azt mondani, hogy „hozzá jutni" *(tö)?* Inkább azt kellett volna mondani, hogy: „Szegénység és alacsony sor — ezt nem szeretik az emberek; de ha nem a helyes úton tudnád eltávolítani, akkor ne távolítsd el magadtól." Az „eltávolítani" szót kellett volna használni, nem pedig a „hozzá jutni" szót. A „hozzá jutni" szó csak arra alkalmazható, amit valóban meg lehet szerezni; mármost arról, amit „eltávolítunk", hogyan mondhatnánk, hogy „hozzá jutunk"? Csupán a gazdagságról és előkelőségről mondhatjuk joggal, hogy

„hozzá jutunk". Hogy miért? Mert azáltal, hogy gazdagsághoz és előkelőséghez jutunk, eltávolítottuk magunktól a szegénységet és alacsony sort.

Hogyan lehet tehát a helyes utat járva eltávolítani a szegénységet és alacsony sort? Önmaga tökéletesítésével és a helyes elvek gyakorlásával az ember hivatalhoz jut *(sï)*, amivel máris rangot és jövedelmet, gazdagságot és előkelőséget szerzett; ha pedig rangot és jövedelmet, gazdagságot és előkelőséget szerzett, akkor eltávolította a szegénységet és alacsony sort. S hogyan lehet nem a helyes úton távolítani el a szegénységet és alacsony sort? Ha valaki keserűen szenvedvén a szegénységet és alacsony sort, fölemelkedik és gonosztetteket, rablásokat művel; temérdek pénzt és vagyontárgyat halmoz fel; önkényesen hivatali rangot bitorol: ez esetben nem a helyes utat járja.

A hetven tanítvány egyetlen kérdést sem tett fel (a vitatott mondással kapcsolatban), s a mai kor tudósai ugyancsak nem találnak benne bírálni valót. Ha azonban ennek a mondásnak az értelme nincs (bővebben) megmagyarázva, és a szövege sem eléggé pontos *(fen)*, akkor azt mondhatjuk, hogy K'ung-cï nem tudta jól kifejezni magát *(t'u-c'ï)*. Ha pedig e mondás értelme kifejtetlen, s szövege is megmagyarázatlan, akkor az, amire K'ung-cï rá akart mutatni, bizony érthetetlen marad. A tanítványok azonban nem tettek fel kérdést, s a mai szokás semmit sem bírál. Miért?

K'ung-cï azt mondotta: „Kung-je Cs'ang-hoz nyugodtan hozzáadhatja (bárki) a lányát, mert ha béklyókban van is, semmi bűnt nem követett el." És hozzá is adta feleségül a lányát.[70]

Kérdésem a következő: vajon mire alapította nézetét K'ung-cï, amikor feleségül adta lányát Kung-je Cs'ang-hoz? Azért adhatta hozzá bárki a lányát, mert harminc éves volt? Vagy azért tartotta méltónak erre, mert látta, hogy magatartása kiváló (emberre vall)? Ha arra támaszkodott, hogy (Kung-je Cs'ang) harminc esztendős, akkor nem kellett volna említenie, hogy éppen béklyókban van; ha pedig azt vette tekintetbe, hogy magatartása kiváló, ugyancsak nem kellett volna megemlítenie, hogy béklyókban van. Miért? Mert aki K'ung-cï kapuján belépett ⟨iskolájához csatlakozott⟩, az egytől egyig jó magatartással rendelkezett, ezért is nevezték őket tökéletes kísérőknek; nos, ha e kísérők között valakihez azért adhatta hozzá a

lányát, mert annak (véletlenül) nem volt felesége, akkor (az illető) semmiféle említést nem érdemelt volna. Ha azonban e kísérők között sokan voltak, akiknek nem volt feleségük, s Kung-je Cs'ang (valamennyiük közül) a legkiválóbb volt, és ezért méltó arra, hogy (Konfuciusz) hozzáadja a lányát, akkor meg róla dicsérettel szólván a tetteit kellett volna felsorolnia, s nem kellett volna arról beszélnie, hogy éppen béklyókban van. Hogy miért? Mert a világon igen sokan vannak, akik erőszaktól szenvednek anélkül, hogy bűnt követtek volna el, s ezek ettől még nem feltétlenül kiváló férfiak valamennyien. A közönséges emberek közt olyan, akivel igazságtalanság történt, nem egy van, hanem egész seregnyi; ha pedig K'ung-cï csak azért adta hozzá a lányát, mert semmi bűnt nem követett el, akkor K'ung-cï nem egy kiváló emberhez adta a lányát, hanem csupán olyasvalakinek, akivel igazságtalanság esett. Márpedig Kung-je Cs'ang-nak K'ung-cï-féle dicséretében csak olyan szavakat találunk, amelyek bűntelenségére vonatkoznak, tetteiről és képességeiről azonban egy árva szót sem olvashatunk. Nos, ha valóban nem volt kiváló ember, K'ung-cï mégis hozzáadta a lányát, akkor helytelenül cselekedett; ha meg valójában kiváló férfiú volt, s K'ung-cï, dicsérve őt, ezt mégsem említette, akkor ugyancsak helytelenül járt el. Hasonlóképpen adta feleségül Nan Jung-hoz (bátyjának leányát), róla azonban azt mondta: „Ha a fejedelemségben *(kuo)* rend *(tao)* van, neki mindig van hivatala, ha pedig a fejedelemségben nincs rend, mindig elkerüli a büntetést és halált."[71] Ezzel pedig maradéktalan dicséretet mondott róla.

A mester Cï-kung-gal beszélgetve azt kérdezte tőle: „Melyikőtök múlja felül a másikat, te vagy Hui ⟨Jen Hui⟩?" (Cï-kung) azt felelte: „Szï ⟨csekélységem⟩ hogyan is merné magát Hui-val hasonlítani össze? Hiszen Hui, ha egyetlen dolgot hall, tízet tud meg belőle, Szï azonban, ha egy dolgot hall, csak kettőt tud meg belőle." A mester pedig így szólt: „Nem érsz fel vele. Veled együtt azt tartom, hogy elmaradsz mellette."[72] Mivel (Konfuciusz) kiváló férfiúnak tartotta Jen Jüan-t ⟨Jen Hui-t⟩, mintegy bizonyításképpen maga tette fel a kérdést Cï-kung-nak.

Én pedig felteszem a következő kérdéseket. Ami által K'ung-cï tanított, az a szertartások *(li)* és az engedékenység *(zsang)*. Cï-lu a

fejedelemséget *(kuo)* a szertartásokkal kormányozta volna, de szavai nem voltak előzékenyek *(zsang)*, és K'ung-cï ezt helytelennek ítélte.[73] Ha mármost Cï-kung valójában felülmúlta is Jen Jüan-t, K'ung-cï kérdésére akkor sem felelhetett volna mást, mint hogy nem ér fel vele; ha meg valóban nem érte utol (Jen Jüan-t), akkor is csak azt mondhatta, hogy nem ér fel vele. (Az első esetben) sem lett volna helytelen ez a válasz, sem a mester megtévesztése, mert hiszen a szertartások és előzékenység szerint való beszédnek mindig szerénynek és alázatosnak kell lennie. Mármost, mi lehetett K'ung-cï kérdésének célja? Ha ugyanis K'ung-cï tudta, hogy Jen Jüan felülmúlja Cï-kung-ot, akkor nem kellett volna ezt Cï-kung-tól kérdeznie; ha meg K'ung-cï valójában nem tudta ezt, s azért kérdezte Cï-kung-tól, akkor tőle ezt nem is tudhatta meg, hiszen Cï-kung szertartásos és előzékeny ember volt. Ha pedig K'ung-cï csupán nyilvánvalóvá akarta tenni Jen Jüan erényességét, magasztalni akarta Jen Jüan kiválóságát, amelyet a tanítványok közül senki nem ér utol, akkor is sok név *(ming)* állhatott rendelkezésére, miért kellett éppen Cï-kung-ot kérdeznie? A mester azt is mondotta: „Milyen kiváló ember *(hien)* volt Hui!"[74] S azt is mondotta: „Hui-val beszélgettem egy álló napon át, és ő semmi ellenvetést nem tett, mintha csak ostoba volna."[75] S még azt is: „Hui szíve három hónapon át nem került ellenkezésbe az emberséggel."[76] E három passzusban (Konfuciusz) közvetlenül dicséri (Jen Jüan-t), nem hasonlítja össze másvalakivel; ám ezen az (idézett) egyetlen helyen mégis ahhoz folyamodott, hogy Cï-kung-gal hasonlítsa össze? Miért?

Valaki azt mondhatná: meg akarta alázni Cï-kung-ot, mert abban az időben Cï-kung hírneve túlszárnyalta Jen Jüan-ét, és K'ung-cï attól tartott, hogy Ci-kung érzelmei gőgösek, szándékai túlzók lesznek, s ezért alázta meg őt. Nos, ha (Cï-kung) hírneve a Jen Jüan-é fölött állt, akkor ezt a kor *(sï)* tette, nem pedig az, mintha Cï-kung fölébe akart volna kerekedni (Jen Jüan-nak); valójában Cï-kung (saját magáról való) tudásának ehhez mi köze lehetett volna? Ha pedig Jen Jüan tehetsége állott fölötte az övének, akkor, minthogy magamagát készséggel alávetette, semmi szükség nem volt a megalázására. S ha egyszer Cï-kung képtelen volt önmaga megismerésére, akkor K'ung-cï hiába beszélt, csak azt mondhatta később

(az esetről), hogy K'ung-cï csupán meg akarta őt alázni. Mindennek alapján azt kell mondanunk, hogy akár feltette a kérdést, akár nem kérdez semmit, ezzel nem tudhatta (Cï-kung-ot) sem megalázni, sem pedig bátorítani.

Cai Wo-ról, aki a nappalt is ágyban töltötte, a mester azt mondta: „A rothadt fát nem lehet kifaragni, a trágyából és sárból való falat nem lehet bevakolni. Miért vádolnám tehát Jü-t ⟨Cai Wo-t⟩?"[77] Így fejezte ki nemtetszését afölött, hogy Cai Jü a nappalt is ágyban töltötte.

Kérdéseim a következők. A nappalt ágyban tölteni rossz, de kicsiny rossz. A rothadt fa és a trágyás sár azonban olyan dolgok, amelyek pusztulást és kijavíthatatlanságot, tehát valami nagy rosszat jelentenek. Ha pedig egy kicsiny hiba olyan feddést kap, amit valami nagy rossz érdemel, akkor hogyan lehetne elérni, hogy az illető alávesse magát ennek (az ítéletnek)? Ha Cai Wo alaptermészete nem volt jó, rothadt fához és trágyás sárhoz lehetett hasonlítani, akkor nem lett volna szabad megengedni neki, hogy csatlakozzék K'ung-cï iskolájához, s helyet foglaljon a tanítványok négy osztályának egyikében;[78] ha meg alaptermészete jó volt, csak K'ung-cï nem szerette őt, akkor e rossz bánásmódot ugyancsak túlzásba vitte, s ez hiba volt. „Ha valaki nem tökéletes erényű *(pu-zsen)*, s ezért túlságosan kárhoztatják, az felforduláshoz jut el."[79] Nos, ahogyan K'ung-cï kárhoztatta Cai Jü-t, azt bizony túlzottnak kell mondanunk.

Ha egy alantas és ostoba ember elkövet valami kis bűnt, s ezért a bíró halálbüntetéssel sújtja, akkor az illető ezt igazságtalanságnak fogja-e érezni s panaszkodni fog-e, vagy talán belenyugszik (az ítéletbe) és bűnösnek fogja tartani magát? Ha Cai Wo ostoba ember volt, akkor bizonnyal ugyanazt gondolta, amit az a bizonyos kis bűnt elkövetett ember; ha pedig Cai Wo bölcs ember volt, akkor tudta, hogy K'ung-cï meg szokta feddni embereit, s egy kicsiny figyelmeztetésre is magától megváltozott volna. Egy világos szó felvilágosíthatta volna, egy könnyed utalás hibájára ébreszthette volna, s aszerint, amit neki a szavak megmutatnak, önként megváltoztathatta volna önmagát. Ez a maga-változtatás azonban nem attól függött, hogy a (Konfuciusz mondotta) szavak könnyűek vagy súlyosak voltak-e, hanem attól, hogy maga Cai Jü képes volt-e

megváltozni, vagy sem. A Tavasz és Ősz (krónika) elve *(ji)* az, hogy összegyűjti (az eseményekben föllelhető) szőrszálnyi kicsiny jót is, s megbírálja az egészen parányi rosszat is. A szőrszálnyi kicsiny magasztalására nagy szavakat használni, s nagy szavakkal bírálni meg az egészen parányit: a Tavasz és Ősz elvét tekintve lehet-e vajon helyesnek tartani ezt? Ha pedig ez nem helyes, akkor Cai Wo nem fogadhatta el (a kritikát), és ha nem fogadta el, akkor K'ung-cï szavai bizony odavesztek. Egy szent ember szavainak egyezniük kell az írásaival *(wen)*, mert a beszéd ugyan a szájból jön, az írás pedig a könyvekben áll, azért mindkettő egyaránt a szívből fakad, a lényegük tehát egy. K'ung-cï, amikor a Tavasz és Őszt megírta, nem úgy bírálta a kicsinyt, mintha nagy lenne; amikor azonban Cai Jü-t kritizálta, hatalmas bűnnek vett egy egészen kicsinyt. Írása és beszéde ellentmond egymásnak, így pedig vajon meggyőzhetne-e valakit? A mester (Cai Jü-ről még azt is) mondta: „Eleinte úgy volt, hogy ha kapcsolatba kerültem valakivel, akkor a beszédét hallva bíztam a tetteiben. Most azonban, ha valakivel kapcsolatba kerülök s hallom a beszédét, megvizsgálom a tetteit is. Jü miatt történt bennem ez a változás."[80] Azaz attól fogva, hogy Cai Jü a nappalt ágyban töltötte, (Konfuciusz) megváltoztatta magában az emberek megismerésének módszerét.

Kérdéseim a következők. Ha egy ember ágyban tölti a nappalt, elegendő lehet ez ahhoz, hogy megrontsa vele jó magatartását *(hing)*? Vagy ha egy megromlott magatartású ember sem nappal, sem éjszaka nem fekszik ágyba, elegendő lenne ez ahhoz, hogy erényes emberré váljék? Annak alapján véve szemügyre egy ember jóságát vagy rosszaságát, hogy a nappalt ágyban tölti-e, meg lehet tudni valami lényegeset? Nos, Cai Jü egyike volt K'ung-cï tanítványainak, helyet foglalt a négy osztályban, helye szerint megelőzte Szï-t ⟨Cï-kung-ot⟩ is; mármost, ha természete és hajlamai szerint olyan lusta volt, hogy sem faragni, sem csiszolni nem lehetett, akkor hogyan tudta ezt elérni? Ha Cai Wo még a nappalt ágyban töltve is maga el tudott jutni idáig, akkor tehetsége messze felülmúlta más emberekét. De ha még nem sikerült elérnie a célt, csupán maga hitte magáról, hogy már eleget tett, mert nem volt képes önmagát jól megismerni, nos, akkor ez tudásának nem kellő világossága volt, de semmiképpen

nem magatartásának rosszasága; így hát egy kis figyelmeztetés és jótanács is megtette volna, s (Konfuciusznak) fölösleges volt megváltoztatni a módszerét. De tegyük fel, hogy (Cai Wo) maga is tudatában volt tökéletlenségének; ez esetben olyan végsőkig fáradt volt, hogy nappal is aludnia kellett, ez azonban (nem hibája, hanem) életerejének *(cing-sen)* kimerülése volt, az életerő kimerülése pedig nem csak alváshoz vezethetett volna, hanem odáig is, hogy belehal! Ami az emberek megítélésének módszerét illeti, ha valakinek tekintetbe vesszük a tetteit, akkor nem kell törődnünk a szavaival; de ha éppen szavait kell megbecsülnünk, akkor eltekinthetünk a tetteitől. Mármost Cai Jü-nek nem voltak ugyan erőteljes tettei, de voltak jó mondásai, tanulságos szavai; így ha tettei fogyatékosak voltak is, azért volt mit tanulni tőle. Nos, attól fogva, hogy Cai Jü a nappalt ágyban töltötte, K'ung-cï meghallgatta a szavakat és szemügyre vette a tetteket is, s csak akkor nevezett valakit kiváló férfiúnak, ha annak szavai és tettei megfeleltek egymásnak. Ezek szerint K'ung-c tökéletességet követelt az emberektől; de hát akkor hogyan alkalmazta azt az elvet, hogy (az erényes fejedelem) „nem követel meg minden képességet egyetlen embertől"?[81]

Cï-csang megkérdezte mondván: „Cï-wen-t, a főminisztert *(ling-jin)*, aki háromszor került a főminiszteri hivatalba és egyszer sem mutatott semmi örömet, majd háromszor távolították el és egyszer sem mutatott elégedetlenséget, hanem ahogy kellett, beszámolt az új főminiszternek arról, hogyan kormányzott ő, a régi főminiszter — vajon hogyan kell megítélni?" A mester így felelt: „Hogy hűséges ember"; és amikor (Cï-csang) azt kérdezte: „S vajon emberséges-e?" — (a mester) így válaszolt: „Azt nem tudom. Vagy ez már elég lenne az emberséghez?"[82] Nos, Cï-wen azt ajánlotta, hogy a Cs'u-beli Cï-jü váltsa fel őt a hivatalában, aki aztán megtámadta Szung-ot, de száz hadiszekerével vereséget szenvedett s elvesztette a tömegeit ⟨gyalogos katonáit⟩. Ha pedig (Cï-wen) ennyire tudatlan volt, lehetséges-e, hogy emberséges *(zsen)* lett volna?

Az én kérdésem a következő. Cï-wen, minthogy Cï-jü-t ajánlotta, nem ismerte az embereket. Bölcsességnek és emberségnek azonban semmi köze egymáshoz; ha valaki alaptermészetéből fakadóan tudatlan, ennek mi köze ahhoz, hogy a tettei emberségesek-e vagy sem?

Az öt állandó erény *(wu cs'ang)*: az emberség *(zsen)*, az igazságosság *(ji)*, a szertartásosság *(li)*, a bölcsesség *(csï)* és a szavahihetőség *(szin)*. Ez az öt (erény) mind különbözik a másiktól, és nincs szükségük egymásra, hogy létezzenek. Így aztán vannak bölcs emberek, vannak emberséges emberek, van szertartásos ember, és vannak igazságos emberek; van olyan ember, aki szavahihető, de nem feltétlenül bölcs; van, aki bölcs, de nem feltétlenül emberséges; van, aki emberséges, de nem feltétlenül szertartásos; s van, aki szertartásos, de nem feltétlenül igazságos. Nos, Cï-wen bölcsességére valóban homályt borított Cï-jü, de embersége ugyan mi kárát láthatná ennek? Ettől még igazán mondhatjuk, hogy emberséges volt.

Továbbá: aki hűséges, az nagylelkű *(hou)*, aki pedig nagylelkű az emberek iránt, az emberséges. K'ung-cï (azt is) mondotta: „Ha megnézem valakinek a hibáit, abból megtudom, emberséges-e."[83] Nos, Cï-wen a lényeget tekintve birtokában volt az emberségnek, mert ha K'ung-cï azt állította, hogy a hűség még nem jelent emberséget, ez olyan, mintha azt állította volna, hogy az apa és az anya nem azonos a két szülővel, vagy hogy a házaspár nem azonos a férjjel és a feleséggel.

Ai fejedelem megkérdezte, hogy a tanítványok közül ki szereti igazán a tanulást. K'ung-cï felelve neki így szólt: „Itt volt Jen Hui. Ő haragját nem vitte át igaztalanul másra, nem esett kétszer ugyanabba a hibába, szerencsétlenségére azonban rövidre volt szabva a sorsa *(ming)*, és meghalt. Manapság senki sincs (hozzá fogható). Senkiről sem tudok, aki igazán szeretné a tanulást."[84]

Mármost mire jó annak megállapítása, hogy miért is halt meg Jen Jüan? Felteszik, hogy egyszerűen azért, mert „rövidre volt szabva a sorsa" *(tuan-ming)*, mint ahogyan Po-niu is ezért esett volna betegségbe.[85] Ám az az eleve elrendelés *(ming)*, amihez születésekor jut hozzá az ember, minden esetben „teljes" és „tiszta", ha pedig később egy gonosz betegség következik be, akkor azt mondják, hogy (az illetőnek) „nem volt eleve elrendelése" *(wu-ming)*. Ha születésekor minden egyes ember „hosszúra szabott sorsot" *(cs'ang-ming)* kap az égtől, s egyszerre mégis rövidre szabott sors *(tuan-ming)* lesz osztályrésze, akkor ugyancsak azt kellene mondani, hogy (az illetőnek)

„nem volt sorsa" *(wu-ming)*. Ha pedig az égnek lehet rövid és hosszú (rendelése), akkor lennie kell jó és rossz (rendelésének) is. Ha azt mondják, hogy Jen Jüan-nak rövidre volt szabva a sorsa, akkor azt kellene mondanunk, hogy Po-niu-nak rossz volt a rendelése; s ha azt mondjuk, hogy Po-niu-nak nem volt rendelése, akkor azt kellene mondanunk, hogy Jen Jüan-nak sem volt rendelése. Az egyik meghalt, a másik megbetegedett, s (Konfuciusz) mindkettőjükön szánakozva a sorsot *(ming)* emlegette; csakhogy a születésükkor kapott („eleve elrendelésük") nem különbözött egymástól, a (Konfuciusz által használt) kifejezés *(wen-jü)* mégsem volt azonos. Én nem tudom megérteni ennek okát.

Amikor Ai fejedelem megkérdezte K'ung-cï-t, hogy ki szereti igazán a tanulást, K'ung-cï azt felelte: „Itt volt Jen Hui, ő igazán szerette a tanulást. Manapság senki sincs. (Jen Hui) haragját nem vitte át igaztalanul másra, nem esett kétszer ugyanabba a hibába." Vajon miért (mondta ezt Konfuciusz)? Van, aki úgy véli, azért, mert egyúttal meg akarta bírálni Ai fejedelem természetét, azt, hogy (a fejedelem) haragját másokra is átvitte, és kétszer is beleesett ugyanabba a hibába. Kihasználva tehát a kérdését, (Konfuciusz) ugyanakkor, amikor válaszolt neki, egyúttal meg is bírálta feljebbvalójának *(sang)* fogyatékosságát, mégpedig anélkül, hogy büntetendő cselekményt követett volna el.

Az én kérdésem a következő. (Ki) K'ang-cï is megkérdezte, hogy ki szeret (legjobban) tanulni, s K'ung-cï neki is azt felelte, hogy Jen Jüan volt az.[86] Nos, (Ki) K'ang-cï-nak is megvoltak a maga fogyatékosságai, a kérdésre adott válasszal együtt miért nem bírálta meg őt is (Konfuciusz)? (Ki) K'ang-cï egyáltalában nem volt szent ember, cselekedeteiben nem egyszer elkévelyedett. Megtörtént dolog, hogy (Ki) K'ang-cï nyugtalankodott a tolvajok (szaporodása) miatt, s akkor K'ung-cï (Ki K'ang-cï kérdésére) válaszképpen azt mondta: „Ha te, uram, nem leszel kapzsi, akkor akár jutalmat adhatsz érte, mégsem fognak lopni."[87] Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy (Ki) K'ang-cï-nak a kapzsisága volt (legfőbb) fogyatékossága. Miért nem bírálta ezt (Konfuciusz)?

K'ung-cï meglátogatta Nan-cï-t, ez azonban Cï-lu-nak nem tetszett. A mester ekkor így szólt: „Ha valami helytelent tettem, hagyjon el

engem az Ég, hagyjon el engem az Ég!"[88] — Nan-cï a Wei-beli Ling fejedelem felesége volt, s hogy meghívta magához K'ung-cï-t, az Cï-lu-nak azért nem tetszett, mert úgy vélte, hogy ezzel K'ung-cï kicsapongásba és felfordulásba keveredik. K'ung-cï, hogy eloszlassa ezt (a félreértést), így szólt: „Ha valami helytelent vagy aljasságot tettem, hagyjon el és öljön meg engem az Ég!" A legteljesebb őszinteséggel esküdött, nem csak Cï-lu megtévesztésére.

A kérdésem az, hogy K'ung-cï-nak ez a magyarázkodása vajon eloszla hatta-e (Cï-lu kétségeit)? Ha megtörtént volna ezen a világon, hogy valaki helytelen és aljas dolgot követett el, s ezért az ég elhagyta és megölte volna, akkor (Konfuciusz) joggal esküdhetett volna úgy, hogy erre hivatkozik, s Cï-lu ezt hallva hihetett volna a szavának, megszabadulhatott volna (kétségeitől). Igen ám, de olyasmi, hogy „az ég" valakit „elhagyott" volna, még sohasem történt; így aztán Cï-lu miért is hitt volna neki, amikor azt mondta, „hagyjon el engem az Ég"? Olyasmi valóban megesett már, hogy villámcsapás halálra sújtott, tűz megégetett, víz megfojtott valakit, vagy éppen házfal leomlott és embereket agyonnyomott, így Cï-lu bízvást hihetett volna neki, ha azt mondja: „villám sújtson halálra engem", „tűz égessen meg, fulladjak vízbe", vagy „házfal omoljon rám és nyomjon agyon". Minthogy azonban egy olyan szerencsétlenségre hivatkozva esküdözött Cï-lu előtt, amely még sohasem történt meg, Cï-lu vajon miért is szabadult volna meg a kétségeitől, s miért adott volna hitelt a szavainak? Olyan megesett már, hogy valaki lefeküdt, s egészen „elhagyott" volt, nem volt öntudatánál, de hát azt mondjuk erről, hogy „elhagyta az ég"? Mindazok, akik lefekszenek, „elhagyatottak" és nem ébrednek fel, nem feltétlenül műveltek helytelen és aljas dolgokat. Cï-lu, aki ugyan elég sokélyen hatolt be a tanításba *(tao)*, annyit azért tudott, hogy valamely eset igaz lehet-e; s mivel ez az eset nem lehetett igaz, K'ung-cï hiába esküdött ezzel, Cï-lu biztosan nem szabadult meg kétségeitől.

K'ung-cï egy megjegyzése így szól: „A halál és élet égi elrendelés *(ming)* következménye, a gazdaság és előkelőség az Égtől függ."[89] S ha ez így van, akkor az ember élete önmagától ⟨eleve⟩ lehet hosszú vagy rövid, s ez nem attól függ, hogy cselekedetei jók-e vagy rosszak. Való igaz, hogy Jen Jüan fiatalon halt meg, s K'ung-cï erről azt

mondta, „rövidre volt szabva a sorsa". Ebből talán arra következtethetünk, hogy akinek „rövidre van szabva a sorsa", és így korai halált hal, az feltétlenül valami rosszat követett el? Cï-lu, aki ugyan elég sekélyen hatolt be a filozófiába *(tao)*, annyit azért K'ung-cï szavai hallatán is megállapíthatott, hogy mi az igazság élet és halál dolgában. K'ung-cï mégis azzal esküdött, hogy „Ha valami helytelent tettem, hagyjon el engem az Ég", ahelyett hogy azt mondta volna Cï-lu-nak: „Ha mesterednek megvan a maga sorsa *(ming)*, s ez még nem követeli meg halálát, akkor az ég hogyan tudná elhagyni és megölni őt?" Így aztán, mivel Cï-lu-nak azzal esküdött, hogy „hagyja őt el az Ég", végül is szava nem találhatott hitelre, minthogy pedig hitelre nem találhatott, K'ung-cï magyarázkodása egyáltalában nem volt magyarázat.

A *Sang su*-ban azt olvassuk: „Ne légy olyan gőgös, mint Tan Csu, aki csupán a kényelmes sétálgatást szereti."[90] Ez azt jelenti, hogy az isteni *(ti)* Sun arra tanította Jü-t: ne tartsa fiúnak a méltatlan *(pusziao)* fiút. Komolyan vette az ég rendelését *(t'ien-ming)*, s mert attól félt, hogy Jü majd részrehajló lesz a saját fia iránt, Tan Csu-ra hivatkozva figyelmeztette és intette őt. Jü pedig így felelt: „Házasságom időpontja *szin-zsen* napra esett, *kui-kia* napján pedig, amikor K'ai ⟨a fiam⟩ nyögdécselve sírni kezdett, én már nem is tekintettem fiamnak." Azt mondotta el, ami megtörtént, a múlt segítségével alakítva a jövőt, a szemmel látható segítségével fejtve meg az elrejtettet, s ezzel bebizonyította, hogy nem merészel majd részrehajlónak lenni egy méltatlan fiú iránt. Nem azt mondta: „Hagyjon el engem az Ég!" — mert tudta, hogy a közönséges emberek, ha esküdöznek, mennyire szeretnek az égre hivatkozni. K'ung-cï, amikor Cï-lu kétségbe vonta cselekedetének helyességét, nem valamely megtörtént (és lehetséges) dologra hivatkozott, ami (valóban) bizonyíthatta volna, hogy nem cselekedett helytelenül, hanem azt mondta: „Hagyjon el engem az Ég!" Nos, vajon miben különbözött ez attól, ahogyan a közönséges emberek, ha meg akarnak szabadulni valami gyanútól, az égre hivatkoznak és így tesznek ünnepélyes esküt? K'ung-cï azt mondotta: „*Feng*-madár nem érkezik, a Folyó nem bocsát ki képet magából. Számomra elvégeztetett."[91] — A mester (tehát) azon búslakodott, hogy ő nem király *(wang)*. Ha ő maga

király lehetett volna, megvalósította volna a Nagy Békét *(t'ai-p'ing)*, a Nagy Béke megvalósulásakor pedig a *feng*-madár is megérkezett volna, s a Folyó is képet bocsátott volna ki magából. Mármost, nem adatott meg neki, hogy királlyá legyen, s így ezek a szerencse-jelek sem érkezhettek meg; ezért szívében elkeseredett, búslakodott, és kijelentette: „Számomra elvégeztetett."

Én megkérdezném a következőket. Miféle előfeltétel szükséges ahhoz, hogy a *feng*-madár és a Folyó adta kép megjelenjék? A kezdeti időben a madár és a kép nem is jelenhet meg; s ha már a Nagy Békére támaszkodhatik, (magának) a Nagy Békét teremtő uralkodónak akkor sem adatik meg feltétlenül a *feng*-madár és a Folyó hozta kép. Az Öt Uralkodó és a Három Király mindegyike megteremtette a Nagy Békét, de ha megvizsgáljuk szerencse-jeleiket, azt látjuk, hogy nem mindegyiknek volt elmaradhatatlan jele a főnix *(feng-huang)*. Ha pedig a Nagy Béke és a főnix még nem feltétlenül „felel egymásnak", s K'ung-cï, szent ember létére, mégis olyasmire vágyakozott és olyasmi miatt búslakodott, ami nem elmaradhatatlan, akkor ez végképpen nem „felelt meg" (bölcsességének).

Van, aki úgy véli: „K'ung-cï nem azért búslakodott, hogy neki nem adatott meg a királyi hatalom *(wang)*, hanem az fájt neki, hogy az ő korában nem akadt bölcs király *(ming-wang)*, s így ő maga nem talált alkalmaztatásra *(jung)*. A *feng*-madár és a Folyó adta kép: a bölcs király szerencse-jelei. Ha e szerencse-jelek nem érkeznek meg, akkor a korban nem uralkodik bölcs király, ha pedig nem él bölcs király, akkor (Konfuciusz) maga sem találhat hivatalra *(jung)*."

De hát vajon mi idézheti elő ezeket a szerencse-jeleket? Ha (az uralkodó) kiváló férfiakat emel hivatalba és tehetséges embereket alkalmaz, (ezáltal) a jó kormányzás megszilárdul és érdemes tettek születnek; nos, ha így a jó kormányzás megszilárdult és érdemes tettek születtek, akkor érkeznek meg e szerencse-jelek. A szerencse-jelek megérkezése után tehát már nincs is szükség K'ung-cï-ra. Amire K'ung-cï a szemét függesztette, az bizony a dolog végeredménye *(mo)* volt! Nem a kezdetre és alapra *(pen)* gondolt, hanem a végeredményre *(mo)* vágyakozott. Aki pedig nem magát a királyságot *(wang)* veszi szemügyre, hanem csak ezeket a (járulékos) dolgokat *(wu)* emlegeti, holott az is lehet, hogy a jó kormányzás még nem

szilárdult meg, s az is, hogy ezek a dolgok nem érkeznek meg, az — ha (e szerencse-jelek) megérkezése alapján bizonyítottnak véli a bölcs királyságot —, mindenképpen tévúton jár. Hiao-wen császárról *(huang-ti)*[92] joggal elmondhatjuk, hogy bölcs volt; de ha uralkodásának krónikáját olvassuk, abban nem találkozunk sem a *feng*-madárral, sem a Folyó adta képpel. Nos, ha K'ung-cï Hiao-wen (császár) korában élt volna, akkor is azt mondta volna: „Számomra elvégeztetett"?

A mester (egy ízben) a kilenc keleti barbár törzs közé akart menni lakni. Valaki azt mondta neki (erről): „Hiszen azok durva emberek. Hogy tehetnél ilyet?" A mester így felelt: „Ha nemes ember költözik közéjük, miféle durvaság maradhatna ott meg?"[93] — K'ung-cï tehát szenvedett attól, hogy tanításait *(tao)* nem valósítják meg a középső fejedelemségekben *(csung-kuo)*, s elkeseredésében és kiábrándultságában akart elmenni a kilenc keleti barbár törzs közé. Valaki a szemére vetette mondván, hogyan tehetne ilyet, hiszen azok a barbárok alantas és durva népség, nem ismernek sem szertartásokat, sem igazságosságot. Mire K'ung-cï felelte: „Ha nemes ember költözik közéjük, miféle durvaság maradhatna ott meg?" Ami azt jelenti: ha egy nemes ember erkölcse *(tao)* ott lakozik köztük és tanítja őket, akkor nem maradhatnak meg durvaságukban.

Az én kérdésem az lenne: hogyan támadt K'ung-cï-nak az a gondolata, hogy elmenjen a kilenc keleti barbár törzs közé? Tanításait nem valósították meg a középső fejedelemségekben *(csung-kuo)*, ezért jutott eszébe, hogy a barbárok közé menjen. Csakhogy amit még a középső fejedelemségekben sem valósítottak meg, azt ő hogyan tudta volna megvalósítani a barbárok között? „A keleti és északi barbároknak ugyan van fejedelmük, mégsem érnek fel a mi országainkkal *(csu hia)*, amelyeknek nincsen (királyuk)."[94] Ez azt jelenti, hogy ami a barbároknál csaknem lehetetlen, az Kínában *(csu hia)* könnyebben megy. Nos, amit még ott sem lehet megvalósítani, ahol a dolgok könnyebben mennek, éppen ott lehetne megvalósítani, ahol a dolgok nehezen mennek?

Továbbá, K'ung-cï azt mondja: ha egyszer nemes ember lakozik közöttük, hogyan lehetne őket durvának mondani? Azt jelentené ez, hogy (a „nemes ember") magában tartva tökéletesítgetné a nemesség

erényét *(kiün-cï csï tao)*, vagy inkább azt, hogy a nemesség erényével tanítaná (a barbárokat)? Nos, ha a nemes ember erényét akarja tökéletesíteni magában, azt a középső fejedelemségekben is megteheti, miért kellene ahhoz a barbárok közé mennie? Ha pedig a nemes ember erényével tanítani akarja őket, akkor (az a kérdés, hogy) vajon lehet-e tanítani a barbárokat. Jü is elment a Meztelenek Országába, s meztelenül járt, amíg közöttük volt, ruhát öltött magára, amikor eltávozott tőlük: a ruhaviselés intézménye nem terjedt el a barbárok között. Ha pedig Jü sem volt képes megtanítani a Meztelenek Országát a ruhaviselésre, akkor K'ung-cï hogyan tudta volna elérni, hogy a „kilenc barbár" egyszeribe nemes emberré *(kiün-cï)* legyen?
Lehet, hogy K'ung-cï valójában nem is akart elmenni, csak hát elkeserítette, hogy tanait nem valósítják meg, s érzelmei fejeződtek ki ebben a mondásban. S amikor valaki szemrehányást tett neki, K'ung-cï nagyon jól tudta, hogy azok durva emberek, csak hát mégis azt mondta, „miféle durvaság maradhatna ott meg", mert folytatni akarta azt, amit már kimondott, és ki akarta védeni az illető szemrehányását. De ha valójában nem is akart elmenni, csupán érzelmeit akarta szavakba foglalni, akkor bizony hamisan szólott *(wei jen)*. Ám „a nemes ember beszédében semmi helytelennek nem szabad lennie".[95] Ha pedig tudta, hogy azok ott durva emberek, s helytelen módon mégis folytatni akarta saját magát, akkor ez ugyanolyan volt, mint Cï-lu vetett oda K'ung-cï-nak Cï-kao-val kapcsolatban. Cï-lu kinevezte Cï-kao-t Pi kormányzójává *(cai)*. A mester így szólt hozzá: „Ezzel kárt okoztál egy ember fiának." Cï-lu így válaszolt: „Gondoskodik a föld és a gabona isteneiről *(sö ci)*, igazgatja a népet és hivatalnokokat *(min zsen)*. Miért kellene könyveket olvasnia ahhoz, hogy megszerezze a szükséges tudnivalókat?" A mester pedig mondotta: „Hát ezért gyűlölöm én a magadfajta pergőnyelvűeket."[96] Nos, Cï-lu jól tudta, hogy nem lett volna szabad (kineveznie Cï-kao-t), válaszában mégis makacsul ragaszkodott (tévedéséhez), K'ung-cï pedig, aki gyűlölte az ilyesmit, a pergőnyelvűekhez hasonlította. Maga K'ung-cï ugyancsak jól tudta, hogy nem lett volna szabad (meggondolatlan kijelentést tennie), mégis makacskodó választ adott az illetőnek; így aztán K'ung-cï és Cï-lu egyaránt pergőnyelvűnek bizonyult.

K'ung-cï mondotta: „Szï ⟨Cï-kung⟩ nem is kapott égi megbízatást, mégis egyre nő a vagyona. Ítéletei legtöbbször helyesek."[97] — Mit jelenthet az, hogy „nem kapott égi megbízatást *(pu sou ming)*"? A magyarázat ez lehetne: „(Cï-kung) azt a megbízatást *(ming)* kapta, hogy gazdaggá legyen, majd saját ügyességével és tudásával (számításokat végzett), s e számításai és ítéletei eltalálták az alkalmas pillanatokat."

Mármost, az emberek gazdagsága és előkelősége az égi elrendeléstől *(t'ien-ming)* függ-e, vagy pedig az emberek tudásától? Ha az égi elrendeléstől függ, akkor tudás és ügyesség hiába törekszik rá, nem képes megszerezni; ha meg az emberektől függ, akkor K'ung-cï miért mondotta (egy más alkalommal), hogy „a halál és élet égi elrendelés *(ming)* következménye, a gazdagság és előkelőség az Égtől függ"?[98] Ha elfogadjuk, hogy a gazdagságot valaki saját tudásával és ügyességével is megszerezheti, anélkül hogy erre „megbízatást" *(ming)* kapna, akkor azt is lehetségesnek kell tartanunk, hogy valaki saját erőfeszítésével előkelőséget szerezzen, anélkül hogy erre „megbízatást" *(ming)* kapna. Minthogy azonban a világon senki sincs, aki anélkül, hogy az előkelőségre szóló rendelést *(ming)* megkapta volna, maga megszerezte volna az előkelőséget, beláthatjuk, hogy nem létezhet olyan, aki nem kapott a gazdagságra rendelést *(ming)*, a gazdagságot mégis maga megszerezte volna. Kétségtelen tény, hogy K'ung-cï maga sem szerzett gazdagságot és előkelőséget. Vándorolt mindenfelé, eleget téve a meghívásoknak, utazgatva adta tanácsait a fejedelmeknek *(csu-hou)*, s amikor bölcsessége kimerült, tervei ⟨ötletei⟩ fogytán voltak, akkor hazatért (Lu-ba) s összeállította a Dalok és az Írások (Könyvét). Reményei szertefoszlottak, semmire sem várt már, s kijelentette, hogy számára „elvégeztetett". Magában megértette, hogy nem rendelkezik az előkelőségre szóló rendeléssel, és hogy vándorlásai semmivel sem gyarapíthatták. K'ung-cï tehát tudta, hogy ő maga is hiába kereste vándorlásaival, meg nem találhatta (az előkelőséget), mert nem kapott „égi megbízatást" az előkelőségre, Szï-ről ⟨Cï-kung-ról⟩ mégis azt mondta, hogy ügyességgel és tudással gazdagságot szerzett, noha „nem kapott égi megbízatást" a gazdagságra. Szavai és tettei így ellentmondanak egymásnak, s én nem értem ennek okát.

Van, aki azt mondja: „(Konfuciusz) bírálni akarta Cï-kung fogyatékosságát. Cï-kung ugyanis nem törődött a helyes úttal és erénnyel *(tao tö)*, egyetlen gondja az volt, hogy vagyonát növelje *(huo-csï.)* Ezért bírálta meg hibáját; el akarta érni, hogy (Cï-kung) teljesen alávesse magát (tanításainak) és megváltoztassa magatartását." Igen ám, de ha Cï-kung fogyatékosságát bírálta, akkor azt kellett volna mondania, hogy „Szï nem törődik a helyes uttal és erénnyel"; miért kellett kijelentenie, hogy „nem kapott égi megbízatást", ami ellentétben és összeütközésben volt ama korábbi mondásával, mely szerint „a gazdagság és előkelőség az Égtől függ"?

Amikor Jen Jüan meghalt, a mester így kiáltott fel: „Ó jaj, az Ég elpusztít engem!"[99] — Ez azt jelenti, hogy mikor az ember felemelkedni készül, az ég segítséget nyújt neki ehhez, de mikor az ember pusztulás előtt áll, az ég megvonja tőle a támogatását. K'ung-cï-nek „négy barátja" volt,[100] rájuk támaszkodva akart fölemelkedni, ám (közülük) Jen Jüan korai halállal meghalt, s innen a mondás: „Az Ég elpusztít engem!"

Én megkérdezném a következőket. Azért halt meg Jen Jüan, mert K'ung-cï nem lett királlyá *(wang)*, s az ég elvette tőle („barátját")? Vagy „szerencsétlenségére rövidre volt szabva a sorsa", s így magától halt meg? Mert ha szerencsétlenségére rövidre volt szabva a sorsa, akkor mindenképpen meg kellett halnia, s K'ung-cï hiába lett volna királlyá, akkor sem maradhatott volna életben. Az a támasz, amit egy ember kaphat, hasonlít a bothoz, amelyre egy beteg támaszkodik. Az embernek, ha megbetegszik, szüksége van egy botra, hogy járni tudjon. Ha mármost a botot kettévágják, s így törzse megrövidül, akkor azt kellene mondanunk, az ég rá akarja kényszeríteni a beteg embert, hogy soha többé ne tudjon járni? S ha mégis fel tud állni és járni tud, akkor a bot, amely most rövidebb, ismét úgy tudja őt szolgálni, mint ha hosszú lenne? Nos, Jen Jüan rövidre szabott sorsa éppen olyan volt, mint a bot rövidsége.

Továbbá, K'ung-cï azért mondotta, hogy „az Ég elpusztít engem", mert Jen Jüan kiváló férfiú volt. De ha megvizsgáljuk, milyen helyet foglalnak el a kiváló férfiak a világban, (azt látjuk, hogy) nem feltétlenül szolgálnak támaszul. A kiváló férfiak éppen úgy nem feltétlenül szolgálnak támaszul (az uralkodónak), mint ahogyan a szent

ember sem feltétlenül kapja meg az égi megbízatást (az uralkodásra). Akik uralkodókká *(ti)* lesznek, nem mindig szentek, s akik támaszul szolgálnak, nem mindig kiváló férfiak. Miért? Mert a jó sors *(luming)* és a „csont-szerkezet" *(ku-fa)*[101] nem azonos a tehetséggel. Ennek alapján azt kell mondanunk, hogy Jen Jüan, ha életben maradt volna is, nem feltétlenül szolgált volna (Konfuciusz) támaszául, halála pedig nem feltétlenül jelentette (Konfuciusz) elpusztítását. Mire alapította hát K'ung-cï azt a mondását, hogy „az Ég elpusztít engem"?

Továbbá, az ég nem tette K'ung-cï-t királlyá, de vajon mi volt az eredeti szándéka? Már eredetileg, már az alaptermészet *(szing)* és az elrendelés *(ming)* adományozásának időpontjában nem tette őt királlyá? Vagy királlyá akarta tenni, de időközben ezt megbánta? Mert ha eredetileg sem tette királlyá, akkor Jen Jüan halála miért „pusztította volna el"? Ha pedig eredetileg királlyá tette, de időközben ezt megbánta, akkor a királyságnak *(wang)* semmi köze sem volt a „csont-szerkezethez", hanem ami történt, csak az égen múlott. De vajon mi jót látott benne eredetileg, amelynek alapján királlyá tette, és mi rosszról szerzett tudomást később, amely miatt időközben megbánta és nem adta meg a megbízatást *(ming)?* Az ég szellemének *(t'ien-sen)* ilyen felfogása mindenképpen téves és alaptalan.

Amikor K'ung-cï Wei-ben járt, éppen régi ismerősének, a hivatalos vendégszállás *(kuan)* gondnokának a temetésekor érkezett. Belépett (a házba), megsiratta (a halottat), majd kiment és megparancsolta Cï-kung-nak, fogja ki egyik külső lovát és adja oda temetési ajándékul. Cï-kung azonban így szólt: „Tanítványod halálakor sem fogattál ki lovat, most meg régi vendéglátód számára kifogatnád egy lovadat. Nem túlzás ez?" Mire K'ung-cï mondotta: „Én az imént beléptem és megsirattam, mindenki nagy fájdalma láttán nekem is megeredtek a könnyeim. Nagyon rossz dolognak tartanám, ha ezeket a könnyeimet semmi sem követné. Tedd csak, fiam, amit mondtam!"[102] — K'ung-cï tehát kifogatta egy vezetéklovát, hogy temetési ajándékul adja ismerősének, a vendégszállás gondnokának, mert rossz dolognak tartotta, ha az érzelmeket nem kíséri szertartásos cselekedet *(li)*. Az érzelmek természetes kíséreteként szertartásos cselekedetet hajtani végre, az érzelmek feltámadásával együtt nagy-

lelkű tettre *(en)* indulni, hogy szertartás és érzelem összecsengjen egymással: így cselekszik a nemes ember *(kiün-cï)*.

Jen Jüan halálát a mester keservesen megsiratta. Követői így szóltak: „Mester, nem túlzott-e a bánatod?" (Ő így felelt:) „Hát kit gyászoljunk meg így, ha nem az ilyen embert?"[103] — Ez a nagy bánat a gyász legfelső foka volt. Az a mély bánat, amellyel (Konfuciusz) megsiratta Jen Jüan-t, megkülönböztette őt valamennyi követőjétől, mert igazi nagy gyász és bánat volt. Nos, a halottnak volt belső koporsója, de nem volt külső koporsója, s (Jen Jüan apja:) Jen Lu arra kérte (Konfuciuszt, adja neki) a kocsiját, hogy (árából) külső koporsót szerezhessen (fiának); K'ung-cï azonban nem adta oda (kocsiját) mondván, hogy ő főhivatalnok *(tai-fu)*, aki nem járhat gyalog.[104]

Régi ismerősét, a vendégszállás gondnokát gyászolván kifogatta egy lovát, hogy temetési ajándékul adhassa, mert rossz dolognak tartotta volna, ha könnyeit semmi sem követi; Jen Jüan-t siratva bánata mély volt, de amikor kocsiját kérték, nem adta, s így mély bánatának nem volt (gyakorlati) kiegészítője. (Az egyik esetben) könnyei, (a másik esetben) megrendülése talán különböző dolgok voltak? A ló és a kocsi talán más-más dolgok? Az egyik esetben szertartásos cselekedete és érzelmei kiegészítették egymást, a másik esetben azonban nagylelkű tett *(en)* és igazságosság *(ji)* nem felelt meg egymásnak. Így aztán nem értjük, miképpen gondolkodott K'ung-cï a szertartásosságról *(li)*.

K'ung-cï azt mondta: „Amikor (az én fiam:) Li meghalt, neki is csak belső koporsója volt, nem volt külső koporsója. Nem kezdtem gyalog járni azért, hogy neki külső koporsót biztosítsak."[105] —Nos, Li iránti szeretete *(en)* mélyebb lehetett, mint a Jen Jüan iránti, s amikor Li meghalt, és nem volt külső koporsója, a főhivatalnoki illem *(tai-fu csï ji)* nem engedte meg (Konfuciusznak), hogy gyalog járjon. Li a fia volt, Jen Jüan pedig más családnevet viselt. Márpedig ha saját fia iránt sem tett eleget a szertartásoknak, hogyan is lehetett volna szertartásos egy más családnevet viselő ember iránt!

Azt mondhatnánk: éppen ez a bizonyítéka K'ung-cï igazi nagylelkűségének *(en)*. Mert ha érzelmeit tettel egészítette ki ismerőse, a vendégszállás gondnoka kedvéért, de nagylelkűségét nem terjesz-

tette ki a saját fiára, nem azért történt-e vajon, mert korábban még csak egyszerű írástudó *(sï)* volt, később pedig már főhivatalnok *(tai-fu)?* Ám ha korábban egyszerű írástudó volt, írástudóként két lovat foghatott a kocsijába; amikor pedig főhivatalnokká lett, főhivatalnokként három lovat foghatott a kocsijába. Nos, ha főhivatalnoknak nem szabad megválni kocsijától és gyalog járnia, akkor miért nem adta el két lovát, hogy (árukból) külső koporsó legyen, s miért nem húzatta kocsiját egy lóval? Ha meg akkor is, amikor egyszerű írástudó volt, két lovat foghatott a kocsijába, de csak egyiktől vált meg, hogy temetési ajándékul adja a vendégszállás gondnokának, nos, akkor nem vált meg mind a kettőtől, hogy tettel bizonyítsa nagylelkűségét, s miért tartott meg egyet fogatában, hogy ezáltal ne kelljen gyalog járnia? Ha nem fogatta volna ki egyik lovát sem, hogy temetési ajándékul adja a vendégszállás gondnokának, ezzel nem feltétlenül sértette volna meg a szabályokat; ám azzal, hogy fiát csupán egy koporsóban, külső koporsó nélkül temette el, semmibe vette a szertartásokat *(li)* és megsértette a törvényeket *(fa)*. K'ung-cï tehát fontosnak tartotta, hogy egy ismerősének temetési ajándékot adván nagylelkű legyen, de nem törődött azzal, hogy semmibe veszi saját fia temetésének szertartási előírásait. A szertartásoknak eleget tett egy idegen ember esetében, s a szabályokat veszni hagyta a saját fiának esetében. Ha pedig így volt, akkor K'ung-cï, aki nem adta el kocsiját, hogy Li-nek meglegyen a külső koporsója, vajon hogyan tisztázhatná magát ama (vád) alól, hogy ő csak a hivatalra vágyott, csak a hivatalviselést szerette, és félt attól, hogy kocsi nélkül maradjon? Pedig maga mondotta, hogy a nemes ember *(kiün-cï)* „maga áldozza fel életét, hogy ezzel erényét kiteljesítse".[106] Miért lett volna oly nehéz visszavonulnia hivatalából, hogy ezzel szertartásosságát kiteljesítse?

Cï-kung a kormányzásról kérdezősködött. A mester így szólt: „Legyen elegendő élelem, legyen elegendő fegyver *(ping)*, s a nép bízzon benned." (Cï-kung) ekkor azt mondta: „És ha elkerülhetetlen, hogy lemondjak valamelyikről, akkor melyikről mondhatok le először a három közül?" (A mester) azt felelte: „A fegyverekről." (Cï-kung) folytatta: „És ha elkerülhetetlen, hogy a kettő közül is lemondjak az egyikről, melyikről mondhatok le először?" (A mester)

így felelt: „Az élelemről. Mert halál régi időktől fogva van ⟨elkerülhetetlen⟩, de ha a nép nem bízik benned, nem állhat fenn (az ország)."[107] — A bizalom *(szin)* tehát a legfontosabb dolog.

Én azonban megkérdezem: vajon hogyan állhat fenn a bizalom, ha valaki úgy kormányozza az országot, hogy nincsen élelem, a nép éhezik és (következésképpen) elutasítja magától a szertartásosságot és igazságosságot *(li-ji)*, ha tehát a szertartásosság és igazságosság veszendőbe ment? A hagyomány azt tartja: „Ha a magtárak tele vannak, (a nép) ismeri a szertartások előírásait; ha ruhája és élelme van elegendő, ismeri a dicsőséget és a szégyent; az előzékenység a bőségből születik, a versengés pedig a szükségből." Mármost, ha azt mondjuk, hogy (a fejedelem) mondjon le az élelemről, vajon csorbítatlan maradhat-e a belé vetett bizalom?

A Tavasz és Ősz korban a hadakozó fejedelemségek éhínségtől szenvedtek, (az emberek) elcserélték gyermekeiket, hogy enni tudjanak, s összetörték (a halottak) csontjait, hogy főzni ⟨tüzelni⟩ tudjanak;[108] a szájak tehát éheztek, ahelyett hogy ettek volna, s így igazán nem értek rá a nagylelkűséggel és igazságossággal *(en ji)* foglalkozni. Az apa és fiú közti szeretet *(en)* valóban bizalom kérdése *(szin)*, de hát éhínség idején elvetik a bizalmat, élelemnek tekintik a gyermekeket is. Hogyan taníthatta K'ung-cï Cï-kung-ot arra, hogy a „lemond az élelemről", megmarad a bizalom? Hiszen ha (a kormányzásban) lemondunk a bizalomról, de biztosítjuk az élelmet, akkor akár ne is kívánjuk meg a bizalmat, a bizalom magától megszületik (s élni fog); míg ha az élelemről mondunk le, hogy megtartsuk a bizalmat, akkor hiába kívánjuk, hogy bízzanak bennünk, a bizalom nem állhat fenn.

Amikor a mester Wei-be utazott, Zsan Ju vezette a kocsiját. A mester megjegyezte: „Mily sűrű itt a nép!" (Zsan Ju) ekkor azt kérdezte: „Ha már ilyen sűrű, mit lehetne tenni érte?" (A mester) felelte „Gazdaggá tenni." (Zsan Ju) tovább kérdezte: „És ha meggazdagodott, mit kellene tenni érte?" (A mester) pedig felelte: „Tanítani."[109] — Zsan-cï-vel ⟨Zsan Ju-val⟩ beszélve tehát előbbre valónak ítélte a gazdagságot és csak utána következőnek a tanítást, Cï-kung-ot oktatva pedig elhanyagolhatónak mondta az élelmet és ugyanakkor megtarthatónak a bizalmat. De hát mi különbség van élelem és

gazdagság között? Miért lenne más dolog a bizalom, és más a tanítás? A két tanítvány bizony különböző tanítást kapott; ami nekik legfontosabb dolognak mondott, nem volt ugyanaz. Így K'ung-cï-nak a kormányzásról *(wei-kuo)* való gondolatait miért is tekintsük eldöntötteknek *(ting)?*

K'iü Po-jü elküldött egy embert (udvariassági látogatásra) K'ung-cïhez. K'ung-cï megkérdezte tőle: „Mestered most mivel foglalkozik?" (A küldött) így felelt: „Mesterem nagyon szeretné csökkenteni a hibáit, de ez még nem sikerült neki." Amikor a küldött kiment, K'ung-cï így szólt: „Ez a (jó) küldött! Ez a (jó) küldött!"[110] — (Konfuciusz) helytelennek tartotta (a küldött beszédét). Akik a *Lun-jü*-t magyarázzák, azt mondják: „Helytelennek tartotta (a küldött beszédét), mert elítélte, hogy más ember nevében szerénykedett."[111] Mármost, K'ung-cï azt kérdezte a küldöttől: „Mestered most mivel foglalkozik?" Azt kérdezte tehát, hogy mit tesz, mit csinál, s nem kérdezett semmit a magatartásáról. Ha pedig ez volt K'ung-cï kérdése, a küldöttnek azt kellett volna felelnie: „Mesterem most ezt meg ezt a dolgot csinálja, ezt meg ezt a kormányzási feladatot látja el." Ezzel szemben arról beszélt, hogy (mestere) „nagyon szeretné csökkenteni a hibáit, de ez még nem sikerült neki". De honnan tudhatnánk, hogy K'ung-cï nem azért kifogásolta-e (a küldött eljárását), mert válasza egyszerűen célt tévesztett?

Továbbá, voltaképpen mit tartott helytelennek K'ung-cï a küldött eljárásában? Azt ítélte el, hogy más ember nevében szerénykedett? Vagy azt helytelenítette, hogy a válasz célt tévesztett ⟨nem a kérdésre felelt⟩? Bírálatában minden bizonnyal csak egy valóságos tartalom *(sï)* volt, de nem világította meg a hibát, hiszen mindössze annyit mondott: „Ez a küldött! Ez a küldött!" Így a későbbi nemzedékekben kétségek támadtak; nem tudták biztosan, miféle hibát követett is el a küldött. Han-cï ⟨Han Fei-cï⟩ azt mondta: „Ha az írás túlságosan tömör, akkor a tanítványok vitatkoznak." K'ung-cïnak az a mondása, hogy „Ez a küldött", bizony túlságosan tömör! Van, aki úgy véli: „A Tavasz és Ősz (krónika) elve szerint, ha kiváló férfiúról van szó, nem szabad nevén nevezni (hibáját); márpedig K'iü Po-jü kiváló férfiú volt, s ezért (Konfuciusz) nem nevezte nevén még a küldötte hibáját sem." Nos, a valakit meg akarunk

ismerni, szemügyre vesszük a barátait; ha meg akarjuk ismerni az urat *(kiün)*, szemügyre vesszük a küldötteit. (K'iü) Po-jü nem volt kiváló férfiú, mert a küldötte hibát követett el. A Tavasz és Ősz (krónika) elve az, hogy ha kiváló férfiúról van szó, nem szabad nevén nevezni (a hibát), de ugyanakkor bírálni kell a legparányibb rosszat is. Mármost, ha nem bírálja (a küldöttet), hallgat hibájáról, akkor hogyan alkalmazza a legparányibb (rossz) bírálatának elvét? Ha K'ung-cï (K'iü) Po-jü-re való tekintettel nem nevezte nevén a hibát, az illendő dolog lehetett volna, de mivel mégiscsak szárnyára bocsátotta az „Ez a küldött! Ez a küldött!" mondást, ezt valamennyi kortársa úgy értette, hogy K'ung-cï bírálta vele (a küldöttet). De ha mondása ilyen volt, ugyan mivel gazdagította a „nem nevén nevezni" elvet?

'i Hi meghívta a mestert, s ő el is akart menni. Cï-lu, akinek ez nem tetszett, így szólt: „Korábban azt hallottam tőled, mester, hogy olyan emberhez, aki saját személyében cselekszik rosszat, a nemes ember sohasem csatlakozik. Pi Hi pedig Csung-mou-t birtokolva fellázadt. Mit gondoljak tehát arról, hogy mégis el akarsz menni hozzá?" A mester így felelt: „Igen, ezt én mondtam. De nem mondják-e azt is, hogy ami igazán kemény, azt dörzsölhetik, nem kopik el tőle? Vagy azt, hogy ami igazán fehér, azt sötét folyadékba márthatják, nem feketedik meg tőle? Hát talán egy keserű tök vagyok én, amit csak felakasztani lehet, mert ehetetlen?"[112]

Cï-lu tehát hivatkozott K'ung-cï egy régebbi mondására, s azzal bírálta meg K'ung-cï-t. Korábban K'ung-cï e mondásával azt akarta elérni, hogy tanítványai törvénynek tekintsék *(fa)* és megvalósítsák azt. Amikor Cï-lu erre hivatkozva próbált tanácsot adni ⟨szemrehányást tenni⟩ neki, K'ung-cï megértette, de nem azt felelte: „Korábbi mondásom tréfa volt"; ami pedig nem igaz ⟨csak tréfa⟩, azt nem lehet megvalósítani; hanem azt felelte, hogy igen, ezt ő mondta (és helyesen mondta), azt tehát meg is (lehet és) kell valósítani. (S így folytatta:) „De nem mondják-e (ugyancsak helyesen) azt is, hogy ami igazán kemény, azt dörzsölhetik, nem kopik el tőle? Vagy azt, hogy ami igazán fehér, azt sötét folyadékba márthatják, nem feketedik meg tőle?" De vajon ezeket a szavakat mondván elháríthatta-e K'ung-cï Cï-lu bírálatát? „Olyan emberhez, aki saját személyében

cselekszik rosszat, a nemes ember sohasem csatlakozik." Ennek (a saját régi mondásának) elhárítására azt kellett volna mondania: „Pi Hi nem cselekedett semmi rosszat, így hozzá csatlakozhatom." Mégis arra hivatkozott, hogy „ami igazán kemény, azt dörzsölhetik, nem kopik el tőle", s „ami igazán fehér, azt sötét folyadékba márthatják, nem feketedik meg tőle". K'ung-cï e szavai szerint az, aki „kemény" és „fehér" magatartással rendelkezik, nyugodtan csatlakozhat (a bűnös Pi Hi-hez). Ám a nemes ember magatartása *(kiün-cï csï hing)* „lágy" és „könnyen piszkolódik". Miért nem éppen ő ⟨a „nemes ember"⟩ nem csatlakozhat?

K'ung-cï nem akart inni a Rabló-forrás vizéből, Ceng-cï ⟨Ceng Sen⟩ pedig nem akart belépni egy Anya Legyőzése nevű faluba;[113] így kerülték ki a rosszat, így tartották távol maguktól a szennyet, nem engedve, hogy igazságosságuk *(ji)* szégyenkezzék e szégyenletes nevek miatt. Rabló-forrás és Anya Legyőzése: üres nevek csupán; K'ung(-cï) és Ceng(-cï) mégis szégyenkeztek volna miattuk. Pi Hi azonban valóságos rosszat cselekedett, s a mester mégis el akart menni hozzá. Nos, ha helyes volt, hogy nem ivott a Rabló-forrásból, akkor bizony helytelen volt, hogy kapcsolatba akart lépni Pi Hi-vel. „Az igazságtalansággal *(pu-ji)* szerzett gazdagság és előkelőség olyan az én szememben, akár az úszó felhő."[114] Vajon ha „görbe úton járva" olyan hivatali jövedelemből *(lu)* kezdett volna élni, amelyet egy lázadótól kapott, az talán nem lett volna „úszó felhő"?

Lehet, hogy megfelelőnek ítélte a pillanatot, s meg akarta valósítani tanításait *(tao)*. Ha az alkalmat megragadva tanításait akarta megvalósítani, Cï-lu azonban bírálta érte, akkor „tanai megvalósításáról" kellett volna beszélnie, nem pedig „evésről". Mert az megengedhető, hogy valaki minden alkalmat megragadjon a tanításai megvalósítására, de nem szabad előfordulnia annak, hogy valaki bármilyen alkalmat megragad az „evés" érdekében. „Hát talán egy keserű tök vagyok én, amit csak felakasztani lehet, mert ehetetlen?" Azzal, hogy önmagát egy keserű tökhöz hasonlította, azt akarta mondani, hogy az embernek hivatalt kell betöltenie, s annak jövedelméből *(lu)* kell élnie. (Lényegében tehát azt mondta:) „Nem vagyok én egy tök, amely nem eszik";[115] ezzel vágott vissza Cï-lu-nak. K'ung-cï szavai azonban nem háríthatták el Cï-lu bírálatát. Mert Cï-lu-nak

K'ung-cï-t illető bírálatában egyáltalában nem arról volt szó, hogy K'ung-cï-nak nem kell hivatalt betöltenie, hanem csak arról, hogy ki kell választania egy jó fejedelemséget *(san kuo)* és oda mennie. K'ung-cï pedig önmagát tökhöz hasonlította; K'ung-cï tehát csak arra vágyott, hogy valahol ehessék? Továbbá: hogyan lehettek ilyen közönségesek K'ung-cï szavai? Miért kellett a hivatalviselést „evésnek" neveznie? Nemes embernek *(kiün-cï)* nem szabad így beszélnie. A tök felakasztásáról és a nem-evésről mondottak ugyanazt jelentik, mint ha a tök felakasztásáról és hivatal nem-viseléséről beszélt volna; így Cï-lu-nak védekezésül azt mondhatta volna: „Hát talán egy keserű tök vagyok én, amit felakasztanak, de nem alkalmaznak?" De mivel felakasztásról és nem-evésről beszélt, K'ung-cï hivatalviselése (a szavai szerint) nem tanainak megvalósítását célozta volna, hanem csak a puszta megélhetést kereste vele. Az emberek hivatalviselésében az a legfontosabb, hogy vágyakoznak a jövedelemre *(lu)*; ám a szertartásosság és igazságosság *(li-ji)* szavaival szólván: meg akarják valósítani a helyes elveket. Hasonlóképpen, az emberek házasságában az a legfontosabb, hogy kiéljék a vágyaikat; a szertartásosság és igazságosság szavaival szólván: el akarják tartani szüleiket. Ha a hivatalviselést egyenes szóval evésnek nevezzük, talán megtehetjük, hogy a házasságot egyenes szóval vágynak nevezzük? K'ung-cï szavai érzelmeit fejezték ki, értelmükben nincs semmi bizonytalanság, nem vették kölcsön a szertartásosság és igazságosság terminusait *(ming)*. Ez a közönséges emberek szokása, nem a nemes embereké. Azok a konfuciánusok, akik úgy vélik, K'ung-cï mindenfelé utazgatva, a hívásoknak eleget téve, de sikert nem aratva csak azt sajnálta, hogy tanításai nem valósulnak meg, bizony nem értették meg K'ung-cï érzelmeit.

Kung-san Fu-zsao, aki Pi-t birtokolva fellázadt (a Ki-család ellen), hívta magához a mestert, s ő el is akart menni. Cï-lu így szólt: „Ezt nem teheted! Miért is kellene a Kung-san család fejéhez menned?" A mester mondotta: „Vajon ok nélkül tette, hogy éppen engem hívott? Ha valaki a kormányzásban alkalmaz (ott) engem, nem tudok-e én (ott) egy keleti Csou-birodalmat teremteni?"[116] — Egy keleti Csou-birodalmat teremteni: ez azt jelenti, hogy meg akarta valósítani a tanításait.

Kung-san (Fu-zsao) és Pi Hi egyaránt lázadók voltak, K'ung-cï szavaiból tehát hiányzott a határozottság, mert hiszen Kung-san (Fu-zsao-nál) tanításait akarta megvalósítani, Pi Hi-nél azonban megélhetését akarta megtalálni. Ha pedig szavaiból hiányzott a kellő határozottság, akkor tetteinek sem lehetett állandó ⟨változatlan⟩ céljuk. Vajon az volt egyedüli oka ennek, hogy hiába vándorolt mindenfelé, nem lelt hivatali alkalmaztatást *(jung)?*
Jang Huo találkozni akart vele, ő azonban nem men el hozzá. (Jang Huo) felajánlott neki egy hivatalt, ő azonban nem lépett szolgálatába.[117] Ez valóban (Konfuciusz) tisztaságára vallott! Kung-san (Fu-zsao) és Pi Hi ugyancsak meghívta, s ő el akart menni. Ez bizony már piszkosságára vallott! Kung-san Fu-zsao és Jang Hu ⟨Jang Huo⟩ egyaránt lázadók voltak, fogva tartották Ki Huan-cï-t. A két ember egyformán gonosz volt, a meghívásuk szertartásossága is egyforma volt, (Konfuciusz) azonban csak Kung-san (Fu-zsao-val) lépett volna kapcsolatba, Jang Hu-t nem akarta látni. Talán azért, mert Kung-san (Fu-zsao) méltó, Jang Hu pedig méltatlan lett volna hozzá? Amikor tehát Cï-lu szemrehányást tett neki Kung-san (Fu-zsao) meghívásával kapcsolatban, K'ung-cï-nak azzal kellett volna elhárítania (az ellenvetést), hogy kimutatja, (Kung-san Fu-zsao) fölötte áll Pi Hi-nek, s egyáltalában nem olyan elvetemült ember.

HAN FEI-CÏ BÍRÁLATA (FEI HAN)

Han-cï ⟨Han Fei-cï⟩ módszere *(su)*: világossá tenni a törvényeket *(ming fa)* és megbecsülni az érdemes tetteket *(sang kung)*. Azt a kiváló férfiút *(hien)*, aki semmi hasznot nem hajt az országnak (Han Fei-cï) nem tartotta jutalomra érdemesnek; s azt a méltatlan embert *(pu-sziao)*, aki semmi kárt nem okoz a jó kormányzásnak, nem tartotta megbüntetendőnek. Csak érdemes tettek alapján ajánlotta a jutalmazást, s a büntetőtörvényekre támaszkodva tartotta alkalmazandónak a halálbüntetést. Ennek megfelelően a konfuciánus írástudókról *(zsu)* az volt a véleménye, hogy azok nem művelnek földet, csak csznek, hasonlatosak tehát az élősdi férgekhez;[118] és azt fejtegetvén, hogy van, aki hasznot hajt, és van, aki nem hajt hasznot, hasonlatképpen a szarvast és a lovat emlegette. Az olyan

ló, mondotta, mely szarvasra hasonlít, ezer *kin*-t ér; ám az égalattiban csak ezer *kin*-t érő lovak vannak, de nincs ezer *kin*-t érő szarvas, mert a szarvas semmi hasznot nem hajt, a ló azonban jól használható *(ju-jung)*; így hát a konfuciánus írástudók *(zsu)* afféle szarvasok, míg a jól használható hivatalnokok *(ju-jung csï li)*: lovak.[119]

Nos, Han-cï ⟨Han Fei-cï⟩ értett hozzá, hogyan példálóddzék a szarvassal és a lóval, de nem tudta, hogy a föveg és a cipő is jó hasonlatot tesz lehetővé. Ha feltehetnők, hogy Han-cï nem tett föveget a fejére, csupán cipőt húzott, s úgy jelent meg az udvarban, akkor alkalmasint meghallgathatnánk a szavát. Minthogy azonban (ő is) föveget tett a fejére, úgy álldogált az udvarban, felvett magára egy teljesen haszontalan ruhadarabot, ezzel is növelve a teljesen haszontalan hivatalnokok számát, minthogy tehát szavai és ruházkodása egymással ellentétben volt, gesztusai *(hing)* és (híres kormányzási) módszere *(su)* éppen az ellenkezője volt egymásnak, azért én is csak elítélhetem a szavait, s nem tekintem alkalmazhatónak *(jung)* az általa javasolt törvényességet *(fa)*. Semmi sem fárasztja jobban az ember testét, és semmi sem hajt kevesebb hasznot az ember testének, mint a térdelés és földre borulás; így ha Han-cï más emberrel találkozván nem borult le előtte, fejedelmét vagy atyját meglátogatva nem térdelt le eléjük, akkor valószínű, hogy nem tett kárt a saját testében. Ám a leborulásra és térdeplésre szükség van ahhoz, hogy megadjuk a kellő tiszteletet rokonainknak; lévén a szertartásosság és igazságosság *(li-ji)* nagyon fontos folog, amit semmiképp sem nélkülözhetünk. Így aki a szertartásosságot és igazságosságot vállalja, annak teste valószínűleg nem fog elzsírosodni; ám aki a szertartásosságot és igazságosságot elutasítja magától, annak teste valószínűleg nem lesz sovány, nem fog megrokkanni; hiszen ha arról van szó, mi hajt (közvetlen) hasznot, akkor a szertartásosság és igazságosság nyomába sem érhet az evésnek és ivásnak. De vajon feltehetjük-e, hogy Han-cï, amikor fejedelme vagy atyja színe előtt volt és az étellel „ajándékozta meg" ⟨kínálta⟩, arra vetemedett volna, hogy minden leborulás ⟨köszönet⟩ nélkül egyszerűen nekilásson? Nos, bár a szabályszerű leborulás, amely a szertartásosság és igazságosság megnyilvánulása, egy csepp valóságos hasznot sem hajt a testnek, mégis, Han-cï egyáltalában nem mondott le róla, nem vetette el a

szertartásosságot és igazságosságot holmi jelentéktelen (közvetlen) haszon kedvéért. Mármost a konfuciánus írástudók *(zsu-seng)*: a szertartásosság és igazságosság; a földművelés és a háború pedig: evés és ivás; aki tehát nagyra becsüli a földművelést és a háborút, de megveti az írástudókat *(zsu-seng)*, az elutasítja magától a szertartásosságot és igazságosságot, csupán az evés-ivás kedvéért. Ha azonban a szertartásosságot és igazságosságot elvetik, akkor a kormányzás elvei *(kang-ki)* megromlanak, a „fent" és a „lent" összezavarodik, a *jin* és a *jang* diszharmóniába kerül egymással, a csapadék s a szárazság eltévesztik megfelelő időpontjukat, az öt gabona nem érik be, az emberek *(wan-min)* éhen halnak, és így (végül) a földműveseknek nincs módjuk a földet művelni, a katonáknak nincs módjuk háborúzni.

Amikor Cï-kung el akarta vetni a hónap elsejének kihirdetésével kapcsolatos juh-áldozatokat, K'ung-cï így szólt hozzá: „Szï ⟨Cï-kung⟩, te szereted a juhokat, én azonban a szertartásokat szeretem."[120] Cï-kung tehát nem akarta elherdálni a juhokat, K'ung-cï azonban fontosabbnak tartotta, hogy betartsák a szertartásokat. Mert ha a régi gátakat hasznavehetetlennek nyilvánítják és eltávolítják, feltétlenül bekövetkezik az árvíz; s ha a régi szertartásokat semmire sem jónak nyilvánítják és eltávolítják, feltétlenül bekövetkezik a felfordulás. Az írástudók *(zsu)* a világban a szertartásosság és igazságosság régi gátjait képviselik; létezésük nem hajt ugyan (közvetlen) hasznot, de nem-létezésük nagy károkat okozna. Az iskolákat, amelyek régi időktől fogva léteznek, azért állították fel, hogy ⟨megtanuljuk⟩ tisztelni az alapvetőt és a kezdetet ⟨őseinket⟩, s ezért állították fel a hivatalokat *(kuan)* s nevezték ki a hivatalnokokat *(li)* is. A hivatalokat nem lehet megszüntetni, a helyes elveket *(tao)* nem lehet elvetni; minthogy pedig az írástudók *(zsu-seng)* a helyes elvek hivatalának hivatalnokai *(tao-kuan csï li)*, őket haszontalannak minősíteni és elvetni annyit jelentene, mint elutasítani a helyes elveket *(tao)*. Igaz ugyan, hogy a helyes elvek *(tao)* nem közvetlenül hasznosíthatók az emberek által, de a közvetlenül hasznosítható dolgoknak szükségük van a helyes elvekre *(tao)* ahhoz, hogy valóban azok ⟨közvetlenül hasznosíthatók⟩ legyenek. Így amikor lábunkkal egy utat taposva haladunk előre, a már megtett útnak szüksége van (ahhoz,

hogy igazán „megtett út" legyen) a még nem-megtett (szakaszra) is; vagy ahogy testünknek kézre és lábra van szüksége ahhoz, hogy mozogni tudjon, de ugyanakkor szüksége van nem-mozduló részekre is. Ezért az olyan dolgokra, amelyek esetleg nem hajtanak (közvetlen) hasznot, éppen a (közvetlen) hasznot hajtóknak van szükségük; s az olyanokat, amelyeknek nincs közvetlen eredményük, nem nélkülözhetik azok, amelyek közvetlen eredményt hoznak. Nos, az írástudókra *(zsu-seng)* éppen a földművelés és a háborúk érdekében van szükség; hogyan lehetne hát elvetni és nem megtartani őket?

Amikor Han-cï elítéli az írástudókat *(zsu)*, azt mondván róluk, hogy nem hajtanak semmi hasznot, csak kárt okoznak, akkor voltaképpen azokról a közönséges írástudókról *(szu zsu)* beszél, akik nem erényes magatartásúak, cselekedeteikben nem tartják fontosnak a szertartásokat, használják ugyan az írástudó nevet *(zsu ming)*, de magatartásuk közönséges, az igazat tanulják ugyan, de hamis a beszédük, mohón vágyakoznak a hivatalra, mindennél többre becsülik a dicsőséget, s akik ezért nem is érdemlik meg, hogy nagyra becsüljék őket. Vannak azonban, akiknek becsvágyuk tiszta, magatartásuk feddhetetlen, nem futnak rang és jövedelem után, akik úgy dobják el maguktól akár a főminiszteri tisztséget is, mint egy ócska papucsot, s akik, ha valamely tisztséget töltenek be, a hivatali ügyek jó intézésével nem hajtanak ugyan végre különösen érdemdús tetteket, de akiknek éppen a szertartásosság és igazságosság a foglalatosságuk *(je)*. Már pedig, ami által az ország fennmarad, az a szertartásosság és igazságosság; és ha a nép nem ismeri a szertartásosságot és igazságosságot, romlásba dönti az országot és veszedelembe a fejedelmét. Mármost az írástudók *(zsu)* úgy tevékenykednek, hogy tisztelik a szertartásokat és szeretik az igazságosságot, ha tehát irányítják a szertartásokat nem ismerő embereket és ösztönzik az igazságosságot nem ismerőket, úgyhogy a nép végül jó lesz, szeretni fogja uralkodóját, akkor ezzel mégiscsak hasznot hajtanak.

Ha meghallja Po-ji hírét *(feng)*, a kapzsi ember feddhetetlenné válik, a gyenge emberben pedig nemes becsvágy ébred; ha meghallja a Liu-hia-beli Hui hírét, a kicsinyes ember nagylelkűvé válik, az alantas gondolkodású pedig nagyvonalúvá. Csakhogy ilyen magas

rendű átalakító befolyást *(hua)* nem láthatunk egyszerű emberektől. Tuan Kan-mu bezárta kapuját és nem lépett ki rajta ⟨nem vállalt hivatalt⟩, s a Wei-beli Wen (fejedelem) ezért annyira tisztelte őt, hogy ha kocsival elhaladt falujának kapuja előtt, szertartásosan kinyilvánította tiszteletét, C'in hadserege pedig, amikor erről tudomást szerzett, végül is nem támadta meg Wei-t.[121] Nos, ha Wei-ben nem lett volna (Tuan) Kan-mu, a C'in-beli katonák betörtek volna határai közé, s az országot a végpusztulás fenyegette volna. Mert C'in nagyon erős fejedelemség volt, hadserege mindent legyőzött, és ha fegyverei Wei ellen fordulnak, Wei fejedelemség óhatatlanul elpusztul, „három hadserege" szétzüllik, s ezer mérföldre folyik a vér. Ám az a Wei-beli Wen által oly nagyra becsült bezárt kapujú ⟨hivatalt sem viselő⟩ férfiú távol tudta tartani C'in hadseregét, meg tudta óvni Wei fejedelemség határait, meg tudta menteni a „három hadsereg" katonáit; így hát érdemes tett nem is lehetett volna ennél nagyobb, jutalmazást nála jobban nem érdemelhetett meg senki. C'i-ben élt két magas erkölcsű férfiú, az egyiket K'uang-kiüe, a másikat Hua-sï néven emlegették; ezek fivérek voltak, s olyan igazságosak *(ji)* hogy nem alacsonyították le nemes becsvágyukat, és csak azt szolgálták volna hivatalnokként, akit valóban elismernek uruknak. T'ai-kung,[122] amikor átvette hivatalát *(feng)* C'i-ben, úgy látta, hogy a két fivér bomlasztja a C'i-beli sokaságot, meg nyitva a hivatal-nem-vállalás *(pu wei sang-jung)* útját, s egyszerre halállal büntette mindkettőjüket. Han-cï ezt helyeselte mondván, hogy a két fivér semmi hasznot nem hajtott, csak kár származott belőlük.[123] Mármost K'uang-kiüe és Hua-sï, akik pedig Tuan Kan-mu fajtájába tartoztak, minthogy T'ai-kung halálra vetette őket, nem tarthattak távol semmi (veszedelmet); míg az, akit a Wei-beli Wen fejedelem szertartásos tiszteletben tartott, távol tartotta C'in-t és megóvta Wei-t, miáltal senki sem vitt végbe az övénél nagyobb érdemes tettet. Nos, ha Han-cï helyeselte (Tuan) Kan-mu „bezárt kapuját" ⟨visszavonultságát⟩ és magas erkölcsét, valamint Wei-beli Wen-nek iránta tanúsított szertartásos tiszteletét, akkor igaza volt; amikor azonban helyeselte, hogy T'ai-kung halállal büntette azt a K'uang-kiüe-t és Hua-sï-t, akiknek magatartása ugyanaz volt, mint (Tuan) Kan-mu erkölcsössége, akkor nem lehetett igaza. Ha pedig

Han-cï helytelenítette (Tuan) Kan-mu magatartását, akkor megvethette a Wei-beli Wen tiszteletnyilvánítását is; ámde (Tuan) Kan-mu éppen ezzel a magatartásával hajtott (közvetlen) hasznot, s a Wei-beli Wen szertartásos tiszteletnyilvánításának értelme *(tao)* éppen az érdemes tettnek szólt, minek következtében Han-cï (ez esetben) nem jutalmazta az érdemes tettet, s nem becsülte meg a közvetlen haszon behajtását.

Ha valaki más véleményen van, azt mondhatja: „Hogy a Wei-beli Wen szertartásosan kinyilvánította tiszteletét Tuan Kan-mu falujának kapujánál, s hogy C'in hadserege ezért távol maradt, az egyáltalában nem a törvények *(fa-tu)* érdeme volt, hanem egyszeri érdem, magában álló, amit nem tarthatunk állandó erényes magatartásnak, s hiába hajtott hasznot azzal, hogy megóvta az országot, (egyszerisége miatt) nem az, amit nagyra kell becsülnünk." De hát voltaképpen milyen az, amit a törvények *(fa-tu)* érdemének nevezhetünk? Gondját viselni a „három hadsereg" katonáinak, világossá tenni a büntető és jutalmazó rendeleteket, szigorúvá tenni a büntetéseket, pontosan megállapítani a törvényeket *(fa)*, gazdaggá tenni az országot, erőssé tenni a népet: ezt jelenti a törvényesség *(fa-tu)*; ám ha tekintetbe vesszük C'in erejét, mondhatjuk-e vajon, hogy e („törvényesség") miatt (nem támadta meg Wei-t)? A „hat fejedelemség" kivétel nélkül C'in hadseregétől pusztíttatott el, pedig a „hat fejedelemség" fegyverei kivétel nélkül élesek voltak, parancsnokaiknak és közkatonáiknak ereje kifogástalan volt, s mégis, nem győzhettek, sőt, végül mind elpusztultak; erő dolgában nem volt párjuk, számszerű sokaságukhoz nem volt fogható, s hiába tették világossá törvényeiket *(fa-tu)* is; mi közvetlen haszon származott mindebből? Ha egy gyermek fellázadt volna Meng Pen[124] szándéka ellen, Meng Pen megharagudott volna rá; s ha az a gyermek ekkor kardot ragadva megmérkőzött volna Meng Pen-nel, a gyermek biztosan nem győzött volna, mert hiszen ereje ahhoz nem lett volna elég; de ha ez a gyermek, amikor Meng Pen megharagudott rá, teljes szertartásossággal és tisztelettudással fordul feléje ⟨kiengeszteli⟩, akkor Meng Pen biztosan nem bántja. Nos, C'in valahogy úgy aránylott Wei-hez, mint Meng Pen ahhoz a bizonyos gyermekhez. Wei-nek megvolt a maga törvényessége *(fa-tu)*, amelytől C'in

biztosan épp úgy nem félt, mint ahogy Meng Pen nem menekült volna el attól a gyermektől, aki kardot ragadott ellene. Ám az, hogy (Wei fejedelme) nagyra becsülte a derék embereket, s egy kiváló férfiú falujának kapujánál szertartásosan kinyilvánította tiszteletét, nem csupán annyi volt, mint mikor egy gyermek teljes szertartásossággal és tisztelettudással (kiengesztteli Meng Pen-t). Úgy van az, hogy akinek ereje kicsiny, az erényhez *(tö)* folyamodik, az erős hadsereg azonban félelmetes hatalmát veti latba. Ha mármost C'in, amelynek hadserege olyan erős volt, hogy hatalma mindent le tudott győzni, mégis megállította hadait és visszavonta katonáit, és nem sértette meg Wei határait, ezt azért tette, mert kiválónak tartotta (Tuan) Kan-mu magatartását és magasra értékelte a Wei-beli Wen szertartásosságát. Ilyenformán a kiváló férfiak tisztelete nem más, mint a gyenge országok törvényessége *(fa-tu)*, a kis-erejűek megerősítője; hogyan lehetne tehát azt állítani, hogy (Wei megmenekülése) nem a törvényesség *(fa-tu)* érdeme volt? Kao Huang-ti[125] bizonyos megfontolásból elhatározta, hogy a trónörököst eltávolítja tisztéből; Lü-hou ⟨a trónörökös anyja⟩ ezt persze nagy szerencsétlenségnek tartotta, elhívatta tehát Csang Cï-fang-ot[126] és tanácsot kért tőle. (Csang) Cï-fang azt tanácsolta, hogy (a trónörökös) nagy tisztelettudással fogadja magánál a „négy ősz öreget"[127] és a legnagyobb szertartásossággal bánjon velük. Amikor (a trónörökös ezt megtette, s) Kao-cu ezt látta, korábbi érzelmei szertefoszlottak, szándékát feladta, s a trónörökös attól fogva biztonságban volt. Nos, ha Han-cï azt tanácsolta volna Lü-hou-nak, hogy (a trónörökös) az udvarba lépve tegyen erőteljes szemrehányásokat (a császárnak), onnan visszavonulva meg csak támaszkodjék saját erejére, s ezen a módon gondoskodjék saját biztonságáról, akkor ez a halálbüntetés kiprovokálásának útja lett volna, mert bizony akkor nem csak (trónörökösi) tisztéből távolították volna el. Ámde az, hogy a trónörökös mélyen tiszteli a „négy ősz öreget", szertefoszlatta Kao-ti szándékát, éppen úgy, ahogy a Wei-beli Wen által Tuan Mu-kung falujának kapujánál szertartásosan kinyilvánított tisztelet távol tartotta a hatalmas C'in fegyvercit.

Az ország jó kormányzásának alapelve, hogy két dologról kell gondoskodni: az egyiket az erényről *(tö)* való gondoskodásnak, a

másikat az erőről való gondoskodásnak nevezzük. Aki gondoskodik az erényről *(tö)*, az gondját viseli az emelkedett hírnevű embereknek, s ezzel megmutatja, hogy képes tisztelni a kiválóságot; aki pedig gondoskodik az erőről, az gondját viseli az erős férfiaknak, s ezzel megmutatja, hogy képes jól alkalmazni a hadsereget. A békés erény *(wen)* és a hadi erény *(wu)* teljes kibontakozottságáról akkor beszélhetünk, ha mind az erényből *(tö)*, mind az erőből van elegendő Az (állami) ügyek közt vannak olyanok, amelyekről az erény *(tö)* segítségével kell gondoskodni, és vannak olyanok, amelyeket csak az erővel végrehajtott pusztítás tud elintézni; (határainkon) kívül az erény *(tö)* segítségével állhatunk meg szilárdan, (határainkon) belül meg az erő segítségével állhatunk mindig készen; és aki tiszteli az erényt *(tö)*, harc nélkül aláveti magát (az ilyen államnak), aki pedig az erényt *(tö)* semmibe sem veszi, az félni fog a fegyverektől s ezért marad távol. A Sziü-beli Jen király megvalósította az emberség és igazságosság erényét *(zsen ji)*, s ezért a szárazföldi területek harminckét fejedelemsége meghódolt neki; ám az erős Cs'u, amikor erről tudomást szerzett, hadsereget támasztott és megsemmisítette (Sziü-t).[128] Azért történt ez, mert (Sziü) rendelkezett ugyan az erény *(tö)* megőrző hatalmával, de nem rendelkezett az erő biztonságával. Mert nem lehet jól kormányozni az országot úgy, hogy egyedül az erényre *(tö)* hagyatkozunk, s nem lehet kellő fogadtatásban részesíteni az ellenséget úgy, hogy közvetlenül az erőre támaszkodunk. Így Han-cï kormányzás-tana *(su)*, amely nem gondoskodik az erényről *(tö)*, és Jen király erényes magatartása, amely nem támaszkodik az erőre: mind a kettő egyoldalúsága miatt vitatható, egyik sem kielégítő önmagában. Abból pedig, hogy Jen király szerencsétlensége az erő hiányából származott, megérthetjük, hogy Han-cï meg óhatatlanul az erény *(tö)* hiánya miatt jutott volna szerencsétlenségre.

Az ember születésekor kapott alaptermészete *(szing)* lehet tiszta és tisztátalan, kapzsi vagy feddhetetlen, s így mindenkinek éppen úgy megvan a saját magatartása, mint ahogy a füveknek és fáknak is különböző tulajdonságaik *(csï)* vannak, amelyeket nem lehet újra meg újra megváltoztatni vagy cserélgetni. Hogy K'uang-kiüe és Hua-sï nem vállalt hivatalt C'i-ben, az ugyanolyan volt, mint

hogy Tuan Kan-mu nem vállalt hivatalt Wei-ben. Alaptermészetük s magatartásuk tiszta volt és feddhetetlen, nem vágyakoztak gazdagságra és előkelőségre, elítélték korukat és elégedetlenek voltak kortársaikkal, igazságosságukban *(ji)* nem vállalhattak hivatalt meggondolatlanul; úgyhogy ha nem is vetették volna halálra a két fivért, az ő magatartásukat aligha lehetett volna követni. T'ai-kung azonban halállal büntette őket, Han-cï pedig helyeselte ezt, ami bizony annyit jelent, hogy szerintük az embernek nincs ⟨nem lehet⟩ saját alaptermészete és magatartása, s a füveknek és fáknak nincsenek különböző tulajdonságaik. T'ai-kung halállal büntette a két fivért; nos, ha feltételezzük, hogy C'i-ben voltak még olyan fajtájú emberek, amilyen e két fivér, akkor biztosra vehetjük, hogy azok a két fivér halálra vettetése miatt nem tették tisztátalanná önmagukat; ha meg azt tételezzük fel, hogy nem volt több olyan férfiú, mint ez a kettő, akkor (T'ai-kung) hiába is gondoskodott volna róluk, ezzel ugyan meg nem változtatta volna (a többieket). Jao nem büntette halállal Hiü-ju-t, s T'ang ⟨Jao⟩ népéből mégsem lakott mindenki fészekben;[129] Wu-wang sem büntette halállal Po-ji-t, s Csou népéből mégsem választotta mindenki az elrejtőzést és éhenhalást;[130] a Wei-beli Wen fejedelem szertartásosan kinyilvánította tiszteletét Tuan Kan-mu falujának kapujánál, Wei fejedelemségben mégsem zárta be mindenki a kapuját. Ennek alapján mondhatjuk, hogy ha T'ai-kung nem bünteti halállal a két fivért, C'i fejedelemségben akkor sem hárította volna el mindenki a hivatalviselést. Hogy miért? Mert az ember nem képes „megcsinálni" azt, hogy magatartása tiszta és feddhetetlen legyen. Amit pedig az ember nem képes megcsinálni, azt hiába próbálják megcsináltatni vele, nem képesek arra rávenni; míg amit az ember képes megcsinálni, attól akár halálbüntetéssel próbálják is visszatartani, nem képesek attól eltántorítani. Így aztán az, hogy T'ai-kung halállal büntette a két fivért, semmi hasznot nem hajtott az „átalakító hatás" *(hua)* szempontjából, hanem csupán ártatlan emberek fölösleges legyilkolása volt. Az érdemtelenek jutalmazását s az ártatlanok legyilkolását Han-cï elítélte; ám T'ai-kung ártatlanokat gyilkoltatott le, Han-cï pedig helyeselte ezt; így aki Han-cï kormányzási módszereit *(su)* alkalmazza, bizony ártatlanokat gyilkol le.

Aki ahhoz ragaszkodik, hogy nem vállal hivatalt, az ezzel még nem feltétlenül követ el igazi bűnt *(cseng-cui)*; T'ai-kung mégis halállal büntette ezt. Ha otthonukat elhagyva hivatalt vállaltak volna, anélkül azonban, hogy valami érdemes tettük is lett volna, T'ai-kung vajon máris jutalmat adott volna nekik? Hogy jutalmat lehessen adni, ahhoz előbb érdemes tett szükséges, s hogy büntetést lehessen alkalmazni, ahhoz előbb bűnt kell elkövetni; ha tehát T'ai-kung nem adott jutalmat azoknak, akik otthonukat elhagyva hivatalt vállaltak ugyan, de még semmi érdemes tettet nem hajtottak végre, akkor ugyancsak elítélendő, hogy halállal büntetett olyanokat, akik hivatalt nem vállaltak ugyan, de bűnt sem követtek el. Az pedig, hogy Han-cï helyeselte tettét, tévelygő és hibás beszéd volt. Tovább: a hivatalt nem vállaló embereknek alaptermészete feddhetetlen, vágya igen kevés, míg a hivatalt szerető embereknek alaptermészete kapzsi, haszonlesése igen nagy; akinek pedig a haszonlesés és a vágyak nem maradnak meg a szívében, az csak úgy tekint a hivatali rangra és jövedelemre, mint a trágyára vagy a földre. Aki feddhetetlen, az határtalanul mértékletes, aki meg kapzsi, annak mértéktelensége nem ismer határt; ha pedig mértéktelensége nem ismer határt, akkor ha vágya kielégítéséről van szó, nem tér ki még az uralkodója elől sem. Szemügyre véve a régi idők lázadó alattvalóit, láthatjuk, hogy ezek nagyon ritkán voltak tiszta és feddhetetlen emberek. Mert ha valaki kapzsi, akkor éppen ezért képes érdemes tetteket hajtani végre; aki meg gőgös, az éppen ezért képes megvetni az életet is; mert hiszen az érdemes tettek halmozásával nagy jutalmakat lehet szerezni, a mértéktelenség pedig azzal jár, hogy (az illető) fejedelmi rangra (és jövedelemre) vágyik. T'ai-kung elvetette ezt a szabályt *(fa)* és elrugaszkodott tőle, így aztán C'i-re rászakadt a Cs'en-nemzetség feje által elkövetett erőszakos gyilkosság szerencsétlensége.[131] T'ai-kung kormányzási módszere *(su)* tehát: erőszakos gyilkosság okozásának módszere *(fa)*; az pedig, hogy Han-cï ezt jónak tartotta, nem kevesebbet jelent, mint hogy Han-cï kormányzási módszerei *(su)* ugyancsak veszedelembe és pusztulásba döntenek.

Csou-kung, amikor tudomást szerzett arról, hogy T'ai-kung kivégeztette a két fivért, elítélte érte s nem helyeselte tettét;[132] ellenkezőleg, ő maga szertartásos ajándékkal a kezében leereszkedett a szegé-

nyes kunyhóban lakó írástudókhoz is. Azok a szegényes kunyhóban lakó írástudók a két (kivégzett) fivér fajtájába tartoztak. Csou-kung szertartásosan megtisztelte őket, T'ai-kung pedig kivégeztette őket; nos, e két férfiú közül melyiknek az eljárása volt helyes? A Szung-beliek közt volt egy lovász, aki, mikor egy ló nem akart előre menni, egyszerűen kihúzta a kardját, elvágta a ló nyakát, és belökte egy csatornába, majd ismét befogott egy lovat, s ha az sem akart előre menni, annak is elvágta a torkát, és azt is bedobta egy csatornába; és így tett háromszor egymás után. Ezzel sikerült ugyan a végsőkig megfélemlítenie a lovakat, ami bizony éppenséggel nem Wang Liang[133] módszere volt. Mert amikor Wang Liang kocsira szállt, a lovak közül egy sem makacskodott, egy sem merült ki; vagy amikor Jao és Sun kormányozta a világot, a népből senki sem zavarodott meg, senki sem lázadt fel. Wang Liang ugyanis alkalmazkodott a lovak érzületéhez, Jao és Sun pedig alkalmazkodott a nép elgondolásaihoz; bár az emberek alaptermészetük *(szing)* révén azonosak voltak egymással, a lovak pedig fajtáik *(lei)* szerint különbözők, Wang Liang azonban képes volt összhangba hozni egymással a különböző fajtájú lovakat is, míg T'ai-kung nem volt képes irányítani még az azonos alaptermészetű írástudókat sem. Ezért Csou-kung leereszkedése a szegényes kunyhókhoz: Wang Liang alkalmazkodása a lovakhoz; míg a két fivérnek T'ai-kung által való kivégeztetése: a lovak torkának elvágása a Szung-beli ember által. Ha egymás mellé tesszük Wang Liang módszerét és a Szung-beli ember eljárását, s felszólíthatnánk Han-cï-t, hogy tegye mérlegre ezeket, akkor Han-cï biztosan Wang Liang-nak adna igazat, s elítélné a Szung-beli embert, hiszen Wang Liang megőrizte a lovak épségét, a Szung-beli pedig kárt tett a lovakban. Ha pedig még a lovak elpusztítása is ennyire elmarad épségben való megőrzésük mögött, akkor az emberek életben hagyása összehasonlíthatatlanul jobb, mint haláluk okozása. Mármost, ha feltesszük, hogy Han-cï elítélte Wang Liang-ot, akkor azonosította magát a Szung-beli emberrel, s a jó emberek elpusztítására törekedett; ha pedig elítélte a Szung-beli embert, akkor a Szung-beli módszerét a T'ai-kung-éval azonosnak kellett volna tekintenie, minthogy azonban (biztosan) elítélte a Szung-beli embert, de igazat adott T'ai-kung-nak, ezért (azt kell mondanunk, hogy) Han-cï

maga sem tudta megállapítani, mit szeret és mit nem szeret voltaképpen.

Az ország kormányzása éppen olyan, mint egy személy irányítása. Ha valaki egy személy irányításában ritkán alkalmazza a kegyességet és az erényt *(en tö)*, de annál többször a sértést és megkárosítást, akkor barátai és hívei elmaradnak tőle, s szégyen és gyalázat háramlik az illetőre. Az egy személy irányításának esetéből az ország kormányzására vonatkozólag levonhatjuk azt a következtetést, hogy az ország kormányzásának alapelve *(tao)*: mindig támaszkodni kell az erényre *(tö)*. Ám Han-cï a büntetésekre támaszkodott, egyedül ezekkel akarta kormányozni a világot, ami pedig nem más, mint hogy aki egy személyt irányít, támaszkodjék a sértésre és megkárosításra. Han-cï talán nem tudta, hogy a legjobb módszer az erényre *(tö)* való támaszkodás? (Tudta; de) mivel úgy vélekedett, hogy a kor hanyatlóban van, a dolgok rosszra fordultak *(pien)*, a nép szíve gyarló, azért a törvények *(fa)* és kormányzási módszerek *(su)* kidolgozásakor minden figyelme a büntetésekre irányult. Ám a világ éppen úgy nem nélkülözheti teljesen az erényt *(tö)*, mint ahogy az esztendőből sem hiányozhat a tavasz; és ha azt mondjuk, hogy a világot, amikor hanyatlóban van, nem lehet az erénnyel *(tö)* kormányozni, akkor talán higgyük el azt is, hogy az esztendő, ha egyszer összezavarodott ⟨végéhez közeledik⟩, nem fog a tavasz által újjászületni? Az emberek fejedelme ugyanúgy kormányoz egy országot, mint ahogy az ég és föld létrehozza a dolgokat *(wan-wu)*; s miként az ég és föld nem fogja száműzni a tavaszt az összezavarodott esztendő miatt, az uralkodó sem vetheti félre az erényt *(tö)* a hanyatló világ miatt. K'ung-cï mondotta: „Ezek az emberek voltak okai annak, hogy a Három Dinasztia mindig az egyenesség útját járta."[134]

A Csou-házi Mu király koráról méltán elmondhatjuk, hogy hanyatló volt. (Mu király) úgy akart jó kormányzást teremteni, hogy a büntetésekre támaszkodott, ez azonban felfordulásra vezetett, és semmi érdemes tettet nem hajthatott végre. Fu fejedelme ekkor szemrehányást tett neki, s Mu király attól fogva ragaszkodott az erényhez *(tö)*, miáltal hosszú ideig békében megőrizhette az országot, s érdemes tettei nemzedékek számára örökül maradtak. Mu király

kormányzása tehát kezdetben felfordulásra, végül pedig tökéletes rendre vezetett, de nem azért, mintha tudása korábban zavaros lett volna, s tehetsége csak később bontakozott volna ki, hanem mert korábban Cs'ï-ju büntetéseire támaszkodott, később pedig Fu fejedelmének tanítását alkalmazta.[135] Ha pedig az emberek irányításában nem dobhatjuk félre a kegyességet *(en)*, az ország kormányzásában nem hanyagolhatjuk el az erényt *(tö)*, ahogy a dolgok *(wu)* irányításában sem lehet száműzni a tavaszt, akkor mit is gondoljunk arról, hogy Han-cï csupán a büntetésekre akart támaszkodni, csupán a halálbüntetést akarta alkalmazni?

A Lu-beli Mu fejedelem megkérdezte egyszer Cï-szï-től: „Úgy hallottam, hogy P'ang-hien Sï-cï nem szülőtisztelő *(pu-hiao)*; de hát az, hogy nem szülőtisztelő, miképpen nyilvánul meg cselekedeteiben?" Cï-szï erre azt felelte: „A nemes ember *(kiün-cï)* tiszteli a kiválóságot, hogy dicsőítse vele az erényt *(tö)*, és magasra emeli a jót, hogy buzdítsa vele a népet; így ha valakinek hibásak a tettei, arról csak a kicsinyes ember *(szi-zsen)* vesz tudomást; szolgád tehát mit sem tud erről." Amikor Cï-szï eltávozott, Cï-fu Li-po jelent meg színe előtt, s a fejedelem őt is megkérdezte P'ang-hien Sï-cï felől, s Cï-fu Li-po aztán válaszában elősorolta (P'ang-hien Sï-cï) hibáit, csupa afféle nemes ember *(kiün-cï)* által sohasem hallott dolgokat. S ettől kezdve a fejedelem nagyra becsülte Cï-szï-t, de megvetette Cï-fu Li-po-t.[136] Han-cï hallott erről az esetről, s ennek alapján elítélte Mu fejedelmet, mert úgy vélte, egy bölcs uralkodónak fel kell kutatnia a bűnösöket és meg kell büntetnie őket, hogy és amiért Cï-szï nem tudósította őt a bűnös felől (Cï-fu) Li-po pedig jelentést tett neki a bűnösről, éppen (Cï-fu) Li-po-t kellett volna nagyra becsülnie, és Cï-szï-t kellett volna megvetnie. Minthogy azonban Mu fejedelem Cï-szï-t becsülte nagyra és (Cï-fu) Li-po-t vetette meg (szerinte) eltévelyedett a tekintetben, hogy mit kell nagyra becsülni és mit megvetni, s ezért (Han Fei-cï) elítélte őt. Amit Han-cï a legfontosabbnak tartott, az a törvényesség *(fa-tu)* volt; azaz hogy ha az emberek jót cselekednek, a törvények mértéke *(fa-tu)* szerint jutalmazzák, ha meg rosszat tesznek, a törvények mértéke *(fa-tu)* szerint büntessék őket, s még akkor is, ha „odakünn" ⟨például a családon kívül⟩ nem is tudni semmit valamely jó vagy

rossz cselekedetről, annak a jónak vagy rosszank legyen meg a kellő elbírálása. Ám csupán hallva valami rosszról, nem szabad ennek alapján máris büntetést alkalmazni, mint ahogy valami jóról való puszta hallomás alapján még nem szabad jutalmat adni senkinek, hiszen nagyon helytelen lenne nem járni utána a bűnösségnek, s ez ellentétben állna Han-cï kormányzási módszereivel *(su)* is. Ha maga Han-cï hallott valami jóról, biztosra vehetjük, hogy előbb alaposan meg akarta vizsgálni a dolgot, és csak akkor egyezett bele a jutalmazásba, ha valóban érdemes tettnek találta azt. Valami jóról hallva azért nem szabad azonnal jutalmat adni, mert a puszta szó nem mindig érdemli meg, hogy hitelt adjunk neki; ha pedig így van, akkor semmi különbséget nem jelent, hogy valamely jóról hallunk-e vagy nem hallunk. S ha valamely jóról hallva nem szabad azonnal jutalmat adni, akkor valamely rosszról hallva sem szabad azonnal büntetni. Valamely jóról hallva még meg is kell vizsgálni azt, valamely rosszról hallva ugyancsak jól meg kell vizsgálni a dolgot; s ha a vizsgálat valódi érdemet tár fel, akkor lehet jutalmazni, vagy ha a nyomozás bizonyítékokat tár fel, akkor lehet büntetni; tehát a puszta hallomás vagy üres látszat alapján, amikor igazi (v. lényeget kutató) vizsgálat még nem történt, nem szabad alkalmazni sem jutalmazást, sem büntetést. Így amíg jutalmazást vagy büntetést nem alkalmazhatunk, a jó vagy rossz voltaképpen még nincs is megállapítva, a még eldöntetlen dolgokat pedig alapos módszerekkel *(su)* kell kivizsgálni; aminek következtében éppen az a helytelen, ha azt kívánjuk valakitől, hogy csupán a fülével hallja az ilyesmit. A Cseng-beli Cï-cs'an egy kora reggel elhagyta (palotáját), s elhaladván a kocsikészítő háza előtt, meghallotta (odabentről) az asszony sírását. Megragadta kocsihajtójának kezét (hogy lassabban hajtson), és hallgatózott, majd egy kis idő múlva megparancsolta embereinek *(li)*, fogják el (az asszonyt) és kezdjék csak vallatni, mert az saját kezével megölte a férjét. Másnap kocsihajtója megkérdezte tőle: „Miből tudtad meg ezt, uram?" Cï-cs'an azt felelte: „A hangja nem volt elég megrendült. Ha az ember nagyon szeret valakit, s megtudja róla, hogy beteg, akkor szomorú lesz, ha aztán az illetőnek közeleg a halála, félelmet érzünk, és amikor meghalt, igaz fájdalmat. Nos, ez (az asszony) halott férjét siratta, de (sírása) sem fájdalmat.

sem félelmet nem fejezett ki; ebből aztán megtudtam, hogy ő követte el a bűnt."[137] Han-cï hallott erről (az esetről), s elítélte érte (Cï-cs'an-t) mondván: „Cï-cs'an-nak talán nem is volt olyan sok dolga? Ha minden bűnről csak úgy szerzett volna tudomást, hogy fülével és szemével igyekezett utolérni, akkor Cseng fejedelemségben vajmi kevés lett volna a felfedett bűnök száma. Ha nem támaszkodik a városi hivatalnokokra *(tien-cs'eng csï li)*, nem nyomozza ki összekuszáltságából az igazságot, nem teszi világossá a mércét, hanem csak jó hallására és éles látására támaszkodva, tudását és elméjét fárasztva szerez tudomást a bűnökről, akkor vajon nem nélkülözte-e a helyes módszereket *(wu su)?*"[138]

Han-cï-nek, amikor elítélte Cï-cs'an-t, igaza volt; mikor azonban elítélte Mu fejedelmet, tévedett. Hiszen az asszony, aki nem érzett fájdalmat, hasonló volt P'ang-hien-hez, aki nem tisztelte szüleit. Elítéljük tehát Cï-cs'an-t, mert fülével és szemével akarta felismerni a bűnt, Mu fejedelemtől azonban azt kívánnánk, hogy kérdezősködés útján döntsön egy bűn felől? Cï-cs'an nem támaszkodott a városi hivatalnokokra *(tien-cs'eng csï li)*, hanem csak füle segítségével döntötte el, mi az igazság; s (ezért) Mu fejedelemnek sem kellett volna a hivatalnokokra *(li)* támaszkodnia, hanem csupán szája segítségével, kérdezősködéssel megállapítania az igazat? Csakhogy a fül hallása és a száj kérdezősködése lényegében egyre megy: egyik sem támaszkodik a hivatalnokokra *(li)*, s egyik sem tisztázza az összezavart dolgokat. (Cï-fu) Li-po feleletéből éppen úgy nem lehetett megállapítani az igazságot, mint ahogy az asszony sírásából sem lehetett eldönteni, mi történt valójában. Ha pedig nem lehet eldönteni, mi történt valójában, szabad-e hivatalnokokkal lefogatni és vallatni az illetőt? Ha nem lehetett megállapítani az igazságot, s (Mu fejedelem) nem bízott meg hivatalnokokat a kivizsgálással, hogyan is tehette volna, hogy hitelt ad (Cï-fu) Li-po szájának és bűnösnek ítél valakit, akinek a bűnössége nincs kivizsgálva?

Han-cï azt mondotta: „Cï-szï nem tudósította őt hibákról, s Mu fejedelem nagyra becsülte érte; Cï-fu Li-po tudósította őt a bűnről, s Mu fejedelem megvetette érte. Minthogy pedig az ember érzelmei *(c'ing)* olyanok, hogy mindenki annak örül, ha nagyra becsülik, és senki sem szereti, ha megvetik, azért a Ki nemzetség feje által

támasztott felfordulás is kibontakozott már, de nem tudósították róla az uralkodót, s így ez lett az oka annak, hogy Lu fejedelmét megfosztották hatalmától."[139] Igen ám, de vajon Lu fejedelmét azért fosztották-e meg a hatalmától, mert nem tette világossá a törvények mértékét *(fa-tu)*, vagy talán azért, mert nem szerzett tudomást idejében a bűnről? Ha ugyanis a törvények mértéke *(fa-tu)* világos, akkor akár ne is szerezzen tudomást a bűnről, a bűnnek nincsen módja megszületni; míg ha a törvények mértéke *(fa-tu)* nem világos, akkor akár naponta felfedezhetnek egy-egy bűnt, olyan az, mint mikor valaki utat nyit egy forrás vizének, aztán tenyerével próbálja betapasztani. Az a kocsihajtó, akinek nincs kötőféke, hiába látja, hogy megvadulnak a lovak, nincs mivel megfékeznie őket; de ha afféle Wang Liang tartja kezében a gyeplőt, akkor a lovakban fel sem ébredhet a rohanni akarás vágya, mert aki hajtja őket, az rendelkezik a helyes módszerrel. Mármost arról mit sem szólni, hogy Lu fejedelme nem rendelkezett a helyes kormányzási módszerekkel *(su)*, ehelyett azt mondani, hogy nem szerzett tudomást a bűnről; mit sem szólni arról, hogy nyomozást kell folytatni a törvények mértéke *(fa-tu)* szerint, ehelyett azt mondani, hogy nem értette meg alattvalóinak érzelmeit, és emiatt elítélni Mu fejedelmet, mint Han-cï tette: ez bizony éles ellentmondásban van magával a „helyes kormányzási módszerek" fogalommal *(su ji)*.

P'ang-hien Sï-cï nem volt szülőtisztelő, Cï-szï erről nem akart beszélni, Mu fejedelem ezért nagyra becsülte, őt viszont Han-cï elítélte, mert szerinte egy bölcs uralkodónak fel kell kutatnia a jót és meg kell jutalmaznia, fel kell kutatnia a bűnt és meg kell büntetnie. Nos, az olyan ember, aki nem szülőtisztelő, csak egy alantas és ostoba ember képességeivel rendelkezik; alantas és ostoba lévén, nem ismeri a szertartásokat, érzelmeihez alkalmazkodik és vágyait követi, egészen a madarakkal és négylábú állatokkal azonos módon; így azt igazán megérdemli, hogy „rossz"-nak nevezzük, de hogy bűnösnek mondjuk, az helytelen lenne. A bűnös ember ugyanis külsőleg lehet jó, és csak bensejében rossz, lehet „külsőleg fegyelmezett, bensejében azonban puha";[140] cselekedeteiben lehet olyan mértéktartó, hogy az a kiváló férfiak crényes magatartásához hasonlít; ezáltal mind feljebb juthat a hivatalnoki pályán; nyájasan mosolyog-

hat feljebbvalóira, s miért is művelne „nem-szülőtisztelő" dolgokat, hiszen úgy leleplezné benső rosszaságát, és az elvettetés vagy halálbüntetés szerencsétlenségét vonná magára? P'ang-hien Sï-cï-t tehát joggal lehetett nem-szülőtisztelőnek nevezni, de nem szolgált rá, hogy bűnösnek nevezzék; így Han-cï, aki őt bűnösnek tartotta, szem elől tévesztette a bűnösség lényegét.

Han-cï mondotta: „Ha egy szövetdarab egy *szin* vagy egy *cs'ang* hosszúságú ⟨szabályos méretű⟩, akkor a közönséges ember nem mond le róla; de a megolvadt fém lehet akár száz *ji* súlyú is, maga Rabló Csï sem nyúlna hozzá."[141] Ezzel azt akarta mondani, hogy amikor a törvények *(fa)* világosak, akkor a nép nem meri megsérteni őket. Ha az országban világos törvények *(fa)* vannak felállítva, akkor az sem meri megsérteni azokat, akinek rabló hajlamai vannak, és az sem meri feltárni (rosszaságát), aki pedig ilyet rejteget magában. A bűnös szándékok ilyenkor rejtve maradnak a szívben, az emberek nem mernek összeütközésbe kerülni a büntetéseket előíró törvényekkel *(cui-fa)*, mert a büntetéseket előíró törvények megfélemlítik őket; ha pedig a világos törvények megfélemlítik őket, akkor (a fejedelemnek) nem kell bűnöket nyomozgatnia és eltévelyedéseket keresgélnie az alattvalók között. Ha a törvények magasan állnak ⟨félelmet gerjesztenek⟩, akkor a nép közt nem lesz bűnös; ha pedig a törvények nem állnak magasan, akkor a nép közül sokan fognak bűnt elkövetni. Mármost, ha mitsem szólunk a bölcs király *(ming-wang)* szigorú büntetéseiről és magasan álló ⟨félelmet gerjesztő⟩ törvényeiről, hanem arról beszélünk, hogy keresni kell a bűnt és meg kell büntetni, nos, minthogy bűnök felkutatásáról van szó, ez annyit jelent, hogy a törvények nem állnak magasan, s a nép alkalomadtán megsérti őket. Hogy a világban ne a törvények világossá tevésére fordítsuk minden figyelmünket, hanem minden igyekezetünket a bűnök felkutatására összpontosítsuk, nos, Han-cï-nek ez az elmélete még a törvény fogalmának *(fa)* is alaposan ellentmond. Aki el akar torlaszolni egy csatornát, annak tudnia kell, hogy óhatatlanul vízbe ful; aki nem próbálkozik a csatorna eldugaszolásával, hanem készenlétbe helyezi csónakját és evezőit, az felismerte, hogy a víz folyását alaptermészetéből következőleg *(szing)* nem lehet megállítani, s hogy hatalmi helyzetéből *(sï)* kifolyólag óhatatlanul

megfullasztja az embert. Ha egy alattvaló vagy fiú alaptermészetéből *(szing)* kifolyólag bűnt akart elkövetni fejedelme vagy atyja ellen, az olyasféle, mint amikor a víz alaptermészetéből *(szing)* kifolyólag megfullasztja az embert. S ha valaki nem arra tanít, hogy meg kell előzni a bűnt, és csupán azt ítéli el, hogy nem hallunk és nem tudunk róla, az mintha csak azt tanítaná, hogy ne törődjünk a víz ellen védelmet nyújtó eszközökkel, mindössze igyekezzünk idejekorán „megtudni", hogy a víz megfullasztja az embert. Aki vízbe fullad, az nem tehet szemrehányást a víznek, csak önmagát hibáztathatja, mert maga volt, aki elmulasztotta a megelőzést és felkészülést, miként tehát a fejedelem is, akit alattvalói megfosztottak hatalmától, maga volt, aki hagyta veszendőbe menni a törvényeket *(fa)*. Mint ahogy a vízbefúlás ellen sem azzal védekezhetünk, hogy megpróbáljuk megállítani a víz folyását, úgy a hatalomtól való megfosztás ellen sem az nyújt védelmet, hogy (a fejedelem) kutatgatja az alattvalók bűneit; Han-cï-nek éppen erre kellett volna tanítania. A víznek olyan az alaptermészete *(szing)*, hogy le tudja győzni a tüzet, de ha egy üstbe öntötték bele, akkor a víz (a tűz hatására) forrni kezd, és semmiképpen nincs módja rá, hogy győzelmet arasson. Nos a fejedelem hasonló a tűzhöz, az alattvalók hasonlók a vízhez, a törvényesség *(fa-tu)* pedig maga az üst. S amiként a tűz nem keresgéli a víz bűneit, a fejedelem se kutatgassa alattvalóinak bűneit.

AZ ÉGRŐL (T'AN-T'IEN)

Az írástudók *(zsu)* könyveiben azt olvashatjuk: „Kung-kung, amikor azon vetélkedett Csuan-hiü-vel, melyikük legyen az Ég Fia, nem tudott győzelmet aratni, s elsötétült haragjában úgy odaverte fejét a Pu-csou hegyhez, hogy az ég oszlopa menten meghasadt, a föld kötelei pedig elszakadtak. Nü-kua azonban megolvasztott ötféle ⟨mindenféle⟩ színű követ, s azzal kifoltozta a kék égboltot, továbbá levágta az óriás teknősbéka lábait, s azzal ismét felállította a négy sarkot. Minthogy azonban az ég fogyatékos maradt északnyugaton, azért a nap és hold (nyugat felé) mozog; s mivel a föld is fogyatékos maradt délkeleten, azért a száz folyó ⟨minden folyó⟩ (arrafelé) folyik."[142] Ez egy igen régi s távoli irodalmi szöveg

(wen), amelynek szavait a mai világ is igaznak tartja. A művelt *(wen-ja)* emberek furcsának találják ugyan, de semmit sem tudnak szembeállítani vele, vagy ha szembeállítanak vele valamit, semmivel sem tudnak végleges döntést elérni, aztán meg attól is tartanak, hátha mégis ez az igazság, s így nem is merik helyreigazítani és magyarázni a dolgot. Ha azonban az ég útja *(tao)* és az emberi dolgok segítségével vitatjuk meg ezt (a hagyományt), akkor csakhamar üres fecsegésnek bizonyul.

Mert aki egy emberrel viaskodik az Ég Fia hatalmáért, s nem tud győzelmet aratni (egy ember fölött), de haragjában úgy oda tudja verni fejét a Pu-csou hegyhez, hogy az ég oszlopa menten meghasad, a föld kötelei pedig elszakadnak, aki tehát ilyen hatalmas testi erővel rendelkezik, annak az égalattiban nem lehet ellenfele. Ilyen hatalmas testi erővel felveheti a harcot akár „három hadsereggel" is, s annak tisztjei és gyalogosai az ő számára csak megannyi lótetű és hangya, annak fegyverei az ő számára csak afféle szőrszálak vagy megannyi búzatoklász; hogyan kerülhetne hát sor rá, hogy ne győzzön és efölötti mérgében a Pu-csou hegynek verdesse a fejét? Továbbá, minthogy semmi sem szilárdabb és nehezebb, mint a hegyek, azért még ha tízezer ember együttes ereje feszülne is neki egy egészen kicsiny hegynek, akkor sem lennének képesek megmozdítani. Márpedig a Pu-csou hegy hatalmas hegy lehetett, s így ha feltételezzük, hogy valóban az ég oszlopa, vajmi nehéz dolog lehetett eltörni, ha meg nem tételezzük fel, hogy az ég oszlopa, akkor is nehezen hihetőbb, hogy valaki fejét a Pu-csou hegybe verje és ezzel eltörje az ég oszlopát. És ha (hitelt adunk annak, hogy) Csuan-hiü mégis megmérkőzött vele, nos, akkor összeszedhette az égalatti minden fegyverét, seregébe gyűjthette a tengerek közti föld minden katonáját, akkor sem lehetett volna képes feltartóztatni (egy ilyen erős valakit); mi az oka hát annak, hogy (Kung-kung) mégsem tudott győzelmet aratni?

Továbbá: voltaképpen mi is az ég, levegő *(k'i)* vagy test *(t'i)*? Mert ha levegő *(k'i)*, akkor nem különbözik a felhőktől és ködöktől; ám ez esetben mi szüksége lenne tartóoszlopra, ami meghasadhatott volna. Minthogy azonban Niü-kua kövekkel foltozta ki, mégis inkább testnek *(t'i)* kell lennie; ha pedig valóban ilyennek találjuk,

akkor az ég ugyanabba a fajtába tartozik, mint a jade vagy más kövek. Ám a kőnek egyik alaptulajdonsága *(csï)*, hogy nehéz, egyetlen oszlop tehát nem képes ezer mérföld hosszan fenntartani (a kő-szerű eget). Egyébként még az Öt Hegy[143] csúcsai sem olyan magasak, hogy elérnék az eget és így tartóoszlopai lehessenek, csak éppen a Pu-csou, amelybe (Kung-kung állítólag) beverte a fejét, lett volna oly magas, hogy elérje az eget? Ha Kung-kung a Pu-csou-t meghasította volna, akkor az égnek abban a pillanatban le kellett volna omlania. Ha pedig valóban leomlott, akkor miképpen lehetett ismét fölemelni? (Állítólag) „levágta az óriás teknősbéka lábait, és azzal ismét felállította a négy sarkot", amihez magyarázatképpen hozzá szokták tenni: „Az óriás teknősbéka a régi idők egy hatalmas állata volt, olyan hosszú és óriási négy lábbal, hogy levágva azokat a lábakat, velük ismét fel lehetett állítani a négy sarkot". Ám a Pu-csou: egy hegy; az óriás teknősbéka pedig: állat. Az égnek tehát eredetileg hegy volt a tartóoszlopa, Kung-kung azonban meghasította, azt (Niü-kua) pedig állati lábbal helyettesítette; csakhogy a csont meg szokott rothadni, el szokott korhadni, hogyan lenne hát képes oly régtől fogva szilárdan állni? Továbbá, ha az óriás teknősbéka lábai alkalmasak voltak arra, hogy oszlopokként megtartsák az eget, akkor testének is olyan hatalmasnak kellett lennie, hogy el sem férhetett volna az ég és föld között; és hiába volt Niü-kua szent *(seng)*, még ő is hogyan tudhatta volna megölni? Vagy ha mégis meg tudta ölni, miképpen ölte meg? Ha lábai alkalmasak voltak arra, hogy oszlopokként tartsák az eget, akkor bőrének is oly keménynek kellett lennie, mint a vas vagy a kő; kardok, dárdák és csatabárdok nem üthették át; a nehéz számszeríjjal kilőtt leghegyesebb nyíl sem fúródhatott beléje.

Ha napjainkban szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy az ég igen nagy magasságban van a föld fölött; márpedig a régi idők ege sem különbözhetett a maitól. Mégis, amikor Kung-kung állítólag megcsorbította az eget, az ég nem zuhant le a földre; aztán jött Niü-kua. Ő azonban ember volt, az ember pedig hiába nő meg magasra, az égig azért sohasem ér fel; amikor tehát (Niü-kua) kifoltozta az eget, miképpen kapaszkodott fel, miféle lépcsőn állt, amíg e munkát sikerült elvégeznie? Vagy talán az ég a régi időkben olyanforma volt,

mint egy ház vagy folyosó fedele, mely nincs messze az embertől, s ezért sikerülhetett Kung-kung-nak kárt tenni benne, Niü-kua-nak pedig megfoltoznia? Ha azonban ilyennek fogjuk fel, akkor (el kellene hinnünk, hogy) a Niü-kua előtt élt emberek idejében, akiknek ősei az Emberi Uralkodók *(zsen-huang)*[144] voltak, azaz már az Emberi Uralkodók korában az ég olyan volt, mint egy kocsimennyezet? A Változások (Könyvének) magyarázói azt mondják: „Amikor az ős-lehelet *(jüan-k'i)* még nem vált szét, minden egy volt a ködös derengésben." Az írástudók *(zsu)* könyvei ehhez hozzáteszik: „A határtalanság és a derengés olyan (állapot) volt, amikor a 'lehelet' *(k'i)* még nem vált szét; mikor aztán kettévált és elkülönült, tisztájából lett az ég, piszkosából pedig a föld." Így mind a Változások (Könyvének) magyarázói, mind az írástudói *(zsu)* könyvek szavai szerint: amikor az ég és a föld kezdett elkülönülni egymástól, testi alakjuk még kicsiny volt, s egymáshoz is közel voltak még; minthogy pedig közel volt, (az ég) szinte rátámaszkodhatott a Pu-csou hegyre, s Kung-kung-nak ezért sikerülhetett meghasítania, Nüi-kua-nak pedig megfoltoznia.

Minden „szájában leheletet tartó" fajta *(han-k'i csï lei)* kivétel nélkül és óhatatlanul növekedik; az ég és a föld magától olyan *(cï-zsan)*, hogy „leheletet tart szájában" *(han-k'i)*, s mivel nagyon sok esztendő múlt el azóta, hogy kezdtek (különváltan) megállni, azért az ég és föld egymástól való távolságának széles vagy szűk voltát, messziségét vagy közeliségét többé nem lehet kiszámítani; így az írástudók *(zsu)* könyveinek tanításában van valami, amit látni ⟨tapasztalással igazolni⟩ lehet. Amikor azonban arról beszélnek, hogy (Kung-kung) fejét a Pu-csou hegyhez verte, s ezzel meghasasztotta az ég oszlopát, elszakította a föld köteleit, valamint hogy (Niü-kua) megolvasztott ötféle (színű) követ, s azzal megfoltozta a kék égboltott, meg hogy levágta az óriás teknősbéka lábait, s azzal ismét felállította a négy sarkot, nos, mindez csak üres képzelődés. Hogy miért? Mert még ha meg lehetne is mozdítani egy hegyet, Kung-kung ereje akkor sem lehetett képes rá, hogy „meghasítsa". Vagy talán abban az időben, amikor az ég és a föld éppen csak hogy elkülönült egymástól, a hegyek kicsinyek lettek volna, az emberek pedig éppen megfordítva: nagyok? Mert másképpen, ugye, hogyan tudta volna (Kung-kung)

feje odaütésével meghasítani (a hegyet)? Ami pedig azt illeti, hogy (Niü-kua) ötféle színű kővel megfoltozta az eget, úgy még csak el lehetne képzelni, hogy az ötféle (színű) kő valami orvosság-féle *(jo-si)* volt, betegség gyógyítására való; de hogy (Niü-kua) levágta volna az óriás teknősbéka lábait és azzal állította fel ismét a négy sarkot, azt bizony már nagyon nehéz lenne komolyan állítani. Hiszen Niü-kua óta nagyon hosszú idő telt el, és hogy a négy sarok azóta is magától és ugyanúgy *(ci-zso)* szilárdan áll, lehet-e az holmi óriás teknősbéka lábainak köszönhető?

Cou Jen könyvében ezt olvassuk: „Az égalattiban ⟨a földön⟩ kilenc *csou* van, de a *Ju kung*-ban említetteken kívül kell kilenc nagy tartományról *(kiu csou)* beszélnünk. A *Ju kung*-beli 'kilenc tartomány' *(kiu csou)* voltaképpen egyetlen kontinens *(ji csou)*, amilyenből a *Ju kung*-on kívülliekkel együtt kilenc van. A *Ju kung*-beli 'kilenc tartomány', amit ma is ugyanúgy az égalatti kilenc tartománynak *(kiu csou)* nevezünk, a (föld) délkeleti szögletében terül el, s a neve így hangzik: Vörös Körzetek Isteni Tartománya *(Cs'i-hien sen-csou)*. Ezen kívül van még nyolc kontinens *(csou)*, minden egyes kontinenst négy oldalról tenger vesz körül, ezeknek a neve: Kis Tengerek *(pai-hai)*; a kilenc kontinensen kívül pedig ott van még a Nagy Óceán *(jing-hai)*."[145] Ezek a szavak rendkívüliek és különösek, aki hallja, meghokken tőlük és így nem is képes eldönteni, igazán így van-e vagy sem, olvasók és magyarázók ugyanezekkel a szavakkal adják tovább egymásnak; ezért aztán képzelt és valóságos dolgok együtt hagyományozódnak a világra, igazság és hamisság nem válik el egymástól, s kortársaink feje össze van zavarva, ez a körülmény pedig arra késztet, hogy bíráló véleményt mondjak.

Cou-ci ⟨Cou Jen⟩ tudását vizsgálva (azt kell mondanunk, hogy) az nem szárnyalhatta túl Jü-ét. Amikor Jü szabályozta a megáradt vizeket, Ji a segítőtársa volt, s amíg Jü legfőbb gondja a vizek rendezése volt, addig Ji (legfőbb gondja az volt, hogy) feljegyzést készítsen a dolgokról *(ki wu)*, végére járva az ég egész szélességének, kikutatva a föld egész hosszúságát, megkülönböztetve a négy tengeren túli tájat, végig kinyomozva a Négy Hegyen[146] kívüli vidékeket; és a harmincöt fejedelemség *(kuo)* területén nincs is olyan madár vagy négylábú állat, fű és fa, fém és kő, víz és föld, amelyről ne

készített volna feljegyzést, de egy szót sem szól arról, hogy mindezen kívül még létezne kilenc kontinens *(kiu csou)*. Huai-nan hercege *(wang)*, Liu An, olyan mágusokat *(su-sï)* hívott magához, mint például Wu Pei és Co Wu; ezek megtöltötték a palotáját, könyvet írtak a mágikus művészetekről *(tao-su)*, megtárgyalván benne az égalatti ⟨a világ⟩ minden dolgát, ennek (a könyvnek) „Földi formák" *(Ti hing)* című fejezete[147] beszámol a legkülönbözőbb fajtájú dolgokról *(wu)*, a külföldi országok *(wai-kuo)* minden csodájáról, felsorolja a harmincöt ország minden különlegességét, de egy szóval sem említi, hogy még kilenc kontinens *(kiu csou)* is léteznék. Cou-cï ⟨Cou Jen⟩ nem járt be annyi földet, mint Jü és Ji; nem hallott és látott annyit, mint (Wu) Pei és (Co) Wu; tehetsége nem volt egy szent emberé *(seng-zsen)*, „dolgait" ⟨ismereteit⟩ nem az égtől kapta; hogyan is engedhette meg magának ezt az állítást? Ha a Jü-féle Hegyek Könyve *(San king)*[148] és a Huai-nan-féle „Földi formák" *(Ti hing)* alapján vizsgáljuk meg Cou-cï ⟨Cou Jen⟩ könyvét, akkor szavait üreseknek és hamisaknak találjuk.

A Nagy Asztrológus ⟨Szï-ma C'ien⟩ azt mondja: „A Jü Krónikája *(Jü pen-ki)* szavai szerint a Folyó a K'un-kun-ban ered, amelynek magassága több mint háromezerötszáz mérföld, ott nyugszik le és kezd fényleni egymást felváltva a nap és a hold, s ezen (a hegyen) van a Jade-forrás és a Virág-tó. Nemrégiben azonban Csang K'ien, miután megbizatással Baktriába *(Ta-hia)* küldték, végére járt a Folyó forrásának, s vajon megpillantotta-e azt a K'un-lun-t, amelyről a *Krónika* beszél? Ezért a 'kilenc tartományról', annak hegyeiről s folyóiról szólván a *Sang-su* ⟨*Su king*⟩ közelíti meg legjobban (az igazságot); ami pedig a Jü Krónikája és a Hegyek Könyve különféle csodálatos dolgait illeti, ezekről én semmit sem merek mondani."[149] Azzal, hogy „semmit sem mer mondani" róluk, (Szï-ma C'ien) azt akarta mondani, hogy üres képzelődésnek tartja az ilyesmit. A K'un-lun magasságáról, valamint a Jade-forrásról és a Virág-tóról a világon mindenki hallott, Csang K'ien azonban személyesen ment el oda, és sehol sem találta ezeknek a valóságát. A *Jü kung*-ban olvashatunk a „kilenc tartomány" hegyeiről és folyóiról, ezek minden egyes csodálatos és rendkívüli dolgáról *(wu)*, minden egyes értékes féméről és jade-kövéről találunk benne feljegyzést, de egy szót sem

arról, hogy a K'un-lun hegyen léteznék holmi Jade-forrás vagy Virág-tó. A Nagy Asztrológus szavai szerint a Hegyek Könyve és a Jü Krónikája üres képzelgéseket és kitalálásokat tartalmaz. Az ilyen dolgokat mind nagyon nehéz megérteni, s igazságukat vagy hamisságukat nehéz megállapítani.

A sark *(ki)* az ég középpontja. A jelenlegi égalatti ettől a sarktól *(ki)* délre terül el, következésképpen az égi sark *(t'ien-ki)* északi oldalának igen magasnak kell lennie, és sok népnek kell arra élnie. A *Jü kung*-ban (Jü) „Keleten eljutott egészen a tengerig, Nyugaton pedig elérte a Mozgó Homokot *(liu-sa)*". Ezek nem lehetnek az ég és a föld legvégső határai ⟨csak az „égalatti" határai⟩. A nap teljes átmérője ezer mérföld, de mikor a Keleti Tenger fölött, a K'uai-ki-beli Jin vagy Mou felől éppen fölemelkedni látjuk a napot, átmérője mindössze két lábnyi; ez pedig azt bizonyítja, hogy nagyon messze van. Ha pedig messze van, akkor a keleti égtájon sok földnek kell még lennie, és ha a keleti égtájon sok föld terül még el, akkor az égi sarktól *(t'ien-ki)* északra az ég és a föld szélességét-hosszúságát még felbecsülni sem igen lehet. Ha pedig így van, akkor Cou Jen tanítását nem tekinthetjük helytelennek; a Jü Krónikájának, a Hegyek és Tengerek (Könyvének), valamint a Huai-nan-féle „Földi formák" fejezetnek azonban nem szabad hinnünk.

Cou Jen azt mondja, hogy a jelenlegi égalatti a föld délkeleti részén terül el, s ennek neve Vörös Körzetek Isteni Tartománya *(Cs'i-hien sen-csou)*. Minthogy azonban az égi sark *(t'ien-ki)* az ég középpontját alkotja, azért ha a mostani égalatti valóban a föld délkeleti részén terülne el, akkor a sarkot *(ki)* északnyugaton kellene látnunk; ám az egyenesen északon látható, következésképpen a mostani égalatti a sarktól *(ki)* délre terül el. Mihelyt a sark *(ki)* alapján következtetünk, (beláthatjuk, hogy az „égalatti") nem lehet délkeleten, s így Cou Jen-nek ezt az állítását tévesnek kell tartanunk. Ha (az „égalatti") délkeleten terülne el, közel lenne ahhoz a helyhez, ahol a nap fölkel, s akkor napfölkelte idején a nap fényének nagyobbnak kellene lennie. Ám nézzük a napot akár attól kezdve, hogy a Keleti Tenger fölé emelkedik, egészen addig, míg eléri a Mozgó Homokot ⟨a sivatagot⟩, nagyságát azonosnak fogjuk találni, s eltávolodhatunk akár tízezer mérföldre is, nagysága mit sem fog változni; a földnek

az a területe tehát, amit a mostani égalatti elfoglal, egészen kicsiny. Lo-jang a „kilenc tartomány" középpontja. Lo-jang-ból észak felé tekintve a sarkot *(ki)* egyenesen északon látjuk; a Keleti Tenger partjáról, mely Lo-jang-tól háromezer mérföldre van, a sarkot *(ki)* ugyancsak északon látjuk. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ha a sarkot *(ki)* a Mozgó Homok területéről néznénk, onnan is feltétlenül északon kellene látnunk. A Keleti Tenger és a Mozgó Homok a „kilenc tartomány" keleti és nyugati határa, egymástól tízezer mérföld távolságra, és ha a sarkot *(ki)* egyaránt északon látjuk (mindkét helyről), akkor a földnek is kicsinynek, nagyon szűk helyet elfoglalónak kell lennie, és nem lehet rajta (észrevehetően) eltávolodni a sarktól *(ki)*. Zsï-nan ⟨Annam⟩ tartomány Lo(-jang)-tól mintegy tízezer mérföldre van, s azok, akik az oda vándorolt emberek közül visszatértek, mikor megkérdezik tőlük (vajon Zsï-nan, nevének megfelelően, valóban „a naptól délre" van-e), azt mondják, hogy amikor a nap középen állt, az általuk lakott föld még akkor sem látszott „a naptól délre" *(Zsï-nan)* levőnek, s hogy talán további tízezer mérföldet is meg kell még tenni, míg a nap valóban „a naptól délre" lesz. Ha ez igaz, akkor Lo-jang-tól kétszer tízezer mérföldre lehet az igazi Zsï-nan. Mármost, ha Lo(-jang) területéről próbáljuk megállapítani, milyen messze lehet a nap, nem lehet olyan messze, mint a sark *(ki)*, hiszen a sark *(ki)* van a legmesszebb. Még ha háromszor tízezer mérföldnyi utat tennénk is meg észak felé, akkor sem érkezhetnénk el a sark *(ki)* alá. De ha feltételezzük, hogy elérkezünk oda, akkor (e háromszor tízezer mérfölddel) megnevezhetjük a sark *(ki)* alatti pont (Lo-jang-tól való) távolságát. Innen Zsï-nan-ig tehát összesen ötször tízezer mérföld, a sarktól *(ki)* északra ugyancsak ötször tízezer mérföld; s ha a sarktól *(ki)* északra ugyancsak ötször tízezer mérföld, akkor a sarktól *(ki)* keletre és nyugatra ugyanígy ötször tízezer mérföldnek kell lennie. Kelet-nyugati irányban tehát tízszer tízezer (mérföld), észak-déli irányban is tízszer tízezer (mérföld), ami összesen százszor tízezer négyzetmérföldet tesz ki.[150]

...

Cou Jen azt mondja, hogy az ég és a föld között olyan (nagy terület), mint az égalatti, összesen kilenc van. Nos, a Csou-időkben a „kilenc tartomány" kelet-nyugati irányban ötezer mérföldet tett ki, észak-

déli irányban szintén ötezer mérföldet; ötször öt az huszonöt, egy kontinens *(csou)* tehát huszonötezer négyzetmérföld,[151] és ha ehhez hasonló égalatti összesen kilenc van, akkor (ezzel a számmal) megszorozva a huszonötezer mérföldet, kétszázhuszonötezer négyzetmérföldet kapunk. Cou Jen könyve alapján ezt a számot talán túlságosan nagynak h hetnénk, pedig az alapos vizsgálat azt bizonyítja, hogy ellenkezőleg, túlságosan kicsiny.

A konfuciánusok *(zsu-csö)* azt állítják: „Az ég: levegő *(k'i)*; ezért az embertől nincs messze; ha az emberek valami helyeset vagy helytelent tesznek, titokban *(jin)*, erényes *(tö)* vagy ártalmas dolgot cselekednek, az ég arról azonnal tudomást szerez, sőt nyomban meg is felel rá (a szerencsés vagy baljós jelekkel); ez pedig azt bizonyítja, hogy közel van az emberhez." Nos, a valóságnak megfelelően csak azt mondhatjuk, hogy az ég egy test *(t'i)*, nem pedig levegő. Ha egyszer az ember az égtől születik ⟨az égtől kapja „lehletét⟩, akkor hogy is gondolhatnánk olyasmit, hogy az égnek nincs „lehelete" *(k'i)*? Minthogy azonban teste *(t'i)* van odafenn, az embertől nagyon messze van. A titkos hagyományok *(mi-csuan)* néha azt mondják, hogy „az égnek az égalattitól való távolsága több mint hatvanezer mérföld".[152] A matematikusok *(su-kia)* számítása szerint az ég kerülete háromszázhatvanöt fokkal *(tu)* mérhető; így a „lentit" ⟨vízszintes kiterjedést⟩ a kerület fokaival *(csou tu)*, a magasságát pedig mérföld-számokkal meghatározhatjuk. Ha az ég valóban levegő lenne, mint levegő a felhőkhöz és ködökhöz hasonlítana, s akkor hogyan lehetne mérföldekkel és fokokkal mérni? Ezenkívül felhasználhatjuk a huszonnyolc csillagkép tanúságát is, hiszen a huszonnyolc csillagkép éppen úgy szálláshelyül szolgál a napnak és holdnak, ahogy a földön a postaállomások pihenőhelyül szolgálnak az előljárók és (levelet vivő) hivatalnokok számára; a postaállomások ugyanúgy állnak a földön, ahogy a csillagképek állnak az égen. Aki ezt (a tapasztalati tényt) egybeveti a könyvekkel, (az megérti, hogy) az égnek külső alakja és teste *(hing-t'i)* van, s hogy ez nem alaptalan képződés. Ha pedig így vizsgáljuk a dolgot, akkor nyilvánvaló, hogy (az ég) nem lehet ködös derengés csupán.

A SPONTANEITÁS (CÏ-ZSAN)

Abból, hogy az ég és a föld egyesíti „leheletét" *(k'i)*, minden dolog *(wan-wu)* magától *(cï)* jön létre; miként abból, hogy a férj és a feleség egyesíti „leheletét" *(k'i)*, a gyermek is magától *(cï)* születik meg. A tízezer dolog *(wan-wu)* közül minden élő, tehát az a fajta *(lei)*, amelynek „vér van a szájában" ⟨vér kering az ereiben⟩, ismeri az éhséget és ismeri a hideget; felismerte, hogy az „öt gabonát" meg lehet enni, megszerzi tehát és azzal táplálkozik; s felismerve, hogy a selyemből és kenderből ruhát lehet készíteni, megszerzi tehát és azokba öltözködik. Nos, egyesek szerint az ég azért hozza létre az „öt gabonát", hogy azzal táplálja az embereket, s azért hozza létre a selymet és a kendert, hogy azokkal ruházza fel az embereket. Ez azonban azt jelentené, hogy az ég az ember számára afféle szántó-vető férfi *(nung-fu)* vagy szövő-fonó asszony *(szang-niü)* lenne. Ez (a nézet) nincs összhangban a spontaneitás elvével *(cï-zsan)*, így igazsága *(ji)* nagyon is kétséges, és semmiképpen sem fogadhatjuk el. A következőkben a taoista iskolára *(tao-kia)* támaszkodva fogjuk megvizsgálni és megbírálni.

Az ég egyetemesen kiterjeszti „leheletét" *(k'i)* minden dologba *(wan-wu)*, s minthogy a gabona megszünteti az éhséget, a selyem és a kender pedig megóv a hidegtől, azért az ember megeszi a gabonát, s ruhát készít a selyemből és kenderből. Mármost az (a tény), hogy az ég nem céltudatosan *(ku)* hozza létre az „öt gabonát", a selymet és a kendert, hogy ezekkel ruházza és táplálja az embert, éppen olyan (tény), mint hogy a természeti csapásokkal *(cai-pien)* sem rosszallását akarja tudtára adni az embernek. A dolgok *(wu)* maguktól *(cï)* jönnek létre, s az ember ruházkodik vagy táplálkozik velük; a „lehelet" magától „változik meg" *(k'i cï pien)*, s az ember fél vagy éppen retteg tőle. Csak az ilyen vélekedés lehet kielégítő az emberi szív ⟨elme⟩ számára.

Ha az égi jelek céltudatosak *(ku)* lennének, ugyan hol lenne a spontaneitás *(cï-zsan)?* S hol lenne a nem-cselekvés *(wu-wei)?* De miből (tudhatjuk), hogy az ég (dolgai vagy tettei) „maguktól olyanok amilyenek" *(cï-zsan)?* Abból, hogy az égnek nincs sem szája, sem szeme. Márpedig a (tudatos) cselekvés *(ju-wei)* a szájjal és a szemmel

azonos fajtájú *(lei)*. A száj ugyanis enni akar, a szem pedig látni akar; s ha ezek a vágyak megvannak bennünk, kifejeződnek külsőleg is: a száj és a szem keresi és meg is találja azt, amit hasznosnak *(li)* tart, s (így) amit akar, azt meg is teszi *(wei)*. Mármost, ha hiányzik a száj és a szem akarása, ha tehát a dolgok *(wu)* közt semmi sincs, amit keresne-kutatna, akkor mire való lenne a cselekvés *(wei)?* De vajon honnan tudjuk, hogy az égnek nincs sem szája, sem szeme? Ezt a föld révén tudhatjuk. A földnek földből *(t'u)* van a teste *(t'i)*, a földanyagnak pedig igazán nincs sem szája, sem szeme. Az ég és a föld: férj és feleség. Ha pedig a föld testének nincs szája és szeme, ebből azt is tudjuk, hogy az égnek sincs szája és szeme. Tételezzük fel, hogy az égnek van teste *(t'i)?* Nos, akkor a földhöz hasonlónak kell lennie. Vagy tételezzük fel, hogy az ég „lehelet" *(k'i)?* Nos, ha „lehelet" *(k'i)*, akkor felhőhöz és füsthöz hasonló; ha pedig felhő- és füstszerű, akkor hogyan lehetne szája és szeme?

Valaki azt mondhatja: „Általában a mozogni képes dolgok mind (tudatosan) cselekszenek *(ju-wei)*. Ha megvan a vágy, akkor (tudatosan) megmozdulnak; ha tehát megmozdultak, (tudatosan) cselekedtek *(ju-wei)*. Márpedig az ég mozgása hasonló az emberéhez; hogyan is lenne hát nem-cselekvő *(wu-wei)?*"

Erre azt felelhetem, hogy az ég mozgása: a „lehelet" *(k'i)* kiterjesztése; amikor teste *(t'i)* megmozdul, a „lehelet" *(k'i)* kiárad belőle, ezáltal pedig létrejönnek a dolgok *(wu)*. Ugyanígy, az ember is mozgásba hozza „leheletét" *(k'i)*: ha teste megmozdul, a „lehelet" kiárad belőle, és a gyermek megszületik. Amikor az ember „kiterjeszti leheletét", egyáltalában nem azzal az akarással teszi, hogy ezáltal gyermeket nemzzen; a „lehelet" (egyszerűen) kiterjed, és a gyermek magától *(ci)* megszületik. Az ég, amikor megmozdul, ugyancsak nem akarja, hogy ezzel dolgokat *(wu)* hozzon létre; hanem a dolgok *(wu)* maguktól *(ci)* jönnek létre. Éppen ez a spontaneitás *(ci-zsan)*. Amikor „leheletét" kiterjeszti, (az ég) nem akarja létrehozni a dolgokat *(wei wu)*, hanem a dolgok *(wu)* maguktól csinálódnak meg *(ci wei)*. Ezt jelenti a nem-cselekvés elve *(wu-wei)*. De miért is beszélünk az égi spontaneitásról *(ci-zsan)* és nem-cselekvésről *(wu-wei)?* (Mert az ég nem más, mint) „lehelet" *(k'i)*, mely teljesen nyugodt, vágy nélkül való, nem-cselekvő *(wu-wei)* és

ügyek nélkül való *(wu-si)*. Lao Tan ⟨Lao-cï⟩ birtokába jutott (e „leheletnek") és általa hosszú életet élt.[153] Lao Tan ezt születésekor kapta az égtől; márpedig, ha feltételezzük, hogy az ég nem rendelkezik ezzel a „lehelettel", akkor Lao Tan honnan kapta volna már születésekor ezt az alaptermészetet *(szing)?* Hogy a mester semmit se mondott volna valamiről, s csupán a tanítványai beszéljenek róla, olyasmi még nem fordult elő. Ha valaki (valamely üggyel) Huan fejedelem elé járult, a fejedelem (mindig) azt mondta: „Jelentsétek Csung-fu-nak ⟨Kuan Csung-nak⟩." A környezete egyszer megkérdezte: „Először is Csung-fu, másodszor is Csung-fu; hát ilyen könnyű fejedelemnek lenni *(wei kiün)?*" Huan fejedelem így válaszolt: „Amíg Csung-fu nem adatott meg nekem, nagyon nehéz volt; de mióta itt van nekem Csung-fu, miféle cselekvés *(wei)* ne lenne könnyű?"[154] Nos, Huan fejedelem megszerezte magának Csung-fu-t s őrá bízta az ügyek intézését, teljesen rábízta a kormányzást, nem akart újra meg újra részesedni a tudásában ⟨nem zaklatta minduntalan a kérdéseivel⟩. Ha mármost a magasságos ég, amely a legemelkedettebb erénnyel *(tö)* ajándékozta meg a királyi kormányzatot *(wang-cseng)*, mégis rosszallását adná tudtára az embernek, akkor az ég erénye *(tö)* meg sem közelíthetné Huan fejedelemét, s egy hegemón uralkodó *(pa-kiün)* magatartása túlszárnyalná a Legmagasabb Uralkodóét *(sang-ti)*.

Valaki azt mondhatja: „Huan fejedelem jól ismerte Kuan Csung kiválóságát, azért bízott rá mindent; s ha nem Kuan Csung-ról lett volna szó, akkor biztosan tudtára adja rosszallását is. Ha az ég egy Jao-ra vagy Sun-ra akadna, akkor biztosan elmaradnának a rosszallását tudtúl adó 'tünemények' *(pien)*."

Erre azt válaszolom, hogy ha az ég képes tudtára adni rosszallását az emberek fejedelmének, akkor arra is képes, hogy céltudatosan *(ku)* szent uralkodóknak *(seng-kiün)* adja „megbizatását" *(ming)*; hogy olyan tehetséget válasszon ki, amilyen Jao és Sun volt, s arra ruházza a királyi megbizatást *(wang-ming)*, arra bízza rá a királyi ügyeket *(wang-s')*, nem zaklatva őt a kérdéseivel. Ha pedig ez manapság nem így van, ha (az ég) közepes tehetségű *(jung-jung)* fejedelmeket produkál, akik letévednek a helyes útról *(tao)* és elherdálják az erényt *(tö)*, akiket tehát nyomon kísérni, bírálgatni és inteni kell,

akkor az ég miért nem fél attól, hogy (az ilyen uralkodó hibájából) valami felfordulás támad?

C'ao C'an a Han-dinasztia minisztere *(sziang)* volt,[155] de teljesen a borivásnak, dalolásnak és muzsikának szentelte magát, meg sem hallgatta a kormányzás ügyeit. Amikor a fia ezért szemrehányást tett neki, ő kétszáz botütést méretett rá. Abban az időben mégsem fordult elő semmiféle felfordulást jelentő „változás" *(pien)*. Huai-jang-ban hamis pénzt öntöttek, a hivatalnokok képtelenek voltak ennek véget vetni. Ki Jen[156] éppen prefektus *(t'ai-sou)* volt, de egyetlen kemencét le nem romboltatott, egyetlen embert meg nem büntetett, „magas párnáján" hevert nyugodtan, s Huai-jang-ban mégis „megtisztult" a kormányzás. Mármost, hogy C'ao C'an úgy látta el miniszteri teendőit, mintha nem is lenne miniszter, Ki Jen pedig úgy töltötte be prefektusi tisztét, mintha kerületében nem is élnének emberek, azaz hogy a Han-dinasztiának nem voltak „ügyei", és hogy Huai-jang-ban sem kellett büntetéseket alkalmazni, annak oka (C'ao) C'an erényének *(tö)* kiválósága és (Ki) Jen tekintélyének *(wei)* súlyossága volt. Nos, ha felmérjük az ég erényét és tekintélyét, ki állítaná azt C'ao C'an-é és Ki Jen-é mellé? Ha azonban azt mondjuk, hogy az ég az uralkodóra bízta ugyan a kormányzást, de nyomon követi és rosszallását is tudtára adja, ez nem kevesebbet jelentene, mint hogy az ég erénye *(tö)* nem olyan dús, mint C'ao C'an-é; s a tekintélye *(wei)* nem olyan súlyos, mint Ki Jen-é. K'iü Po-jü-t, amikor Wei-ben kormányzott, Cï-kung egy küldött útján megkérdezte: „Mivel kormányozod ilyen jól Wei-t?" A válasz így hangzott: ‚Azzal kormányzom jól, hogy nem kormányozom." Nos, a nem-kormányzással való kormányzás: a nem-cselekvés *(wu-wei)* elve *(tao)*.[157]

Valaki azt mondhatja: „A Nagy Béke visszahangjaképpen a Folyó kibocsátotta magából a képet, a Lo pedig kibocsátotta magából a könyvet; márpedig ez rajzolás nélkül nem történhetett, hiszen amit nem csinálnak meg, az nem is készülhet el. Ha tehát az ég és a föld kibocsátotta ezeket a dolgokat, az a cselekvésük *(ju-wei)* tanúbizonysága. Csang Liang, amikor egy ízben a Szï-folyó partján sétált, összetalálkozott a Sárga Kő Úrral, aki átadta neki a *T'ai-kung su*-t. Az ég ugyanis segítette a Han-dinasztiát a C'in-dinasztia „meg-

büntetésében", ezért céltudatos rendeléssel *(ku ming)* megparancsolta az isteni kőnek *(sen-sï)*, alkossa meg azt az ördöngős könyvet *(kui-su)* és nyújtsa át az embereknek. Ez megint csak (az ég) cselekvésének *(ju-wei)* bizonyítéka."[158]

Erre azt felelem: mindez csak magától történhetett *(cï-zsan)*. Mert hogyan is képzelhetnénk el, hogy az ég fogja az ecsetet és tust, s megrajzolja a képet, megírja a könyvet? Az ég útja *(tao)* a spontaneitás *(cï-zsan)*, így hát az a kép és könyv is csak magától *(cï)* keletkezhetett. A Cin-beli T'ang Su-jü-nek és a Lu-beli Cs'eng Ki-ju-nak, amikor megszületett, vonalakat *(wen)* találtak a kezén ⟨tenyerén⟩; ezért kapta meg Su a Jü nevet is, Ki pedig a Ju nevet.[159] A Szung-beli Csung-cï-nek, ugyancsak születésekor, a következő szöveg *(wen)* volt olvasható a kezén: „Lu leendő fejedelemasszonya."[160] Ezek az írásjegyek *(wen-cï)* tehát még akkor készültek el, amikor e három személy az anyja méhében volt. De ha kijelentjük, hogy az ég alkotta ezeket az írásjegyeket, még amikor az anyjuk méhében voltak, akkor talán (el kell hinnünk, hogy) az ég megbízásából egy szellem *(sen)* valami árfélét vagy ecsetet és tust fogott a kezébe és belevéste ezeket az illetők testébe? A spontaneitás *(cï-zsan)* útján való átalakulásokat *(hua)* gyakran kétkedéssel fogadják és nehezen értik meg, mert külsőleg a cselekvéshez *(ju-wei)* hasonlítanak, s belső lényegük *(sï)* szerint történnek maguktól *(cï-zsan)*. Így a Nagy Asztrológus is, amikor feljegyezte a Sárga Kő történetét, kételkedett benne és nem tudta igaznak elfogadni.[161] A Csao-beli Kien fejedelem azt álmodta, hogy felszállt az égbe, s ott egy fiatal férfit lát az Uralkodó *(ti)* oldalán. Később, amikor (felébredt és) elhagyta palotáját, kinn az úton megpillantott egy embert: ugyanazt, akit korábban álmában látott az Uralkodó *(ti)* oldalán. Akik erről véleményt mondtak neki, mind úgy vélekedtek, hogy ez Csao fejedelemség eljövendő ragyogásának csoda-jele *(jao)* volt.[162] Hogy a Sárga Kő átnyújtotta azt a könyvet, ugyancsak a Han-dinasztia eljövendő fölemelkedésének jóslata-jele *(sziang)* volt. De hogy a varázsos „lehelet" *(jao-k'i)* kísértetté *(kui)* lett, a kísértet *(kui)* pedig az ember testi alakját öltötte magára, az a spontaneitás *(cï-zsan)* útján *(tao)* történt, nem pedig úgy, hogy valaki megcsinálta *(wei)* ezt.

Amikor a füvek és fák létrejönnek, virágaik és leveleik kisarjadnak,

valamennyin láthatunk finom és kecses vonalakat, amelyeknek képe hasonlít az ékítményekhez *(wen-csang)*; ha pedig azt mondjuk, hogy az ég írásjegyeket *(wen-cï)* alkot, akkor talán ezeket is (az ég) rajzolta a virágokra és levelekre? Egy Szung-beli ember valaha fából kifaragott egy eperfa-levelet, és három esztendeig tartott, amíg elkészült vele. K'ung-cï azt mondotta erről: „Ha (az ég és) a föld három esztendeig készítene egyetlen levelet, akkor a tízezer dolog *(wan-wu)* közt olyan, amelyiknek levele van, ugyancsak kevés lenne."[163] Így K'ung-cï szavai szerint a tízezer dolognak *(wan-wu)* levele magától *(cï)* lesz, és sarjad. Minthogy pedig (mind) magától *(cï)* lesz, magától sarjad, azért képes rá, hogy együtt ⟨egyidejűleg⟩ keletkezzék; míg ha az ég csinálná őket, akkor ez (egyenként is) olyan sokáig tartana, mint a Szung-beli embernek kifaragni azt az eperfa-levelet. Szemügyre véve a madarak és négylábú állatok szőrzetét és tollazatát láthatjuk, hogy a szőrszálak és tollak különböző színekben ragyognak. Lehetséges lenne valamennyit „megcsinálni"? Akkor a madarak és négylábú állatok sohasem lehetnének teljesen készen. Tavasszal szemügyre vehetjük a tízezer dolog *(wan-wu)* születését, s ősszel már megérlelődve látjuk őket; ezt is az ég és a föld „csinálja" talán? Vagy a dolgok *(wu)* maguktól lesznek olyanok amilyenek *(cï-zsan)?* Ha elfogadnánk, hogy az ég és a föld „csinálja" őket, akkor ahhoz, hogy megalkossa őket, kézre lenne szüksége; de hát hogyan lehetne az égnek és földnek ezerszer ezer meg tízezerszer tízezer keze, amellyel egyszerre megalkothatna ezerszer ezer meg tízezerszer tízezer dolgot *(wu)?* Az ég és a föld között a különféle dolgok *(csu-wu)* éppen úgy vannak, mint egy gyermek az anyja méhében. Az anyja magában hordja a gyermek „lelkeletét" *(k'i)*, s tíz hónap után, amikor megszületik, (a gyermeknek) van orra és szája, füle és szeme, van haja és bőre, vannak pihéi és bőr-vonalai *(li)*, vannak vérrel telt erei, van zsírja és húsa, vannak csontjai és ízületei, körmei és fogai. Magától keletkezett *(cï-zsan)* mindez az anyaméhben, vagy talán az anya „csinálta" ezeket? Ezerszer tízezer bábu *(ou-zsen)* közt egy sincs, amit embernek nevezhetnénk. Vajon miért? Mert van ugyan orra és szája, füle és szeme, (egy bábunak) nem alaptermészete *(szing)* a spontaneitás *(cï-zsan)*. Wu-ti nagyon boldogan élt Wang nagyasszonnyal *(fu-zsen)*, és ami-

kor Wang nagyasszony meghalt, arról ábrándozott, hogy ismét láthassa testi alakját. Egy taoista *(tao-sī)* talált valami fortélyt *(fang-su)*, amellyel „megcsinálta" a nagyasszony testi alakját. Amikor az alak megjelent, s ki-be járt a palota kapuján, Wu-ti nagyon izgatott lett, felállt és elébe indult, ám ekkor egy szempillantás alatt nem látta többé.[164] Mert nem volt az spontaneitással *(cī-zsan)* bíró igaz dolog *(csen)*, hanem csak egy mutatványos *(fang-sī)* szemfényvesztő ügyességéből fakadó hamisság *(wei)*, így aztán egy-egy pillanatra látni lehetett ugyan, de aztán szertefoszlott és megsemmisült. A cselekvéssel *(ju-wei)* létrehozott átalakulások *(hua)* sohasem lehetnek tartósak, mint ahogyan Wang nagyasszony alakja sem volt sokáig látható. A taoista iskola *(tao-kia)* sokat beszél ugyan a spontaneitásról *(s'-bsan)*, de nem tudja, hogy állításainak bizonyításához milyen dolgokra és tényekre *(wu-sī)* hivatkozzék; ezért van, hogy a spontaneitásról *(cī-zsan)* szóló beszédek nem találnak hitelre.

Mégis, a spontaneitás *(cī-zsan)* esetében is lehetséges olyan cselekvés *(ju-wei)*, amely segítséget nyújt (a „spontaneitásnak"). Ekével megművelni a földet, tavasszal vetni és ültetni: ezt az ember csinálja. A mag azonban, ha már a földbe került, nappal és éjszaka (magától) növekedik, és az ember már semmit sem tehet érte. Ha valaki mégis „csinálni" próbál valamit, akkor a kártevés útját járja. Egy Szung-beli ember elszomorodott amiatt, hogy a hajtásai nem nőnek eléggé, fogta hát és jól kihúzta őket; másnapra aztán mind elszáradt. Nos, aki olyasmit akar „megcsinálni", ami csak spontán fejlődés lehet *(cī-zsan)*, semmivel sem különb ennél a Szung-beli embernél.

Feltehető a következő kérdés: „Az ember az ég és a föld szülötte: és ha az ég és a föld nem-cselekvő *(wu-wei)*, akkor az embernek, aki születésekor az égtől kapja alaptermészetét *(szing)*, ugyancsak nem-cselekvőnek *(wu-wei)* kellene lennie; hogyan van tehát, hogy mégis cselekvő *(ju-wei)?*"

Erre a következőket mondhatom. A legtisztább és leggazdagabb erényű *(tö)* ember, aki születésekor az ég „leheletéből" *(k'i)* sokat kapott, czáltal képes olyanná lenni, mint az ég: „spontán" *(cī-zsan)* és nem-cselekvő *(wu-wei)*. Akiben azonban gyérebb és kevesebb a születésekor kapott „lehelet", az nem tartja magát a helyes úthoz *(tao)* és az erényhez *(tö)*, nem is hasonlít az éghez és a földhöz,

ezért úgy nevezzük: „méltatlan" *(pu-sziao)*. A „méltatlan" szó azt jelenti: „nem hasonlít". Ha pedig nem hasonlít az éghez és a földhöz, akkor nem hasonlíthat a szent bölcsekhez sem, és ezért cselekvő *(ju-wei)*. Az ég és a föld a kemence, az átalakító erő *(cao-hua)* a mesterember *(kung)*; ha pedig az eredendő „lehelet" nem egy és ugyanaz, akkor hogy is lehetne mindenki kiváló férfiú? A kiváló férfiak legtisztábbika Huang és Lao volt. Huang: ez Huang-ti; Lao pedig: Lao-cï. Huang és Lao magatartása olyan volt, bensejükben olyan tökéletes nyugalom honolt, a jó kormányzás módszerének a nem-cselekvést *(wu-wei)* tratva úgy tudták egyenesen tartani önmagukat, fegyelmezni saját magukat, hogy a *jin* és a *jang* magától harmóniába olvadt bennük. Semmiféle vágyat nem éreztek a cselekvésre, s így a dolgok *(wu)* maguktól átalakultak; semmi olyan szándékuk nem volt, hogy valamit létrehozzanak, s így a dolgok *(wu)* maguktól kialakultak.

A Változások (Könyve) azt mondja: „Huang-ti, Jao és Sun leengedték ruháikat ⟨nem csináltak semmit⟩, s az égalattiban rend uralkodott."[165] Nos, hogy leengedték ruháikat, ez azt jelenti, hogy leengedve (ruháikat), összefonva karjukat nem-cselekedtek *(wu-wei)*. K'ung-cï mondotta: „Mily hatalmas uralkodó volt Jao! Egyedül az Ég nagy, és egyedül Jao volt egyenrangú vele!"[166] S azt is mondotta: „Az volt igazi lelki nagyság, amikor Sun és Jü birtokába jutott az égalattinak, s mégis, (a hatalom) mit sem számított neki!"[167] Csou-kung pedig azt mondta: „A Legfelső Uralkodó *(sang-ti)* nyugalmat és békét (áraszt magából)."[168] A „legfelső uralkodó" (ez esetben) Sun-t és Jü-t jelenti. Sun és Jü örökölték a nyugalmat, folytatták a jó kormányzást, de úgy, hogy kiváló férfiakra és tehetséges emberekre bízták a hivatali ügyeket, ők csak a maguk igazgatásával törődtek, semmit sem cselekedtek *(wu-wei)*, és az égalattiban rend uralkodott. Sun és Jü ezt a nyugalmat Jao-tól örökölték, Jaonak pedig, aki az éghez volt hasonló, olyan volt a magatartása, hogy hírnév utáni vágyból semmiféle érdemes tettet nem vitt végbe, de az ő nem-cselekvéséből *(wu-wei)* fakadó átalakulások *(hua)* maguktól végbementek. Ezért mondják: „Oly hatalmas volt, hogy a nép nem volt képes nevet találni reá." Azok az ötvenévesek, akik az úton döngölték a földet (és énekeltek), nem is vehették tudomásul

Jao erényét *(tö)*, mert hiszen minden átalakulása spontánul történt *(cï-zsan csï hua)*.[169] A Változások (Könyve) azt mondja: „A nagy ember erényével *(tö)* az éghez és a földhöz csatlakozik." Nos, Huang-ti, Jao és Sun ilyen nagy ember volt, erényükkel *(tö)* az éghez és a földhöz csatlakoztak, s ezért tudták, mi a nem-cselekvés *(wu-wei)*. Az ég útja *(tao)* a nem-cselekvés *(wu-wei)*, ezért tavasszal nem „csinálja" a kisarjadást, nyáron nem „csinálja" a növekedést, ősszel nem „csinálja" a beérést, télen nem „csinálja" az elraktározást. A *jang* „lehelet" *(k'i)* magától kiárad, s a dolgok *(wu)* maguktól kisarjadnak és növekednek; majd a *jin* „lehelet" *(k'i)* magától feltámad, s a dolgok maguktól beérnek és raktárba kerülnek. Ha kutakból húzott vízzel vagy gátak megnyitásával ⟨csatornákkal⟩ öntözünk egy kertet vagy szántóföldet, a növények *(wu)* akkor is kisarjadnak és növekednek; de ha bőséges zápor zuhog alá, akkor a növények *(wu)* szárai, levelei és gyökerei kivétel nélkül jól megáznak. S ha valaki felméri ennek a termékenyítő hatását, odaállítja-e azt a kutakból húzott vagy csatornákkal hozott víz (termékenyítő hatása) mellé? Íme, a nem-cselekvés *(wu-wei)* „csinálja" a nagyobb dolgot. Aki voltaképpen nem is keresi az érdemeket, annak érdeme éppen ezért áll szilárdan; s aki voltaképpen nem is keresi a hírnevet, annak hírneve éppen ezért tökéletes. A dúsan zuhogó eső, valamint az érdem és a hírnév: nagy dolgok; ám az ég és a föld semmit sem „csinál" értük; a „lehelet" *(k'i)* harmonikusan keveredik, s az eső máris magától összegyűlt.

A konfuciánusok *(zsu-kia)* beszélnek arról, hogy a férj és feleség útjának *(tao)* mintaképe az ég és a föld. Felismerik tehát, hogy férj és feleség mintája az ég és föld, de nem tudják, hogy a férj és feleség útjából *(tao)* miképpen vonjanak le következtetéseket az ég és a föld alaptermészetére *(szing)* vonatkozóan; így elmondhatjuk, hogy (szavaik) félrevezetőek. Nos, az ég felülről borul ránk, a föld pedig alattunk terjeszkedik; s amikor a lenti „lehelet" *(k'i)* felfelé száll, a fenti „lehelet" *(k'i)* pedig aláereszkedik, akkor a dolgok *(wan-wu)* maguktól létrejönnek a középső térben. Mihelyt azonban létrejöttek, az égnek már nem kell többé velük lennie; mint ahogy az anyja méhében levő gyermeket sem ismerheti az apja. A dolgok *(wu)* maguktól jöttek létre, a gyermek magától fogamzott meg; miért is

akarna örökké tudni róluk az ég és a föld, az apa és az anya? Miután már megszületett, az ember útja *(tao)* a tanítás és nevelés elvét követi, az ég útja *(tao)* azonban a nem-cselekvés *(wu-wei)*, hagyja tehát érvényesülni mindenkinek az alaptermészetét *(szing)*. Ezért hagyja, hogy a hal folyókban éljen, engedi, hogy a vadállatok a hegyekben járjanak, követve az alaptermészetükből és az eleve elrendelésükből *(szing ming)* folyó vágyaikat; s nem űzi a halakat hegyek tetejére, nem kergeti tavak vizébe a vadállatokat. S miért? Mert ezzel erőszakot tenne alaptermészetükön *(szing)*, s veszendőbe menne minden, ami helyes és szükséges *(ji)*. Az emberek *(po-szing)* ugyanabba a fajtába tartoznak *(lei)*, mint a halak és vadállatok; s e legmagasabb rendű erénnyel *(sang-tö)* éppen úgy jól lehet kormányozni őket, mint (amilyen könnyű) kicsiny halakat sütni; s (e legmagasabb rendű erény nem más, mint) az égével és földével azonos magatartás. Sang Jang megváltoztatta *(pien)* C'in fejedelemség törvényeit,[170] mert rendkívüli érdemeket akart szerezni magának; nem hallgatott Csao Liang tanácsára, így aztán a kocsikkal való széttépetés szerencsétlenségét vonta magára. Mert ha az erény *(tö)* szűkös, de sokasodnak a vágyak, akkor fejedelem és alattvaló *(kiün cs'en)* kölcsönösen gyűlölik egymást. A taoisták *(tao-kia)* erénye *(tö)* gazdag: (szerintük) az alul levőknek igazodniuk kell a felül levőkhöz, a felül levőknek nyugalmat kell biztosítaniuk az alul levők számára, az eredendő ostobaságnak *(sun-meng)* és a nem-cselekvésnek *(wu-wei)* kell uralkodnia (mind „fent", mind „lent"), így aztán mire lenne jó az örökös rosszallás? Ezért mondják: „Ha a kormányzás éppen a megfelelő, akkor fejedelem és alattvaló kölcsönösen megfeledkezik egymásról a jó kormányzásban, s ahogyan a halak megfeledkeznek egymásról a folyókban, a vadállatok megfeledkeznek egymásról az erdőben, úgy az emberek is megfeledkeznek egymásról a világban; s ezt nevezzük éginek ⟨természetesnek⟩." K'ung-cï pedig Jen Jüan-nal beszélgetve azt mondta neki: „Ha én alkalmazkodom hozzád, megfeledkezem erről ⟨nem érzem alkalmazkodásnak⟩; s ha te vagy, aki alkalmazkodsz énhozzám, szintén megfeledkezel erről."[171] Ha mármost K'ung-cï-t a fejedelemnek, Jen Jüan-t pedig alattvalójának fogjuk fel, azt látjuk, hogy (a „fejedelem") nem tudta rosszallását adni tudtára („alattvalójának"). Hát még ha Lao-cï-t

fogjuk fel fejedelemnek, Wen-cï-t[172] pedig alattvalójának! Lao-cï és Wen-cï ugyanis hasonló volt az éghez és a földhöz. A jó bornak édes az íze, akik pedig isszák, lerészegednek és nem tudnak egymásról; a rossz bor azonban savanyú vagy keserű, s vendég és házigazda összevonja tőle a szemöldökét. Így ha valahol kölcsönös rosszallást és figyelmeztetést tapasztalunk, az a helyes elvek *(tao)* szegényességének tanúbizonysága. Ha tehát azt mondjuk, hogy az ég rosszall és figyelmeztet, akkor azt is állítanunk kellene, hogy az ég erénye *(tö)* nem éri utol még a jó borét sem.

A szertartások *(li)* mindig azt jelentik, hogy a hűség és a megbízhatóság erénye fogyatékos; s így a felfordulás kezdetét jelezik. (Az emberek) a szertartások segítségével találnak hibát egymásban, s ezért adják egymás tudtára rosszallásukat. A Három Felséges[173] idejében az emberek elégedetten üldögéltek, tökéletes nyugalommal jártak-keltek, egyszer lovaknak tekintették magukat, másszor ökrökként éldegéltek, az eredendően tiszta erény *(tö)* uralkodott közöttük, a nép teljesen tudatlan volt, az őket felvilágosítani akaró, rajtuk „megkönyörülő" „szív" akkor még nem öltött alakot, nem született meg. Abban az időben szerencsétlenségek sem voltak, vagy ha megesett néha valami szerencsétlenség, azt nem nevezték „rosszallásnak és figyelmeztetésnek". Hogy miért? Mert akkor az emberek még oly ostobák és tudatlanok voltak, hogy nem is tudták volna egymást megkötözni és megterhelni. A későbbi nemzedékek idején beállott a hanyatlás: felül levők és alul levők kezdték egymást hibáztatni, időről időre szerencsétlenségek következtek be; s ezek alapján kitalálták a „rosszallás és figyelmeztetés" messéjét. Csakhogy a mai idők ege azonos a régi idők egével, s nem hihetjük, hogy régen az ég nagylelkűbb lett volna, ma pedig az ég szigorúbb lenne. Az (égi) rosszallásról és figyelmeztetésről szóló tan azonban a mostani korban keletkezett, mégpedig úgy, hogy az emberek saját szívüknek ⟨érzelmeiknek⟩ mintájára találták ki. A kiáltványok és esküvések nem nyúlnak vissza az Öt Uralkodóig, a megállapodások és fogadalmak nem nyúlnak vissza a Három Királyig, a túszok cseréjének szokása nem nyúlik vissza az öt hegemón fejedelemig *(wu-po)*. Amilyen mértékben mind szegényesebbé lesz az erény *(tö)*, olyan mértékben hanyatlik mind alább a megbízhatóság. Akiknek szíve

csalárd, magatartása nem egyenes, azok megszegik a megállapodásokat, fittyet hánynak minden tanításnak; minthogy a tanítások és megállapodások nem valósulnak meg, kezdődik a kölcsönös rosszallás és figyelmeztetés; ha pedig a rosszallások és figyelmeztetések sem vezetnek javulásra, hadsereget támasztanak és kölcsönösen megsemmisítik egymást. Ebből kiindulva mondjuk, hogy a „rosszallás és figyelmeztetés" tana a hanyatlásról és felfordulásról beszél. S amikor azt állítják, hogy ezt a fölöttünk levő ég csinálja, az csak az itteni ⟨földi⟩ dolgok alapján való spekuláció.

Mindazok, akik (égi) rosszallásról és figyelmeztetésről beszélnek, az ember útja *(tao)* segítségével próbálják bizonyítani: ha ugyanis, mondják, az ember útja *(tao)* az, hogy a fejedelem tudtára adja rosszallását alattvalójának, akkor a magas ég is tudtára adja rosszallását fejedelemnek, mégpedig a szerencsétlenségekkel adja tudtára. Ám az ember útjához tartozik *(tao)* az is, hogy az alattvaló is szemrehányást tehet a fejedelmének. Nos, ha (az ég) szerencsétlenségekkel adja tudtára rosszallását, de az uralkodó *(wang-csö)* a maga részéről ugyanakkor szintén kötelességének tartja, hogy valamiért szemrehányást tegyen a fölötte álló égnek, akkor vajon miképpen valósítsa ezt meg? Erre hamarjában kijelentik: az ég erénye *(tö)* olyan tökéletes, hogy ember nem tehet neki szemrehányást. De ha valóban tökéletes erényű, akkor meg a mélységes és titokzatos hallgatás illik hozzá, nem pedig a rosszallás és figyelmeztetés. Wan-sïkiün, ha fia valami hibát követett el, nem szólt egy szót sem, csak ült az asztalnál és nem evett: ez valóban tökéletességének bizonysága volt. Mármost, az emberek közt lehet valaki oly tökéletes, hogy meg tudja állni egyetlen szó nélkül, a magasságos égről azonban, amelynek erénye *(tö)* oly hatalmas, el kellene hinnünk, hogy valakinek „rosszallását adja tudtára"? Nos, mivel az ég nem-cselekvő *(wu-wei)*, azért nem is beszél; és ha időnként szerencsétlen „változások" *(pien)* érnek utol bennünket, azt a „lehelet" *(k'i)* magától csinálja. Ha pedig az ég és a föld nem képes cselekvésre, akkor arra sem lehet képes, hogy „tudjon" valamit. Amikor a hasunkban valami hideget érzünk, amikor a hasunkban valami fáj, akkor azt nem mi emberek hoztuk létre, hanem a „lehelet" *(k'i)* maga csinálja. Nos, az ég és föld közötti tér éppen olyan, mint az ember háta és hasa közti üreg. Ha azt

mondjuk, hogy a szerencsétlen „változásokat" *(pien)* az ég „csinálja", akkor elhiggyük, hogy a különféle csodálatos és rendkívüli dolgok, kicsinyek és nagyok, jelentéktelenek vagy jelentősek, mind az ég csinálmányai? Ha egy ökör lovat ellik, ha egy őszibarack-fán szilva terem, akkor vitapartnereim véleménye szerint az ég szelleme *(sen)* behatolt talán az ökör hasába és ott megcsinálta a lovat, s fogta talán egy szilvafa gyümölcsét és elhelyezte az őszibarack-fán?

Lao mondotta: „A mester szerette mondogatni: 'Nem lévén hivatali elfoglaltságom, a művészetekkel foglalkozom *(ji)*.' " S (Konfuciusz) még azt is mondotta: „Fiatal koromban alacsony sorban éltem *(cien)*, így aztán sok mindent megtanultam, de csupa alantas dolgot."[174] Nos, ha olyasmivel, amit az emberek közt is az alacsony sorúakhoz valónak tartanak, nem élnek a nagyok, mint például a sokféle ügyeskedéssel és fortéllyal, akkor az ég, mely igazán előkelő és hatalmas, hogyan választhatná eszközéül a szerencsétlen „változások" *(pien)* csinálását, azért, hogy ezekkel adja tudtára roszszallását?

Továbbá, a szerencsés és szerencsétlen események úgy keletkeznek, mint ahogyan egy kis (piros) szín megjelenik az arcon: az ember nem képes megcsinálni, a szín magától támad. Az ég és a föld olyan, mint az ember; s „leheletének" *(k'i)* változásai *(pien)* olyanok, mint az arcszín fellobbanása. Ha pedig az ember nem tudja megcsinálni arcszíne fellobbanását, akkor az ég és a föld hogyan lenne képes megcsinálni „lehelete" *(k'i)* változásait *(pien)*? S ha mégis „leheletének" *(k'i)* változásai *(pien)* jelennek meg szemünk előtt, akkor az nem más, mint spontán esemény *(cï-zsan)*. A „változás" *(pien)* magától lesz láthatóvá, ahogy az arcszín is magától keletkezik; s a jövendőmondók erre támaszkodnak a jóslásaikban.

A hideget és meleget, a „rosszallást és figyelmeztetést", a természeti tüneményeket *(pien-tung)*, valamint az idézéseket és varázslatokat, ezt a négy nagyon is kétségbe vonható dolgot már mind megvitattuk.[175] Minthogy azonban a „rosszallás és figyelmeztetés" különösen ellentétben áll az ég *tao*-jával, azért most másodszor is tárgyaltam. Megvitatása által bíráltam és szétválasztottam (a nézeteket). Az a nézet, amely összhangban van az emberi dolgokkal, nem hatol be az elvek *(tao)* értelméig, a *tao*-t követve pedig nem

igazodhatunk a (világi) ügyekhez. Ha most hátat fordítottam a konfuciánusok nézetének, összhangban maradtam Huang(-ti) és Lao(-cï) igazságával.

A KOROK EGYENLŐSÉGE (C'I-SÏ)

Azt szokták mondani, hogy a régi korokban az emberek magasabbak voltak, szebbek, erősebbek, s nagyobb kort értek meg, úgy körülbelül száz esztendőt; míg az újabb korokban az emberek alacsonyabbak, csúnyábbak, s korán lehanyatlanak, idő előtt meghalnak. Hogy miért? Mert a régi korokban a harmonikus „lehelet" *(ho-k'i)* bőséges volt, a házasságokat a megfelelő időpontban kötötték, az emberek a születésük pillanatában jó „lehelet" birtokába jutottak, amely további életük folyamán sem szenvedett kárt; csontjaik és csuklóik kemények és szilárdak voltak, ezért nőhettek magasabbra, értek el magasabb életkort, s ezért volt szebb a külső alakjuk is. Az újabb korokban (a születés körülményei) ezzel ellentétesek, s így (az emberek állítólag) alacsonyabbak, idő előtt elpusztulnak, testi alakjuk csúnya, megjelenésük rossz. Ez a beszéd azonban ostobaság. Akik a régi korokban kormányoztak, szent emberek *(seng-zsen)* voltak; akik az újabb korokban kormányoznak, ugyancsak szent emberek *(seng-zsen)*. A szent embert jellemző erény *(seng-zsen csï tö)* nem különbözik aszerint, hogy korábbi-e vagy későbbi, márpedig akkor az általa kormányzott világ (v. kor) sem lehet különböző aszerint, hogy régi-e vagy újabb. A régi korokban az ég ugyanaz az ég volt, mint az újabb korokban; az ég mit sem változott, s így nem változhatott meg a (tőle származó) „lehelet" sem. A régi korok embere ugyanaz volt, mint az újabb korok embere; egyaránt születésükkel jutottak az ős-lehelet *(jüan-k'i)* birtokába, az ős-lehelet pedig tiszta és harmonikus, nem különbözve régi és mai kor szerint. Így aztán a testük, amelyet eredendően (ugyanaz az „ős-lehelet") határoz meg, miért is ne lenne ugyanolyan? Minthogy eredendően egyforma „lehelet" birtokába jutottak, a bennük rejlő alaptermészetnek is ugyanaz, testi alakjuknak is ugyanolyanná kellett lennie; ha testi alakjuk ugyanolyanná lett, megjelenésük is egyenlő kell hogy legyen; ha megjelenésük egyenlő, életkoruknak is hasonlóan kell ala-

kulnia. Ugyanaz az ég és ugyanaz a föld hozza létre együtt az összes létezőket *(wan-wu)*, s minden létező a születése pillanatában egyformán ugyanannak a „leheletnek" jut a birtokába, a „lehelet" gyérebb vagy dúsabb volta pedig tízezer nemzedék esetében is egyformán alakul. Az isteni uralkodók *(ti)* és a királyok *(wang)* kormányozta korokban száz uralom-változáson át is ugyanazok maradtak az alapelvek *(tao)*. Az emberek házasságkötése is ugyanazokban az időpontokban, ugyanazon szertartások szerint történik; mert bár azt mondják, hogy (a régi korokban) a férfiak harminc éves korukban vettek feleséget, a nők meg húsz éves korukban mentek férjhez, ezt, ha valóban létezett is erre törvény és szabály, nem feltétlenül fogadták el és valósították meg. Hogy is lehetne ezt bebizonyítani? Nos, azzal, hogy ma sem fogadnak el és valósítanak meg (ilyen szabályokat). A szertartások és a zene szabályai fennmaradtak és olvashatók mind a mai napig, de vajon a mai emberek megvalósítják-e azokat? Ha pedig a mai emberek nem szívesen alkalmazzák őket, nem tehették ezt szívesen a régi emberek sem. Így ismerjük meg a mai embereken keresztül a régi embereket.

A dolgok *(wu)* ugyancsak dolgok (ma is). Az emberi élet tartama ugyanaz, a hosszú élet száz évig tarthat. Amikor egy gyermek eléri életének tizedik esztendejét, már sokszor láthatta a földön a dolgokat *(wu)* születni és meghalni, változni és kicserélődni. S amikor valaki eléri a száz esztendőt és közeledik a halálhoz, azok a különféle dolgok *(csu-wu)*, amiket (száz év alatt) látott, semmiben sem különböznek a tízéves korában látottaktól. Ha pedig a régi korok és az újabb korok emberei közt nincsen semmi különbség, akkor a száz éves időtartam alkalmas rá, hogy ki-ki vele ⟨ezen belül⟩ jósolgatva (tudja meg, meddig él). A „hat háziállat" magassága, az „öt gabona" nagysága, a férgek és bogarak, a füvek és fák, a fémek és kövek, a gyöngyök és jade-k, a (különböző állatok) csúszása-mászása, tekergőző mozgása, ugrabugrálása és zihálása semmiben sem különbözik, s így testi alakjuk *(hing)* sem különbözhetik (a régitől). A régi idők vize és tüze azonos a mai vízzel és tűzzel. A víz és tűz a „leheletből" *(k'i)* lesz. Ha feltételeznénk, hogy a „lehelet" bármiben is különböző lehet (régen és most), akkor a régi idők vize tiszta,

tüze forró lévén a mai víz talán piszkos, a mai tűz talán hideg lenne? Az ember hat vagy hét láb magasra nőhet, vastagsága három-négy kettős arasszal átfogható, arcának ötféle színe lehet,[176] életkora száz évig terjedhet, s mindez nem különbözik tízezer nemzedéken át sem. Vagy ama mondás alapján, hogy a régi korok emberei magasabbak és szebbek voltak, erősebbek lévén magasabb kort értek meg, míg az újabb korokban ennek a fordítottja van, talán el kellene hinnünk, hogy amikor az ég és a föld először megállván először hozott létre embereket, azok olyan magasra nőttek, mint Fang-feng fejedelme, olyan szépek voltak, mint a Szung-beli Csao, s olyan sokáig éltek, akárcsak P'eng-cu?[177] S így a mi korunktól számított ezer nemzedék múlva az emberek már csak akkorára fognak nőni, mint a virágmagok, olyan rútak lesznek, akárcsak Mu-mu,[178] s csak addig fognak élni, mint az „egynapos" (légy)? ÁmWang Mang idejében élt egy hosszúra nőtt ember, Pa Cs'u-nak hívták, aki egy *csang* ⟨tíz láb⟩ magas volt;[179] a Kien-wu uralkodási periódusban[180] pedig ott volt a Jing-cs'uan-beli Csang Csung-sï, aki tíz láb és két hüvelyk magasra nőtt, valamint Csang T'ang, aki nyolc lábnál magasabb volt, pedig apja még az öt lábnyit sem érte el. Mindezek az újabb korban éltek, s az egyik magasabb, a másik alacsonyabb volt. Nos vajon nem merő tévedés-e a konfuciánusok beszéde? Azt is mondják, hogy a régi korokban úgy alkalmazták az embereket, ahogyan az nekik megfelelt, így a púposokat kapu-őrzőknek, a törpéket pedig mutatványosoknak. Igen ám, de ha mindenki magas és szép volt, akkor hogyan találtak púposokat és törpéket?

Azt mondják továbbá, hogy a régi korokban az emberek benső tulajdonsága *(csï)* volt az egyszerűség, s könnyű volt alakítani őket, míg az újabb korokban az emberek külsőleges műveltsége *(wen)* nagyon felszínes, s csaknem lehetetlen kormányozni őket. Így a Változások (Könyve) azt mondja: „A legrégibb időkben kötelet csomóztak és azzal kormányoztak, a későbbi korok ezt felcserélték a könyvek írásával."[181] Hogy korábban kötelet csomóztak, az a könnyen-alakíthatóságból fakadt volna, s hogy később könyvekre volt szükség, az a nehezen-kormányozhatóság bizonyítéka lenne. Így tehát a Fu-hi[182] előtti korban a nép tökéletes benső egyszerűségben élt, az emberek lefekvéskor teljesen elégedettek, ültükben is tökélete-

sen nyugodtak voltak, csoportokban lakoztak, tömegesen együtt éltek, tudták, ki az anyjuk, de nem ismerték apjukat. Ám Fu-hi korában az emberek már valamivel műveltebbek *(wen)* voltak, s a többet tudó már be akarta csapni a tudatlant, a bátor rettegésben akarta tartani a félénket, az erős bántalmazni akarta a gyengét, a sok el akarta nyomni a keveset, így aztán Fu-hi feltalálta a „nyolc jósjegyet" *(pa-kua)*; hogy annak segítségével kormányozza őket. Ám a Csou-dinasztia korában, amikor a nép műveltsége *(wen)* felszínes volt, a „nyolc jósjegy" nehezen maradhatott volna továbbra is úgy, ahogyan (Fu-hi-tól) örökbe maradt, így aztán Wen-wang kiterjesztette a számukat hatvannégyre, s végrehajtva minden lehetséges változtatást *(pien)* elérte, hogy („változtatásaiba") a nép nem fáradt bele. A Csou-dinasztia (későbbi) szakaszában a nép már hosszabb ideje nagyon gyér (erénnyel) rendelkezett, s ekkor K'ung-cï megírta a Tavasz és Ősz (krónikát), dicsérve benne a szőrszálnyi kicsiny jót is, bírálva a legparányibb rosszat is. Ő mondotta: „A Csou-ház a két (megelőző) dinasztiát vette figyelembe, s milyen pompásak voltak a törvényei! Én a Csou-házat követem."[183] K'ung-cï tehát felismerte, hogy a kor mind mélyebbre süllyed a gonoszságba, műveltsége *(wen)* felszínes, nehezen kormányozható, s ezért alkotta meg „finom szövésű hálóját", ezért állította fel a legkisebb dolgokra is kiterjedő tilalmait, meg akarván fékezni a tiszteletlenséget, biztosítani a fegyelmet, kidolgozva mindent a legapróbb részletekig. Nos, ez a beszéd: ostobaság.

A régi korokban az emberek magukban hordozták az öt állandó erényt *(wu-cs'ang)*, s az újabb korok embere ugyancsak magában hordozza (ugyanazt) az öt állandó erényt. Ha pedig egyaránt magukban hordják az öt állandó erényt, mert születésükkor egy és ugyanazon „lehelet" birtokába jutnak, akkor a régi nemzedékek miért lettek volna bensőleg egyszerűek? S miért lenne az újabb kor műveltsége felszínes? Azok (akik ezt állítják) észrevették, hogy a régi korokban a nép vért ivott és szőröstül-bőröstül ette meg a vadat, nem ismerte az „öt gabonából" készíthető ételeket, a későbbi nemzedékek azonban belefúrtak a földbe és kutakat ástak, felszántották a földet és gabonát vetettek bele, a kutakból ittak és olyan gabonát ettek, amelyet vízzel és tűzzel átalakítottak; továbbá észrevették, hogy a leg-

régibb időkben (az emberek) magas sziklákon, barlangokban laktak, vadállatok bőrébe öltözködtek, a későbbi nemzedékek pedig házakkal és palotákkal váltották fel (a barlangokat), vászonba és selymekbe öltöztek; s ezek alapján kijelentik, hogy a régebbi korok bensőleg egyszerűek voltak, az újabb korok műveltsége pedig felszínes.

Nos, a szerszámok *(k'i)* és a foglalkozások *(je)* megváltoznak, kicserélődnek, de az alaptermészet és a magatartás nem lehet különböző (régen és ma). Mégis, benső egyszerűségről meg felszínes műveltségről beszélnek. Pedig minden korban van felvirágzás és van hanyatlás, s amikor a hanyatlás már nagyon előrehaladott és hosszú ideje tart, akkor megjelenik a gonoszság. A dolog ahhoz a ruhához és ételhez hasonlítható, amit az ember használ: amikor éppen csak elkészült, (a ruha) még új és ép, s amikor éppen csak hogy megfőtt, (az étel) még illatos és tiszta; de ha elmúlik egy kis idő, (a ruha) kilyukad, s amint telnek a napok, (az étel) mind büdösebb lesz. A műveltség *(wen)* és a benső erény *(csï)* törvényei régen is ma is ugyanazok; egy (és ugyanaz) a benső erény *(csï)*, egy a műveltség *(wen)*, egy a lehanyatlás, egy a felvirágzás. Mindezek megvoltak a régi időkben is, nem csupán a mai korban. Hogy miképpen bizonyítom ezt? Nos, a hagyomány azt mondja: „A Hia-hou nemzetségből való királyok a hűség erényével tanították (népüket). S ha az uralkodó a hűség erényével tanít, a nemes emberek *(kiün-cï)* hűsége (uralkodik), míg ha ő maga veszni hagyja (a hűséget), akkor a kis emberek *(sziao-zsen)* vadsága. A vadság megrendszabályozására semmi sem alkalmasabb, mint a tisztelettudás, s a Jin-házi királyok a tisztelettudás erényével tanítottak. Ha az uralkodó a tisztelettudás erényével tanít, a nemes emberek tisztelettudása (uralkodik), de ha ő maga veszni hagyja (a tisztelettudást), akkor a kis emberek gonoszsága. A gonoszság megfékezésére nem lévén jobb, mint a műveltség, azért a Csou-házi királyok a műveltséggel tanítottak. Ha az uralkodó a műveltséggel tanít, akkor a nemes emberek műveltsége (uralkodik), de ha ő maga veszni hagyja (a műveltséget), akkor a kis emberek felszínessége. S mivel a felszínesség megváltoztatására nincs jobb, mint a hűség erénye, azok a királyok, akik a Csou-ház örökébe léptek, legjobban teszik, ha a hűség erényével tanítanak." (Ezek szerint)

a T'ang- és a Jü-ház, amelyeknek örökébe a Hia-dinasztia lépett, a felszínességet tanította, s ezért tanított (a Hia-dinasztia) a hűség erényével. A T'ang- és Jü-ház pedig, ha a műveltséggel tanított, nyilván olyan uralmat örökölt, melyet a gonoszság és eltévelyedés jellemzett. Kortársaink azt látják, hogy a jelenkor műveltsége felszínes, s mivel megvetik és elítélik az ilyesmit, kijelentik hát, hogy a régi korok bensőleg egyszerűek voltak, az újabb kor műveltsége meg felszínes. Úgy tesznek, mint aki (látja, hogy) a család fiai és öccsei ⟨ifjabb tagjai⟩ nem elég buzgók, s kijelenti, hogy a másik család ifjabb tagjai buzgó és derék emberek.

Azt mondják, a régi korokban az emberek nagyra tartották az igazságosságot *(ji)*, s mit sem törődtek a személyükkel *(sen)*; ha olyasmi történt velük, mely hűséget és igazságosságot (követelt tőlük), ők vállalták, amit tenni kellett, még ha nyilvánvaló volt is, hogy a halálba rohannak. Ha kellett, forró vízbe ugrottak vagy kardhegyekbe rohantak, és meghaltak minden panasz nélkül. Ehhez hasonló tettet eredményezet Hung Jen tisztasága és a Cs'en-beli Pu-csan igazságossága;[184] s az élet eldobását, a teljes önfeláldozást a különböző könyvekben nem egyszer, hanem nagyon is sokszor jegyezték fel. Ám a mai nemzedék (állítólag) csak a haszon után rohan, megengedhetetlen életet él, elveti az igazságosságot, gátlástalanul harácsol; nem az igazságosság erényével buzdítják egymást, nem az erényes magatartással igyekeznek hatni egymásra; az igazságosság elvetését személyükre nézve nem tartják szégyenletesnek, az erényes magatartás pusztulását cselekedeteikben nem tartják félelmetesnek. Nos, ez a beszéd is csak ostobaság.

Mert a régi korok derék emberei *(sï)* ugyanolyanok voltak, mint a mai kor derék emberei *(sï)*; egyformán természetükként hordozzák magukban az emberség és igazságosság erényét, így tehát, ha éppen szükség lenne rá, egyaránt megvan bennük az életük feláldozásához kellő tisztaság. Régen is akadtak olyanok, akikből hiányzott az igazságosság, és ma is vannak olyanok, akik szilárdan megalapozták tisztaságukat. A jóság és a rosszaság (minden korban) elkeveredve, egymás mellett található; hogy is lehetne kor, amelyikből az egyik hiányzik! Az esemény-mesélők *(su-sï-csö)* szeretik magasra emelni a múltat és lealacsonyítani a jelent; azt tartják értékesnek, amit csak

hallanak, s megvetik azt, amit (saját szemükkel) látnak. A vitatkozók *(pien-csö)* arról beszélnek, ami régen elmúlt; a művelt emberek *(wen-zsen)* arról írnak, ami távoli; a közelükben található rendkívüli dolgokról vitáikban nem emlékeznek meg, a ma is tapasztalható különleges dolgokról ecsetjük nem készít feljegyzést. Pedig ott volt a Lang-je-beli Ni Cï-ming, aki egy nagyon rossz termés esztendejében, amikor bátyját az éhes emberek meg akarták enni, összekötözte magát és (a támadók) előtt leborulva kérte, hogy őt egyék meg a bátyja helyett, az éhes emberek pedig úgy megcsodálták igazságosságát *(ji)*, hogy mindkettőjüket szabadon engedték, egyiküket sem ették meg; majd amikor bátyja meghalt, (Cï-ming) magához vette és felnevelte árváját, s úgy szerette, hogy az miben sem különbözött saját fia iránti szeretetéből; olyannyira, hogy midőn egyszer, tönkremenvén a termés, minden gabonája elfogyott, s ő nem volt képes mindkét fiút életben tartani, halálra éheztette saját fiát, hogy életben tarthassa bátyjának a fiát. A Lin-huai-beli Hiü Kiün-su, aki ugyancsak felnevelte bátyjának elárvult fiát, s egy inséges esztendőben ugyancsak éhen halatta saját fiát, hogy életben tartsa bátyjának a fiát, ugyanúgy igazságosságával *(ji)* tűnt ki, mint (Ni) Cï-ming. A Kui-ki-beli Meng Csang apja, (Meng) Jing, amikor tartományi *(kiün)* bírósági hivatalnok volt, s a tartomány katonai parancsnoka *(kien ciang)* halálra botoztatott egy ártatlan embert, az ügy felülvizsgálásakor magára vette a bűnt, magát kínálta fel (megbüntetésre), s végül meg is halt a katonai parancsnok helyett. Maga (Meng) Csang pedig, amikor később tartományi titkár lett, s egyszer hadba vonulván a rablók megtámadására, katonái mind megfutamodtak, a rablók meg csak lőtték őket nyilaikkal, maga állott a hadvezér *(ciang)* helyére, s azt el nem hagyta mindaddig, míg meg nem halt. Vajon miben különböznek ezek (az esetek) Hung Jen tisztaságától vagy a Cs'en-beli Pu-csan igazságosságától? De napjaink művelt könyveinek írói vajon hajlandók-e idézni és példázatként alkalmazni ezeket? Példázatokkal bizonyítani akarván vagy a Jü- és Hia-dinasztia, vagy a Jin- és Csou-dinasztia korához folyamodnak; már a C'in és Han-dinasztia (uralkodásának) határmezsgyéjén látható rendkívüli érdemeket és különleges tetteket is túlságosan későinek tartják, hát még a jelenkoréit, „száz nemzedék" ⟨minden más kor⟩ után

kullogókat, amelyeket az esemény elbeszélője is a saját szemével láthatott!

A festők *(hua-kung)* szeretnek régi dinasztiák korabeli embereket festeni, de a C'in és Han-kori derék emberek *(sï)* érdemes tetteit és csodálatra méltó kiválóságát nem hajlandók képben megörökíteni *(t'u)*. A mai kor írástudói a múltat tisztelik, s lenézik a jelent; nagyra tartják a vadlibát, s megvetik a baromfit, mert a vadliba messze szálldos, ám a baromfi ott van a közelükben. Ha valaki manapság mélyebben tudná magyarázni a helyes elveket *(tao)*, mint maga K'ing(-cï) vagy Mo (Ti), hírneve mégsem lehetne ugyanolyan, mint azoké; ha valakinek erényes magatartása túlszárnyalná Ceng (Sen) vagy Jen (Jüan) magatartását is, hírneve mégsem lehetne azokéval egyenlő. Miért? Mert a közönséges szokásnak az a természete, hogy megveti a szemmel láthatót, s nagyra tartja a csupán hallhatót. Ha itt van előttünk egy ember, aki szilárdan megalapozta igazságosságát és tisztaságát, s akinek tetteiről igazi vizsgálat kiderítené, hogy a múltban semmi sem szárnyalja túl őket, akkor a művelt könyvek írói vajon hajlandók lennének-e feljegyezni őket műveikben, megmutatva ezzel, hogy igazán erényes tetteknek tartják? S ha valaki (mai példázatokkal) rendkívüli tanulmányt ír, egészen új ⟨mai tárgyú⟩ művet alkot, semmivel sem hitványabbat a régiek műveinél, akkor az „esemény-kedvelők" vajon hajlandók lesznek-e félretenni a régen elmúltról és távoliról szóló könyveket, s figyelmüket ezek olvasásának szentelni? Jang Cï-jün ⟨Jang Hiung⟩ megírta a *T'ai-hiüan*-t és megalkotta a *Fa-jen*-t,[185] Csang Po-szung azonban egyszeri elolvasásra sem méltatta ezeket. „Váll váll mellett" élt a szerzővel, s így megvetette minden szavát. De ha Cï-jün ⟨Jang Hiung⟩ egy (Csang) Po-szung-ot megelőző korban élt volna, akkor (Csang) Po-szung (a műveit) bizonnyal „fém-ládába valónak" ⟨császári könyvszekrénybe valónak-remekműnek⟩ tartotta volna.

Azt mondják, a régi nemzedékek idején a szent emberek *(seng-zsen)* erénye *(tö)* is kiválóbb, érdemdús kormányzása is csodálatosabb volt. Ezért mondotta volna K'ung-cï: „Mily hatalmas uralkodó volt Jao! Egyedül az *Ég* nagy, s egyedül Jao volt egyenrangú vele! (Erénye) határtalan volt! A nép nem is talál méltó nevet reá. Hatal-

mas volt! Mi mindent vitt végbe! Milyen ragyogó minden intézménye *(wen csang)!*"[186] Jao örökébe aztán Sun lépett, aki még nem vesztegette el a hatalmas örökséget, Sun-t pedig Jü követte a trónon, aki szintén nem tette tönkre a nagy művet. Később aztán T'ang következett, aki sereget támasztott és büntető hadjáratot vezetett Kie ellen, majd Wu-wang, aki csatabárddal a kezében mért büntetést Csou-ra. Róluk már egy szöveg sem mondja, hogy „hatalmas" meg „határtalan", csupán arról beszélnek, hogy hadsereget támasztottak meg, büntető hadjáratot vezettek; erényük *(tö)* tehát fogyatékos volt, a hadsereghez folyamodtak; ha pedig a fegyveres erőt *(wu)* alkamazták, (békés) átalakító befolyásuk *(hua)* csekély volt; márpedig ha átalakító befolyásuk *(hua)* csekély volt, ez világos bizonyítéka annak, hogy össze sem lehet hasonlítani őket (Jao-val, Sun-nal és Jü-vel). Elérkezvén végül a C'in- és Han-dinasztiához, a fegyverek már felhőként kavarogtak, háborúk erejével mérkőztek a hatalomért, s a C'in-dinasztia így szerezte meg az égalattit; ám miután így az égalatti birtokába jutott, bizony elmaradt a szerencsejelek dicsősége, mint amilyen az lett volna, ha „harmóniát s békét teremtvén a tízezer fejedelemségben, a főnixpár *(feng-huang)* megjelenik az udvarban". Hát vajon nem annak bizonyítéka ez, hogy erénye *(tö)* fogyatékos, érdemes tettei *(kung)* szegényesek lévén (a C'in-dinasztia) nem érheti utol, meg sem közelítheti (a régi dinasztiákat)? Nos, ez a beszéd: ostobaság.

Ha az ég és a föld „lehelete" *(k'i)* harmonikusan összeolvad *(ho)*, máris szent ember *(seng-zsen)* született; ha szent ember kormányoz, máris meg van alapozva a „nagy mű". Ha pedig harmonikus „lehelet" *(ho-k'i)* nem csak a régi időkben létezett, akkor a szent emberek miért lettek volna egyedülállók a kiválóságukkal? A közönséges szokásnak olyan a természete, hogy szereti magasztalni a múltat és becsmérelni a jelent, kevésre becsüli a szemmel láthatót és sokra a csupán hallhatót. Ráadásul (az emberek) látják, hogy a klasszikus könyvek és kommentárjaik milyen felfokozottan dicsérik a kiváló férfiakat és a szenteket, s hogy K'ung-cï mindenki másénál nagyobbnak tartotta Jao és Sun érdemeit. Ezenkívül azt hallják, hogy Jao és Jü lemondtak a trónról, azt másnak akarták átengedni, T'ang és Wu azonban hadat vezetett és magához ragadta (az uralmat). Ezek

alapján azt hiszik, hogy a régi idők szentjei kiválóbbak voltak, mint a maiak; érdemeik és átalakító befolyásuk bőségesebb volt, mint utódaiké. A klasszikus könyvekben felfokozott magasztalások olvashatók (a régiekről); a világ tele van róluk üres, túlzó beszédekkel; s aki olvassa a klasszikus könyveket, tanulmányozza a különböző írásokat, mind ezt olvashatja ki belőlük. K'ung-cï azt mondotta: „Csou (király) gonoszsága nem is volt olyan hatalmas. Ezért a nemes ember gyűlöl olyan alacsony helyen tartózkodni, ahol az égalatti minden gonoszsága reázúdulhat."[187] A világ állandó szokása, hogy Jao-val és Sun-nal Kie-t és Csou-t állítják szembe; ha az erényt emlegetik, Jao-ról és Sun-ról beszélnek, ha meg gonoszságról esik szó, Csou-t és Kie-t hozzák fel példának. Így K'ung-cï mondásából, mely szerint „Csou gonoszsága nem is volt olyan hatalmas", levonhatjuk a következtetést, hogy Jao és Sun erénye *(tö)* sem lehetett olyan tökéletes (mint mondják).

Hogy Jao és Sun lemondtak a trónról, míg T'ang és Wu halállal sújtották (elődeiket), annak egyaránt megvolt az égi rendelése *(t'ien-ming)*; ezeket nem is okozhatta volna kiválóság vagy fogyatékosság, nem is hozhatta volna létre semmiféle emberi tevékenység. Ha T'ang és Wu a T'ang- és Jü-dinasztia idején élt volna, ők is lemondtak volna a trónról, s nem indítanak büntető hadjáratot; ha pedig Jao és Sun a Jin- és Csou-dinasztia korában élt volna, ők is halálra vetették volna (elődeiket), s nem mondanak le a trónról. S ha igaz, hogy mindennek megvolt az égi rendelése, akkor a világ (ezzel kapcsolatban) alaptalanul fecseg kiválóságról és fogyatékosságról. Ugyanabban az időben, amikor a klasszikus könyv szavai szerint (Jao) „harmóniát és békét teremtett a tízezer fejedelemségben", ott volt Tan Csu is; és ugyanakkor, amikor (Sun dicsőségére) „a főnix-pár megjelent az udvarban", ott volt Ju-miao is.[188] Ellenük minden fegyver megmozdult, s (Jao és Sun) egyaránt élt is velük. Megérthetjük ebből, hogy mindehhez az erény *(tö)* kiválóságának vagy fogyatékosságának, kicsinységének vagy nagyságának semmi köze sem lehetett.

Kortársaink úgy vélekednek, hogy Kie és Csou gonoszsága még a pusztulásra ítélt C'in-dinasztia gonoszságánál is nagyobb volt, ám a megtörtént események arról vallanak, hogy a pusztulásra ítélt C'in-

ház gonoszsága túltett Kie és Csou gonoszságán. A C'in-dinasztia gonoszságával azonban szemben áll a Han-dinasztia erényessége, miként Kie-vel és Csou-val szemben állott Jao és Sun. Márpedig a pusztulásra ítélt C'in-ház és a Han-dinasztia egyaránt a későbbi korokhoz tartoznak; s ha az elpusztult C'in-dinasztia gonoszsága nagyobb volt, mint Kie és Csou gonoszsága, akkor ebből azt is megérthetjük, hogy a Han-dinasztia erénye *(tö)* sem lehet fogyatékosabb, mint a T'ang- és Jü-házé volt valaha. A T'ang-ház ⟨Jao⟩ „tízezer fejedelemsége", bármily nagy volt is valaha, (ma már) nem valóságos. A Jü-ház ⟨Sun⟩ főnix-jele Sziüan-ti-nak már ötször is megadatott,[189] s Hiao-ming-ti idejében is ugyancsak sok szerencse-jel érkezett.[190] Nos, a szerencse-jelek azért jelennek meg, mert az erény *(tö)* kiváló; s ha a szerencse-jelek egyenlők, akkor az érdemek sem lehetnek alább valók. Ha Sziüan-ti és Hiao-ming (császár) fogyatékosabb lévén nem érte volna utol Jao-t és Sun-t, akkor hogyan tudta volna biztosítani magának Jao és Sun szerencse-jeleit? A felséges Kuang-wu császár[191] „sárkányként támadt és főnixként emelkedett fel", s úgy szerezte meg az égalattit, mintha csak egy elveszített tárgyat emelt volna fel; róla tehát miért mondanók, hogy „nem érte utol" a Jin-házi T'ang-ot és a Csou-házi Wu-t? Kortársaink dicsérik a Csou-házi Cs'eng és K'ang (királyokat), amiért nem tettek kárt a Wen-wang-tól örökölt áldásban, mint ahogyan Sun, aki „hatalmas" volt, nem tett kárt a Jao-tól örökölt virágzásban és érdemekben. Nos, a napjainkban uralkodó szent dinasztia Kuang-wu és Hiao-ming (császárok) örökébe lépett,[192] dúsan áradó erénye révén nagy átalakító befolyással *(hua)* rendelkezik, hiányzik a (nagy örökség) legparányibb megkárosodása is; róla tehát miért mondanánk, hogy nem éri utol Sun-t és Jü-t, vagy ha úgy tetszik, legalább Cs'eng-et és K'ang-ot? Kortársaink azt látják, hogy az Öt Uralkodó és a Három Király cselekedetei a klasszikus könyvekben és kommentárjaikban olvashatók, míg a Han-dinasztia eseményei csak egyszerű könyvekben *(wen-su)* kerültek feljegyzésre; így aztán úgy vélik, hogy a régi idők szentjei kiválóbbak voltak, érdemes tetteik is nagyobbak, a későbbi korok (bölcsei és uralkodói) pedig fogyatékosabbak, átalakító befolyásuk *(hua)* szegényesebb.

A HALÁLRÓL (LUN-SZÏ)

Kortársaink azt állítják, hogy „az ember, amikor meghal, kísértetté *(kui)* válik, akinek van tudata *(csï)* és képes ártani az embereknek". Ám ha tanúbizonyságul a más lényekkel *(wu)* való összehasonlítást fogadjuk el, akkor az ember, amikor meghal, nem lehet kísértetté, nem lehet tudata sem, és az emberekben sem tehet kárt. Hogy mivel bizonyítom ezt? Más lényekkel *(wu)* bizonyítom be.

Az ember: dolog *(wu)*; s a többi lény *(wu)*: ugyancsak dolog *(wu)*. Más lények, ha meghalnak, nem lesznek kísértetté; mi okból lenne egyedül az ember képes rá, hogy amikor meghal, kísértetté legyen? Kortársaink, akik képesek elkülöníteni az embert más lényektől *(wu)*, amelyek nem tudnak kísértetté lenni, mégpedig azon az alapon, hogy (az ember) kísértetté válik, (más lények pedig) nem leszenek kísértetté, aligha tesznek világos különbséget; ha pedig nem képesek őket (világos megkülönböztetéssel) elválasztani, akkor nincs is semmijük, amiből „megértsék", hogy (az ember a halálakor képes kísértetté válni.

Ami által az ember él, az az éltető „lehelet" *(cing-k'i)*; s amikor meghal, az éltető „lehelet *(cing-k'i)* kihuny. Ami éltető „leheletté" *(cing-k'i)* képes válni, az az érverés; s amikor az ember meghal, az érverés megszűnik; ha ez megszűnik, az éltető „lehelet" *(cing-k'i)* kihuny; ha ez kihuny, a test rothadásnak indul; és ha rothadásnak indult, hamuvá és földdé lesz. Ugyan mi által lenne kísértetté? Ha az embernek nincs füle és szeme, akkor nincs mivel tudást szereznie, így aztán a süket és vak ember hasonló a füvekhez és fákhoz. Mármost, az az ember, akit elhagyott az éltető „lehelet" *(cing-k'i)*, talán nem éppen olyan, mint a fül és szem nélküliek? Rothadásnak indul, azaz felbomlik és megsemmisül; minthogy azonban marad valami homályos sejtelem, amit látni nem lehet, azért kísértetként *(kui)* és szellemként *(sen)* kezdik emlegetni. Ám az emberek szemükkel látják kísértetek vagy szellemek *(kui sen)* testi alakját, így tehát azok semmiképpen nem lehetnek halott emberek lelkei *(cing)*. Hogy miért? Mert a „kísértetek és szellemek" *(kui sen)* kifejezés: a homályos és láthatatlan sejtelmek neve *(ming)*. Amikor az ember meghal, szelleme *(cing-sen)* felszáll az égbe, csontjai pedig visszatérnek a földbe,

ezért is beszélnek *kui*-ról. A kísértet *(kui)* ugyanis: „visszatérni" *(kui)*;[193] a szellem *(sen)* pedig: ami csak homályos sejtelem, de testi alakja nincsen *(wu hing)*.

Egyesek úgy vélik, hogy a „kísértetek és szellemek" *(kui sen)* kifejezés a *jin* és a *jang* (egyfajta) neve *(ming)*; hogy a *jin* „lehelet" *(k'i)* szemben áll a dolgokkal *(wu)* és „visszatéríti" *(kui)* őket, ezért hívják *kui*-nak, míg a *jang* „lehelet" *(k'i)* előre vezeti a dolgokat *(wu)* és életben tartja őket, ezért hívják *sen*-nek, amely esetben a „szellem" *(sen)* jelentése: „kiterjeszteni" *(sen)*. Kiterjedésnek és visszatérésnek soha sincs vége, mert ha véget ér (az egyik), kezdődik (a másik mozzanat); az ember tehát a szellemi „lehelet" *(sen-k'i)* révén megszületik (és él), halála pedig „visszatéríti" a szellemi „leheletet" *(sen-k'i)*. Így a *jin*-t és a *jang*-ot „kísértetnek és szellemnek" neveznénk, s az embert, aki meghalt, úgyszintén „kísértetnek és szellemnek" neveznénk. A „leheletből" *(k'i)* úgy születik meg az ember, ahogyan a vízből jég keletkezik: a víz összesűrűsödik és jéggé válik, a „lehelet" *(k'i)* szintén összesűrűsödik és emberré lesz. Amikor a jég megolvad, víz lesz belőle; az ember pedig, amikor meghal, ismét szellemmé *(sen)* lesz. A neve most „szellem" *(sen)* lett, mint ahogy a jégnek is, ha megolvadt, „víz"-re változtatjuk a nevét. Azok az emberek, akik látják, hogy valaminek a neve más, máris úgy vélik, hogy annak (a valaminek) van tudata, képes testi alakot ölteni és ártani az embernek, éppenséggel semmire sem tudják alapítani ezt az állításukat. Ha az emberek kísértetet *(kui)* látnak, az olyan, mintha élő ember testi alakja lenne; abból pedig, hogy olyannak látszik, mintha élő ember testi alakja lenne, megérthetjük, hogy egyáltalán nem lehet halott ember eszenciája *(cing)*. Hogy ezt mivel bizonyítom? Nos, ha egy zsákot megtöltünk kölessel vagy rizzsel, akkor — akár rizs van a zsákban, akár köles — mintlhogy tele van, (a zsák) szilárd és erős, egyenesen áll és jól lehet látni; ha valaki messziről nézi, akkor is megtudja, hogy köles vagy rizs van abban a zsákban. Vajon miből? Abból, hogy a zsák külső alakja a tartalmának megfelelően jól látható. Ha azonban a zsák kilyukad vagy tönkremegy, a rizs kifolyik, a köles elvész belőle, minek következtében a zsák összecsuklik, és aki messziről néz arrafelé, már nem is láthatja. Nos, az ember éltető szelleme *(cing-sen)* éppen úgy lakozik a test belsejében, miként a

köles vagy rizs a zsák belsejében; s amikor a halál beálltakor a test rothadásnak indul, az éltető „lehelet" *(cing-k'i)* pedig szétszóródik, az éppen olyan, mint amikor a zsák kilyukad vagy tönkremegy, s a köles vagy rizs elvész, kifolyik belőle. Ha pedig a zsák többé nem rendelkezik (előbbi) testi alakjával, amikor a köles vagy rizs már elveszett, kifolyt belőle, akkor az éltető „lehelet" *(cing-k'i)*, ha már szétszóródott s elpusztult, hogyan lenne képes továbbra is emberi testtel rendelkezni és az emberek számára láthatónak lenni? Amikor a madarak és négylábú állatok elpusztulnak, a húsuk teljesen felbomlik, de bőrük és szőrzetük fennmaradhat, abból prémet lehet készíteni, amely, ha messziről néz rá valaki, hasonlí hat a madarak és négylábú állatok testi alakjához. Így fordulhat elő a világban, hogy egyes tolvajok kutya-prémbe öltöznek, hogy kutyának higgyék őket, s az emberek nem ismerik fel a kutya bőrének és szőrének kölcsönzött voltát, és senki nem is gyanakszik. Mármost, amikor az ember meghal, bőre és szőrzete is rothadásnak indul és elpusztul, s még ha az éltető „lehelet" *(cing-k'i)* meg is marad, a szellem *(sen)* hogyan lenne képes ismét kölcsönvenni ezt a testi alakot és vele láthatóan viselkedni? Nos, a halott ember éppen úgy nem tudja kölcsönvenni az élő ember testi alakját, hogy azzal látható legyen, mint ahogy az élő ember sem tudja kölcsönvenni a halott ember lelkét *(hun)*, hogy annak segítségével eltűnjön szem elől. A hat háziállat képes úgy átalakulni, hogy testi alakjuk hasonló legyen az emberéhez, de csak akkor, ha testi alakjuk még él, s az éltető „lehelet" *(sing-k'i)* még benne van. Mert ha meghaltak, ha tehát testi alakjuk elrothadt és felbomlott, akkor hiába rendelkeznek a tigris vagy az orrszarvú bátorságával is, nem képesek többé átalakulni. A Lu-beli Kung Niu-ai betegségében alakult át tigrissé,[194] ugyancsak azért, mert még nem volt halott. A világban előfordul olyasmi, hogy valaki élő testi alakja segítségével átváltozik valami más élő dologgá *(lei)*, de még sohasem fordult elő olyasmi, hogy valaki halott teste segítségével alakult volna át élő alakká *(sziang)*.

Az ég és a föld kiterjeszkedése, az Emberi Uralkodók *(zsen-huang)*[195] kora óta azokat, akik akár hosszú élet után haltak meg, akár java életkorukban vagy fiatalon pusztultak el, csak százezerszer-tízezrével számlálhatnánk össze; s ha megállapítanánk a ma élő emberek számát,

az nem lehetne olyan nagy, mint a halottaké. Nos, ha az ember azért halna meg, hogy kísértetté *(kui)* legyen, akkor az utakat járva minden lépésnél egy-egy kísértetre kellene bukkannunk; s ama kísértetek számának is, amelyeket a halálukhoz közeledő emberek szoktak megpillantani, százszor vagy ezerszer tízezernek kellene lennie, meg kellene tölteniük a csarnokokat és nem lehetne az a helyzet, hogy csak néha látnak belőlük egyet-kettőt. Annak az embernek, aki fegyvertől ⟨háborúban⟩ hal meg, a világ beszéde szerint lidérccé lesz a vére; az a vér, amely életében éltető „lehelete" *(cing-k'i)* volt. Ám ha az emberek éjszakai útjaikon lidércet látnak, az nem hasonlít soha az ember testi alakjához, hanem olyasféle bizonytalan és körvonaltalan tömörülés csupán, mint amilyen a tűz fényének „alakja". A lidérc (állítólag) a halott ember vére, ám külső alakja mégsem hasonlít az élő ember véréhez; ha pedig (a lidérc) külső alakja nem hasonlít élő ember véréhez, akkor az az ember, akit elhagyott az éltető „lehelet" *(cing-k'i)*, ugyan miért hasonlítana az ember testéhez? Hogy azok a kísértetek, amelyeket egyesek látnak, mind halott emberek testi alakjához hasonlítanának, azt nagyon is kétségbe kell vonnunk. A még meg nem halt emberek néha kísértetként szerepelve „visszatérhetnek", mégpedig élő ember testi alakjában. A betegek, ha kísértetet láttak, azt mondják, hogy ez meg ez eljött hozzájuk; ám „ez meg ez" akkor nem lehet halott, mert a „lehelet" *(k'i)* csak így tudja magára ölteni „ez meg ez" tes'i alakját. Ha a halott emberek kísértetté lennének, akkor a betegek miért látnák mindig élő emberek testét?

Az égnek és a földnek alaptermészete ⟨alapvető természeti törvény⟩, hogy képesek vagyunk újból tüzet gyújtani, de nem tudjuk elérni, hogy az egyszer kialudt tűz újra fellángoljon. Az lehetséges, hogy újra ember szülessék, de lehetetlen, hogy egy halott újra-szülessék. Ha el tudnánk érni, hogy a holt hamu ismét lángoló tűz legyen, akkor magam sem vonnám kétségbe, hogy a meghalt ember ismét testi alakká lehet. Minthogy azonban a tüzet, amely egyszer kialudt, nem tudjuk ismét lángolóvá tenni, ennek alapján nyilvánvaló, hogy a halott ember sem képes kísértetté lenni. Ami (állítólag) kísértetté lett, az az emberek véleménye szerint a halott éltető szelleme *(cing-sen)*. De ha elfogadjuk, hogy a kísértet a halott ember éltető szelleme *(cing-sen)*, akkor az emberek, akik ilyet látnak, csupán a meztelen

testi alakot láthatnák, s nem történhetne meg, hogy felöltözött, ruhákat viselő (alakokat) lássanak. Hogy miért? Mert a ruháknak nincs éltető szellemük *(cing-sen)*, s amikor az ember meghal, testével együtt elrothadnak; hogyan képzelhető el tehát, hogy (a kísértet) azokba belebújjon? Az éltető szellemnek *(cing-sen)* voltaképpen a vér „lehelete" ⟨a fizikum⟩ az „ura" ⟨alapja⟩, a vér „lehelete" pedig mindig a testhez ragaszkodik. Mármost az (az állítás), hogy a test elrothad ugyan, az éltető szellem *(cing-sen)* azonban megmarad, és képes kísértetté válni, még csak elmegy valahogy; de hát a ruhák, amelyek selyemből és más szövetekből készültek, amelyekhez „életükben" nem ragaszkodott a vér „lehelete", minthogy belőlük magukból *(cï)* mindig is hiányzott a vér „lehelete", nos, ezek — éppen úgy elpusztulván és elrothadván, akár az emberi test — hogyan lennének képesek maguktól *(cï)* megtartani a ruha külső alakját? Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy ha valaki egy kísértet ruháját hasonlónak látja (az emberi ruhákhoz), akkor a testét is (emberi testhez) hasonlónak kell látnia. Ha pedig hasonlónak látja ezeket, abból megértheti, hogy (a kísértet) egyáltalában nem egy halott ember éltető szelleme *(cing-sen)*.

Mármost, ha a halott ember nem képes kísértetté lenni, akkor tudata sem lehet semmiről. Hogy mivel bizonyítom ezt? Hát azzal, hogy akkor sincs tudata semmiről, amikor még nem született meg. Az ember, amíg meg nem születik, az ős-leheletben *(jüan-k'i)* lakozik, s halála után visszatér az ős-leheletbe *(jüan-k'i)*; az ős-lehelet *(jüan-k'i)* pedig zavaros derengés csupán, s az ember „lehelete" *(k'i)* abban benne foglaltatik. Az ember, amíg meg nem születik, nem tud semmiről, halála pedig visszatéríti a nem-tudás eredeti állapotába; hogyan is lehetne tudata (a halála után)? Ami által az ember okos és bölcs, az az öt állandó erénynek benne lakozó „lehelete" *(k'i)*; s ami által az öt állandó erény „lehelete" az emberben lakozik, az a testében található öt belsőrész. Amíg az öt belsőrész sértetlen, addig az ember okos; de ha az öt belsőrész (valamelyike) megbetegszik, akkor az ember (értelme) zavarosan derengő lesz, e zavaros derengés pedig ostobaságot vagy hülyeséget jelent. Amikor az ember meghal, (testében) az öt belsőrész is elrothad, ha pedig ezek elrothadnak, akkor az öt állandó erénynek nincs mire támaszkodnia, hiszen mindaz, ami

az értelemnek szállást adott, elpusztult, s mindaz, ami az értelmet létrehozta, eltávozott. A testi alaknak a „leheletre" *(k'i)* van szüksége ahhoz, hogy teljessé legyen (v. ép maradjon), a „leheletnek" *(k'i)* pedig a testi alakra van szüksége ahhoz, hogy tudjon. Ha az égalattiban nem létezik egyedül lángra gyúló tűz, akkor hogyan lenne lehetséges a világban, hogy létezzék esszencia *(cing)*, amelynek nincs teste, csak tudata?

Az ember halála hasonlít az alváshoz; az alvás a révület következő foka; a révület pedig a halál párja, hiszen ha az ember révületéből nem tér magához, akkor meghalt. Így az ember, aki révületéből ismét öntudatra tért, a halálból jött vissza, hiszen az alvás is ehhez hasonlít. Tehát az alvásnak, a révületnek és a halálnak egy a lényege *(sï)*. Az ember, ha alszik, nem tudhatja, hogy amikor ébren volt, mit cselekedett; s ehhez hasonlóan, ha meghalt, nem tudhatja, hogy amikor még élt, mit csinált. Az emberek beszélhetnek vagy csinálhatnak bármit egy alvó ember mellett, az alvó ember arról mit sem tudhat; s ugyanígy, halott ember koporsója mellett történhetnek jó vagy rossz dolgok, a halott ember azokról már mit sem tudhat. Pedig az alvóban még ott lakozik az éltető „lehelet" *(cing-k'i)*, teljesen ép még a teste, és mégsem tud semmiről; hát még a halott ember, akinek szelleme *(cing-sen)* eloszlott és megsemmisült, mert teste elrothadt és felbomlott!

Az ember, akit megvertek vagy megsebesítettek, elmegy az elöljáróhoz *(li)* és az esetet elmondva panaszt tesz, mert hiszen az illetőnek megvan a maga tudata. De ha valakit meggyilkolnak, (többnyire) nem tudjuk, hogy ki ölte meg, s néha még azt sem tudja a családja, hogy a holttest merre van. Ám ha feltételezzük, hogy a halott embernek van tudata, akkor nagyon kell gyűlölnie azt, aki őt meggyilkolta, minek következtében beszélnie kellene az elöljáró színe előtt, be kellene jelentenie a gonosztevő nevét, sőt hazatérhetne a családjához is, hogy közölje, merre találják meg a holttestét. Mármost az a tény, hogy (a halott) minderre nem képes, bizonyítja tudattalanságát. — Az olyasmi, hogy világunkban a halottak révületbe tudnak ejteni élő embereket s az ő szavukkal beszélnek, meg hogy a sámánok *(wu)* a fekete húrok ütögetésével leszállásra bírják a halott ember lelkét *(hun)*, akik a sámán szája segítségével szólnak hozzánk,

nos, mindez hazug hencegés csupán; vagy ha nem hazugság, akkor olyan jelenségek *(sziang)*, melyeket a dolgok *(wu)* éltető szelleme *(cing-sen)* hoz létre. Egyesek azt mondják: „(Az éltető szellem) nem tud beszélni." De ha beszélni nem tud, akkor tudattal sem rendelkezhet, hiszen a tudat a „leheletet" *(k'i)* használja tel, s a beszéd úgyszintén a „leheletet" *(k'i)* használja fel. Amíg az ember meg nem betegszik, értelmi képességei és éltető szelleme *(cing-sen)* rendben van, de ha megbetegszik, (értelme) zavarossá lesz, éltető szelleme *(cing-sen)* elbizonytalanodik. Nos, a halál nem más, mint a betegség legvégső foka; ha pedig a betegség, mely a halálnak legfeljebb kicsiny kezdetemaga is kiváltja az értelmi zavart, akkor mennyivel inkább (megteszi ezt) a legvégső foka ⟨a halál⟩! Amikor az éltető szellem *(cing-sen)* elbizonytalanodik, máris nem tud semmiről, hát még akkor, ha szertefoszlik!

Az ember halála olyan, mint a tűz kihunyása. Ha a tűz kihunyt, fénye nem világít; s ha az ember meghalt, tudata semmit sem fog fel. Ezt a két dolgot ugyanúgy kell szemlélnünk, mert egy a lényegük *(si)*. S akik mégis úgy vélik, hogy a halottnak van tudata, azok tévednek. Mert az ember, aki beteg és közeledik a halálhoz, ugyan miben különbözik attól a tűztől, amely közeledik a kihunyáshoz? Ha a tűz kihunyt sugarai eloszlanak és csak a gyertya marad; s ha az ember meghal, esszenciája *(cing)* megsemmisül és csupán a teste marad ott. Akik azt mondják, hogy az embernek akkor is van tudata, ha meghalt, ezzel azt állítják, hogy a tűznek még akkor is megvannak a fénysugarai, ha kihunyt. A dermesztő téli hónapokban, amikor a hideg „lehelet" uralkodik, a víz megfagy és jéggé lesz; de mihelyt megérkezik a tavasz, s a „lehelet" felmelegszik, a jég elolvad és vízzé lesz. Az ember úgy születik meg az ég és a föld között, mint ahogy a jég; a *jin* és a *jang* „lehelet" *(k'i)* összesűrűsödik és emberré lesz, aki éveinek végéhez érve, idejét kitöltve meghal és „visszatér", (ismét) „leheletté" *(k'i)* válva. Ha pedig a tavaszi vizek nem képesek továbbra is jégnek maradni, akkor a halottak lelke *(hun)* hogyan tudna újra testté lenni?

Ha egy féltékeny férj s egy féltékeny feleség együtt, egy szobában lakik, akkor ott felfordulás uralkodik, veszendőbe megy a helyes magatartás, s örökös gyűlölködés, veszekedés és perpatvar dúl.

Mármost, ha a férj meghal és a feleség ismét férjhez megy, vagy a feleség hal meg és a férj hoz más asszonyt a házhoz, és (a halott) tudata lévén erről meg is bizonyosodhatna, akkor természetesen még nagyobb gyűlöletre kellene lobbannia. Ámde az a tény, hogy ha a férj vagy a feleség meghal, teljes csendben marad, semmiféle hangot nem ad, aki meg újra férjhez megy vagy új asszonyt vesz magának, teljes nyugalommal teheti, mert semmi baja nem történik, nos, ez (a halott) tudattalanságának bizonyítéka.

K'ung-cï eltemette anyját Fang-ban. Nem sokkal ezután olyan hatalmas esőzés következett, hogy a Fang-beli sír beomlott tőle. Amikor K'ung-cï erről tudomást szerzett, keservesen sírt, és így szólt: „A régi időkben nem javítgatták a sírokat."[196] Így aztán nem is javíttatta meg (anyja sírját). Nos, ha feltételezzük, hogy a halottnak van tudata, akkor ugyancsak haragudnia kell arra az emberre, aki nem javíttatja meg (sírját); K'ung-cï-nek pedig, ezt tudván, ki kellett volna javíttatnia a sírt, hogy ezzel örömöt okozzon az elhunyt lelkének *(hun-sen)*. Ő azonban mégsem javíttatta meg (a sírt), mert szent ember lévén világos elméjével jól tudta, hogy (a halottnak) nincsen tudata.

Ha valahol a mezőn elszáradt csontok hevernek, s onnan időnként kiáltozást vagy más hangot hallani, vagy az éjszakában sírást hallani, és ezekből azt hinni, hogy halott ember hangjai: tévedés. Hogy ezt mi bizonyítja? Nos, az élő ember azáltal beszél vagy kiált, hogy „leheletet" tartván szájában és torkában mozgatja a nyelvét, kinyitja és becsukja a száját, aminek következtében hangokat tud képezni. Olyan ez, mint egy furulya fújása; márpedig ha a furulya törött, akkor a „lehelet" megszökik, nem marad benne, a kéznek nincs min játszania, és zenei hang nem keletkezik. Nos, a furulya csöve ⟨sípja⟩ olyan szerepet játszik, mint az ember szája és torka; a kéz pedig épp úgy játszik a lyukakon, ahogy az ember mozgatja a nyelvét. Amikor az ember meghal, szája és torka is rothadásnak indul, nyelve pedig nem mozdul többé; hogyan tudnának hát szavakat képezni? Ha pedig elszáradt csontok néha mégis „nyögnek" és „kiáltanak", ez onnan van, hogy az emberi csontoknak maguktól *(cï)* megvan az a képességük, hogy „nyögjenek" és „kiáltsanak". Egyesek úgy vélik, hogy az ősz (adja e hangokat), hogy tehát ezek ⟨az ősz hangjai⟩ az

éjszakai kísértetek *(kui)* sírásától semmiben sem különböznek. Az ősz „lehelete" *(k'i)*, amikor „nyögés" és „kiáltozás" tüneményeit *(pien)* produkálja, magától és más okból teszi *(ci ju szuo wei)*, minthogy azonban ilyesmi halottak csontjai mellett történik, az emberek úgy vélik, hogy a csontoknak még most is van tudatuk, s nyögnek és kiáltoznak a mezőn. Ám a füves mezőkön és a mocsarakban fehérlő csontvázak száma ezrekre és tízezrekre rúg, „nyögéseik" és „kiáltozásaik" hangjait tehát minden egyes lépésünknél hallanunk kellene. Akinek még megvan a képessége, azzal elérhetjük, hogy ha eddig nem beszélt, most beszéljen; de olyasmi még nem fordult elő, hogy valakit, aki beszélt ugyan, de meghalt, rá tudtak volna venni, hogy ismét beszéljen, mert hiába beszélt azelőtt, halála után már semmi sem bírhatja rá, hogy ismét beszéljen. Hasonlóan a növényhez *(wu)*, amelynek kisarjadásakor zöld a „lehelete" *(k'i)*, mert valami ezt adta neki; ám ha a növény *(wu)* elpusztul, a zöld is elhagyja, mert valami ezt elveszi tőle. Ha neki adatik, a növény *(wu)* zöld; ha elveszik tőle, a zöld eltávozik, s eltávozása után már nem lehet neki ismét megadni a zöldet, a növény *(wu)* sem képes ismét zölddé tenni magát. A hangok és a színek egyformán viselkednek; mind egyaránt az ég adományai, a zöldellő szín éppen úgy, mint a kiáltozó hang. Ha pedig a holt növény *(wu)* színe nem lehet többé zöld, akkor azt állítani, hogy a halott ember képes még magától beszélni, nyilvánvaló tévedés.

Ami által az ember beszélni tud, az nem más, mint hogy lehelet-erővel *(k'i-li)* rendelkezik. Ha lehelet-ereje ⟨életereje⟩ teljében van, akkor ezt annak köszönheti, hogy képes enni és inni; s ha étele és itala megfogyatkozik, akkor életereje *(k'i-li)* hanyatlásnak indul; ha (életereje) már hanyatlik, akkor hangja is akadozik; és ha nyomorúságában (v. kimerültségében) már nem képes enni, akkor szája sem képes többé beszélni. Mármost a halott, aki a nyomorúság (v. kimerültség) legvégső fokára jutott, hogyan lenne képes továbbra is beszélni? Van, aki azt mondja: „A halott ember belélegzi az áldozati ételek illatát, azoknak 'leheletével' táplálkozik, s ezért képes beszélni." Csakhogy a halott ember esszenciája *(cing)* azonos az élő ember esszenciájával *(cing)*: ha pedig egy élő ember nem eszik és nem iszik, hanem szájával csupán belélegzi az áldozati ételek „lehele-

tét", akkor nem kell hozzá több, csak három nap, és éhen hal. Némelyek úgy vélik: „A halott ember esszenciája *(cing)* szellemibb *(sen)*, mint az élő ember esszenciája *(cing)*, s ezért képes a 'lehelet' belélegzése által is hangot adni ⟨beszélni⟩." Nos, az élő ember esszenciája *(cing)* a testben lakozik, a halál után pedig a testen kívül van; a halott az élőtől mi másban különbözne? S miben lenne más (az „esszencia") a testen belül és a testen kívül? Vegyünk például vizet és töltsünk meg vele egy nagy medencét. Ha a medence eltörik, a víz a földre folyik; mármost a földön folyó víz lehet-e más, mint a medencében volt víz? Ha pedig a földre folyt víz nem más, mint a medencében volt, akkor a testen kívül levő esszencia *(cing)* miért különbözne a testen belül levő esszenciától *(cing)*?

Ha mármost az ember, amikor meghal, nem lesz kísértetté *(kui)*, nincs tudata és nem tud beszélni, akkor arra sem képes, hogy ártson az embereknek. Hogy ezt mivel bizonyítom? Nos, az ember, amikor haragszik, „leheletét" használja fel, amikor pedig kárt tesz másokban, erejét használja. A felhasznált erőnek inakra és csontokra van szüksége ahhoz, hogy valóban erős legyen; és ha valóban erős, akkor képes kárt tenni másokban. A dühöngő ember hiába ordítozik valakinek a közvetlen közelében, szája „leheletét" hiába lövelli az illető arcába, és hiába oly bátor, mint (Meng) Pen vagy (Hia) Jü, csupán a „lehelete" nem tesz kárt másokban. De ha kinyújtja kezét és üt, vagy ha fölemeli lábát és rúg, akkor ahová ütött vagy ahová rúgott, ott minden törik és szakad. Mármost a halott, amelynek csontjai rothadnak, izomereje semmivé lett, kezét-lábát emelni nem tudja, még ha éltető „lehelete" *(cing-k'i)* meg is maradt, mégsem tehet mást, mint aki csak ordít (a „leheletével"), de semmije sincs, amit segítségül használjon; ugyan mivel lenne képes kárt tenni az emberekben? Általában aminek segítségével az ember és más lények *(wu)* képesek ártani másoknak, az nem egyéb, mint hogy kezükkel és karjukkal kardot ragadnak, meg hogy karmaik és fogaik erősek és élesek. Ám ha az ember meghal, keze és karja is elrothad, nem képes többé kardot ragadni velük; körmei és fogai kihullanak, nem képes többé harapni vagy karmolni velük; hát akkor hogyan tudna kárt tenni másokban? A gyermeknek, amikor éppen csak hogy megszületett, keze és lába már tökéletes, de keze még nem képes fogni, lába még

nem képes rúgni, mert a „lehelet" *(k'i)* ekkor még éppen csak hogy összesűrűsödött, de még nem lehet szilárd és erős. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy maga az éltető „lehelet" *(cing-k'i)* nem lehet sem szilárd, sem erős. A „lehelet" *(k'i)* testi alakot ölt, de míg a test törékeny és gyenge, addig nem képes kárt tenni az emberekben; hát még a halott (test), melyből a „lehelet" *(k'i)* eltávozott, melyet az éltető szellem *(cing-sen)* elhagyott! Ha még a törékeny és gyenge (test) sem képes kárt tenni az emberekben, akkor a kihűlt csontokról állítanánk, hogy azok képesek kárt tenni valakiben? Hát talán nem távozott el a „lehelet" *(k'i)* a halott emberből? Hogyan tudna kárt tenni valakiben?

A tyúktojásban, amelyben még nem fejlődött ki csirke, csak formátlan tömeg van a tojáshéj mögött; ha feltörjük és megvizsgáljuk, olyannak találjuk „alakját", mint a vízét. De ha egy derék kotlós megül rajta, akkor (csirke-)test alakul ki (a tojásban), és miután kialakult, csőrével csipkedni, lábával rugdalni tudja (a tojáshéjat). Nos, az ember halála olyan mint a formátlan gomolygás állapota; a formátlanul gomolygó „lehelet" *(k'i)* hogyan is tudna kárt tenni az emberekben? Hogy az ember bátorsága és vadsága segítségével kárt tud tenni másokban azt annak köszönheti, hogy eszik és iszik; ha étellel jóllakik és eleget iszik, akor erős és bátor, ha pedig erős és bátor, akkor képes kárt tenni másokban. De ha az ember megbetegszik s nem tud enni-inni, akkor teste megsoványodik és legyengül; és ha soványodása és gyengülése eléri a kimerültség végső fokát, akkor bekövetkezik a halál. Amikor valaki beteg és kimerült, akkor ellensége ott állhat mellette, ő nem képes szidalmakat szórni rá, s az emberek elrabolhatják a vagyontárgyait *(wu)*, ő nem képes sem meggátolni ezt, sem visszavenni azokat; mindennek egyetlen oka az, hogy túlságosan gyenge és kimerült. Mármost a halott, aki az elgyengülésnek és kimerülésnek legvégső fokára jutott, hogyan lenne képes kárt tenni az emberekben? Ha valaki tyúkot vagy kutyát tart, s egy ember azt ellopja tőle, akkor (a kárvallott) mindenképpen nagy dühbe gurul, még ha egyébként félénk és tehetetlen *(wu-sï)* ember is; dühében aztán eljuthat egy olyan végső fokra, hogy a rablóval (felveszi a harcot és) kölcsönösen megölik egymást ⟨az egyik megöli a másikat⟩. Vereség és felfordulás időszakaiban az emberek kölcsönö-

sen felfalják egymást; ha pedig feltételezzük, hogy (a falfaltak) szellemeinek *(sen)* van tudata, akkor ezeknek ugyancsak lenne miért ártani az embereknek. Az élet drágább, mint a tyúk vagy a kutya; s valakinek saját halála sokkal komolyabb dolog, mint hogy ellopnak tőle valamit. Így az (a tény), hogy (az emberek) dühbe gurulnak egy tyúk vagy egy kutya miatt, de (a „szellemek") nem haragszanak meg azért sem, hogy felfalják őket ⟨a testüket⟩, csak azt bizonyítja, hogy (a „kísértetek") nem képesek kárt tenni az emberekben. A tücsök, mielőtt kivedlene lárvájából: lárva; ha már kivedlett, elhagyta a lárva-testet és tücsök-testet öltött. Mármost feltehető-e, hogy a halott ember éltető szelleme *(cing-sen)* olyasféleképpen hagyja el a testi alakot, mint ahogy a tücsök elhagyja a lárvát. Igen. Csakhogy ha már tücsökké lett (a tücsök), nem képes ártalmára lenni lárváknak. És ha a tücsök nem képes ártani a lárváknak, akkor a halott ember szelleme *(cing-sen)* miért lenne képes kárt tenni az élő emberekben?

Az álmok igazi jelentése *(ji)* nagyon kétséges. Egyesek azt mondják, hogy aki álmodik, annak testében ott maradt az éltető szellem *(cing-sen)*, s az csinálja a szerencsés vagy baljós képeket *(sziang)*. Mások úgy vélik, az éltető szellem *(cing-sen)* elment, s más emberré vagy dologgá *(zsenwu)* változott. Ha azt tételezzük fel, hogy (álom közben a „szellem") a testben marad, akkor a halottban is ugyanígy ott kellene maradnia a szellemnek *(cing-sen)*. Ha pedig igaznak fogadjuk el, hogy (álom közben a „szellem") elmegy, akkor az ember azt is álmodhatja, hogy megöl vagy megsebesít valakit; és ha álmában megölt vagy megsebesített valakit, vagy éppen őt ölte vagy sebesítette meg valaki más, világos nappal mégis hiába nézi az illető testét, hiába vizsgálhatja a saját testét is, azokon fegyver pengéjétől való sebesülésnek semmiféle nyomát nem leli. Mármost, az álomban működött szellem *(cing-sen)*: szellem *(cing-sen)*, amely azonos a halott „szellemével" *(cing-sen)*. Ha tehát az álmot látó szelleme *(cing-sen)* nem volt képes kárt tenni abban a bizonyos emberben, akkor a halott szelleme *(cing-sen)* hogyan lenne képes valami ártót cselekedni? Amikor a tűz lobog, az üstben forr a víz, s amikor a forrás véget ér, a „lehelet" ⟨a pára⟩ sem száll már: mindennek a tűz az „ura" ⟨mindez a tűztől függ⟩. Amikor a szellem *(cing-sen)*

haragszik, akkor képes ártani az embereknek; de ha nem haragszik, nem képes ártani senkinek. Ha a tűz vadul lobog a tűzhelyben, az üstben forr a víz és a „lehelet" ⟨pára⟩ száll fölfelé; ha az esszencia *(cing)* haragszik a keblünkben, akkor erőnk duzzad, testünk átforrósodik. Ámde amikor az ember halálához közeledik, a teste hűlni kezd, mind dermedtebbé lesz, s végül ez eléri azt a fokot, amikor bekövetkezik a halál. Így a halál pillanatában a szellem *(cing-sen)* már nem haragszik; a test pusztulása után már csak olyan, mint a forró víz, amit kiöntöttek az üstből; hogy is lenne képes ártani valakinek?

A dolgok *(wu)* lehetnek (rossz) hatással az emberre, s az emberrel megtörténik, hogy (valamely „dolog" hatására) az őrültség betegségébe esik. Ha tudjuk, mi az a dolog *(wu)*, amely ilyenné tette, akkor azt irányítani tudjuk, s a betegség meggyógyul. Egy dolognak *(wu)*, amely még nem halt meg, szelleme *(cing-sen)* a testére támaszkodik, s ezért képes átváltozni *(pien-hua)* és az emberrel kapcsolatot teremteni; ha azonban már meghalt, akkor teste bomlásnak indul, s szelleme *(cing-sen)* is szétszóródik, mert nincs mire támaszkodnia; s nem képes többé átváltozni *(pien-hua)*. Nos, az ember szelleme *(cing-sen)* ugyanolyan, mint a dolgok *(wu)* szelleme *(cing-sen)*; márpedig dolgok *(wu)* szelleme *(cing-sen)* addig okozhat betegséget, amíg azok élnek, mert ha meghaltak, szellemük *(cing-sen)* eloszlik és megsemmisül. Az ember a dolgokkal *(wu)* azonos; ha tehát meghal, szelleme *(cing-sen)* is megsemmisül; hogyan lenne hát képes valami ártalmat vagy szerencsétlenséget produkálni? Ha feltételeznénk, hogy az ember értékesebb (a „dolgoknál") és szellemében *(cing-sen)* rendkívüliség *(ji)* van, akkor abból a tényből, hogy a dolgok *(wu)* képesek átváltozásra *(pien-hua)*, az ember azonban nem képes, éppen az ellenkezőjét kellene megállapítanunk: hogy az ember szelleme *(cing-sen)* nem éri utol a dolgokét *(wu)*, a dolgok *(wu)* szelleme *(cing-sen)* sokkal csodálatosabb, mint az emberé.

A víz elmerítheti, a tűz megégetheti (az embert). Általában mindaz, ami képes az emberben kárt tenni, az öt elem valamelyik „dolga" *(wu)*: a fém megsebesíti, a fa megüti, a föld megnyomja, a víz elmeríti, a tűz megégeti az embert. Feltehetjük-e, hogy az ember halála után szelleme *(cing-sen)* valamelyik dologgá *(wu)* lesz az öt

elem közül? Akkor kárt tehetne az emberekben. Vagy nem lesz ilyesmivé? Akkor nem tud kárt tenni senkiben. Ha dologgá *(wu)* nem lesz, akkor „leheletté" *(k'i)* válik. Nos, ama „leheletek" *(k'i)* közül, amelyek kárt tesznek az emberben, a nap „lehelete" *(k'i)* a legmérgezőbb. Feltehetjük-e, hogy mikor az ember meghal, „lehelete" *(k'i)* méreggé válik? Akkor kárt tehetne az emberekben. Vagy nem válik azzá? Akkor meg nem képes kárt tenni senkiben. Megállapíthatjuk tehát, hogy a halottak nem lesznek kísértetté *(kui)*, nincsen tudatunk, s nem képesek ártani az embereknek. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy ha valaki kísértetet *(kui)* lát, az egyáltalában nem lehet egy halott ember esszenciája *(cing)*, s ha valami kárt tesz az emberekben, azt egyáltalában nem egy halott ember esszenciája *(cing)* csinálta.

ÖNÉLETRAJZ (CÏ-KI)

Wang Cs'ung a Kui-ki-beli Sang-jü-ből származik,[197] s szebbik neve *(cï)* Csung-zsen. Ősei eredetileg a Wei-kiün-beli Jüan-cs'eng-ben voltak honosak; majd egy bizonyos Szun, aki ugyanazt a nemzetségnevet viselte, hosszú ideig katonáskodván olyan érdemeket szerzett, hogy a Kui-ki-beli Jang-t'ing-ben hivatalt kapott *(feng)*; mígnem egy esztendőben, amikor a magtárak kiürültek, és az államhatalom *(kuo)* szétzilálódott, (hivatala megszűnvén) kénytelen volt családjára *(kia)* támaszkodni. Miközben a földművelés és selyemhernyótenyésztés lett a foglalkozása (Wang Cs'ung) dédapja bátor és féktelen ember volt, és sehogyan sem fért össze az emberekkel. Ínséges esztendőkben szerte az utakon fosztogatott és gyilkolt, így haragosai, kik a boszszúra lestek, igen megszaporodtak; ezért egy olyan időben, amikor felfordulás ütötte fel a fejét, félvén, hogy bosszút szomjazó ellenségei megfogják, (Wang Cs'ung) nagyapja, Fan, összeszedte családját, összeszedte holmijukat, otthagyta Kui-ki-t és C'ien-t'ang-hien-ben telepedett le, ahol kereskedéssel *(mai-fan)* kezdett foglalkozni.[198] Két fia született, az idősebbiket Meng-nek, a fiatalabbikat Szung-nak nevezték. Ez a Szung lett (Wang) Cs'ung apja. Az ősök nemzedékeken át öröklődő féktelen természete Meng-ben és Szung-ban még

inkább elhatalmasodott, úgyhogy Meng és Szung, C'ien-t'ang-ban élvén, bátorságuk hatalmával minduntalan megsértették az embereket, és amikor végül a hatalmas családból való Ting Po-val és másokkal is ellenséges viszonyba kerültek, megint csak felpakolták a családot és átköltöztek Sang-jü-be.

A Kien-wu periódus harmadik évében ⟨i. sz. 27-ben⟩ megszületett (Wang) Cs'ung. Gyermekkorában együtt játszadozott társaival, de nem szerette a tolakodó bizalmaskodást. Pajtásai szerettek madarászni, tücsköt fogni, pénzzel játszani és fára mászni; ezekben egyedül Cs'ung nem akart részt venni, s Szung [az apja] ezt csodálatos dolognak tartotta. Hatéves korában kezdték olvasni tanítani, s megtanult tisztelettudóan, őszintén, emberséggel, szolgálatkészen, szertartásosan és tiszteletkeltően viselkedni; méltóságteljes és nagyon komoly volt, szívében tökéletesen nyugodt; s egy nagy ember *(kiü-zsen)* becsvágyával *(csï)* rendelkezett. Apja soha meg nem verte, anyja soha meg nem szidta, a falubeliek *(lü-li)* sohasem vádolták semmivel. Nyolcéves korában iskolába *(su-kuan)* került, s ebben az iskolában, ahol száznál is több kisfiú tanult, akik mind levetkőzve viselték el a (testi) fenyítést, ha valami hibát vétettek, sőt meg is korbácsolták azokat, akik rosszul írtak (egy írásjegyet), (Wang) Cs'ung napról napra előrehaladt, és sohasem vétett semmiféle hibát nem vétett. Amikor kézírása tökéletes lett, mestere szavát követve elsajátította a *Lun-jü*-t és a *Sang-su*-t ⟨*Su-king*-et⟩, s naponta elolvasott hangosan ezer írásjegyet. Amikor pedig e klasszikus könyveket már megértette, erénye *(tö)* szépen fejlődött, akkor búcsút mondott mesterének, maga folytatta a tanulást *(csuan-men)*, (mégpedig úgy, hogy) ha ecsetet ragadott és írt valamit, azt mind többen megcsodálták, s az általa elolvasott könyvek száma is napról napra emelkedett. Tehetsége magas fokú volt, mégsem szeretett meggondolatlanul irogatni; jó vitatkozó volt, mégsem szerette a (komolytalan) csevegést, s amikor nem talált emberére, (megesett, hogy) egész nap egy szót sem szólt. Ha valamiről véleményt mondott, azt először furcsának találták az emberek, de ha figyelmesen végighallgatták, a legtöbben végül is helyesnek találták. Azokkal az írásművekkel *(wen)*, amiket leírt, ugyanez volt a helyzet; ami pedig magatartását és feletteseinek szolgálatát illeti, azzal ugyanígy történt.

A körzetben *(hien)* viselt hivatala nem emelkedett tovább a segéd-titkárságnál, a katonai kormányzó *(tu-wei)* palotájában *(fu)* ugyancsak segéd-titkár volt, a kormányzóságon *(t'ai-sou)* egyike lett az öt alárendelt titkárnak, s a tartományban *(csou)* is csak alárendelt beosztása volt. Nem akart hírnévért tülekedni a világban, sohasem kért kihallgatást a saját haszna vagy kára miatt. Mindig az emberek erényeiről beszélt, nagyon ritkán ejtett szót mások fogyatékosságáról; különösen azokat pártfogolta, akik még nem csináltak karriert, s magyarázatot talált azoknak a hibájára is, akik már előre jutottak pályájukon. Ha olyasmire bukkant, amit nagyon nem-jónak tartott, azt nem dicsérte, de ha valakinek a hibájára nem talált magyarázatot, akkor sem tette tönkre az illetőt. Képes volt megérteni az emberek nagy hibáit is, meg tudott könyörülni az emberek kicsiny vétségein. Szerette, ha ő maga kifogásolhatatlan, de sohasem akart személyében tüdökölni. Arra törekedett, hogy tetteivel teremtse meg az alapot (jó hírére), mert szégyenletes dolognak tartotta, ha valaki a tehetségével és képességeivel szerez hírnevet magának. Ha sokak gyülekezetében ült, és nem kérdezték, nem is szólt egy szót sem; ha ura színe előtt volt, de (a dolog) nem érintette őt, nem mondott véleményt. A falvakban K'iü Po-jü tisztaságára vágyott, az udvarban pedig Sï Cï-jü ⟨Sï Jü⟩ erényes magatartására.[199] Ha valamivel bemocskolták, nem igyekezett kimagyarázni magát; ha hivatali rangban nem jutott előre, nem volt szívében elégedetlenség. Olyan szegény volt, hogy egyetlen *mu* földje sem volt, mely személyének biztonságot nyújtott volna *(pi sen)*, becsvágya *(csï)* messzebb szállt, mint a királyoké és fejedelmeké *(wang kung)*. Olyan alacsony sorú volt, hogy hivatali jövedelmét még *tou*-val és *sï*-vel sem lehetett mérni, de gondolatai *(ji)* olyanok voltak, mintha tízezer *csung* jövedelmet élvezett volna. Ha hivatalt kapott, nem ujjongott; ha elvesztette tisztségét, nem keseredett el. Nyugodtan és boldogan élt, de vágyait nem eresztette szabadjára; szegénységben tengődött, de becsvágya *(csï)* nem tört meg. Szenvedélye volt a régi könyvek *(wen)* olvasása, nagyon szeretett különleges mondásokat hallani; a kortársi könyvekben s a közkeletű beszédekben sok olyasmire bukkant, amibe nem tudott belenyugodni, s magányos életének csendes nyugalmában vizsgálgatni kezdte, mi igaz és mi hamis bennük.

(Wang) Cs'ung tiszta és komoly ember volt. Akármerre járt, mindenütt talált barátokat, noha nem szeretett meggondolatlanul barátságot kötni. Akit barátságára érdemesített, annak hivatala lehetett bármily alacsony, annak életkora lehetett bármily zsenge, ha magatartásában el tudott szakadni a közönségestől, akkor biztosan barátságot kötött vele. Szerette a kiváló barátokat, nemes és művelt *(ja)* társakat, s nem volt oly gondatlan, hogy közönséges jelleműekkel barátkozzék. Ha közönséges jellemű emberek belekapaszkodtak valami kis hibájába, a rágalom bárhogy sértette is belül, sohasem igyekezett kimagyarázni magát, s nem is lett ellensége azoknak az embereknek.

Valaki azt mondhatja: ha valaki derék jellemmel és rendkívüli műveltséggel rendelkezik, s anélkül, hogy bűne lenne, valami váddal illetik, vajon miért ne tisztázhatná magát? Jang Seng ugyancsak gyakorlott szájú és erős nyelvű fickó volt, Cou Jang azonban tisztázta magát, s ki is szabadult a börtönből, ahová becsukták.[200] Ha tökéletesen erényes magatartással rendelkezünk, nem szabad hagynunk, hogy mások azon csorbát ejtsenek; miként ha azon fáradozunk, hogy magunkat kiegyenesítsük, nem szabad hagynunk, hogy mások meggörbítsenek bennünket.

Én erre azt felelem: aki nem tiszta, azon nem látszik meg a por; aki nem száll magasra, nem kerülhet veszélybe; aki nem szélesenlátó, nem szenved a korlátozottságtól; aki nincs csordultig telve, annak mit sem számít egy kis megfogyatkozás. Az emberek manapság túlságosan sokat fecsegnek, így aztán természetes dolog, hogy mások megrágalmazzák őket. Szeretik a (hivatali) karriert, ezért igyekeznek kimagyarázni magukat; gyűlölik a (hivataltól való) visszavonulást, ezért igyekeznek tisztázni magukat. Belőlem azonban hiányzik ez a szeretet és ez a gyűlölet, így hát csendben maradok, nem beszélek. Jang Seng rágalmazást követett el, de erre alighanem felbujtotta valaki; Cou Jang megmenekült, de talán (nem egyszerűen a védekezése által, hanem mert) valaki megmentette.K'ung-cï az eleve elrendelést *(ming)* emlegette, Meng-cï az égről beszélt. Szerencse és szerencsétlenség, biztonság és veszedelem nem az embereken múlik. A régiek felismerték ezt, s ezért az ilyesmit az eleve elrendelés *(ming)* következményének tartották vagy az időnek *(sï)*

tulajdonították; így mindig nyugodtak, egykedvűek maradtak, és soh semmiért nem békétlenkedtek. Ha szerencse érte őket, nem képzelték azt, hogy ők szerezték meg; ha szerencsétlenség történt velük, nem hitték azt, hogy maguk okozták. Így aztán, ha úgy esett, hogy (hivatalukban) előbbre jutottak, a gondolkodásuk nem lett pöffeszkedő, ha meg néha vissza kellett vonulniuk, becsvágyuk *(csï)* nem fogyatkozott meg; nem a megfogyatkozást gyűlölve keresték a teltséget, nem a veszélyes helyeknek hátat fordítva siettek a sík vidékre, nem ismereteiknek eladásával szereztek maguknak hivatali jövedelmet, nem hivatali rangjukról lemondva szereztek jó hírnevet, nem a karrier utáni vágyból „tették fényessé" (v. tisztázták) magukat, s nem a visszavonulás gyűlöletéből haragudtak meg másokra. A biztonságot és a veszélyt egyformának tekintették, a halált és az életet egyenlőnek tartották, a szerencsét és szerencsétlenséget ugyanolyan súlyúnak ítélték, a kudarcot és a sikert egynek tartották; így akár tíz Jang Seng-gel is találkozhattak, arra is csak azt mondták, hogy nem sebezheti meg őket; minden moccanást az égre vezettek vissza, s ezért nem igyekeztek magukat tenni fényessé.

(Wang) Cs'ung alaptermészete tökéletesen nyugodt volt; sohasem vágyódott gazdagságra és előkelőségre. Ha felettesei észrevették és soron kívül előléptették, ő nem vágya beteljesüléseként fogadta a magasabb hivatalt; ha meg felettesei nem vettek tudomást róla, eltávolították tisztségéből vagy alacsonyabb beosztásba helyezték, ő nem érzett haragot az alacsonyabb hivatal miatt. Amikor a körzeti hivatal beosztottja *(hien-li)* volt, számára nem létezett olyasmi, amit különösképpen keresett vagy különösképpen került volna.

Valaki azt mondhatja: ugyan miféle mintaképet találhat a világ arra, hogy „nehéz" szívvel is „könnyen" tudjon cselekedni, szeressę az ugyanazon becsvággyal *(csï)* bíró barátokat, hivatalt betöltvén ne válogasson a (magasabb és alacsonyabb) helyekben, s hagyja, hogy piszkosnak tartsák magatartását, fogyatékosnak a tetteit?

Én erre azt felelhetem: a mintaképül választhatók közül nincs erre alkalmasabb, mint maga K'ung-cï. K'ung-cï számára nem létezett olyan hivatali tisztség, amitől menekült volna. Amikor csupán a közföldek őre *(cs'eng-t'ien)* vagy magtár-gondnok *(wei-li)* volt, szíve nem ismerte a keserűséget; amikor pedig a közmunkák felügyelője

(szi-k'ung) és főminiszter *(sziang-kuo)* lett, arcára nem ült ki semmiféle boldogság.[201] Sun, amikor még földet művelt Li-san-ban, úgy tette ezt, mintha sohasem akarna ettől megszabadulni, majd amikor megkapta Jao trónját, úgy fogadta ezt, mint teljesen magától adatott dolgot. Szomorúságra akkor van okunk, ha erényünk *(tö)* nem tökéletes, de ne búslakodjunk azon, hogy hivatali rangunk nem elég magas. Szégyenkezésre akkor van okunk, ha hírnevünk nem tiszta, de ne érezzük rosszul magunkat, ha hivatalunkban nem léphetünk előre. A (drága) Cs'ui-ki jade-t és a (közönséges) cserepet ugyanabba a dobozba tehetjük, a „fényes hold" gyöngyöt és a kavicsot ugyanabba a zsákba dughatjuk, mert ha ez a két drágakő valóban rendelkezik a maga tulajdonságaival, akkor mit sem ár hat nekik, hogy a világban elkeveredtek. Ha a világ képes felismerni a jót, akkor azt megvetett helyen is ragyogónak fogja találni; ha pedig nem képes megkülönböztetni a „fehéret" ⟨tisztát⟩, akkor a legtiszteltebb helyen is szégyenletesnek fogja tartani azt. Nyomorúságos helyzetben is úgy cselekedni, mint a magasan állók; megvetett sorban is olyan erénnyel bírni *(tö)*, mint az előkelők: mindez lehetséges (és kívánatos).

A közönséges embereknek olyan a természetük, hogy mohón keresik azt, aki (hivatalában) előre halad, s megvetik azt, aki visszavonult; tárt karokkal fogadják azt, aki sikert arat, s eldobják maguktól azt, aki vereséget szenvedett. Abban az időben, amikor (Wang) Cs'ung felfelé haladt és hivatalt töltött be, a sokaság hangya módján csatlakozott hozzá; amikor azonban elveszítette hivatalát és nyomorban élt, régi barátai mind magára hagyták. Ő feljegyzéseket akarván készíteni a közönséges emberek hálátlanságáról, szabad idejében megírta A közönséges erkölcsök bírálata *(Ki szu cie-ji)* című könyvét tizenkét fejezetben,[202] s minthogy azt remélte, hogy a közönséges emberek, elolvasván ezt a könyvet, magukra ismernek majd benne, tudatosan közvetlenné s világossá tette stílusát *(wen)*, összeállításakor a közkeletű beszédet *(szu-jen)* használta fel.

Ha valaki ezt kifogásolná és sekélyességnek ítélné, annak azt felelhetem: aki a szentek klasszikus stílusában *(seng-tien)* próbál irányítani egy kisgyermeket *(sziao-ja)*, vagy a klasszikus nyelven *(ja-jen)* próbál beszélni egy falusi kunyhóban, az nem találhat megértésre, arra

senki sem fog hallgatni. Így Szu C'in is hiába szólott olyan finoman Csao-ban, Li Tui csak nem örült neki,[203] és Sang Jang is hiába beszélt a királyságról *(wang)* C'in (fejedelmének), Hiao-kung mégsem alkalmazta (tanácsait).[204] Mert ha nem értjük meg (a hallgatóság) szívének s gondolatainak kívánságát, akkor hiába beszélünk tökéletesen akár Jao és Sun nyelven is, csak úgy teszünk, mint aki borral akarja megitatni az ökröket, vagy szárított hússal akarja megetetni a lovakat. Ezért a magasan szárnyaló és szépséges, mély értelmű és nagyszerű szavak szorosan összekapcsolhatnak bennünket a nagyokkal, de nem közvetítenek bennünket a kicsinyekhez, mert nagyon ritkán esik meg, hogy (szavunk) behatoljon annak szívébe, aki nem saját jószántából, hanem csak kényszernek engedve hallgat bennünket. Amikor K'ung-cï elvesztette egy lovát a mezőn, a falusiak bezárták azt és nem adták vissza neki, akkor Cï-kung finomkodva szólt hozzájuk, mire megharagudtak; ám mikor a lovász tréfálkozva kezdett beszélni hozzájuk, felvidultak.[205] Aki az egyszerű emberek számára érthető, világos nyelv helyett azon erőlködik, hogy mély értelmű és magasan szárnyaló írott stílust *(wen)* alkalmazzon, az úgy tesz, mint aki a halhatatlanok *(sen-szien)* életelixírjét keveri ki, hogy meggyógyítson egy náthát vagy köhögést, vagy mint aki coboly- s rókaprémet ölt magára, hogy abban menjen rőzséért vagy zöldségért. Még a szertartási előírások *(li)* is lehetnek időnként alkalmatlanok, s a szolgálat *(sï)* is lehet időnként szükségtelen. Ahhoz, hogy valamiben döntést hozzunk vagy megértsük valakinek a panaszát, nem kell feltétlenül Kao Jao-nak lennünk; ahhoz, hogy összekeverjünk (és megfőzzünk) egy kis napraforgót meg hagymát, nem kell (Ji) Ti-re vagy (Ji) Ja-ra várnunk; falusi utcácskák muzsikája nem alkalmazhatja a Sao vagy a Wu (szabályait); s a Falu Anyjának *(li-mu)* bemutatott áldozat nem lehet egy egész ökör *(t'ai-lao)*.[206] Mert ha egyszer valami nem szükséges, akkor az helyénvaló nem lehet. Ökörvágó késsel szeletelni egy tyúkot, Su-beli alabárddal vágni a napraforgót, csatabárddal vágni el egy evőpálcikát, hatalmas medencébe önteni a csészényit: ezáltal nagynak és kicsinynek elvész a rendje, s kevesen lehetnek, akik tartanák az ilyesmit. Miképpen érveljünk tehát? Úgy, hogy azt, ami mély, „sekéllyel" szemléltetjük. S miképpen legyünk bölcsek (a vitában)? Úgy, hogy azt, ami nehéz, „könnyűvel"

szemléltetjük. A (régi) bölcsek és szentek mindig mérlegelték, hogy mi felel meg a (különböző) tehetségűeknek, s ezért a stílus *(wen)* különböző aszerint, hogy „mély"-e vagy „sekély".

Amikor (Wang) Cs'ung nagyon meggyűlölte a közönséges hajlamokat *(c'ing)*, megírta *A közönséges (erkölcsök) bírálata* című könyvét. Majd sajnálkozván a császári kormányzat *(zsen-kiün csï cseng)* felett, amely csupán szeretné jól kormányozni az embereket, de nem találja a helyes (módszereket), nem is érti igazán a tennivalókat, csak aggódni és vágyakozni tud, de nem látja, merre kell haladnia (Wang Cs'ung) megírta „A kormányzat feladatai" *(Cseng-wu)* című könyvét.[207] Ezenkívül elszomorodván a hamis könyvek és közkeletű irodalom *(wen)* felett, melyből többnyire hiányzik a valóság és igazság, megírta „Mérlegelések" *(Lun-heng)* című könyvét.

Amióta a (régi) bölcsek és szentek elenyésztek, a nagy elvek *(ta-ji)* megoszlottak *(fen)*, az emberek különböző utakon botladoznak, mindenki megnyitotta saját iskoláját, s azok az egyetemes érdeklődésű emberek, akik mindezt látják, nem képesek mérlegelni s helyesen értékelni (a különböző tanokat), hiszen a távoli (múltról) való ismereteiket hagyományként kapják örökbe, ecsettel leírták s ők fülükkel hallják azokat. A száz év előtti időktől fogva egyik nap múlott a másik után, s (manapság az emberek) úgy gondolják, hogy amit a régmúlt idők eseményeiről (a hagyomány) mond, az közel állhat az igazsághoz, s ez a (hagyományban való) hit olyannyira behatolt a csontjaikba is, hogy lehetetlen megszabadulniuk tőle. Ezért írta meg (Wang Cs'ung) *Tanulmányok az igazságról (Si-lun)* című művét.[208] Ennek stílusa *(wen)* gazdag, érvelése *(pien)* harcos; minden egyes fennkölt, de üres és hamis mondást alapos vizsgálatnak vet alá. Elpusztítja a virágos, de üres ékességet *(wen)*, megőrzi a szilárd és megbízható egyszerű lényeget *(p'u)*, eltávolítja a későbbi eltévelyedések erkölcseit *(feng)*, s visszavezet Fu-hi korának egyszerű szokásaihoz *(szu)*.

(Wang) Cs'ung könyvei világosak és könnyen olvashatók. Egyesek azt mondják: aki jó vitatkozó, annak szavai mély értelműek, aki pedig ügyesen ír, annak stílusa *(wen)* homályos. Mert a klasszikus könyvek stílusa, a (régi) bölcsek és szentek minden szava nagy és súlyos, emelkedett és kifinomult, úgyhogy aligha lehet azonnal

megérteni őket. Aki a mi korunkban olvasni akarja ezeket, annak számára nélkülözhetetlenek a magyarázatok. Azoknak a bölcseknek és szenteknek a tehetsége oly nagy volt, hogy kifejezéseik *(wen-jü)* nem is lehettek azonosak a szokásokkal. A jade is kövekben rejtőzködik, a gyöngy pedig halak gyomrában, és aki nem jade-faragó *(jü-kung)* vagy gyöngy-szakértő *(csu-sï)*, az nem képes kiválasztani ezeket. Nos, miként e drágaságok *(pao-wu)* szemmel nem láthatók, mert el vannak rejtve, be vannak zárva, ugyanúgy kellene az igaz mondásnak *(sï-jü)* is mélyen rejlenie és nehezen felmérhetőnek lennie. *A közönséges (erkölcsök) bírálata* című könyv nem mást akar, mint felébreszteni a közönséges embereket, így (joggal) teszi világossá mondanivalóját, jól megkülönböztethetővé ⟨érthetővé⟩ a stílusát; de ugyan miért kellett ugyanilyenné tenni a *Mérlegelések* című könyvet is? Azért talán, mert (a szerző) tehetsége oly sekély, hogy képtelen volt eltakarni (mondanivalóját)? Miért érthető oly könnyen a stílusa, amikor ezáltal a klasszikus könyvekétől nagyon eltérő „kerékvágást" követ?.

Minderre a következőket felelem. A jade (valóban) kövekben rejtőzködik, a gyöngy pedig halak gyomrában, s így valóban mélyen fekszik, el van takarva. Ám amikor a jade szépsége előbukkan a kő belsejéből, vagy mikor a gyöngy fénye kisugárzik a hal gyomrából, hová lesz a rejtettsége? Ugyanígy van az én szépségemmel *(wen)* is, amely akkor, amikor még nem összpontosítottam egy könyv lapjain, akkor a bensőmben rejtőzködik, akárcsak a felfedezetlen jade vagy gyöngy. De ha napvilágra tárom ⟨megírom⟩, éppen olyan, mint a hirtelen előbukkanó jade vagy gyöngy! Csillogása olyan (legyen), mint az ég csillagainak *(t'ien-wen)* ragyogása; s olyan jól követhető (legyen), mint a föld vonalainak *(ti-li)* áttekinthető (rajza). Ha valami kétséges, még rejtve van előttünk, akkor helyes, ha nevekkel *(ming)* látjuk el. Mármost, ha e nevek világosak, akkor a dolog maga határozta meg magát *(cï ting)*.

A *Mérlegelések (Lun-heng)* cím azt jelenti: „vélemények kiegyensúlyozása". A szájnak az a legfőbb kötelessége, hogy érthető szavakat mondjon, az ecsetnek pedig, hogy világos szöveget írjon. A legemelkedettebb írástudók stílusa (valóban) kifinomult, de szavaikban semmi sincs, amit ne lehetne megérteni, mondanivalójukban semmi

sincs, amit ne lehetne felfogni. Aki műveiket olvassa, látóvá lesz, mégpedig olyasféleképpen, mint amikor egy vaknak megnyílik a szeme, és hallóvá lesz olyasféleképpen, mint amikor egy süketnek hirtelen behatol fülén a hang. Amikor egy vakon született gyermek háromféves korában hirtelen megpillantja apját és anyját, nem ismerheti meg őket első látásra, s természetesen nem is örvendezhet nekik. Ha az út szélén egy hatalmas fa áll, vagy a város árka mentén hosszú csatorna húzódik, akkor az a helység világosan meg van határozva, s mindenki ráismerhet. De ha az a fa nem igazán hatalmas, vagy valami elrejti, ha az a csatorna nem is olyan hosszú, vagy valami eltakarja, akkor hiába akarunk valakit ezek segítségével igazítani útba, az illető akkor sem ismerheti ki magát, ha maga Jao vagy Sun lenne az.

Az embereket arcuk színe szerint több mint hetven osztályba sorolják. Ha az orca húsa világos és tiszta, az öt szín rajta jól megkülönböztethető, tehát a legrejtettebb aggodalom vagy öröm is mind jól felismerhető rajta, akkor a jósnak elég rápillantania, s tíz esetből egyben sem fog tévedni. De ha az arc el van homályosítva, be van feketítve, piszokréteg van rajta, mely eltakarja „osztályát", akkor a jós, ha csak rápillant, tíz eset közül kilencben tévedni fog. Mármost, a stílus *(wen)* szavakból keletkezik, s lehet „sekély", világos, pontosan megkülönböztető, vagy éppen „mély", homályos, emelkedett és kifinomult; melyik jobb hát az érveléshez? Mert hiszen szájunk azért mond szavakat, hogy világossá tegye ⟨kifejezze⟩ gondolatainkat. Szavakat mondván azonban attól félünk, hogy azok elenyésznek, elkallódnak, s ezért írjuk le őket írásjegyekkel. Ha pedig az írásjegyeknek és a szavaknak ugyanaz a céljuk, akkor ugyan miért kellene (stílusunknak) elrejteni a mondanivalónkat, elzárni szem elől a gondolatainkat? Egy bírónak gyűlölnie kell a bűnt. Nos, ha egy főhivatalnok *(k'ing)* úgy hoz döntést valamely kétséges ügyben, hogy (ítélete) zavaros és alig érthető, egy másik pedig világosan körülhatárolja a dolgot és (ítéletét) jól meg lehet érteni, akkor vajon melyikük a jobb hivatalnok? Nos, az élőszóval mondott vélemény világos körülhatárolás révén lesz közérdekű *(kung)*, az írott érvelés a világos kifejtés által lesz érthető, a hivatalos szöveg *(li-wen)* világos meghatározásai révén lehet jó; míg azok a „mély", „takarni tudó",

klasszikusan kifinomult művek *(tien-ja)*, amelyeknek mondanivalója és gondolati tartalma alig-alig fogható fel, csupán költői leírások *(fu)* vagy himnuszok *(szung)* lehetnek. A klasszikus könyvek és a kommentárok irodalmáról *(wen)*, a bölcsek és szentek mondásairól (tudni kell), hogy a régi és a mai beszéd különböző, s a négy égtáj szerint is különbözőképpen beszélnek. Abban az időben, amikor (ezek az írók) beszéltek a maguk dolgairól, egyáltalában nem arra törekedtek, hogy (szavaikat) nehezen értsék meg, hogy tehát a mondanivalójuk el legyen zárva, el legyen rejtve. Ha tehát a későbbi emberek nem értik (a régi műveket), az a korok egymástól való nagy távolságában (leli magyarázatát). Így az ide illő szó *(ming)*: a nyelv különböző volta; s nem használhatjuk azt a szót: a tehetség nagysága. Ha (valójában) „sekély" művet olvasunk, és alig-alig értjük, akkor bizony azt kell mondanunk: ügyetlenség; nem pedig azt: bölcsesség.

C'in Sï Huang(-ti), amikor elolvasta Han Fei(-cï) könyvét, felsóhajtva mondotta: „Csak nekem nem adatott meg, hogy ez az ember kortársam legyen!"[209] Azokat a műveket *(wen)* tehát meg lehetett érteni, így aztán a benne levő dolgokról lehetett elmélkedni. Ha azonban olyan mély értelmű, hatalmas, emelkedett és kifinomult lett volna (Han Fei-cï könyve), hogy tanítómester kellett volna a tanulmányozásához, akkor bizony a földhöz vágták volna és senki sem sóhajtozott volna miatta. Aki egy művet ír, azt akarja, hogy (műve) könnyen érthető, de nehezen megírható legyen, s nem lehet a gondja az, hogy nehezen értsék és könnyen megcsinálják. Élőszóval véleményt mondva is az a gondunk, hogy világosan fejtsük ki (gondolatunkat), ami így méltó is a meghallgatásra, nem pedig az, hogy mély értelműen és kacskaringósan (fejezzük ki magunkat), aminek következtében nem értenek meg bennünket. A miképpen Meng-cï abból ismerte fel a kiválóságot, hogy (az illető) szeme értelmesen csillogott, mi is abból ítélhetünk meg egy irodalmi művet *(wen)*, hogy eszmetartalmát *(ji)* meg lehet-e érteni.

(Wang) Cs'ung könyve elfordul és eltér a szokásostól. Lehet, hogy valaki kifogásolja ezt, mondván: „Az irodalomban *(wen)* nagyon fontos dolog, hogy (a mű) alkalmazkodjon és összhangban legyen a sokaság érzelmeivel, ne kerüljön ellenkezésbe az emberek gondolko-

dásával; s ha száz ember olvassa, közülük egy se kifogásolja, ha meg ezer ember hallja, egy se csodálkozzék rajta. Erről mondta Kuan-cï ⟨Kuan Csung⟩, hogy ha egy házban beszélünk, teljék meg a ház, s ha egy csarnokban beszélünk, teljék meg a csarnok. Mármost az, amit (Wang Cs'ung) mond, nem ugyanaz, mint amit a világ (szokott mondani); így aztán művei *(wen)* elrugaszkodnak a szokásostól, nem felelnek meg a sokaságnak."

Én erre a következőket felelem. A vélemény-mondásban a legfontosabb dolog az igazság *(sï)*, s nem törődhetünk a szépséggel *(hua)*; az események tekintetében legfőbb az olyanság *(zsan)*, s nem emelhetjük magasra az összhangban-levést *(ho)*. Ha érveinket kifejtve azt vitatjuk, vajon olyan-e *(zsan)* a dolog vagy sem, akkor hogy is ne történhetnék meg, hogy eltérjünk a szokványos érzelmektől? Ha igazságunk sérti a közönséges emberek fülét, (azért van, mert) a sokaság érzelmei helytelenek, s nem követhetjük azokat, hanem eltávolítjuk belőlük azt, ami hamis, és megerősítjük azt, ami igaz. Ha mindig a sokaságot kellene követnünk, másokhoz kellene alkalmazkodnunk, akkor semmi mást nem tennénk, mint a régiséget és annak nemességét *(ja)* őrizgetnénk, recitálgatva és gyakorolgatva (a régi formulákat); s ugyan miféle vitának lenne helye akkor?

Amikor K'ung-cï egy ízben ott ült a Lu-beli Ai fejedelem udvarában, a fejedelem őszibarackot és kölest kegyeskedett átnyújtani neki. K'ung-cï előbb a kölest ette meg, s csak aztán az őszibarackot; elmondhatjuk tehát, hogy betartotta az ételek sorrendjét. Mégis, a (fejedelmi) környezet tagjai valamennyien eltakarták a szájukat és mosolyogtak rajta, mert ők régi idők óta más szokást követtek. Nos, én valójában úgy teszek, mint K'ung-cï, aki sorrendet tartott az étkezésben; a közönséges emberek pedig, amikor velem ellentétben vannak, hasonlóak ahhoz a fejedelmi környezethez, amely eltakarta a száját.

Az erényes *(san)* ódákat és dalokat *(ja ko)* Cseng-ben az emberek túlságosan szomorúaknak tartják, s a szertartási táncokat *(li-wu)* Csaoban nem tartják szépnek.[210]

Jao és Sun törvénykönyveit *(tien)* az öt hegemón uralkodó *(wu-po)* el sem akarta olvasni; K'ung(-cï) és Mo (Ti) műveit a Ki és Meng (család fejei) egy pillantásra sem méltatták. A veszedelem elhárítá-

sára kidolgozott terveket (mindig) csak ócsárolták a falusi utcákban, a világ megváltoztatásáról mondott szavakat (mindig) ellenkezéssel fogadták a közönséges emberek. Ha itt van előttünk valami különlegesen ízes falat, a közönséges emberek azt meg sem kóstolják, csak (Ji) Ti vagy (Ji) Ja eszi meg jó étvággyal. Ha itt van előttünk egy értékes jade-kő, azt a közönséges emberek elhajítják, s csak Piens Ho függeszti övére dísznek.[211] Mármost kinek van igaza, ki téved, s ki az, akiben meg lehet bízni? A szertartásosság *(li)* és a közönséges szokás *(szu)* ellentmond egymásnak; melyik korban nem volt ez így? Amikor a Lu-beli Wen (fejedelem) megszegte az áldozati szabályokat,[212] azok, akik ellene szegültek, (csupán) öten voltak. Az igazán emelkedett írástudó *(kao-si)* nem mondhat le arról, hogy mindig az igazat mondja, s a közönséges emberek ezt sohasem szeretik. Az olyan könyveket tehát, amelyek zavarba ejtik a sokaságot, a kiváló férfiak örömmel fogadják és dicsérik, az ostobák azonban pánikszerűen eldobják maguktól.

(Wang) Cs'ung könyve természetesen nem lehet tökéletes *(sun-mei)*. Valaki azt mondhatná: „Ha a száj nem választja meg kellőképpen a szavakat, az ecset sem választja meg a szép stílust *(wen)*. Pedig az írásműnek *(wen)* szépnek kell lennie, hogy jó lehessen, ahogy a szavaknak jól kell érvelniük ahhoz, hogy ügyeseknek tartsuk őket. A szavak, amikor behatolnak fülünkbe, keltsenek kellemes érzést a szívünkben; az irodalmi mű *(wen)* pedig, ha szemünk olvasni kezdi, (érdeklődésünket megtartva) maradjon is meg a kezünkben. Így a jól érvelő szavakat mindig meg is hallgatják, a szép irodalmi művet *(li-wen)* pedig mindig nagyra becsülik. Mármost az *Új könyv (Szin-su)*,[213] amely hasonlatokban szólva mindig csak arról beszél, amennyire elfajultak a szokások, és még csak nem is dicséri a jót, természetesen nem szerez örömet az olvasójának. K'uang zenemester muzsikájában a dallam minden részlete szomorú ⟨szép⟩ volt; (Ji) Ti és (Ji) Ja ínyencségeiben nem akadt soha ízetlen falat. S minthogy ez így van, ha egy átfogó tudású *(t'ung)* ember könyvet ír, annak szépségében *(wen)* nem szabad foltnak lennie. Lü-sï ⟨Lü Pu-wei⟩ és Huai-nan ⟨Liu An⟩ kifüggesztették műveiket a piactér kapujára, s akik elolvasták azokat, nem tudtak kifogásolni bennük egyetlen szót sem.[214] Nos, az olyan irodalmi mű *(wen)*, amelynek szépsége

(mei) nem vetekedhetik e két könyvével, hiába tartalmaz oly sok mindent, ugyanakkor sok benne a kifogásolni és bírálni való is." Erre a következőket felelhetem. Aki a gyümölcsnek ⟨az igazságnak⟩ viseli gondját, nem nevelgeti a virágokat ⟨a külső szépséget⟩; aki a magatartását igyekszik rendbe tenni, nem díszítgeti fel a szavait. A dús fűben sok virágot is találni, a hatalmas erdőben sok a száraz ág is. Aki irodalmi művet *(wen)* alkot, azt akarja, hogy (műve) világosan kifejtse azt, amiért írta; (eközben) hogy is lehetne képes rá, hogy (művét) kifogásolhatatlan és bírálhatatlan szépségűvé *(wen)* tegye? Ha tűzből vagy vízből akarunk kimenteni valakit, „igazságosság" ⟨viselkedés⟩ dolgában nem törekedhetünk a szépségre. Ha arról vitatkozunk, hogy egy dolog helyes-e vagy helytelen, szavaink nem lehetnek mind „ügyesek". Ha egy tóba hatolva teknősbékát üldözünk, nem érünk rá arra, hogy a lábunkat rendezgessük; ha mély vízbe merülve pikkelyes sárkányt akarunk fogni, nem érünk azzal törődni, hogy jól tartjuk-e a kezünket. Ám szabálytalan szavakban és egyszerű kifejezésekben is lehet finom és messzire mutató mondanivaló, s édes szavak és emelkedett stílus is (kínálhat) sekélyes és kisszerű gondolati tartalmat. Ha meghántolunk ezer *csung* gabonát, kiderül, hogy több mint a fele héj; ha megvizsgálunk százezer rézpénzt, tízezernél is többet átszakadtnak fogunk találni. A legfinomabb levessel is gyakran előfordul, hogy ízetlen; a legértékesebb drágaköveken is mindig fel lehet fedezni valami foltot; a legdurvább munkán is mindig találni valami komoly szépséget; s a legderekabb mesterműveken is mindig rábukkanunk valami ügyetlenségre. S minthogy ez így van, a jól érvelő szavaknak is mindig van valami gyengeségük, s a legátfogóbb irodalmi műveknek *(t'ung-wen)* is óhatatlanul van valami fogyatékosságuk. A szavak „aranya" az előkelő családoktól származik, s az irodalmi művek *(wen)* „trágyája" az alacsony sorúak házikóiból kerül ki. Nos, Huai-nan (hercége) és Lü-sï ⟨Lü Pu-wei⟩ természetesen semmi nehézséggel nem találkozott, mert hiszen gazdag család, előkelő hivatal állott mögöttük. Mivel előkelők voltak, módjuk volt kifüggeszteni (műveiket) a piactéren, s mivel gazdagok voltak, ezer *kin*-t is ígérhettek (annak, aki műveikben hibát talál). Akik pedig elolvasták (műveiket), meg voltak félemlítve, rettegtek tőlük, így aztán hiába is fedeztek volna

fel valami egészen helytelent és oda nem illőt, hogy is merészeltek volna kifogásolni akár egyetlen írásjegyet is!

Amikor (Wang) Cs'ung könyve elkészült, némelyek megvizsgálták és összehasonlították a régiek (műveivel), s úgy találták, hogy nem hasonlít a korábbi szerzők (alkotásaihoz). Valaki azt mondta: „Úgy vélem, feldíszített stílus és véletlen kifejezések (keverednek benne); hol egyenesen halad, hol kerülőutakat tesz; hol összegörbed, hol meg szélesen kiterjeszkedik. Úgy vélem, ha egy-egy elvről *(tao)* kifejti véleményét, a tények felsorolásában túlságosan aprólékos; stílusa *(wen)* pedig hol édes, hol meg fanyar. Nincs összhangban a klaszszikus könyvekkel, s nem felel meg a kommentároknak sem. Nem lehet összehasonlítani (Jang-cs'eng) Cï-csang-gal sem, s nem lehet odaállítani Cï-jün (Jang-Hiung) mellé sem.[215] Minthogy pedig e mű *(wen)* még csak nem is hasonlít a régebbi művekhez, hogyan illetnénk olyan szavakkal, mint 'szép' vagy 'jó', hogyan nevezhetnénk sikerültnek vagy ügyesnek?"

Erre a következőket felelem. Aki azért díszíti fel külső megjelenését, hogy mindenáron hasonlítson (valaki máshoz), az elveszíti saját formáját; s aki úgy igazítja szavait, hogy minél jobban hasonlítson (valaki máshoz), az elveszíti saját érzelmeit *(c'ing)*. Száz ember fia nem származhat ugyanazon szülőktől. Amik pedig születésüktől fogva különböző fajtából *(lei)* valók, nem feltétlenül hasonlítanak egymáshoz; mindnek megvan a maga természetes adottsága, s önmaga által lesz széppé és jóvá. Ha egy irodalmi művet *(wen)* csak akkor nevezhetnénk jónak, ha valamely más művel összhangban van, ez annyit jelentene, mint (valakivel) helyettesíttetni egy ácsmestert, s ha (az illető) faragás közben nem tesz kárt a saját kezében, (ügyetlen utánzatát) mesterműnek mondani.

Minden írónak *(wen-sï)* az a feladata, hogy a maga útját kövesse. Van, aki szép rendbe állítja szavait, hogy ügyessé tegye a stílust *(wen)*, és van, aki vitatja a hamisságokat, hogy igazzá tegye a dolgokat *(sï)*. Ha mindenkinek úgy kellene terveznie és gondolkodnia, hogy másokkal összhangban legyen, ha tehát a stílust *(wen)* és nyelvi kifejezési formát *(c'ï)* csak egymástól örökölni lehetne, akkor az Öt Uralkodónak nem lehettek volna különböző tettei, s a Három Királyság nem kormányozhatott volna különböző módon. A szép

arcvonások nem egyféle arcon jelenhetnek meg, de valamennyi szép lehet a szemnek; a szomorú ⟨szép⟩ hangok nem egyetlen muzsikát hoznak létre, de valamennyi kellemes a fülnek; a különböző boroknak különböző a „leheletük", de ha isszuk őket, valamennyi részegít; a „száz gabonának" különféle az íze, de ha esszük őket, valamennyivel jóllakunk. Ha kijelentjük, hogy minden irodalmi műnek *(wen)* összhangban kell lennie valamely régebbivel, akkor azt is kijelenthetnénk, hogy Sun szemöldökének (Jao szemöldökéhez hasonlóan) szintén nyolcszínűnek kellett volna lennie, vagy hogy Jü szemében (Sun szeméhez hasonlóan) szintén két-két szembogárnak kellett volna lennie.

(Wang) Cs'ung könyve a stílusa *(wen)* miatt eléggé testes. Valaki azt mondhatja: „Az irodalmi műnél *(wen)* nagyon fontos, hogy tömör legyen, s mondanivalóját érteni lehessen; a beszédben is az a fontos, hogy rövid legyen, célzata pedig világos. A jó vitatkozó szavai összefogottak, de célba találók; az író *(wen-zsen)* kifejezései *(c'ï)* legyenek szűken mértek, de ragyogóak. Ezekben a manapság írt könyvekben azonban tízezernél is több mondat *(jen)* van. Ha pedig (egy mű) túlságosan nagy, nem elég rövidre fogott, akkor az olvasó nem képes teljesen elsajátítani; ha a fejezetek száma sok, akkor a hagyomány nem képes azt magába fogadni. Az embereket sietőseknek nevezhetjük, mert ami sok, azt rossznak tartják. Ha egy mondás tömör, könnyű elmondani; ha egy irodalmi mű *(wen)* testes, nehéz elsajátítani. Jade kevés van, kő azonban sok; a sok tehát nem lehet értékes. Sárkány kevés van, hal azonban rengeteg; a kevés tehát mindig isteni *(sen)*."

Erre azt felelhetem, hogy nemegyszer helyes ez a beszéd. Mert a kevés beszéd (valóban) nem sok, de ugyanakkor a szép stílus *(hua-wen)* sem „kevés". Ha a világ számára használható, akkor száz fejezet sem lehet káros; de ha nem használható, akkor egyetlen paszszus is fölösleges. Ám ha (egy dologból) mind egyaránt használható, akkor (abból) a sok foglalja el az előkelőbb helyet, s a kevés az alsóbb helyet. Ha valakit, aki ezer aranyat halmozott fel, összehasonlítunk egy olyannal, aki csak százat gyűjtött, ugyan melyiket fogjuk gazdagabbnak találni? Így az irodalmi szépség *(wen)*, ha „sok", fölötte áll a „kevésnek"; mint ahogy a vagyon, még ha kevés is, fölötte

áll a szegénységnek. Nos, kortársaim még egy füzetet sem írtak, én pedig száz fejezetet írtam; másoknak egy árva írásjegyük sincs, nekem pedig van tízezer mondatom *(jen)*. Ki légyen hát a kiválóbb? Mert hiszen nem azt állítják, hogy mondataim helytelenek, csupán azt mondják, „túlságosan sok"; nem azt állítják, hogy a világ nem szereti a jót, csupán azt, hogy nem képes magába fogadni. Mindennek oka az lenne, hogy amit könyvemben leírtam, azt nem sikerült rövidre fognom. Nos, ha a (felépítendő) házak száma sok, a földterület nem lehet kicsiny; ha a (jegyzékbe veendő) lakosság nagyszámú, a számláló-könyvekből sem szabad kevésnek lennie. Mármost manapság, amikor igen sok az olyan dolog, amiből elveszett az igazság, s rengeteg az olyan mondás, amely csak szép, de teljesen üres, hogyan lehetnének tömörek és rövidre fogottak azok a mondatok, amelyek az igazságra rámutatva és a helyeset megállapítva folytatják vitájukat és harcukat (e tévedésekkel)?

Han Fei(-cï) könyve egy vonalon halad, nem különböző (a tárgya), fejezetei (mégis) tízesével csoportosíthatók, passzusai *(wen)* tízezerrel számolhatók. Mert ha a test nagy, a ruhának nem szabad szűknek lennie; ha a tárgy sokféle, a szövegnek *(wen)* nem szabad szűknek lennie. Ha sok a tárgy, bőséges a szöveg *(wen)*; ha nagy a víz, sok benne a hal; császári székhelyen *(ti-tu)* sok a gabona; királyi piacon *(wang-si)* tolonganak az emberek. Igaz, hogy könyvem szövege *(wen)* testes, de amiről véleményt mondok benne, az is százféle. S nézzük csak meg T'ai-kung Wang-ot a régi időkben, vagy Tung Csung-su-t az újabb korban: ők is több mint száz fejezetben írt könyveket hagytak ránk.[216] Ha tehát az én könyvemről, amely ugyancsak túllépi a száz (fejezetet), azt mondják, hogy „túlságosan sok), ezzel azt akarják mondani, hogy éppen e „túllépés" által fogyatékos, s olvasói ezért nem állhatják meg, hogy ne bírálják és ne ásítozzanak rajta. Nos, hasonlítsuk össze a Folyó vizét, amely hatalmasan hömpölyög, a temérdek többi folyócskával: melyik a nagyobb? Ha egy selyemhernyó gubója különösen súlyos és testes, akkor az általa kibocsátott selyemszálakat emlegetve ugyan ki fogja azokat (túlságosan) soknak mondani?

(Wang) Cs'ung-nak hivatalaiban sorozatosan nem volt szerencséje, így hát csak az maradt számára, hogy megírja könyveit és önélet-

rajzát. Valaki gúnyt is űzött belőle, mondván: „A nagy tehetségeket nagyra becsülik, ezért nevezik ki hivatalokba őket, ahol a szerencse is társul hozzájuk, hiszen megbíznak bennük, tanácsaikat megfogadják, szolgálataikkal sikert aratnak, érdemeket szereznek, amiért aztán egyre magasabbra helyezik őket. Te azonban, mesterem, világi pályafutásoddal nyomorúságba jutottál, hivatalaidból többször is eltávolítottak, tehetségedet nem gyakorlatoztathattad a cselekvésben, erőidet nem merítheted ki tisztséged betöltésében, így aztán mást sem tettél, csak rejtelmeken elmélkedtél és irodalmi művet *(wen)* írtál belőlük, szép szavakba foglalt feljegyzéseket készítettél; de hát mit használt ez neked magadnak? Ugyan mi célt követtél ezzel a rengeteg sok (írással)?"

Feleletem a következő. Tehetsége senkinek sem volt nagyobb, mint K'ung-cï-nek. K'ung-cï tehetségét azonban nem ismerték el, (hivatalaiból) eltávolították és elűzték, fát döntöttek rá, vette a megmosott rizst (és máris menekült), támadói körülvették, nyomát is el kellett tüntetnie, éhségtől szenvedett Cs'en-ben és C'ai-ban, tanítványainak sápadozniuk kellett. Mármost, az én tehetségem nem vetekedhetik K'ung-cï tehetségével, s a szerencsém elmaradásából fakadó nyomorúságom sem egyenlő az övével; talán éppen ezzel érdemeltem ki, hogy megvessenek? Továbbá, aki karriert csinál, az még nem feltétlenül bölcs; s aki nyomorúságban él, még nem feltétlenül ostoba. Akinek szerencséje van, hozzájut, akinek meg nincs szerencséje, elveszíti (a hivatalt). Mert ha eleve elrendelése *(ming)* „dús", szerencséje jó, akkor a legközönségesebb ember *(jung-zsen)* is tiszteletet s dicsőséget élvezhet; de ha eleve elrendelése *(ming)* „gyér", szerencséje rossz, akkor a legrendkívülibb s legkiválóbb ember is nyomorúságra jut. Ha mindig a (hivatali) szerencsével kellene dicsérnünk a tehetséget s lemérnünk az erényt *(tö)*, akkor azokat, akik egyedül uralkodnak egy város fölött *(csuan-cs'eng)* és földjeiből élnek *(sï-t'u)*, olyan tehetséges és kiváló férfiaknak kellene tartanunk, mint amilyen K'ung(-cï) és Mo (Ti) volt. Az, aki személyében előkelő, de hírneve megvetésre méltó, aki tehát tisztaságban lakozik, a tettei mégis piszkosak, ezer *csung* hivatali jövedelmet élvez anélkül, hogy egyetlen kiemelkedő erénnyel *(tö)* rendelkezne, az valóban kiérdemelte, hogy gyűnyt űzzenek belőle.

Ámde az olyanok, akiknek erénye *(tö)* magas rendű, hírneve tiszta, hivatala azonban alacsony, jövedelme sovány, egyáltalában nem a tehetségük és képességeik valamely hibájának köszönhetik ezt, s így nem érdemlik meg, hogy fogyatékosaknak tekintsük őket. Az (igazi) írástudó szívesen lakna (Jüan) Hien-nel egy kunyhóban, de nem vágyik arra, hogy Szï-vel ⟨Cï-kung-gal⟩ egyenlő (gazdag) legyen;[217] boldogan lenne (Po-)ji útitársa, de nem akar (Rabló) Csï-vel egy utat járni. Amit az emelkedett írástudó legnagyobbra becsül, az nem egyenlő a szokásossal; így aztán hírneve és dicsősége sem azonos a világéval. Teste a füvekkel és fákkal együtt ro hid el, híre azonban a Nappal és a Holddal együtt ragyog; útját a K'ung-cï-éhoz hasonló nyomorúságban róhatja, irodalmi művei *(wen)* azonban Jang Hiung műveinek méltó párjai: nos, én ezt tartom dicsőségnek. Ha valaki mindent elér (a világban), de tudása nyomorúságos; ha hivatala nagy, de erénye *(tö)* parányi kicsiny: ezt mások tartják dicsőségnek, én mindezt gyalázatnak tartom. Mert ha valakinek szerencséje van és megfogadják a tanácsait, az magas posztra emelkedhet, s teste kényelemben élhet, de száz esztendő múltán más anyagi dolgokkal *(wu)* együtt elpusztul, s hírneve nem származik át egyetlen nemzedékre sem, irodalmi művet *(wen)* nem hagy maga után egyetlen lapot sem, akkor hivatalában hiába tömte meg csordulásig a magtárait, irodalmi szépség *(wen)* és erény *(tö)* tekintetében mégsem volt gazdag, s ez éppenséggel nem az, amit én jónak tartok. Ám akinek erénye *(tö)* szélesen árad és mély, akinek tudása hatalmas és túlcsorduló, akinek ecsetje mint esőt hullatja az írásműveket, akinek szavai forrásvíz erejével törnek elő, akinek gazdag tehetségéhez széles körű tudás társul, akinek előkelő magatartását tiszteletre méltó becsvágy *(csï)* mozgatja, annak testi léte *(t'i)* szintén egyetlen nemzedékre terjed ugyan, de hírneve örökbe marad ezer esztendőre is. Nos, én ezt nevezem rendkívülinek.

(Wang) Cs'ung jelentéktelen nemzetségből *(szi-cu)*, egyedül álló családból *(ku-men)* származott. Valaki ebbe is belekapaszkodva azt mondta: „Őseid nemzetsége *(cung-cu)* nem rendelkezett a tiszta erény alapzatával, az irodalom *(wen-mo)* területén egyetlen könyvet sem hagyott örökbe. Így hiába írtad a legszebb tanulmányokat is, minthogy semmiféle „lépcsőt" nem kaptál örökül (a családodtól),

nem lehet azokat magasra értékelni. Mert ha egy „lehelet" *(k'i)* nem fokozatosan jelenik meg, hanem hirtelen támad, akkor „tüneménynek" *(pien)* nevezzük; ha egy élőlénynek *(wu)* nincs fajtája *(wu lei)*, s képtelen módon születik meg, akkor rendkívülinek *(ji)* nevezzük; ha valami nem állandóan létezik *(pu cs'ang ju)*, hirtelen mégis láthatóvá lesz, azt varázslatosnak *(jao)* nevezzük; s ha valami, amely egészen eltér a sokaságtól, hirtelen csak előbukkan, azt csodának *(kuai)* nevezzük. Nos, mesterem, mit gondoljunk családod ősatyjáról *(cu)*? Őseidről miért nincsenek feljegyzések? Ehhez járul még, hogy sohasem jártad Mo (Ti) ösvényét, elhagytad a konfuciánusok iskoláját *(zsu-men)* is; így azt, hogy kifejtetted véleményedet sok ezer és tízezer mondatban, joggal csupán varázslatos tüneménynek *(jao-pien)* tekinthetjük, de hogyan lehetne az értékes irodalmi mű, te pedig kiváló férfiú?"

Erre a következőket felelhetem. Az a madár, amelynek nincs nemzedékről nemzedékre szálló hagyománya *(sī)*, a főnix; az a négylábú állat, amelynek nincs fajta-öröksége *(csung)*, az a csodálatos egyszarvú; az az ember, akinek nincsenek ősei *(cu)*, szent bölcs; az a tárgy *(wu)* pedig, amely nélkülözi az állandóságot *(cs'ang)*, különösen értékes drágaság. Ha egy tehetség magas, megaláztatást szenved, mihelyt beleütközik a korába. Ha egy írástudó igazán „előkelő", akkor magánosan emelkedik fel, mint ahogy egy tárgy *(wu)* is éppen azért értékes *(kui)*, mert egyedül fordul elő. Ha az irodalmi szépséget *(wen)* valaki örökségül kaphatná *(cs'ang-cai)*, ha tehát a kiválóságot *(hien)* valami módon le lehetne másolni, akkor a (csodálatos) Bor-forrásnak is ősi eredete lenne, s a „szerencse-gabonának" *(kia-ho)* is ősi töve lenne.

Ha egy rendkívüli írástudó jelenik meg, ha nagy mesterre való szavak keletkeznek, akkor a mérték nem is lehet összhangban a szokványossal, s nem lehet őket a közönséges „tülökkel" méricskélni. Ezért van, hogy éppen a ritkán produkálható tetteket jegyzik fel a táblákon és könyvekben, s éppen a ritkán előforduló dolgokat *(wu)* vésik be feliratképpen a bronzüstök falába. Az Öt Uralkodó nem egy nemzedékből támadt, Ji (Jin) és (Lü) Wang[218] nem egyazon családból származott; ezer mérföld választja el egymástól a „lábnyomukat" ⟨tetteiket⟩, száz esztendő teszi egészen különbözővé az

indulásukat. Amit egy írástudó legnagyobbra becsül, az a legnemesebb tehetség birtokában is óvatos ⟨az erényre vigyázó⟩ fölemelkedés, nem pedig a magas örökségre támaszkodó fényes karrier. Ha az anyja fekete, de a borjú maga vörös, akkor semmi akadálya, hogy áldozati állat legyen. Ha ősei tisztátalanok voltak, a leszármazott azonban tiszta, nem szoríthatják korlátok közé ezt a rendkívüli embert. Kun gonosz volt, Jü azonban szent ember; (Ku-)szou tökkelütött volt, Sun azonban isteni értelmű *(sen)*; Po-niu gonosz betegségben szenvedett, Csung-kung azonban tiszta és egészséges lett; Jen Lu közönséges és alantas ember volt, (Jen) Hui azonban kiválóságával felülmúlta minden társát; K'ung(-cï) és Mo (Ti) ősei ostoba emberek voltak, (K'ung) K'iu és (Mo) Ti azonban szent bölcsek lettek; a Jang-család semmire sem vitte (a világban), Cï-jün ⟨Jang Hiung⟩ mégis közülük emelkedett nagyon magasra; a Huan-nemzetség ismeretlenségben tengette életét, Kiün-san (Huan T'an) mégis fel tudott emelkedni. (Ez utóbbi) örökségeképpen a (Jang Hiung-féle) „rejtelmeket" vette át, s ezért tudott irodalmi művet *(wen)* alkotni.[219]

(Wang) Cs'ung a Jüan-ho periódus harmadik évében ⟨86-ban⟩ útnak indította családját, s átköltözött Jang-csou (tartományba), ennek is először Tan-jang, majd Kiu-kiang kerületébe, végül pedig tartományi alprefektus lett.[220] Tehetsége kicsiny volt, (ez a) megbízatása pedig nagy, hivatali feladata a nyomozás és rendteremtés volt, így hát azzal az ábrándjával, hogy könyveket írjon, esztendőkre fel kellett hagynia. A Csang-ho periódus második évében ⟨88-ban⟩ tartományi hivatalnokoskodásának vége szakadt, s (ettől fogva) családjában élt. Eközben éveinek száma elérte a hetvenet, elérkezett tehát az a pillanat, amikor már ideje „felfüggeszteni a kocsit" ⟨visszavonúlni minden hivataltól⟩, s hivatalnoki pályafutása ezzel véget is ért, további becsvágynak már nem volt értelme. Dolgai hol így álltak, hol úgy, ő maga hol jobban volt, hol rosszabbul; haja megfehéredett, fogai kihullottak; s ahogy gyorsan múltak felette a napok és hónapok, kortársai is egyre fogyatkoztak, és igen kevesen maradtak, akikre még támaszkodhatott. Olyan szegény volt, hogy nem volt mivel fenntartania magát, s érzelmei most egy cseppet sem voltak boldogok. Lassan tovább múlt felette az idő, s a *keng(-jin)* és *szin(-mao)* évek

határán [90 és 91 fordulóján], noha már attól rettegett, hogy utoléri a vég, az ostobaság megint csak túláradt benne, és megírta „Az alaptermészet ápolásáról" szóló könyvét, összesen tizenhat fejezetben.[221] „Leheletét" *(k'i)* ápolgatva próbálta megőrizni ⟨életben tartani⟩ magát, étkezését kellemesebbé akarván tenni bort iszogatott; szemét behunyta, fülét bedugaszolta (a külvilág felé), s csak életerejével *(cing)* törődve, magát istápolta. Hogy ehhez segítséget találjon, orvosságokat nyelt; tette pedig azért, mert arról ábrándozott, hogy így az életet *(szing-ming)* meg lehet hosszabbítani. Ezen a módon egy-egy pillanatra nem érezte öregnek magát, de aztán (belátta, hogy minderre) késő van már, (az ifjúsághoz) visszatérés nincsen, (belenyugodott, hogy) könyveit hagyja maga után, azokkal igazítva útba az utána jövőket.

Az ember élete *(szing-ming)*, hosszabb vagy rövidebb, egyszer végéhez ér. Az ember is, miként a férgek vagy más lények *(wu)*, megszületik, és a haláláig csak egy bizonyos ideje van. Az évek elmúlnak, csak emlékek (v. feljegyzések) maradnak róluk, s ugyan kinek sikerülne maradásra bírni őket? Bizony, alá kell szállnunk a „sárga forráshoz", s felbomolván földdé és hamuvá leszünk. Huang (-ti) és T'ang idejétől kezdve egészen a C'in- és Han-dinasztia koráig (sokan) kutatták az igazságot a legszentebb tanítások segítségével, feszegették az igazságot egyetemes tehetséggel, mérleg pontosságával mérlegelve, tükör fényességével fejtegetve, de fiatalság és öregség, élet és halál (törvénye) alól a legrégibb időktől mindmostanáig nem akad kivétel. Sajnos, szomorú dolog, az életet *(ming)* meghosszabbítani nem lehet!

JEGYZETEK

WANG CS'UNG

MÉRLEGELÉSEK

AZ ELEVE ELRENDELÉS ÉRTELME

[1] Vö. a *Mo-cï* 36. fejezetével az *Első kötet*ben.
[2] *Lun-jü* XII, 5.
[3] A mészárlás i. e. 260-ban történt.
[4] Kao-cu (Liu Pang), a Han-dinasztia megalapítója P'ei-ből származott, a mai Kiangszu tartomány területéről; Feng ugyancsak a közelben volt.
[5] A négy fejedelemség fővárosait sújtó tűzvész, amelyről a Tavasz és Ősz tudósít, állítólag i. e. 529-ben volt.
[6] Hiang Jü Liu Pang-gal együtt harcolt a C'in-dinasztia ellen, majd az leverte őt is, hogy Han Kao-cu néven lépjen a trónra. Története a *Sï ki*-ben olvasható.
[7] Cï-hia nem egészen ezt mondja; vö. *Lun-jü* XII, 5.
[8] Wang Liang és Cao-fu: legendás kocsihajtók s egyben csillagképek.
[9] Vö. Tung Csung-su Tavasz és Őszének *A kormányzás komolyságáról* című fejezetével, kötetünkben.
[10] *Meng-cï* VII A, 3.
[11] K'iü Jüan: a Cs'u-beli Huai fejedelem főhivatalnoka az i. e. III. században; reformokat óhajtott, mire az arisztokrácia megrágalmazta és száműzette. Életének ez az élménye K'iü Jüan-t a kínai irodalom egyik legnagyobb költőjévé tette; vö. Tőkei Ferenc, *A kínai elégia születése*. Akadémiai Kiadó, 1959. — Wu Jüan: Wu utolsó fejedelmének minisztere i. e. 520 körül; hűséges volt, mégis öngyilkosságra ítélték. A hagyomány azonban — Wang Cs'ung-tól eltérően — úgy tudja, hogy holttestét egy folyóba dobták; s később, akárcsak K'iü Jüan-t, a folyó szellemével azonosították.
[12] A *Jüe-ling*, ahonnan az idézet való, a *Li ki* egyik fejezete, s a „*jin-jang* iskola" egyik legjellegzetesebb műve.
[13] Jang-sö Szï-wo: Cin-beli személyiség az i. e. VI. században.
[14] Tan Csu: Jao méltatlan fia. Sang Kiün: Sun elfajzott fia.
[15] A Szu-niü „válaszáról" szóló mítosz szövegszerűen nem maradt fenn; a passzus értelmezése is csupán egy kínai kommentáron alapszik.
[16] Cs'eng T'ang-ot, a Sang-Jin dinasztia megalapítóját a Hia-ház utolsó uralkodói tartották fogságban; Wen-wang-ot, a Csou-dinasztia alapítóját pedig az utolsó Sang-Jin király.
[17] Jen-cï (Jen Jing) szövegünkben említett esetéről más forrás nem tudósít.

AZ ALAPTERM SZET IRÁNYÍTÁSA

[18] *Su king* IV, 12. fejezet (a hagyományos szöveg szerint).
[19] *Sï king* 53, 11—12.

[20] A Jang Csu-ra való utalás valószínűleg a *Huai-nan cï* 17. fejezetéből származik, a Mo Ti-utalás pedig talán a *Li-sï cs'un-c'iu* 2. fejezetéből (ahol azonban csak sóhajtásról van szó, nem sírásról).

[21] A *p'eng*-növény, amely tehetetlenül hányódik a szélben, a Han-kor végi költők kezén a kínai líra egyik legkedveltebb és legjellegzetesebb költői képe lesz.

[22] *Lun-jü* XV, 24. (Az *Első kötet*ben olvasható fordítást, mint más esetekben is, Wang Cs'ung értelmezése szerint megváltoztattuk.)

[23] Meng-cï mondása; *Meng-cï* VII B, 15.

[24] A tanítványok „négy osztályához" vö. *Lun-jü* XI, 2.

[25] *Lun-jü* XI, 18.

[26] A *Jü kung* (Jü adói): a *Su king* egy fejezete, az eszményi adórendszer leírása.

[27] A Wang Cs'ung emlegette mítoszokat igen nehéz más fennmaradt szövegekkel kapcsolatba hozni. A *Lun-heng* számtalan olyan hagyományt őrzött meg számunkra, amelyeket más forrásokban nem találunk meg.

[28] Több forrásban is föllelhető mítoszok, melyek a zene mágikus hatalmát illusztrálják. A „hat lófajta" a *Csou li* szerint magasság tekintetében különbözött egymástól.

[29] Utalás a *Meng-cï* III B, 6. passzusára, ahol Cs'u és C'i nyelvének különbözőségéről van szó. Csuang és Jo: C'i fővárosának két negyede.

[30] Tan Csu: Jao méltatlan fia.

[31] A „három hadsereg": az elővéd, a zöm és a hátvéd. Ho-lü: Wu fejedelme i. e. 514-től 496-ig. Az Öt Tó: a T'ai-hu Kiangszu tartományban. Kou-cien: Jüe fejedelme, aki i. e. 496-ban megdöntötte Wu-t.

[32] Su-szun T'ung: Han Kao-cu császár hivatalnoka, aki az új dinasztia elismerésére bírta az önállósodott hatalmasságokat. A *Sï ki* 99. fejezete tudósít róla.

[33] Az öt állandó erény: az emberség, az igazságosság, a szertartásosság, a tudás és a szavahihetőség. Az öt belső részről lásd a *Huai-nan cï* 7. fejezetét, kötetünkben.

[34] Szi-men Pao: legendás bölcs az i. e. V. századból. Tung An-jü: talán egy régi kengyelfutó.

[35] A hagyomány szerint ezzel anyja a szomszédság rossz befolyásától akarta megmenteni Meng-cï-t.

[36] Csao T'o mint C'in Sï Huang-ti hadvezére érkezett a déli Nan-jüe-be, s ott a barbárok „királya" lett. Lu Kia-ról, aki a Han-dinasztiának való meghódolásra végül is rávette, lásd *A konfucianizmus uralmának megteremtése* című bevezetőnket.

AZ EREDETI ALAPTERMÉSZET

[37] Sï Sï: Konfuciusz állítólagos hetven tanítványának egyike. Elveszett művét a *Han-su* bibliográfiai fejezete említi.

[38] Fu Cï-cien, C'i Tiao-k'ai és Kung-szun Ni-cï: Konfuciusz tanítványai. Műveik a *Han-su* bibliográfiai fejezetének tanusága szerint a Han-korban még megvoltak.

[39] *Meng-ci* VI A.
[40] Wei fejedelme. a Sang-Jin házi Csou király rokona, aki a Sang-Jin házat megdöntő Csou-dinasztia hagyománya szerint bírálta a gonosz Csou-t.
[41] A Jang-so családot i. e. 513-ban irtották ki Cin fejedelemségben. Su asszony egy Jang-so-höz ment feleségul, innen a Si-wo-val való kapcsolata.
[42] *Meng-ci* IV A, 15.
[43] Vö. *Meng-ci* VI A, 2.
[44] *Lun-ju* VI, 19.
[45] *Lun-ju* XVIII, 2.
[46] *Lun-ju* XVII, 3.
[47] *Si king* 53, 11—12.
[48] Szun K'ing családnevét a Han-házi Szuan-ti (i. e. 73—48) Szun nevét elkerulendő irták attól fogva Szun-nak. Az alaptermészet rosszaságáról a *Szun-ci* 23. fejezete szól.
[49] Hou Ci: a Csou-ház egyik mitikus őse, a földmüvelés istene, akit az irástudói hagyomány megtett Jao miniszterének.
[50] Liu Hiang (i. e. 80—9): neves Han-kori irástudó; több műve is fennmaradt.
[51] Lu Kia: a *Szin-ju* szerzője (lásd *A konfucianizmus uralmának megteremtése* című bevezetőnket).
[52] Rabló Csi. a már sokszor említett legendás régi rabló. Csuang K'iao: a *Si ki* szerint a Cs'u-beli Csuang-wang öccse, aki rablónak állott.
[53] Tung Csung-su: a *Cs'un-c'iu fan-lu* szerzője (lásd kötetünkben).
[54] *Lun-ju* IV, 5
[55] Utalás a *Su king*-beli *Ju kung* fejezet adórendszerének kategóriáira.

A DOLGOK TERMESZETE

[56] Az ebben a bekezdésben, valamint Wang Cs'ung most következő válaszában felsorolt szimbólikus jelek az egész Belső-Ázsiában elterjedt, tisztázatlan eredetű tizenkettes állatkörből („tizenkét ág") valók. E tizenkettes ciklus, egy tizes ciklussal kombinálva, az egész régi kínai időszámítás alapja volt. A Han-kori ortodoxia a „tizenkét ág"-at misztikus kapcsolatba hozta az „öt elem", sőt „öt hang", „öt íz" stb. kategóriákkal. E „megfelelések" részletezése itt felesleges volna.
[57] A négy égtáj szimbólumainak sorában az Északot jelképező Fekete Harcos itt valószínűleg régibb értelmében: Fekete Teknősbéka. Valamennyi csillagkép, s egyben az égtájak őrzői, urai.
[58] Vö. *Lun-ju* XVII, 1.
[59] A misztikus rendszer szerint a fehér legyőzi a kéket.
[60] A misztikusok szerint a déli égtáj erősebb a nyugatinál.
[61] A *wei* szó (mely szövegjavítás eredménye) a kerület kettős arasszal való mérésének egysége.

[82] Jen: Jen Hui v. Jen Jüan. Min: Min Cï-k'ien.
[83] Sun két miniszterének, Kao Jao-nak és Jü-nek a vitája: *Su king, Kao Jao mo* fejezet.
[84] Vö. *Lun-jü* XVII, 4.
[85] Az egész bekezdés: *Lun-jü* II, 5. (Lásd jegyzeteinket az *Első kötet*ben.)
[86] *Lun-jü* II, 6.
[87] Csou-kung: Lu első uralkodója, akit Konfuciusz mestereként tisztelt.
[88] Vö. *Lun-jü* III, 1; III, 6; jegyzetekkel.
[89] *Lun-jü* IV, 5.
[90] *Lun-jü* V, 1.
[91] *Lun-jü* V, 1.
[92] *Lun-jü* V, 8.
[93] Vö. pl. *Lun-jü* XI, 11, 12, 14, 17 stb.
[94] *Lun-jü* VI, 9.
[95] *Lun-jü* II, 9.
[96] *Lun-jü* VI, 5.
[97] Vö. *Lun-jü* V, 9.
[98] Vö. *Lun-jü* XI, 2.
[99] *Lun-jü* VIII, 10.
[100] *Lun-jü* V, 9.
[101] *Lun-jü* XVIII, 10.
[102] *Lun-jü* V, 18.
[103] *Lun-jü* IV, 7.
[104] *Lun-jü* VI, 2.
[105] Vö. *Lun-jü* VI, 8.
[106] Vö. *Lun-jü* XI, 6.
[107] *Lun-jü* XII, 17.
[108] *Lun-jü* VI, 26.
[109] *Lun-jü* XII, 5.
[110] *Su king* II, IV, 1. Tan Csu: Jao elfajzott fia. Az idézett szavakat Sun mondja Jü-nek. Jü válasza ugyanott olvasható.
[111] *Lun-jü* IX, 8.
[112] Hiao-wen császár: Han-házi uralkodó (i. e. 179—157). Krónikája: a *Sï ki* megfelelő fejezetei.
[113] *Lun-jü* IX, 13.
[114] *Lun-jü* III, 5. (Lásd az ottani 24. jegyzetet.)
[115] *Lun-jü* XIII, 3.
[116] *Lun-jü* XI, 24.
[117] Vö. *Lun-jü* XI, 18. Wang Cs'ung szövege szerint Cï-kung „ítéletei" vagyonszerző számításai.
[118] *Lun-jü* XII, 5.
[119] *Lun-jü* XI, 8.

[100] Konfuciusz „négy barátja": Jen Jüan, Cï-kung, Cï-csang és Cï-lu.
[101] A „csont-szerkezet": a sors külső, fiziognómiai megnyilvánulása.
[102] Idézet a *Li ki*-ből, *T'an kung* fejezet.
[103] *Lun-jü* XI, 9.
[104] Vö. *Lun-jü* XI, 7.
[105] *Lun-jü* XI, 7.
[106] *Lun-jü* XV, 8.
[107] *Lun-jü* XII, 7.
[108] Utalás a *Huai-nan cï* 18. fejezetére.
[109] *Lun-jü* XIII, 9.
[110] *Lun-jü* XIV, 26.
[111] Ez a *Lun-jü* elveszett Han-kori kommentárjainak véleménye. A Szung-kori Csu Hi — éppen ellenkezőleg — dícséretnek fogta fel Konfuciusz szavait.
[112] *Lun-jü* XVII, 7.
[113] Idézet a *Huai-nan cï* 16. fejezetéből. Az „Anya Legyőzése" név talán bizonyos matriarchális viszonyok legyőzésének emléke.
[114] *Lun-jü* VII, 15.
[115] A *Lun-jü* szövegében az „ehetetlen" önmagában úgy is fordítható, hogy „(ő) nem eszik". Márpedig az „evés": a hivatalnoki jövedelem szokásos kifejezése.
[116] *Lun-jü* XVII, 5.
[117] Vö. *Lun-jü* XVII, 1.

HAN FEI-CÏ BÍRÁLATA

[118] Vö. a *Han Fei-cï* 19. fejezetével *(Második kötet)*.
[119] Lásd a *Han Fei-cï* 13. fejezetét.
[120] *Lun-jü* III, 17.
[121] C'in fejedelemség i. e. 399-ben állt el Wei megtámadásától, annak Wen fejedelem alatti „virágzása", tehát minden bizonnyal ereje miatt.
[122] T'ai-kung (T'ai-kung Wang): C'i első fejedelme.
[123] A *Han Fei-cï* 13. fejezete csupán K'uang-kiüe haláláról beszél.
[124] Meng Pen: a már sokszor említett mesebeli erős ember.
[125] Kao Huang-ti: Kao-cu (Liu Pang), a Han-dinasztia első császára.
[126] Csang Cï-fang: Csang Liang, Han Kao-cu főembere (biográfiája a *Sï ki* 55. fejezetében).
[127] A „négy ősz öreg": négy remete, akik a C'in-dinasztia bukását hegyekbe vonulva várták ki.
[128] A *Han Fei-cï* 19. fejezetében olvasunk a Sziü nevű kicsiny fejedelemségről, amit Cs'u-beli Wen (i. e. 689—671) semmisített meg, mert félt növekvő hatalmától; ott a szöveg 36 meghódolt fejedelemséget említ. A *Huai-nan cï* 13. fejezete is szól az esetről, 32 meghódolt országot említve.
[129] Hiü-ju-ról, a mitikus Jao korabeli remetéről azt tartja egy hagyomány, hogy fán, fészekben lakozott.

[130] Po-ji (és Su-c'i) nem akarta szolgálni a Csou-házat, inkább éhen halt a Sou-jang hegyekben.

[131] Cs'en Heng, más nevén T'ien Cs'eng-cï, i. e. 481-ben meggyilkolta C'i fejedelmét. A Cs'en-család C'i-ben vette fel a T'ien nevet.

[132] Vö. a *Han Fei-cï* 13. fejezetével.

[133] Wang Liang: a legendás régi kocsihajtó.

[134] *Lun-ju* XV, 24.

[135] A Csou-házi Mu király (i. e. X. század) kora a legendák homályába vész; Cs'ï-ju Huang-ti korabeli, mitikus személy; neve itt a rossz kormányzást példázza.

[136] A bekezdés elejétől kezdve idézet (kevés eltéréssel) a *Huai-nan cï* 16. fejezetéből. A Lu-beli Mu fejedelem i. e. 409-től 377-ig uralkodott. Cï-szï: K'ung Ki, Konfuciusz unokája, akinek a *Csung jung* című könyvet tulajdonítják (lásd az *Első kotet*ben).

[137] A bekezdés elejétől csaknem szó szerinti idézet a *Han Fei-cï* 16. fejezetéből. Ci-cs'an: Cseng fejedelemség híres főminisztere (i. e. 581—521), aki büntetőtörvénykönyvet alkotott.

[138] A *Han Fei-cï* 16. fejezetéből.

[139] Ugyancsak a *Han Fei-cï* 16. fejezetéből. A Ki nemzetség Lu-ban igen nagy hatalomra tett szert; Konfuciusz elítélte ezért.

[140] *Lun-ju* XVII, 12.

[141] A *Han Fei-cï* 19. fejezetéből.

AZ ÉGRŐL

[142] A mítosz megtalálható a *Huai -nan ci* fejezetében, valamint a *Lie-cï* V. könyvében.

[143] Az Öt Hegy, azaz Kína öt szent (s a hagyomány szerint legnagyobb) hegye: a T'ai-san, a Hua-san, a Heng-san, a (más írásjeggyel írt) Heng-san és a Szung-san.

[144] Egy mítosz szerint az Emberi Uralkodók korát a Föld-Uralkodók és az Égi Uralkodók kora előzte meg.

[145] Vö. kötetünkben a *Sï ki* 74. fejezetéből vett, Cou Jen-ről szóló szöveggel.

[146] A Négy hegy: az Öt közül a négy égtájnak megfelelő négy, elhagyva a Középnek megfelelő Szung-san-t.

[147] A *Huai-nan cï* 4. fejezete.

[148] A Hegyek és Tengerek Könyvének *(San hai king)* első öt fejezete a Hegyek Könyve *(San king)*. A művet a hagyomány Jü-nek és hivatalnokának, Ji-nek tulajdonítja, valójában legfeljebb a Han-kor elejéről származik.

[149] Idézet a *Sï ki* 123. fejezetéből. A Jü Krónikája nem maradt fenn. 3.500 *li* helyett Szï-ma C'ien szövegében 2.500 *li* olvasható. Csang K'ien i. e. 122-ben indult el híres útjára. A *Sï ki*-ben Hegyek Könyve helyett is Hegyek és Tengerek Könyve áll.

[150] A szám hibás, hiszen tízszer tízezernek a négyzete nem százszor, hanem ezerszer tízezer.

[151] Ugyancsak hibás szám; az ötezer négyzete 25 millió.

[152] A *Huai-nan cï* 50 ezer mérföldet mond. Valószínű, hogy a korábbi „konfuciánusok" utalás is a *Huai-nan cï* szerzőire értendő.

A SPONTANEITÁS

[153] A *Lao-cï* ismeretlen szerzőjének „hosszú élete": Han-korban keletkezett taoista legenda.

[154] A C'i-beli Huan fejedelem (i. e. 685—641) híres főemberéről, Kuan Csungról (Kuan Ji-wu) lásd pl. *Lun-jü* III, 22 (a hozzá fűzött 40. jegyzettel).

[155] C'ao C'an a Han-dinasztia alapítójának, Kao-cu-nak volt tanácsadója. Biográfiája a *Sï ki* 54. fejezetében.

[156] Ki Jen a Han-házi Wu-ti (i. e. 140—87) főhivatalnoka volt.

[157] K'iü Po-jü-re, Konfuciusz Wei-beli tanítványára a taoisták is hivatkoztak. A *Csuang-cï* XXV. fejezete szerint „K'iü Po-jü, elérve hatvanadik évét, megváltoztatta nézeteit; amit korábban helyesnek vélt, azt most helytelennek ítélte".

[158] Csang Liang biográfiája a *Sï ki* 55. fejezetében. Sárga Kő Ur: egy mitikus lény.

[159] T'ang Su: Wu-wang fia, Cs'eng-wang öccse, Cin fejedelemség első uralkodója. A *Sï ki* 39. fejezte szerint születésekor tenyerének vonalai a Jü írásjegyhez hasonlítottak. — Cs'eng Ki a Lu-beli Huan fejedelem (i. e. 722—693) kisebbik fia volt. A *Sï ki* 33. fejezete szerint születésekor tenyere vonalai a Ju írásjegyhez hasonlítottak.

[160] Csung-cï: a Szung-beli Wu fejedelem (i. e. 765—747) leánya, aki Lu-beli Hui fejedelemhez ment feleségül.

[161] Szï-ma C'ien a Csang Liang-biográfiában valóban igen különösnek mondja a Sárga Kő Ur históriáját.

[162] A történet a *Sï ki* 43. fejezetében található. Csao-beli Kien fejedelem i. e. 516-tól 457-ig uralkodott.

[163] A Szung-beli ember esete a *Huai-nan cï* 20. és a *Lie-cï* VIII. fejezetében található, csakhogy az előbbinél az ember agyarból, az utóbbinál jade-ből farag eperfa-levelet, s a mondást mindkét könyv Lie-cï szájába adja.

[164] A *Sï ki* 28. fejezete szerint e taoista szemfényvesztés i. e. 121-ben történt.

[165] Az idézet a *Ji king Csatolt magyarázatok (Hi-c'i)* című függelékéből való.

[166] *Lun-jü* VIII, 19.

[167] *Lun-jü* VIII, 18.

[168] *Su king* IV, XIV *(To sï)*, 5.

[169] Utalás egy *Kuo jü*-beli megjegyzésre, amely szerint egy népdal „A *ti* hatalma mit számít nekünk!" sora azt jelenti, hogy Kao császár hatalmát a nép jóformán észre sem vette, oly „természetes" volt.

[170] Lásd a *Han Fei-cï* 13. fejezetét a *Második kötet*ben.
[171] Idézet a *Huai-nan cï* 11. fejezetéből.
[172] Wen-cï: Jin Wen-cï, egy hasonló című (apokrif) könyv állítólagos szerzője, a legenda szerint Lao-cï tanítványa.
[173] A Három Felséges: talán az Égi, Föld- és Emberi Uralkodók; esetleg más három mitikus uralkodó.
[174] Mindkét mondás eredete: *Lun-jü* IX, 6. Lao: Cï-k'ai, Konfuciusz tanítványa.
[175] A felsorolt tárgyaknak Wang Cs'ung egy-egy önálló tanulmányt szentelt a *Lun-heng*-ben.

A KOROK EGYENLŐSÉGE

[176] Az arc maga sárgás, az ajkak pirosak, a fogak fehérek, a haj fekete, az erek pedig kékek.
[177] Fang-feng fejedelme: egy óriási termetű fejedelem; a mítosz szerint Jü idejében élt, aki halálra vettette (említése a *Han Fei-cï* 19. fejezetében). A Szung-beli Csao: egy szép, de erkölcstelen férfiú (említve a *Lun-jü* VI, 14.-ben). P'eng-cu: a „kínai Matuzsálem".
[178] Mu-mu: Huang-ti negyedik felesége, aki a mítosz szerint igen okos, de nagyon rút volt.
[179] Wang Mang uralkodásának ideje: i. sz. 9–23. Pa Cs'u-ról semmit sem tudunk.
[180] A Kien-wu periódus: 25–56.
[181] Idézet a *Ji king* „Csatolt magyarázatok" *(Hi-c'i)* című függelékéből.
[182] Fu-hi: a mitoszok legrégibb uralkodója, a „nyolc jósjegy" *(pa-kua)* feltalálója.
[183] *Lun-jü* III, 14.
[184] Hung Jen: Wei beli Ji fejedelem minisztere az i. e. VII. században. A Cs'en-beli Pu-csan a legenda szerint rémületében halt meg i. e. 546-ban, amikor a C'i-beli Csuang fejedelmet meggyilkolták.
[185] Jang Hiung-ról és műveiről lásd kötetünkben *A „régi szövegek" iskolája* című bevezetőt.
[186] *Lun-jü* VIII, 19.
[187] *Lun-jü* XIX, 20.
[188] Tan Csu: Jao elfajzott fia. Ju-miao: egy őslakos nép vagy törzs, amellyel Sun kénytelen volt háborúskodni.
[189] A Han-házi (Hiao) Sziüan-ti i. e. 73-tól 48-ig uralkodott. „Szerencsejeleit" Wang Cs'ung más fejezetekben is emlegeti.
[190] Han-házi Hiao-ming-ti uralkodása: 58–76. Az ő „szerencse-jelei" Wang Cs'ung érvelésében ugyancsak a jelen és a múlt „egyenlőségének" bizonyítékai.
[191] Kuang-wu császár uralkodása: 25–57.

[192] Hiao-ming császár után Csang-ti következett: 76—89. Wang Cs'ung valószínűleg az ő uralkodása alatt írta a *Lun-heng*-et.

A HALÁLRÓL

[193] A népies etimológia helytállónak látszik.

[194] *Huai-nan cï*-beli mese. Megjegyzendő, hogy a mesei átváltozásokban, alakváltozásokban alighanem minden kínai filozófus hitt; Wang Cs'ung is.

[195] Emberi Uralkodók: lásd 144. jegyzetünket.

[196] Rövidített idézet a *Li ki*-beli *T'an kung* fejezetből. A Konfuciusz-mondásnak — Wang Cs'ung nézetével szöges ellentétben álló — ortodox magyarázata az, hogy a régiek oly jól építették meg a sírokat, hogy azokat nem kellett javítgatni.

ÖNÉLETRAJZ

[7] A Han-kori Kui-ki a mai Csökiang tartományt, valamint Anhui déli és Fukien északi részét foglalta magában.

[198] C'ien-t'ang: Hang-csou Csökiang-ban, földrajzi helyzete következtében régi (s később egyre virágzóbb) kereskedő város.

[199] K'iü Po-jü: Konfuciusz tanítványa. Sï Jü: Wei-beli hivatalnok. Mindkettőjükről: *Lun-jü* XV, 6.

[200] Cou Jang-ot az i. e. II. században Hiao-nak, Liang hercegének udvarában Jang Seng és társai megrágalmazták, ő azonban a börtönből egy emlékiratot terjesztett a herceg elé, amelynek hatására visszakapta minden tisztségét.

[201] Konfuciusznak ezek a hivatalai: Han-kori adatok, amelyek hiteles forrással nem igazolhatók.

[202] Wang Cs'ung-nak ez a műve nem maradt fenn.

[203] Szu C'in: híres diplomata-politikus az i. e. IV. században; kalandjairól több feljegyzés van.

[204] Sang Jang: Kung-szun Jang, a híres törvényhozó (biográfiája a *Sï ki* 68. fejezetében). C'in-beli Hiao-kung i. e. 361-től 338-ig uralkodott.

[205] A történet a *Huai-nan cï*-ből való.

[206] Kao Jao: Sun minisztere. Ji Ti: a bor feltalálója, aki azt először Nagy Jü-nek ajánlotta fel. Ji Ja: a C'i-beli Huan fejedelem kiváló szakácsa (vö. *Meng-cï* VI A, 7). A Falu Anyja: a falu női védőszelleme, akit nem illetnek meg a patriarchális áldozatok.

[207] Wang Cs'ung-nak ez a könyve is elveszett.

[208] Ez a Wang Cs'ung-könyv ugyancsak elveszett; lehetséges azonban, hogy a *Lun-heng*-ről vagy ennek bizonyos részeiről van szó.

[209] A *Sï ki* 63. fejezetében olvasható Han Fei-cï-biográfia szerint C'in Sï Huang-ti így kiált fel: „Ó, ha láthatnám ezt az embert, szívesen élnék s halnék vele együtt!"

[210] A Konfuciusz-anekdota nyilván nem konfuciánus eredetű. Cseng „kicsa-

pongó" muzsikájáról, Csao pedig szép táncosnőiről híres már a Csou-korban.

[211] Az öt hegemón uralkodó: C'i-beli Huan (i. e. 685—641), C'in-beli Mu (i. e. 659—621), Szung-beli Sziang (i. e. 650—637), Cin-beli Wen (i. e. 636—626) és Cs'u-beli Csuang fejedelem (i. e. 613—591). A Ki és Meng családokról lásd a *Lun-jü* számos helyét, jegyzetekkel az *Első kötet*ben. Ji Ti-ről és Ji Ja-ról lásd 206. jegyzetünket. Pien Ho-ról lásd a *Han Fei-ci* 13. fejezetét a *Második kötet*ben.

[212] A *Co csuan* (Wen kung 2. éve) szerint Wen az ősök csarnokában elhúnyt atyjának lélektábláját a nagybátyjáé fölé helyezte, holott az — bárha fiatalabb volt — megelőzte az uralkodásban bátyját, Wen apját.

[213] Az „Új könyv": Kia Ji műve. Lehetséges azonban, hogy ez utalást Wang Cs'ung *Lun-heng*-jére kell értenünk.

[214] A hagyomány szerint Lü Pu-wei a *Lü-si cs'un-c'iu*-t, Liu An pedig a *Huai-nan ci*-t éppen azért függesztette ki a piactéren, hogy az emberek — ezer *kin* jutalom reményében — próbáljanak megváltoztatni a szövegben akár egyetlen írásjegyet is. Wang Cs'ung véleményét lásd válaszában.

[215] Jang-cseng Cï-csang: Han-kori írástudó, aki egy *Jo king* (A muzsika könyve) című tanulmányt írt. Jang Hiung *Fa-jen*-jéből szemelvények kötetünkben.

[216] T'ai-kung Wang: lásd a Szï-ma C'ien-szemelvények 25. jegyzetét.

[217] Jüan Hien: Jüan Szï, Konfuciusz tanítványa (vö. *Lun-jü* VI, 3). Cï-kung: Tuan-mu Szï, Konfuciusz sokat emlegetett tanítványa (vö. a *Kérdések Konfuciuszhoz* című fejezettel).

[218] Ji Jin: a Sang-Jin házat alapító T'ang főembere. Lü Wang: azonos T'ai-kung Wang-gal (lásd a Szï-ma C'ien-szemelvények 25. jegyzetét).

[219] Kun: Jü apja, aki egy mitosz szerint az árvízzel nem tudott megbirkózni. Ku-szou: Sun apja. Po-niu (v. Po-ju): Konfuciusz tanítványa. Csung-kung: ugyancsak a mester tanítványa, Zsan családbeli, Po-niu rokona. Jen Lu: Jen Hui (Jen Jüan) apja. Jang Hiung-ról és Huan T'an-ról lásd műveikhez írt bevezetőnket.

[220] A Han-kori Jang-csou a mai Kiangszu, Anhui, Kiangszi, Fukien és Csökiang tartományoknak csaknem egész területét magában foglalta. A három kerület nagyrészt a mai Anhui területén volt.

[221] Wang Cs'ung-nak ez a könyve sem maradt fenn. Címe *Jang szing su* volt, s gyaníthatóan az élet meghosszabbításának módszereivel foglalkozott.

ÚJ LEGISTA TENDENCIÁK

A KONFUCIÁNUS ORTODOXIÁTÓL EGY ÚJ LEGIZMUSIG

Ugyanazokban az évtizedekben, amikor Wang Cs'ung a *Lun-heng*-et írja, az ortodoxia is szükségesnek érzi nézeteinek rendszerezését és kodifikálását. A „Fehér Tigris" csarnokban, Csan-ti (76—89) uralkodása idején, 79-ben összegyülekeznek a konfuciánus írástudók, hogy a Tung Csung-su óta „új szövegek"-pártinak nevezett igazi ortodoxia tanait „megvitassák", azokban egységes értelmezésekre jussanak és végleges álláspontot alakítsanak ki. A tanácskozás eredményeit a császár hivatalos történetírója, Pan Ku (32—92) foglalta össze a *Po-hu t'ung-ji* (A fehér Tigris-beli egyeztetett értelmezések) című könyvben. A Későbbi Han-dinasztia hivatalos konfucianizmusának ez a kánonja akkor áll helyesen a szemünk előtt, ha egy könyvbe összeírva magunk elé képzeljük mindazt a konfuciánus mitz.ikát, amely ellen Wang Cs'ung hadakozott. Pan Ku-nak mint történetírónak vannak érdemei; még Ming-ti megbízta a Korábbi Han-dinasztia történetének megírásával, s ő Szï-ma C'ien *Sï ki*-jétől sokat tanulva haláláig dolgozott a *Han-su*-n, amit végül is nővére, Pan Csao fejezett be. E nagy munka egyebek közt azért is értékes számunkra, mert *Ji-wen csï* című fejezetében megőrizte az ókori kínai írásbeliség első és egyetlen bibliográfiáját, amit még Cs'eng-ti i. e. 7-ben kiadott parancsára készített Liu Hiang, majd fia, Liu Hin. A bibliográfia egyes szekcióihoz azonban Pan Ku maga írt összefoglalókat, s szemelvényeink közt a filozófiai munkákról írt filozófiatörténeti fejtegetése — összehasonlítva a korábbi ilyen tárgyú írásokkal — már rendkívül mesterkélt konstrukciójával is Pan Ku dogmatikus ortodoxiájáról tanúskodik.

A II. században, a Későbbi Han-dinasztia uralkodásának második felében, ismét mind láthatóbb lesz a folyamat, amelynek során az élősdi kereskedelem kimeríti az adógazdaság természetes lehetősé-

geit, az államháztartás elszegényedik, a parasztság nyomorba jut, és széles írástudói-hivatalnoki rétegek szegény sorba süllyednek. Wang Fu (kb. 90—165) — a *Hou Han-su* 79. fejezetében olvasható biográfiája szerint — csak kisebb hivatalokat viselt, a karrierről ágyas fia lévén le kellett mondania, negyvenéves korától teljes visszavonultságban élt, úgy írta meg *C'ien-fu lun* (Egy remete elmélkedései) című könyvecskéjét, a közeledő válságnak — és a valódi okok felismerésének — talán legérdekesebb korabeli dokumentumát. A városi fényűzésről szóló fejezet páratlanul világos látásról tanúskodik, s következő lépésként akarva-akaratlan egy új legizmus gondolatát sugallja. Wang Fu még konfuciánus, de egy nemzedékkel később tanítványa, C'ui Sï, akinek apja Wang Fu barátja volt, már szembefordul a konfucianizmussal. C'ui Sï (kb. 110—170) a *Hou Han-su* 82. fejezetében olvasható biográfiája szerint elszegényedett hivatalnok-család sarja volt, gyakorlati feladatokkal megbízva főleg vidéken tevékenykedett, s nemhogy vagyont nem szerzett, de nagy nyomorban, vándor kereskedőként tengődve halt meg 170 körül. *Cseng-lun* (A kormányzásról) című művét 150 után írhatta, a könyv azonban elveszett, csupán töredékei maradtak ránk. A szórványokból is megítélhető azonban, hogy szerzőjük igen gyakorlatias módon kereste a problémák megoldását, s mindenekelőtt egy új törvényhozásban látta a kivezető utat.

A válság — amelyről szemelvényeinkből jó képet kapunk — természetesen meghozta az újabb „felfordulást": 184-ben kirobbant a „sárgaturbánosok" taoista szektája által vezetett nagy parasztfelkelés, amit hosszú és véres harcokban elnyomnak ugyan, de ettől kezdve a Han-császárok hatalma már csak névleges. A parasztfelkelés leverésében játszott szerepe emeli mind nagyobb hatalomra a nagy hadvezért, C'ao C'ao-t (155—220), akinek fia — az apja teremtette különálló birodalomban — már mint a Wei-dinasztia első császára fog uralkodni 221-től. C'ao C'ao hivatalnokaként tevékenykedik egy konfuciánus műveltségű fiatalember, Sziün Jüe, a Csou-kori Sziün-cï egy tizenharmadik nemzedékbeli leszármazottja, aki később *Sen-kien* (Magyarázó tükör) című munkáját bemutatja a még trónján ülő utolsó Han-császárnak, Hien-ti-nek (190—220). A valóságos hatalommal nem rendelkező császár a tehetséges írástudót megteszi

könyvtárosának, s megbízza, hogy írja meg a Han-dinasztia történetét, de nem Pan Ku módjára, hanem a *Cs'un-c'iu* krónikási egyszerűségével. Így keletkezett a *Han-ki* című könyv, amely az ugyancsak fennmaradt *Sen-kien*-nel együtt Sziün Jüe —Jang Hiung-ra emlékeztető — józan „realizmusáról" tanúskodik. *Hou Han-su* 92. fejezetbeli biográfiája szerint 148-tól 209-ig élt, apja korán meghalt, a család szegény volt. Az utókor — hogy Csou-kori ősétől megkülönböztesse — elnevezte Kis Sziün-cï-nek. Irásaiból és életútjából egyaránt találónak ítélhetjük ezt az elnevezést: akárcsak nagy őse, ő is mintegy végső fokát képviseli a konfuciánus „realizmusnak", amely után már csak a legizmus következhetik.

C'ao C'ao, a jövő embere, gyűlölte a konfucianizmust. S éppen C'ao C'ao mellett bontakoztatja ki gondolatait a nagyon eredeti Csung-cs'ang T'ung, aki az új állam legfontosabb ideológusának tekinthető. A *Hou Han-su* 79. fejezetében olvasható biográfiája szerint 180-tól 220-ig élt; fiatal korában lázadó elégedetlenséggel kóborolt Észak-Kínában, majd 209 táján C'ao C'ao udvarában magas hivatalt kap. Tanításait a *Cs'ang-jen* (Világos szavak) című könyvben írta meg, ez azonban elveszett, csak kicsiny töredékei maradtak fenn, valamint három fejezetének kivonata a *Hou Han-su*-beli biográfia szövegében. Szemelvényeinkhez, úgy gondoljuk, nem szükséges magyarázat; azokban egy új legizmus áll előttünk, amely szigorú törvényekkel óhajt és fog véget vetni a mandarini-kereskedői élősdiségnek, legalábbis egy bizonyos időre, részben lezárva ezzel a kínai történelem sajátos mandarini-kereskedői ókorát is.

Konfucianizmus és taoizmus ellentéte egyfelől, másfelől — ezt keresztezve — pedig a konfucianizmus mozgása legizmustól ortodoxiáig és ortodoxiától legizmusig: ez az ókori kínai filozófia alapvető paradoxonja, amely természetesen a gazdaság és társadalom paradoxonjának tükörképe.

Tőkei Ferenc

PAN KU: HAN-SU

班 固: 漢 書

30. fejezet

ÖSSZEFOGLALÁS A FILOZÓFUSOKRÓL

A konfuciánus iskola *(zsu-kia)* áramlata valószínűleg a (Csou-kori) oktatásügyi *(szï-t'u)* hivatalból ered, amelynek feladata volt segíteni az uralkodót a *jin*-hez és *jang*-hoz való alkalmazkodásban, valamint fényessé tenni a tanítást és a vele való átalakítás elvét *(kiao-hua)*. Műveltségüket a „hat klasszikus könyvben" sétáltatták,[1] gondolataikat az emberség és igazságosság erénye *(zsen-ji)* közelében marasztották; ősatyjuknak Jao-t és Sun-t tisztelték, példaképüknek Wen és Wu (királyokat) tekintették, mesterük pedig Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ volt; így kellő súlyt adtak tanításaiknak, amelyek a taoistákénál valóban sokkal magasabban állanak. K'ung-cï azt mondotta: „Ha valakit dicsérek, azt előbb megvizsgáltam." T'ang és Jü ⟨Jao és Sun⟩ boldog aranykora, a Jin- és Csou-dinasztia virágzása, Csung-ni tanítása *(je)*: ezeket előbb megvizsgálták, aztán eszménnyé tették. Ám közülük a zavaros fejűek elveszítették a legfinomabb elveket, a torzítók pedig a pillanatnak megfelelően ingadoztak lefelé és felfelé, nagyon elszakadtak a tanítás eredeti alapjától *(tao-pen)*, megengedhetetlen módon ijesztgették a népet, úgy szereztek császári kegyet, a később fellépők pedig ebben követték őket. Így az „öt klasszikus könyvet" (ma) eltévelyedett módokon magyarázzák, s a konfuciánus tanítás *(zsu-hio)* egyre jobban hanyatlik. Ez az elfajult konfucianizmus nagy baja.

A taoista iskola *(tao-kia)* áramlata valószínűleg a krónikási *(sï)* hivatalból ered. Korról korra feljegyezték a sikereket és kudarcokat, megmaradásokat és pusztulásokat, szerencsétlen és szerencsés eseményeket, a régi és a mai kor *tao*-ját; ezek után pedig meg tudták ragadni a lényeget *(jao)* és az alapvetőt *(pen)*, a tisztasággal és üresség-gel ⟨vágy-nélküliséggel⟩ megőrizték önmagukat, a megalázkodással és gyengeséggel szilárdan tartották magukat. Ez az uralkodó „dél

felé fordulásának" ⟨uralkodásának⟩ helyes módszere *(su)* volt. Egybevág a Jao mutatta engedékenységgel, valamint a Változások (Könyvében) olvasható szerénységgel, az „egy szerénység, négy előny" elvével, s ebben van a kiválósága. Ám vannak köztük olyan eszeveszettek, akik meg akarják szüntetni a szertartásokat és a tanulást, velük együtt elvetik az emberség és igazságosság erényét, s azt képzelik, hogy kizárólag a „tisztaságra" és „ürességre" támaszkodva meg lehet teremteni a jó kormányzást.

A *jin-jang* iskola *(kia)* áramlata valószínűleg a Hi és Ho ⟨az asztrológusok⟩ hivatalából ered. Tisztelettudóan alkalmazkodtak a magas éghez, kiszámították a nap és a hold, valamint a csillagok „képeit" ⟨mozgását⟩, gondosan megállapították a nép számára megfelelő időszakokat: ebben van a kiválóságuk. Amikor azonban mindezt korlátolt emberek csinálták, az már a tilalmakkal való gúzsbakötés és kicsinyes számolgatásokban való elmerülés volt, azaz elhanyagolása az emberek munkájának, s a szellemekre *(kui-sen)* való támaszkodás.

A legista iskola *(fa-kia)* áramlata valószínűleg az irányítás *(li)* hivatalából ered. Méltányossá tették a jutalmazásokat, elkerülhetetlenné a büntetéseket, így támogatták meg a szertartásokat és intézményeket. A Változások (Könyve) azt mondja: „A régi királyok világossá tették a büntetéseket, tökéletessé a törvényeket." Ez tehát a kiválóságuk. Amikor azonban ezt kegyetlen emberek csinálták, azok már nem ismertek tanítást és azzal való átalakítást, elutasították az emberséget és a szeretetet, s kizárólag a büntető törvényekre támaszkodtak; így azonban hiába szerettek volna jó kormányzást teremteni, valójában még legközelebbi rokonaikra *(csï-c'in)* is csak romlást hoztak, kegyesség helyett kárt okozva, nagylelkűség helyett „szűklelkűséget" tanusítva.

A terminológiai iskola *(ming-kia)* áramlata valószínűleg a szertartásügyi hivatalból ered. A régi időkben, amikor a nevek és méltóságok *(ming wei)* nem feleltek meg egymásnak, tehát a szertartásoknak is különböző mértékeik voltak, K'ung-cï azt mondotta: „A legfontosabb volna: kijavítani a neveket *(cseng ming)*. Ha a nevek nem helyesek, akkor a szavak nem felelnek meg (a dolgoknak). Ha a szavak nem felelnek meg (a dolgoknak), akkor a tettek (v. szolgálatok) nem sikerülnek."[2] Ebben van a kiválóságuk. Mihelyt azonban

szőrszálhasogatók alkalmazzák ezt (a módszert), nyomban nem egyéb, mint erőszakolt hiba-keresés és szétválasztással való zavarkeltés.

A motista iskola *(mo-kia)* áramlata valószínűleg a királyi ősök templomának *(c'ing-miao)* őreitől ered. Zsúppal fedték tetőiket, s festetlen volt a gerendájuk, erre hivatkozva becsülték legtöbbre a mérsékletet; gondozták a „három öreget" és „öt kölcsönös viszonyt", s ennek alapján hirdették az egyetemes szeretetet *(kien-ai)*; az írástudók kiválasztásának és a nagy nyíllövészetnek a szertartása alapján beszéltek a kiválóság megbecsüléséről *(sang-hien)*; az ősöknek való áldozás és az atya tisztelete alapján hirdették a szellemek tiszteletét *(ju-kui)*; a négy évszakhoz alkalmazkodva tevékenykedtek, s ennek alapján tagadták az eleve elrendelést *(fei-ming)*; a szülőtisztelet erényével tekintettek az égalattira, s ezért hirdették a felettesekkel való azonosulást *(sang-t'ung)*. Ezekben van a kiválóságuk. Ám ha sötét agyú ember alkalmazza tanításukat, az látván a mérséklet hasznát, ezen az alapon megtagadja a szertartásokat, s az egyetemes szeretet értelmét olyan nagy mértékben kitágítja, hogy nem képes többé különbséget tenni a rokonok és az idegenek között.

A vertikális és horizontális szövetségen fáradozó politikusok iskolájának *(cung-heng-kia)* áramlata valószínűleg az „utazó ember" *(hing-zsen)* hivatalából ered. K'ung-cï azt mondotta: „Ha valaki fel tudja ugyan mondani a Dalok Könyve háromszáz versét, de ... amikor követségbe küldik a négy égtáj (valamelyike) felé, nem tud maga válaszolni, akkor bizony hiába (tanult) olyan sokat, semmit sem tud kezdeni vele."[3] S azt is mondotta: „Ez a (jó) küldött! Ez a (jó) küldött!"[4] Ezeknek értelme, hogy a dolgokat mérlegelve kell megfelelően intézkedni, s hogy el kell fogadni a (fejedelemtől kapott) megbízatást, de nem szabad elfogadni (a másik fejedelemtől hallott) puszta szavakat. Ebben van tehát a kiválóságuk. Mihelyt azonban eltévelyedett emberek alkalmazták ezt a módszert, már csak a csalást becsülték nagyra, s elvetették a szavahihetőséget.

Az eklektikusok iskolájának *(ca-kia)* áramlata valószínűleg a „tanácskozás" *(ji)* hivatalából ered. Egyesítették a konfucianizmust és motizmust, összeolvasztották a terminologizmust és a legizmust,

mert megértették, hogy „az ország megtestesítése" *(kuo-t'i)* mindezt magában foglalja, s felismerték, hogy a „királyi rend" fonaláról semmi sem hiányozhat. Ez tehát a kiválóságuk. Mihelyt azonban zavaros fejűek kezdték művelni (az „eklekticizmust"), az már csak szétfolyó fecsegés volt, melyből hiányzik a vezérlő gondolat.

A földművelők iskolájának *(nung-kia)* áramlata valószínűleg a földművelés- és gabonaügyi *(nung-ci)* hivatalból ered. Elvetették a „száz gabonát", ösztönözték a föld megművelését és a selyemhernyótenyésztést, hogy biztosítsák az elegendő ruhát és élelmet. Mert hiszen a „nyolc kormányzás" közül is „az első a táplálkozás (biztosítása), a második a kereskedés *(huo)*."[5] S K'ung-cï is mondotta, hogy a nép élelme mindennél fontosabb. Ez tehát a kiválóságuk. De amikor alantas gondolkodású emberek végezték ezeket, úgy vélekedtek, hogy semmi szükség nincs szent királyokra *(sengwang)*, s azt akarták elérni, hogy fejedelem és alattvalói együtt szántsák a földet, felforgatva ezzel felsőbbség és alárendeltség rendjét.

A kis elbeszélések iskolájának *(sziao-suo-kia)* áramlata valószínűleg a kisebb hivatalokból *(pai-kuan)* ered, s műveiket az utcai beszélgetések és mondások, az utakon hallott beszédek alapján írták. K'ung-cï mondotta: „Még a legközönségesebb foglalkozásokban *(sziao-tao)* is mindig van valami figyelemre méltó; de ha valaki a távolabbi (cél) elérését kísérli meg velük, félő, hogy sárnehéz akadálynak bizonyulnak. Ezért a nemes ember ilyesmivel nem foglalkozik."[6] De azért (Konfuciusz) megtiltani nem tiltotta meg. Amihez csak hozzáfértek ezek a falusi „kis bölcsek", azt nyomban hozzáfűzték a többihez, hogy el ne feledjék. Ha némelyik (könyvben) csak egyetlen mondat akad is, amit érdemes kivennünk belőle, ezek már akkor is a fű- és nádvágó nép *(k'uang-fu)* vélekedései.

WANG FU

EGY REMETE ELMÉLKEDÉSEI

王符：潛夫論

A TANULÁS DICSÉRETE (CAN-HIO)

Amit az ég és föld a legértékesebbnek tart, az az ember; amit a szent ember *(seng-zsen)* legtöbbre becsül, azaz igazságosság *(ji)*; ami az erényt és igazságosságot *(tö-ji)* kibontakoztatja, az a bölcsesség; s amivel a fényes bölcsesség elérhető, az a tanulás és kérdezés *(hio-wen)*. Hiába rendelkezik valaki a legtökéletesebb bölcsességgel *(csï-seng)*, mégsem születéstől fogva tud mindent; s hiába rendelkezik valaki a legnagyobb tehetséggel, mégsem születéstől fogva képes mindenre. Így a feljegyzések szerint Huang-ti-nak Feng-hou volt a mestere, Csuan-hiü-nek az Öreg P'eng, Ti'k-u-nak Csu Jung, Jao-nak Wu-cs'eng, Sun-nak Ki-hou, Jü-nek Mo-zsu, T'ang-nak Ji-jin, Wen-nek és Wu-nak Kiang Sang, Csou-kung-nak Su Sziu, K'ung-cï-nek pedig Lao Tan.[1] Ha ezt a beszédet igaznak tarthatjuk, akkor az ember sohasem engedheti meg magának, hogy ne keressen mestert. Hiszen ha e tizenegy nemes férfiú, valamennyien első rendű szentek *(sang-seng)*, csak úgy szélesíthette ki bölcsességét *(csï)* és csak úgy tehette hatalmassá erényét *(tö)*, hogy előzőleg tanult és kérdezett *(hio-wen)*, akkor mennyivel szükségesebb ez az átlagemberek *(fan-zsen)* számára!

. . .

A *tao* a tanulás által „érik be", s a könyvek által „kerül a magtárba"; a tanulás pedig előre halad a biztos megélhetés *(csen)* által, de semmire sem juthat a szegénységben. Így Tung Csung-su egész életében mit sem kérdezett a család ügyei *(kia-sï)* felől, King Kiün-ming ⟨King Fang⟩[2] pedig egy egész éven át nem ment túl a bejárati csarnokon, így tudták szellemüket *(cing)* a tanulásra összpontosítani és ragyogó fényessé tenni ezt a foglalatosságukat, családjuk *(kia)* gazdagsága révén. Aki olyan gazdag és könnyen élő, mint ők, s képes úgy összpontosítani szellemét, mint ők, az igazán *tehetséges*

férfiú *(c'ai-cī)*. Ám Ni K'uan kereskedéssel fárasztotta erejét a fővárosi utcákon, K'uang Heng pedig személyesen szolgált fel egy bormérésben, maguk tehát szegények voltak; így aki olyan szegény és nehezen élő, mint ők, mégis képes úgy előre haladni a tanulásban, mint ők, az igazán *kiművelt* írástudó *(sziu-sī)*.[3] A mostani nemzedékből a tanulók *(hio-sī)* száma állandóan tízezer körül mozog, ám azokat, akik „az út végére jutnak", még tízesével sem lehet számolni. Mi lehet ennek az oka? Nos, akik gazdagok, azoknak tiszta szellemét *(cing)* „foltossá teszik" az anyagi javak *(hui)*; akik szegények, azok a szükség következtében változtatják meg tervüket; némelyeknek pedig gyászeset vagy felfordulás miatt múlnak el (tanulásra fordítható) éveik; így aztán a legtöbben megfordulnak a kezdett úton, lemondanak az eredményről, s megmaradnak az ifjúi tudatlanság állapotában. Ezért nincs ma olyan tehetség, mint Tung (Csung-su) és King (Fang) volt, s ezért hiányzik az olyan becsvágy, mint amilyennel Ni (K'uan) és K'uang (Heng) rendelkezett; pedig enélkül hiába próbálja valaki arra kényszeríteni magát, hogy ne törődjék önmagával és családját elhagyva egy mester „kapujában" töltse napjait.

Ami e négy férfiút illeti, fülük jó hallása és szemük világos látása, hűségük és szavahihetőségük, megvesztegethetetlenségük és bátorságuk nem volt eleve páratlan, és ha mégis nagy hírnévre és érdemekre tettek szert, s erényük és kiválóságuk híre *(tö-jin ling-wen)* soha el nem múlik, akkor ilyenné válásuknak megvolt a maga útja-módja. Mi volt tehát az oka? Csak az, hogy képesek voltak a régi szentek *(szien-seng)* törvénykönyveire *(tien-king)* támaszkodni, s elméjüket a Mester ⟨Konfuciusz⟩ hátrahagyott tanításaira összpontosítani. Ezért annál, hogy Cao-fu[4] gyors kocsijára üljünk, mely száz lépés után elromolhat, jobb, ha rábízzuk magunkat egy nagy szekérre, amelyen nyugodtan ülve ezer mérföldet is megtehetünk; s annál, hogy valami hajósmester gyorsan sikló járművére üljünk, amely a kötelek megoldása után elsüllyedhet, jobb, ha rábízzuk magunkat egy evezős csónakra, amelyen nyugodtan ülve átkelhetünk a Folyamon és a Folyón is. Így tehát a nemes ember *(kiün-cī)* alaptermészete *(szing)* révén még nem magaslik ki a kortársai közül, de jól ért hozzá, hogy miképpen bízza rá magát a dolgokra ⟨mire

bízza magát a külvilágban〉. Az ember alapvető érzelmei és természete *(c'ing-szing)* nem képes százféleképpen viselkedni, de értelme és tudása *(ming-csï)* tízezerféle lehet, mert ez nem igazi alaptermészetével *(csen-szing)* együtt kapott képessége *(c'ai)*, hanem mindig „kölcsönvesz" valamit és azáltal fejlődik ki. A nemes embernek *(kiün-cï)* az alaptermészete *(szing)* nem eleve tökéletes ragyogású, hanem (a „nemes ember") tanul, s akkor már semmi sem homályosíthatja el hallását és látását, elméjének bölcsessége előtt nincs többé akadály, a múltban vezető fonalának az Uralkodókat és Királyokat *(ti-wang)* tekinti, a jövőre nézve pedig szilárd megállapításokat tesz száz nemzedék számára; mindez tehát nem más, mint a helyes tanítás *(tao)* világossága, amit a nemes ember *(kiün-cï)* képes „kölcsönvenni" s vele önmagát is fényessé 〈világosan látóvá〉 tenni. Ilyenformán a helyes tanítás *(tao)* olyan szerepet játszik a szív 〈az elme〉 számára, mint a tűz az ember szeme számára. Ha egy veremben vagy belső szoba mélyén a teljes sötétségben semmit sem látunk, akkor szépen lámpát gyújtunk, és egyszerre minden dolog *(po-wu)* ragyogni fog. Ez tehát a tűz fényessége, nem pedig a szem ragyogása; a szem csupán „kölcsönveszi" ezt, s azzal teszi magát világosan látóvá. Az ég és föld törvényei *(tao)*, a szellemek *(sen-ming)* tevékenysége nem egykönnyen látható dolgok, de ha tanulmányozzuk *(hio-wen)* a szentek könyveit *(seng-tien)* és elmélkedünk a helyes tanításokról *(tao-su)*, akkor valamennyi láthatóvá lesz számunkra. Ez tehát magának a helyes tanításnak *(tao)* a tehetsége *(c'ai)*, s egyáltalában nem elménk világossága; az ember csupán „kölcsönveszi" ezt, s általa lesz maga is tudóvá 〈bölccsé〉. Ezért: ha valamely tárgyat keresünk éjszaka a szobában, semmi sem tehet jobb szolgálatot, mint a tűz; és ha a helyes elveket *(tao)* kutatjuk a mai világban, ehhez megfelelőbbet nem találhatunk a klasszikus könyveknél *(tien)*.

A SZERTELEN FÉNYŰZÉSRŐL (FOU-CS'Ï)

Az igazi király *(wang-csö)* a „négy tengert" 〈a birodalmat〉 egyetlen családnak tekinti, s az egész népet *(csao-min)* veszi átfogó számításai

(t'ung-ki) alapjául. Ha egy ember nem műveli a földet, az égalattiban feltétlenül lesz, aki emiatt éhséget szenved; s ha csak egyetlen asszony nem sző kelmét, az égalattiban feltétlenül lesz, aki emiatt a hidegtől szenved. Mármost az egész mai nemzedék elhagyja a földművelést és selyemhernyótenyésztést *(nung-szang)*, rohan a kereskedés *(sang-ku)* után; ökrök és lovak, kocsik és szekerek torlaszolják el az utakat; „vándor kezek" ⟨naplopó csavargók⟩ művelte ügyeskedések *(k'iao)* töltik meg a városokat és faluközpontokat *(tu-ji)*. Akik rendben tartanák az alapvetőt ⟨a földművelést⟩, egyre kevesebben vannak; akik pedig csavarogva esznek ⟨csavargásból élnek⟩, egyre többen. (A Dalok Könyve azt mondja:) „A Sang fővárosban *(ji)* lüktet az élet, — A négy égtájnak ez a sarkpontja."[5] Nos, ha ma szemügyre vesszük Lo-jang-ot, ott az alap nélküli másodlagosból ⟨a kereskedelemből⟩ élők tízszer annyian vannak, mint a földművelők *(nung-fu)*, a teljesen üres és csaló „vándor kezek" ⟨semmit sem csináló naplopók⟩ száma pedig még a kereskedőkének *(fou-mo)* is tízszerese; így aztán, ha egy ember műveli a földet, abból száz ember eszik, s az egyetlen asszony termelte selyemből száz ember ruházkodik. De hát ha egynek százat kell eltartania, vajon képes lehet-e ellátni őket? Az égalattiban van száz tartományi főváros *(kiün)*, ezer körzeti város *(hien)*, piaccal rendelkező faluközpont. *(si-ji)* pedig vagy tízezer, és valamennyiben ehhez hasonló a helyzet Ha pedig az alapvető és a másodlagos foglalkozás *(pen mo)* nem képes segíteni egymást, akkor a nép hogyan kerülhetné el, hogy éhségtől és hidegtől szenvedjen! Ha pedig éhségtől és hidegtől kell szenvednie, akkor vajon képes lehet-e rá, hogy ne tegyen semmi rosszat? Ha rosszat tesz, bűnözővé válik, és ha a bűnözők száma megsokasodik, akkor a hivatalnokok *(li)* hogyan tudnának tartózkodni a kegyetlenségektől? Ha ilyen kegyetlenségeket sokszor kell elszenvednie, akkor az alul levők hogyan lennének képesek nem keseregni és nem panaszkodni? Ha pedig a kesergők és panaszkodók már sokan vannak, akkor a baljós előjelek is megszaporodnak, idelent a nép már semmire sem számíthat, odafentről az ég szerencsétlenségeket bocsát alá, és az ország végveszélybe kerül.

Mert a szegénység a gazdagságból születik, a gyengeség az erőből születik, a felfordulás a rendből születik, s a veszedelem a biztonság-

ból születik. Ezért a bölcs királyok *(ming-wang)* úgy viselték gondját a népüknek, hogy törődtek vele, fáradoztak érte, tanították és intették, nagyon ügyelve a legkisebb dolgokra is, elfojtva benne a még csak csírázót is, hogy így megakadályozzák eltévelyedését. És a Változások (Könyve) dícséretükre mondja, hogy „(a nemes ember) mérséklettel *(cie)* állapítja meg az intézményeket és mértékeket *(csi-tu)*, nem okozva kárt a javakban *(c'ai)* s nem károsítva meg a népet"; s „A hetedik hónapban" kezdetű vers,[6] mely a nagyobb és kisebb (munkák rendjére) tanít, a (munkák) végére érve az újrakezdéssel foglalkozik. Mindebből jól látható, hogy a népet sohasem lehet szabadjára engedni. Manapság a nép fényűző ruhákba öltözködik, pazarolja az ételt és italt, munkát csak szájában a nyelvével végez, megtanulni csak a szélhámosságot igyekeznek; így aztán ölcsönösen megtévesztik és becsapják egymást, hiszen mind egytormán ilyenek. Vannak, akik foglalkozásnak tekintik, hogy bűnös terveket szövögetve fegyveres bandákba egyesüljenek *(ho-zsen)*; mások meg munkájuknak vélik, hogy szüntelenül csavarogva szerencsejátékokat űzzenek; vannak felnőtt emberek, akik soha életükben nem fogják meg az eke szarvát vagy a kapa nyelét, hanem golyókat tesznek a keblükbe, kézijat akasztanak a karjukra, s kézen fogva kóborolnak mindenfelé; ismét mások jó földből golyókat *(wan)* készítenek, amelyeket eladnak a kéziják *(tan)* számára; ezekkel (a golyókkal) „odakünn" nem lehet megállítani a rablókat, „idebenn" még a patkányok kiirtására sem valók; amióta a Cin-beli Ling (fejedelem) szerette az ilyeneket (emberekre lőni), szaporítván vele gonosztetteinek számát,[7] azóta nem fordult elő, hogy becsvágyó és igazságos *(csi-ji)* férfiú szívesen vett volna kézbe ilyeneket és úgy kóborolt volna; csupán az egészen „szívtelen" ⟨esztelen⟩ emberek, valamint pásztorfiúk *(k'iün-su)* és kisgyermekek fogadják szívesen és használják ezeket, össze-vissza lövöldözve a kicsiny madarakra; és bár száz lövésük közül egy sem sikerül, azért (a golyók) visszahullva mégis találnak: emberi arcokat és szemeket; ezek tehát a legnagyobb mértékben haszontalanok és ugyanakkor károsak. Némelyek ültő helyükben bambusz sípokat csinálnak, amelyeknek a végét hegyesre faragják; van náluk mindenféle ártalomra amulett *(sziang)*, bekenik azokat méhviasszal is, van náluk

mindenféle „édes nyelvű" ⟨szerencsét ígérő⟩ dolog *(lei)*. mindez azonban egyáltalában nem jelent és nem hoz szerencsét. Vannak, akik agyagból kocsikat csinálnak, cserépből kutyákat, lovakat és lovasokat, énekesnőket *(cs'ang)* és mutatványosokat *(p'ai)*, meganynyi kisgyermekek mulattatására való játéktárgyat, hogy aztán azokkal ügyeskedjenek és csaljanak. Már a Dalok (Könyve) bírálóan mondja, hogy „Nem fonják a kendert, — Hanem csak táncolnak az asszonyok";[8] nos, manapság (az asszonyok) legtöbbje nem végzi el a házi munkákat, elhanyagolja a selyemhernyókat és a szövést, ehelyett samanisztikus varázslásokat *(wu-csu)* tanulnak meg, dobot verve és táncolva „szolgálják a szellemeket" *(si-sen)*, így vezetik félre a szűklátókörű embereket *(szi-min)*, így tévesztik meg a népet *(po-szing)*. A munkában eltörődött asszonyok és a betegségbe esett emberek nagy aggodalmukban úgy megzavarodnak, hogy mind nagyon könnyen megrémíthetők, s még arra is rá lehet venni őket, hogy elmeneküljenek, azon nyomban elhagyják igazi lakóhelyüket, egyenetlen hegyi ösvényeken és utak mentén (háljanak), ahol felülről is, alulról is nedvesség éri őket, szél és hideg tesz kárt bennük, elvetemült emberek húznak hasznot belőlük, rablók fosztják ki őket, a baj és szerencsétlenség tehát egyre növekedik, és hogy végül milyen komollyá válik, az szinte felmérhetetlen. Némelyek elutasítják maguktól az orvosságokat s inkább elmennek „szolgálni a szellemeket" ⟨mágiát űzni⟩, és ha ennek következtében a halálhoz jutnak el, akkor sem ismerik fel, hogy a varázslók *(wu)* becsapták őket, hanem azon sajnálkoznak, hogy a varázsláshoz *(si-wu)* későn folyamodtak; ez tehát a szűklátókörű emberek *(szi-min)* megtévesztésének igen hatásos módszere. Vannak olyanok, akik szépséges selymeket vágnak darabokra, abból készítenek imádságokat *(su-t'ou)*, festőkkel *(kung)* színes képeket festetnek, felfogadott emberekkel ima-formulákat *(csu)* iratnak rájuk, teljesen „üres", de szépen feldíszített, „egyes szavakat," mert szeretnék, ha ezek hatására több lenne a szerencséjük. Ismét mások szétszabdalnak finom selyemszöveteket, azokat néhány tizedhüvelyk széles és öt hüvelyk hosszú szalagokra vagdalják, amelyeket aztán összevarrnak, megfestenek és (erszényként) az övre erősítve viselik. Vannak, akik színes selyemszálakból kötelet fonnak, majd elvagdalják (rövidebb darabokra),

amelyekkel aztán karjukat övezik. Mindezek persze semmi hasznot nem hajtanak a szerencse vagy szerencsétlenség dolgában, csupán hiábavaló módon pusztítják a festett selymet, s tévedésben és félelemben tartják az egyszerű embereket *(sziao-min)*. Vannak, akik azért darabolják fel a legfinomabb selymeket, hogy hüvelyknyi darabokra nyolcféle színt festve „szilfa-leveleket" készítsenek belőlük. Végtelen folyó hullámzásához hasonló ékítmények *(wen)* készülnek, darabokra vágással és összevarrással, hogy kosárkákat és zsákocskákat, szoknyácskákat és nadrágocskákat, ruhákat és takarókat szegélyezzenek, száz vég számra tékozolva ezzel a festett selymet, s még ennél is tízszerte több kétkezi munkát emésztve fel. Az ilyen és ehhez hasonló dolgokat, minthogy nem segítik sem a paraszti, sem az asszonyi munkát, semmiféle hasznot nem hajtanak a világnak, de ugyanakkor (készítőik) üldögélve ⟨tétlenül⟩ eszik a legfinomabb gabonát, tékozolják a fényes napot, tönkreteszik a már elkészült műveket, s befejezettből darabokat csinálnak, a szilárdból „vándort" csinálnak, a nagyból kicsit csinálnak, a könnyűből nehezet csinálnak, bizony kivétel nélkül be kellene tiltani.

Egész hegyek minden fája nem lehet egy erdőtűz martaléka; a folyamok és tengerek vizét nem lehet egy tölcsérbe tölteni. Hiao-wen császár *(huang-ti)*[9] a testén durva selyem ruhát viselt, a lábára nyersbőr cipőt húzott, egy bőrszíj tartotta derekán a kardját, s összegyűjtötte a hozzá intézett levelek *(sang-su)* vászonzacskóit, azokból csináltatott palota-függönyt. Egy nyár derekán pedig, szenvedvén a hőségtől, szeretett volna építtetni egy teraszt *(t'ai)*, ám kiszámította, hogy százszor tízezerbe kerülne, így hát úgy döntött, hogy ez tékozlás lenne, s nem építtette meg (a teraszt). Manapság a fővárosban élő császári rokonság *(kui-c'i)* a ruháival, ételeivel-italával, kocsijaival, ékszereivel és palotáival egyaránt túllépi a „királyi mértékeket" *(wang-csi)* is, igen súlyosan megsértve ezzel az uralkodót *(sang)*. Házi rabszolgáik *(cung-nu)*, lovászaik és ágyasaik *(p'u-c'ie)* valamennyien finom vászon ruhákat viselnek, Jüebeli kelméket, „nádbél" női szövetet, vékony és finom szövésű selymeket, ragyogó fehér és hímes selyemszőtteseket. Orrszarvútülökből, elefánt-agyarból, gyöngyökből és jade-kövekből, borostyánkőből *(hu-p'o)* és teknősbéka-páncélból készült, sziklák és he-

gyek (rajzával díszített) finom dísztárgyaik, arany és ezüst berakásaik, őzbak- és szarvasbőr cipellőik, ékes cipőfűzőik és színes selyem cipőtalpaik: megannyi fennhéjázó fényűzés, jogtalan túlszárnyalása az uralkodónak *(csu)*, amellyel egymást akarják elkápráztatni. Így amin (valaha) K'i fejedelme sírt a megdöbbenéstől,[10] az manapság ott látható minden szolgánál és ágyasnál *(p'u-c'ie)*.

Amikor a gazdagok és előkelők házasságot kötnek, kocsija és hintója mindnek tíz is felvonul, lovas rabszolgák *(nu)* és szolgafiúk veszik körül és vezetik a kocsikat; a gazdagok versengve igyekeznek mindebben túltenni egymáson, a szegények pedig szégyenletesnek tartják, ha nem tudják utolérni őket; így aztán egyetlen lakoma tékozlásai semmivé teszik egy egész élet „alapvető" termelését *(pen-je)*.

A régi időkben a népnek előbb (hivatali) kinevezést kellett kapnia ahhoz, hogy utána hímes selymekbe öltözhessen és kocsira-lóra ülhessen; manapság azonban, mivel a régi időket már nem lehet teljesen visszaállítani, a jelentéktelen emberektől *(szi-min)* igazán nem várhatja el senki, hogy túltegyenek a néhai Hiao-wen (császáron). Ruhájuknak mindig finom selymeket kívánnak, cipőiknek őzbak- és szarvasbőrből kell készülniük, cipőfűzőjük is legyen szép színes, harisnyájuk is hímes selyem, feldíszítik kocsijaikat és lovaikat is, rabszolgákat és rabszolganőket *(nu-pei)* pedig igen sokat tartanak. Mindazok, akik képesek ilyesmire, minthogy maguk gabonát nem termelnek, hanem tétlenül üldögélnek, nem egyebek, mint élősdi férgek, kártevők.

A mester ⟨Konfuciusz⟩ mondotta: „A régi időkben úgy temettek, hogy a holttestet vastagon betakarták rőzsével, s ha kint a mezőn kellett eltemetni, nem emeltek dombot *(feng)*, nem ültettek fát; a gyásznak nem volt meghatározott ideje; a későbbi kor szent emberei *(seng-zsen)* azonban változtattak ezen, s külső és belső koporsót alkalmaztak."[11] De ekkor is csupán *t'ung*-fából készítették a belső koporsót, a deszkákat kenderrel kötözték össze, „lent" nem ástak egészen forrásvízig, „fent" nem sírtak a megbüdösödésig. A következő korokban már katalpa-fajtákat, *huai*-fát, ciprust, *cs'un*-fát és *hu*-fát használtak, de ezeket még mind helyben megtalálták, (a koporsót) enyvvel és lakkal munkálták meg, szögekkel finoman megépítették, simára gyalulták és fényesre csiszolták, hogy ne

látszódjanak az eresztékek, így tehát biztosították a szilárdságát, alkalmassá tették a használatra, s ezért mindez helyes volt. Mostanában azonban a fővárosban élő császári rokonság *(kui-c'i)* már feltétlenül Kiang-nan-ból való katalpákat, Jü-csang-i finom cédrusokat akar; s még a határszél távoli és alantas vidékei is azon versengenek egymással, hogy utánozzák (a fővárost). Ezek a katalpák és *jü-csang* fák azonban igen különböző és távoli vidékeken teremnek, sőt éppenséggel mély hegyi erdőkben vagy ember nem járta völgyekben élnek; hegycsúcsokat kell megmászni értük, ezer lépés magasságban, száz *csang*-nyi mély szakadékokban megállni, vállalni sok veszélyt és akadályt, egyenetlen hegyi utak minden fáradságát, s keresni ezeket sok-sok napon át, míg végre szem elé kerülnek, aztán kivágni őket hónapokon át, míg végre mind ledőlnek, aztán egész sereg embert gyűjteni össze, hogy odébb lehessen mozdítani őket, majd ökröket állítani sorba, hogy el lehessen juttatni őket a folyókhoz, azok vizén úsztatni őket egészen a tengerig, végül felfelé a Huai-folyón és a (Sárga) Folyón megtenni velük még többezer mérföldet, hogy aztán megérkezzenek Lo(-jang)-ba. Ott az ácsok kezdik faragni és megmunkálni, eltöltve ezzel sok-sok napot s hónapot; úgyhogy ha kiszámítanánk, hányan készítenek el egyetlen koporsót, az ezres vagy a tízezres számot kapnánk. Amikor aztán teljesen készen van, súlya néha meghaladja a tízezer *kin*-t, úgyhogy csak nagy tömeg ember tudja fölemelni és csak hatalmas kocsikkal lehet szállítani. S hogy keleten egészen Lo-lang-ig, nyugaton egészen Tun-huang-ig,[12] tízezer mérföldes körzetben mégis azon versengenek, (a gazdagok), hogy ilyen (koporsókat) használjanak, hogy tehát így elpazarolják a munkaerőt *(kung)* és ennyire megkárosítsák a földművelést *(nung)*, az bizony megérdemli, hogy fájjon a szívünk miatta.

A régi időkben a sírokat nem emelték magasra; az a sír, amelybe Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ az anyját temette, négy láb magas volt, amikor azonban egy esőzés ledöntötte, s tanítványai arra kérték, javíttassa ki, a mester sírva azt felelte, hogy a szertartások nem követelik meg a sír kijavítását.[13] Li-nek ⟨Konfuciusz fiának⟩ is, amikor meghalt, csak belső koporsója volt, s nem volt külső koporsója.[14] Wen-ti Csï-jang-ban van eltemetve, Ming-ti pedig a Lo-

folyótól délre,[15] s egyikük sírjába sem tettek gyöngyöket és más drágaságokat, nem építettek nekik templomot *(miao)*, nem emeltek nekik hegymagas sírdombot *(san-ling)*, de hiába oly alacsonyak a sírhalmaik, szentségük *(seng)* mégis magasan áll. Manapság a fővárosban lakó császári rokonság *(kui-c'i)*, valamint a tartományi és körzeti városok *(kiün-hien)* hatalmas családjai *(hao-kia)* életükben nem látják el tökéletesen (a szüleiket), halálukban azonban fényűző temetést rendeznek számukra. Némelyek odáig mennek, hogy arany és jade faragásokat, valamint finom katalpákat és cédrusokat használnak fel, jó szántóföldekből családi sírokat *(jing)* csinálnak, a sárga ⟨termékeny⟩ talajt sírrá változtatják, rengeteg drágakövet, szobrocskát *(ou-zsen)*, kocsit és lovat temetnek el, hatalmas sírdombokat emelnek, széles körzetben fenyőket és ciprusokat ültetnek, házakat és ima-csarnokokat *(szï-t'ang)* építtetnek, amely hatalmas fényűzéssel még az uralkodón is túltesznek. A császár kegyencei *(cs'ung-cs'en)* és kiterjedt rokonsága *(kui-c'i)*, valamint a tartományi városok *(csou-kiün)* régi hivatalnok-családjai *(sï-kia)*, valahányszor csak temetést rendeznek, elvárják az illető tartományi főváros *(tu)* és az alája tartozó körzetek *(hien)* hivatalnokaitól, hogy beosztottjaikkal *(li)* kocsikat és lovakat, függönyöket és a vendégek fogadására való mindenféle tárgyakat küldjenek ajándékba vagy kölcsön; így versengenek azon, ki csinál pompásabb látványosságot. Mindez semmi hasznot nem hajt az elhunytnak, semmivel sem növeli meg a szülőtisztelet erényét, csupán zavart és nagy gondot okoz, súlyosan megkárosítva a kicsiny hivatalt viselőket *(li)* és a népet *(min)*. Mármost, ha megtekintjük Hao és Pi külterületein a (Csou-kung által) Wen-nek és Wu-nak emeltetett sírokat, vagy a Nan-cs'eng hegy dombjain a (Ceng-cï által) Ceng Szi-nek emeltetett sírt, akkor igazán nem mondhatjuk, hogy Csou-kung nem volt hűséges vagy Ceng-cï nem volt szülőtisztelő, de beláthatjuk, hogy a fejedelem dicsővé tevése vagy az atya fényessé tevése nem a halomba hordott javaktól *(c'ai)* függ, s hogy a magunk hírnevének magasra emelése és őseink nevének fényessé tevése egyáltalában nem a kocsikon és lovakon múlik. K'ung-cï mondotta: „Ha sok a pénz *(huo-c'ai)*, kárt szenved az erény *(tö)*, ha pedig szűkösen van, akkor nem felel meg a szertartásoknak."[16] A Cin-beli Ling (fejedelem) megnö-

velte az adókat *(fu)*, hogy díszítésekkel láthassa el (palotájában) a falakat, s a Tavasz és Ősz (krónika) emiatt méltatlan fejedelemnek *(fei-kiün)* ítélte; Hua Jüan és Jo Lü (főhivatalnok) gazdag temetést rendeztek (a Szung-beli) Wen fejedelemnek, s a Tavasz és Ősz (krónika) emiatt méltatlan alattvalóknak *(pu-cs'en)* ítélte őket. Hát még az a sok kisebb hivatalnok és egyszerű írástudó *(k'iün-szï sï-su)*, amikor esetleg még az uralkodón is túltesz a fényűzésben, mennyire eltévelyedik az égi tanítástól *(tao)*' King-ti idejében[17] Wu Jüan-hou-tól és Wei Pu-hai-tól, minthogy a szabályokat túllépő temetést rendeztek, elvették „országukat" *(kuo)*; Ming-ti idejében pedig Szang Min-t és Cung Jang-hou-t, mivel (az apjának emelt) sírhalom túllépte a megállapított mértéket, büntetésül kopaszra nyírták. Manapság azonban az égalatti szertelen fényűzése és elszakadása az alapvetőtől *(pen)*, valamint az uralkodónak arcátlan túlszárnyalása a fényűzésben, bizony már igen nagy méreteket öltött.

Mindaz, amit itt megbíráltam, egyáltalában nem a nép alaptermészetéből *(szing)* fakad. Akik egymással versengenek (a fényűzésben), azokat a felforduláshoz vívő kormányzás és ennek nyomorúságos átalakító befolyása *(hua)* tette ilyenné. Aki igazi királyként *(wang-csö)* akarja kormányozni a világot, annak tanulmányoznia kell a népet, meg kell szilárdítania a tanítás ügyét *(kiao)*, s akkor képes lesz megváltoztatni az erkölcsöket és átalakítani a szokásokat, megvalósítva ezzel a Nagy Békességet *(t'ai-p'ing)*.

TANÍTÁS AZ ALAPVETŐRŐL (PEN-HIÜN)

A legrégibb korban, az őseredeti egyszerűség *(t'ai-szu)* idején, az ős-lehelet *(jüan k'i)* homályos derengésében még nem léteztek formák és jelek, a tízezer esszencia *(wan-cing)* még együtt volt, összekeveredve és eggyé válva, anélkül, hogy valaki kormányozta azt vagy irányította volna. Miután pedig hosszú ideig fennállott ez az állapot, egy hirtelen fordulattal magától átalakult *(cï-hua)*: a tiszta és a tisztátalan („lehelet") különvált egymástól, így keletkezett a *jin* és a *jang*, aztán a *jin* és a *jang* testet öltött *(ju-t'i)*, amely-

nek eredménye az ég és a föld *(liang-ji)*. Az ég és a föld egyesülése által született meg minden dolog *(wan-wu)*, (az ég és a föld) harmonikus „lehelete" *(ho-k'i)* pedig létrehozta az embert, aki kormányozni és irányítani tudja (a dolgokat).

Így tehát az ég gyökere a *jang*-ban van, a föld gyökere a *jin*-ben, az ember gyökere pedig a harmóniában *(csung-ho)*. E három hatalomnak *(szan-c'ai)* különböző feladata, de egymásra támaszkodva teljesednek ki, s mivel mindegyikük alkalmazkodik a törvényéhez *(k'i tao)*, a harmonikus „lehelet" *(ho-k'i)* célhoz tud érni, az asztronómiai műszerek *(ki-heng)* „kiegyensúlyozottak" ⟨az emberi megismerés hiteles⟩.

Az ég *tao*-ját úgy nevezhetjük: „működésbe hozás" *(sï)*; a föld *tao*-ját így: „átalakítás" *(hua)*; az ember *tao*-ját pedig: „cselekvés" *(wei)*. A cselekvés nem más, mint befolyásolni a *jin* és a *jang* (működését), s abból értékes és ritka eredményeket hozni ki. Az emberi tettek valahogy úgy tudnak hatni az égre és a földre, ahogyan egy kocsin ülve irányítjuk a négy lovat, vagy ahogy egy hajó födele alatt evezőkkel hajtjuk a hajót: igaz ugyan, hogy (a hajófödél és az ég) fölénk borul (a kocsi és a föld pedig) hordoz bennünket, de azért mirajtunk is múlik, hogy valahová eljutunk-e vagy sem. K'ung-cï mondotta: „Ha (a szent ember) megfelelő időben felszáll a hat sárkányra, irányítja az eget." (Más helyütt:) „A szavak és a tettek által a nemes ember *(kiün-cï)* meg tudja indítani az eget és a földet; szabad-e hát nem ügyelni ezekre?"[18] Látnivaló ebből, hogy az ég megadja valamire a jelet, az ember pedig befejezi az érdemes művet. Az Írások (Könyve) ezért mondja: „Az ég művét az ember végzi el helyette *(tai)*."[19] Ha tehát (az ember) jól intézi a kormányzást, s ezáltal harmonizálni tudja az égi „leheletet" *(k'i)*, akkor biztosan célhoz tudja juttatni érdemes vállalkozásait. Így a helyes elvek és az erény *(tao tö)* funkciói *(jung)* közt nincsen nagyobb, mint (befolyásolni) a „leheletet" *(k'i)*.

. . .

Az irányító „lehelet" *(cseng-k'i)* hatóköre nem csupán az emberre terjed ki; a „száz gabona", a füvek és a fák, a madarak és négylábú állatok, a halak és teknősök mind-mind ebből a „leheletből" *(k'i)* táplálkoznak. A hangok behatolnak a fülbe, ezáltal hatnak a szívre

⟨az elmére⟩, s a férfiak és nők a hallás segítségével működésbe hozzák szellemüket *(cing-sen)*.
Az embernek már az anyaméh megtermékenyülésekor alaptulajdonsága a harmónia *(ho)*, amint ezt már a magzaton látni lehet; magába szívja a „legfinomabbat" *(kia)* és általa fejlődik ki a teste. Miután megszületik, a harmónia segítségével ápolja alaptermészetét *(szing)*, erényesnek-szépnek őrzi meg bensejében, ám ugyanakkor kiterjeszti (a harmóniát) négy testrészére, megtölti vele az ereit; így aztán elméje és alaptermészete *(szin szing)*, becsvágya és elgondolásai *(csï ji)*, füle és szeme, érzelmei és kívánságai mind igazak és tiszták maradnak, s vigyázni tudnak magatartására. Az Öt Uralkodó és a Három Felséges is általa ⟨a harmónia segítségével⟩ volt képes olyan törvényül szolgáló képmásokat rajzolni *(hua fa sziang)*, amellyel a nép nem szegült szembe, s olyan irányító erejűvé tenni önmagában az erényt *(cseng ki tö)*, hogy attól a világ magától átalakuljon *(hua)*.
Ezért a törvények és rendeletek *(fa ling)*, büntetések és jutalmazások arra valók, hogy velük intézzük a nép ügyeit és azokat tökéletes rendben tarthassuk, de arra nem képesek, hogy biztosítsák a „nagy átalakítást" *(ta-hua)* és megvalósítsák a Nagy Békességet *(t'ai-p'ing)*. Aki tehát túl akarja lépni a Három Dinasztia egykori tetteit, s utol akarja érni az Uralkodók és Felségesek hatalmas érdemeit, annak előbb le kell hatolnia az őseredetiig *(jüan)*, gyökeréig meg kell ismernie az alapvetőt *(pen)*, magasra kell emelnie a *tao*-t, s meg kell teremtenie a harmóniát *(ho)*, hogy így az eredendően tiszta „lehelettel" *(k'i)* éltethesse az igaz és hűséges embereket, tehesse fényessé az erény *(tö-ji)* külső megnyilvánulását, és biztosíthassa a megbízható „szívet" (az emberekben); mert átalakító befolyása *(hua)* csak így lehet ragyogó, s érdemes vállalkozásai csak így teljesedhetnek be.

A NAPOK KÍMÉLÉSE (AI-ZSÏ)

Ami az államot *(kuo)* állammá teszi, az, hogy van népe; ami a népet néppé teszi, az, hogy van gabonája; ami a gabonát bőségesen biztosíthatja, az, hogy van emberi munka *(zsen-kung)*; ami a mun-

kát képes szilárdan megalapozni, az a „napok ereje" *(zsï-li)*. A jól kormányzott ország napjai kényelmesek és ezért hosszúak, így aztán a népnek van szabad ideje, s ereje is bőségesen marad. A felfordulásba rohanó ország napjai hajszoltak és ezért rövidek, így aztán a nép szüntelenül fárad, s erejéből nincs elegendő. Amikor azt mondom, a jól kormányzott ország napjai kényelmesek és ezért hosszúak, ez nem azt jelenti, mintha megparancsolhatnánk Hi-nek és Ho-nak, hogy nyugodtan haladjanak,[20] s azt sem, mintha növelni lehetne a napóra szögeinek *(fen-tu)* számát vagy megnagyobbíthatnánk a vízóra időmértékeit *(lou-k'o)*, hanem azt jelenti, hogy a fejedelem világosan lát minden kérdésben, s így a „száz hivatal" *(po-kuan)* rendben működik, az alárendeltek alkalmazkodnak a helyes példához *(cseng)*, és így mindenkinek megvan a maga helye, aminek következtében a nép nyugodtan és békében él, ereje marad bőségesen, és így a napokat hosszúnak látja. Amikor pedig azt mondom, a felfordulásba rohanó ország napjai rohanók és ezért rövidek, ez nem azt jelenti, mintha bárki megparancsolhatná Hi-nek és Ho-nak, hogy gyorsabban hajtsanak, s azt sem, mintha csökkenteni lehetne a napóra szögeinek számát vagy kisebbíthetnénk a vízóra időmértékeit, hanem azt jelenti, hogy a fejedelem nem lát világosan, ezért a „száz hivatal" felfordulásban van, a bűnözők szabadon garázdálkodnak, a törvényeket s rendeleteket *(fa-ling)* adják és veszik, a közmunkák és az adók megsokasodnak, mindezek következtében az egyszerű népet *(hi-min)* nyomorúságba juttatja a hivatalnoki apparátus *(li-cseng)*, a tisztségviselők *(sï-csö)* erejét felemésztik a (költséges) ceremóniák *(tien-li)*, ártatlanul vádolt emberek *(jüan-min)* börtönbe kerülnek és csak pénzzel válthatják meg szabadságukat *(tö-csï)*, bátor férfiak, *(lie-sï)* csak magán-társaságokba egyesülve *(kiao-szï)* tudják megvédelmezni magukat, elvetemült alattvalók ⟨főhivatalnokok⟩ önkényeskednek odafent, onnan a felfordulás átalakító hatása *(hua)* áramlik és terjed lefelé, a nemes emberek *(kiün-cï)* ajándékokkal *(csï)* megrakott kocsijaikon nyargalásznak, a jelentéktelen emberek *(szi-min)* pénzzel *(c'ai)* a keblükben rohannak szüntelenül, s így aztán a napokat (mindnyájan) rövidnek látják.

A Dalok (Könyve) mondja: „Amíg a király dolgát *(wang-sï)* be

nem fejeztük, — Nincs időnk atyáinkat szolgálni."[21] Ha tehát a régi időkben is szabad idő kellett ahhoz, hogy gyakorolják a szülőtisztelet erényét, akkor manapság a nagy hajszoltság igazán nem ad módot a szülők gondozására. K'ung-cï is arról beszélt, hogy ha sok (a nép), akkor gazdaggá kell tenni, és ha már gazdag, akkor lehet tanítani.[22] Mert a szertartásosság és igazságosság *(li ji)* a gazdagságból és jólétből születik, a rablás és lopás pedig a szegénységből és nyomorúságból; a gazdagság és jólét a bőséges szabad időből születik, a szegénység és nyomor pedig a „napok hiányából" *(wu-zsï)* fakad. A szent emberek *(seng-zsen)* mélyre hatolva felismerték, hogy a munkaerő *(li)* a nép számára alapvető, s így az államnak alapzata, és ezért legfőbb gondjuknak tekintették, hogy mérsékeljék a közmunkákat és a nép számára megkíméljék a munkanapokat *(ai-zsï)*. Így Jao megparancsolta Hi és Ho (asztrológusoknak), hogy „figyelmesen alkalmazkodjanak a magas Éghez, s gondosan állapítsák meg a nép dologidejét".[23] Sao fejedelem pedig, ha igazságot kellett tennie *(szung)*, nem akarta ezzel háborgatni a népet, s inkább egy vadalmafa alatt hallgatta meg és döntötte el az ügyeket.[24] Így (Jao) képes volt megvalósítani az idő nagy harmóniáját, (Sao fejedelem) pedig félretehette a büntetéseket.

Manapság nem így van. A tízezernyi hivatal csak zaklatni tudja a népet, a helyi elöljárók *(ling-csang)* csak magukat mutogatják, a nép *(po-szing)* abbahagyja a földművelést és selyemhernyótenyésztést, úgy rohan az elöljáróságra *(fu-t'ing)*, ahová azonban reggeltől estig tartó várakozás nélkül nem juthat be, ahol jóindulat ⟨közbenjáró⟩ nélkül meg sem jelenhet (az elöljáró színe előtt), ahol pereskedők és nem-pereskedők egyaránt hónapokat töltenek el, ahol munkájukat félretéve egész háztartások nézegetik egymást reménykedően. Azok a családok, amelyekből senki sem tud megjelenni, hamarjában a szomszédaikat kérik meg, hogy feleletet adni és (a letartóztatottat) élelemmel ellátni (menjenek az elöljáróságra); és amíg egy-egy ügyet befejeznek, így mehet pusztulásba egy egész esztendő munkája, aminek következtében az égalattiban nem egy embernek kell majd éhséget szenvednie. Ám azok a kvalifikált férfiak *(p'in-zsen)*, közönséges írástudók *(szu-sï)*, akik a törvénylátást intézik, minderről nem akarnak tudomást venni. Ha a járásban

vagy körzetben *(kiün-hien)* elkövetnek egy injuriát *(jüan-wang)*, a tartományi bíró *(csou-szï)* nem rendezi az ügyet, hanem elrendeli, hogy még ha egész családok életét borítja is fel, terjesszék azt a messzi fővárosi bíróság *(kung-fu)* elé. Minthogy azonban a főbíró *(kung-fu)* sem képes világosan látni és kinyomozni, mi igaz és mi hamis az ügyben, azért semmi mást nem akar, mint kifárasztani (a panaszost), mindenféle hosszadalmas és fárasztó procedúrákkal, ezért aztán még egy vizsgálatot rendel el; ha pedig mindez kimeríti a a (kötelező) száz napot, akkor újabb leveleket küldözget, míg ha mindez nem vesz igénybe száz napot ⟨mégis előbb kellene meghozni az ítéletet⟩, újra lehet kezdeni az egész eljárást akárhányszor. Ez bizony nagyon ellenkezik Sao fejedelem vadalmafa alatt való ítélkezésének elvével...

C'UI SÏ

A KORMÁNYZÁSRÓL

崔定: 政論

...

A Han-dinasztia felemelkedése óta immár tobb mint háromszázötven esztendő telt el,[1] s azóta a kormányzás és rendeletei elpiszkolódtak s nevetség tárgyává lettek, fent és lent egyaránt eluralkodott a hanyagság, az erkolcsök és szokások elavultak és megromlottak, az emberek egész sokasága ugyeskedik és szélhámoskodik, a nép *(po-szing)* pedig csak zaklatást szenved, s mindenki csak egy „új fölemelkedéstől" *(csung-hing)* remél segítséget. Nos, a koron való segítés, a világ megmentésének módszere vajon csak a Jao és Sun nyomdokába lépés, csak ezzel lehet jó kormányzást teremteni? (Nem, mert a jó kormányzást) az határozza meg, mennyire javították ki az elromlottat, kiegyenesítették-e az elgorbültet, az alak körvonalaira szabták-e (az intézményeket), s ha ezt a kor uralkodója meg tudja valósítani, akkor ezáltal el tudja vezetni nemzedékét a nyugalom és békesség foldjére. Ezért, ha szent ember *(seng-zsen)* tartja kezében a hatalmat (v. mérleget), az időnek megfelelően rogzíti az intézményeket, s minthogy az előrehaladás mértéke nem egyforma, mindenutt a megfelelőt alkalmazza, nem kényszerítve az embereket olyasmire, amire nem képesek, hátat fordítva tehát minden sietségnek ⟨turelmetlenségnek⟩ és tisztelettel fordulva a „hallott dolgok" ⟨a hagyomány⟩ felé. Valaha Hiao-wu császár azt írta levelében: „A Három Dinasztiának nem voltak egyforma törvényei, így tehát kulonbozó utakon jártak, de az általuk megalapozott erény *(to)* egy és ugyanaz volt."[2] K'ung-ci pedig So fejedelmének válaszolva a távolhak odavonzásáról beszélt, Ai fejedelemnek a néphez való kozelítésről, King fejedelemnek meg a szertartások helyes arányosításáról, egyáltalában nem azért, mert nem volt egyöntetű (véleménye), hanem mert az ott és akkor legsürgősebb szerint mástmást tartott legfontosabbnak.[3]

Hajdanában a bölcs királyok *(ming-wang)* úgy kormányozták a „fekete fejűeket" ⟨a népet⟩, hogy kielégítették mindenkinek a kívánságait, s ennek érdekében határozták meg az arányos mértékeket. Általában ugyanis olyan az emberek belső természete *(c'ing)*, hogy ha részesednek a jóból, akkor a kölcsönösség erénye *(su)* magukból fakad, és ezáltal mindenki megelégedett. Mivel pedig a népnek olyan az alaptermészete *(szing)*, hogy örömöt akar találni az életben, azért az írástudókról hivatali jövedelem adományozásával *(fen-lu)* kell gondoskodni, a földműves népről pedig házak és kutak[4] biztosításával; akkor aztán a fent és a lent levők kölcsönösen elégedettek, s a szívük teljesen nyugodt lesz. A nép, ha nincs élelme, meg sem élhet, de ha ruhája és étele van elegendő, akkor, és csak akkor, alkalmas rá, hogy a szertartások és az igazságosság segítségével tanítsák, a büntetésekkel pedig fegyelmezzék. Amikor azonban hiányzik a legszükségesebb is, akkor a legszeretőbb szülő sem képes nevelni a fiát, hát még a fejedelem hogy lenne képes irányítani az alattvalóit! Ezért mondják a régi feljegyzések: „Amikor a magtárak tele vannak, (a nép) ismeri a szertartásokat és a mérsékletet; s amikor ruha és élelem van elegendő, (a nép) ismeri a dicsőséget és a szégyent."[5] Nos, akik manapság meg vannak bízva a hatalom gyakorlásával, a nép irányításával, a bíráskodási ügyek intézésével s a raktárak és kincstárak kezelésével, azok mind az „alattvalók" ⟨a hivatalnokok⟩ sorába tartoznak, ám a számukra biztosított hivatali jövedelem olyan nyomorúságos, hogy „felfelé tekintve" arra sem elég, hogy atyjukat és anyjukat eltartsák belőle, „lefelé tekintve" pedig arra sem, hogy feleségüket és gyermekeiket életben tartsák belőle. Atyját és anyját (az ember) természetéből következően *(szing)* szereti, feleségét és gyermekeit pedig (mindenki) természetéből következően közelinek érzi. Ha tehát (a hivatalnokok azt látják, hogy) szeretteiket és övéiket éppen a fagyhalál és éhhalál fenyegeti, akkor akár behúnyt szemmel kardokba rohannának, ha ezzel haszonhoz juthatnak, s dehogyis menekülnek el (a kockázattól); hát még ha azt a parancsot kapták, hogy kezeljék az anyagi javakat *(c'ai)* s irányítsák a sokaságot! Olyasmi ez, mint például szomjas lóval vigyáztatni a vizet, vagy éhes kutyával őriztetni a húst: azt kívánni tőlük, hogy ne lopjanak, bizony reménytelen óhaj. Vannak dolgok,

amelyek nem kétségesek, és vannak helyzetek, amelyek nem tarthatók fenn; nos, ez ⟨a hivatalnokság helyzete⟩ éppen ilyen. Így hiába akad néha olyan, aki régóta gazdag *(szu-fu)* és mégis csontjáig tiszta, ilyet száz közt még egyet sem találhatunk, s ezért nem is lehet az égalatti számára egyetemes mércévé tenni.

A szent királyok *(seng-wang)* mindezt jól tudták, s ezért „súlyos" hivatali jövedelmet biztosítottak, hogy ezzel vessenek gátat a kapzsi kívánságoknak; s el is érték, hogy (a hivatalnokoknak) minden szükségesre jusson a jövedelmükből, és ne vetélkedjenek a haszonért a néppel *(po-szing)*; így aztán a hivatalnok-írástudóknak szokásukká lett a kölcsönös előzékenység erkölcse, s szégyennek tartották volna, hogy „tizes meg ötös számítgatásokról" beszéljenek, miáltal aztán megalósult a „napraforgót kitépő és szövőt elzavaró" igazságosság *(ji)* is.[6] Így a Három Dinasztia által biztosított jövedelem *(fu)* elegendő volt ahhoz, hogy (a hivatalnok számára) helyettesítse a földművelő munkát ⟨megfelelt a földműves-munka egy évi hozamának⟩. Ezért Jen P'ing-csung-nak a jövedelme, bár ő csak a (C'i-beli) fejedelem *(csu-hou)* főhivatalnoka *(tai-fu)* volt, elegendőnek bizonyult ötszáz (rokona) ellátásához;[7] mi tehette ezt lehetővé, ha nem (jövedelmének) busás volta? Amikor azonban, ugyancsak a régi időkben, a kegyetlen C'in-dinasztia uralkodott, ez szembefordult a helyes tanítással *(tao)*, fellázadt a szentek *(seng)* ellen, és hogy ezáltal is növelje saját posztjának felsőbbségét, hivatalnok-alattvalóit hadifogoly rabszolgáknak kijáró bánásmódban részesítette. Aztán a Han-dinasztia emelkedett fel, de ebben elődét követte, s nem változtatta meg ezt az intézményt. Így (manapság) egy százmérföldes körzet elöljárója viseli ugyan egy régi fejedelem *(csu-hou)* felelősségét, de csupán egy kapuőr jövedelmét élvezi. Engedtessék meg nekem, hogy felmutassak „egyetlen sarkot", amiből következtetni lehet a többire is. Valaki egy hónap jövedelmeképpen gabonából kap húsz *hu*-nyit, pénzből *(c'ien)* pedig kétezret. Elöljáró lévén bárhogyan akar is takarékoskodni, mégiscsak szüksége van egy kísérőre, és ha feltesszük, hogy nem tart rabszolgát *(nu)*, akkor újra meg újra egy „idegent" ⟨alkalmi szolgát⟩ kell magához vennie. Egy ilyen „idegen" bére *(jung)* egy hónapban ezer, ezenkívül zöldségre, zsírra és húsra kell ötszáz, tüzifára, szénre, sóra és lámpa-

olajra elmegy még ötszáz; továbbá ketten elfogyasztanak hat *hu*-nyi gabonát, úgyhogy a megmaradó éppen elegendő a lovak ellátására; így aztán az illető képes lehet-e biztosítani (jövedelméből) a téli és nyári ruhák és takarók, a négy évszaknak megfelelő templomi áldozatok, valamint a vendéglátások és borozgatások költségeit? Nem is szólva atyjának és anyjának, valamint feleségének és gyermekeinek ellátásáról! Pedig ha nem tartja el atyját és anyját, akkor hűtlen lett gyermeki kötelességéhez; ha meg nem gondoskodik feleségéről és gyermekeiről, akkor a családi öröklés fonala megszakad. Nos, ha jóltartásuk helyett még szerény eltartásukra sem futja, akkor az illető, aki egyáltalában nem (Po-) ji vagy (Su-) c'i, képes lehet-e rá, hogy vállalja az éhenhalást? Ilyen körülmények között természetes, hogy tenyészni kezdenek az afféle bűnök, mint a hivatal eladása vagy a bebörtönzöttek áruba bocsátása, azaz hogy rablók és haramiák feladata legyen a rend megőrzése.

Hiao-sziüan császár, aki sajnálatosnak tartotta ezt a helyzetet, kiadott egy rendeletet,[8] mely így szólt: „Ha a hivatalnokok nem feddhetetlenek és nem pártatlanok, akkor a jó kormányzás 'útja' *(tao)* pusztulásnak indul. Manapság a kisebb hivatalnokok mind buzgón végzik szolgálatukat, jövedelmük azonban igen csekély; így az a kívánságuk, hogy ne fosztogassák a népet *(po-szing)*, nehezen valósítható meg. Ezért a hivatalnokok juttatását, ha az nem éri el a száz *si*-t, ötven százalékkal növelni kell." Ilyen nyomorúságos volt tehát (a fizetés és az emelés), s ráadásul a magasabb fokozatokra nem is terjedt ki. A régi idők jövedelem-rendszerét *(fa-lu)* ma már nem lehet teljes mértékben követni, de azért egy kis növeléssel meg kellene szüntetni legalább a szűkölködésüket; el kellene érni,hogy (a fizetés) elég legyen a földművelés helyettesítésére, azaz a család eltartására; és ha ezáltal vége szakad bennük a titkos és bűnös dolgokon való gondolkodásnak, akkor már lehet súlyosbítani az „elfogadás" miatt őket sújtó büntetéseket. Mert ha a hivatalnokok odahaza kellőképpen el vannak látva anyagi javakkal, házon kívül pedig félnek a szigorú büntetésektől, akkor ezek az emberek olyan feddhetetlenséget hordanak majd keblükben, amilyent a Kao-jang (kezdetű vers emleget a Dalok Könyvében),[9] és a népnek sem lesz szinte „alaptermészete" ⟨adott sorsa⟩, hogy kiszipolyozást és injuriákat

szenvedjen el. Hajdan, amikor a Csou-dinasztia közeledett a pusztuláshoz, a főhivatalnokoknak *(tai-fu)* nem volt jövedelmük *(wu-lu)*, s a költők ezt meg is bírálták; aztán a zsarnoki C'in-dinasztia kormányzata elsőnek vezette be a szegényes juttatást; majd az azóta szintén elpusztult Szin-ház ⟨Wang Mang⟩ felfordulása következett, amely nem biztosította a hivatalnokok előlépését. Ez a három pusztuláshoz vezető hiba különböző korokban esett meg, de azonos módszerrel; ám ha okulásunkra mégsem elegendők, akkor a Hia-nemzetség és a Sang-dinasztia „felfordult szekerének keréknyoma" ugyancsak intő példánk lehet.

SZIÜN JÜE

MAGYARÁZÓ TÜKÖR

荀悅：申鑑

II. fejezet

A KOR DOLGAIRÓL

8. Ha valaki kérdést tesz fel az erény *(tö)* és a büntetések *(hing)* együttes alkalmazásáról, (akkor azt felelhetem:) „Ezek örök törvények, bár mind a kettő járhat elöl és következhet a másik után, mindig az időpontnak megfelelően. Ha sem a büntetést *(hing)*, sem a tanítást *(kiao)* nem gyakorolja, akkor a hatalom lehetősége *(sï)* kimerül. A tanításnak kezdetben szerénynek kell lennie, a büntetéseknek eleinte mérsékelteknek kell lenniük, mert hiszen a dolgok fokozatosan (valósulnak meg). Amikor a tanítás átalakító hatása *(kiao-hua)* már kibontakozott, és senki sincs, aki ne tudná megvalósítani, akkor lehet csak megkövetelni a tökéletességet. S amikor a büntető törvények *(hing-fa)* már megállapodottak, és senki sincs, aki ne kerülné a bűnt, akkor lehet csak megkívánni a szigorítást. Ha még nem lehetne, de már megköveteljük a tökéletességet, akkor ezt úgy nevezhetjük: „üres tanítás". S ha még nem lehetne, de már megkívánjuk a szigorítást, akkor azokról elmondhatjuk: kegyetlen törvények. Az „üres tanítás" nagy kárt tesz az „átalakításban" *(hua)*, a kegyetlen törvények pedig ártalmára vannak a népnek, a nemes ember *(kiün-cï)*, tehát nem lép ilyen útra. Olyan tanítást hirdetni, amelyet biztosan nem tudnak követni, s nem mérlegelni a nép erőit, amelyek arra még nem képesek: ez annyi, mint gonoszságba vezetni a népet, s ezért mondom róla, hogy kárt tesz az „átalakításban". Olyan törvényeket állítani fel, amelyeket biztosan megsértenek, nem mérve fel a nép belső természetét *(c'ing)*, amely még nem elég érett: ez annyi, mint bűnbe csalni a népet, s ezért mondottam, hogy (a kegyetlen törvények) ártalmára vannak a népnek. Ha már senki sincs, aki ne gyakorolná (a szerény tanítást), ha tehát a legparányibb jót is képesek észrevenni s buzgólkodnak is érte, akkor már lehet a tökéletességre tanítani; s ha már senki sincs, aki nem kerülné a bűnt,

ha tehát a legkisebb rosszat is képesek észrevenni és el is tiltják tőle magukat, akkor már lehet szigorúbb büntetéseket alkalmazni.

11. A régi fejedelmek *(csu-hou)* nem rendelkezhettek maguk *(pu csuan)* a hivatali földjeikkel *(feng)*, ám a (mai) gazdag emberek földbirtoklása *(ming-t'ien)* túllép minden határt; a gazdagság tehát felülmúlja a fejedelmi rangot *(kung-hou)*, mert hiszen kizárólagos ura a hivatali földnek *(csuan feng)*. A régi főhivatalnokok *(tai-fu)* nem rendelkeztek maguk a földterületekkel *(pu csuan ti)*, ám az emberek (ma) teljesen a maguk akaratából adhatnak el és vásárolhatnak földet, s így kizárólagos urai egy-egy földterületnek *(csuan ti)*. Valaki megkérdezheti: „Állítsuk vissza tehát a *cing-t'ien* rendszert?" Amire így felelek: „Nem. A földterület feletti kizárólagos uralom *(csuan ti)* nem felelt meg a régi időknek, a *cing-t'ien* rendszer pedig nem felel meg a mai kornak." „De hát ha így van, akkor mit kell tenni?" A feleletem: „A leghelyesebb lenne, ha mindaddig, amíg nincs megfelelő rendszer *(csï-tu)*, csak a megművelést engednénk meg, de nem a tulajdonba-vevést *(keng er wu ju)*."[1]

III. fejezet

KÖZKELETŰ HIEDELMEK

2. Valaki kérdést tesz fel a napokat és évszakokat illető tilalmakról. Én azt felelem: „Ez ⟨a megfelelő időpont⟩ az ég és föld által van meghatározva, és egyáltalában nem szülője szerencsének és szerencsétlenségnek. A keleti égtáj (állítólag) az élet ura, de ott sem halnak meg kevesebben; a nyugati égtáj a halál ura, de ott sem élnek kevesebben; a déli égtáj maga a tűz (elem), de akik ott laknak, mégsem égnek meg; az északi égtáj maga a víz, de akik arra járnak, mégsem merülnek el. S ezért volt, hogy amikor a *kia-cï* nap felvirradt, a Jin-dinasztia elpusztult, a Csou-ház pedig fölemelkedett;[2] és (ugyanazon) a Hien-jang-i területen, a C'in-dinasztia megbukott, a Han-dinasztia pedig császárságot nyert."

8. Valaki megkérdi véleményemet a halhatatlanság művészetéről *(sen-szien csï su)*. Azt felelem: „Ez merő hencegés, ilyesmi nincsen!

A szent ember ⟨Konfuciusz⟩ sohasem tanulta (ezt a'művészetet') pedig egy cseppet sem gyűlölte az életet. Hogy vég is következzék, ha volt kezdet, ez a (természetes) körforgás *(jün)*; s hogy (az élet) rövidebb-e vagy hosszabb, az a (természettől) van meghatározva *(su)*; e körforgáson és meghatározottságon pedig az emberi erő nem tud változtatni." Mire újabb kérdés: „Léteznek-e hát halhatatlan emberek *(szien-zsen)?*" És a feleletem: „Törpék és óriások is teremnek egy a miénktől eltérő világban *(ji-szu)*; ha tehát léteznének halhatatlanok *(szien-zsen)*, azok is csak tőlünk különböző fajta *(su-lei)* lehetnek." 14. Valaki megkérdi, hogy lehet-e vajon aranyat és ezüstöt csinálni. Én pedig felelem: „Fu Ji-nak[3] volt igaza, aki így vélekedett: 'Kiégetni az agyagot és cserepet csinálni belőle, ez lehetséges, de megolvasztani a cserepet és bronzot csinálni belőle, ez lehetetlen.' A természet *(cï-zsan)* segítségével igazolódik be az ilyen lehetetlen dolgokról *(pu-zsan)*, hogy közönséges csalások! Hiszen nem ugyanilyen reménytelen dolog lenne-e, ha például kutya és birka húsát főzögetve lovat vagy marhát próbálnánk csinálni belőle!"

V. fejezet

VEGYES MONDÁSOK

11. Valaki az emberi természetről *(szing)* és az elrendelésről *(ming)* tesz fel kérdést. Feleletem a következő: „Ami életünk tartama alatt létezik, s amit természetünknek nevezünk, az voltaképpen a test és a szellem *(hing sen)*; ami által életünk megalapíttatik és bevégeztetik, s amit elrendelésnek nevezünk, az voltaképpen a szerencse és szerencsétlenség. Amikor énünk szerkezete megszületik, abban már jelen van a természetünk és az elrendelésünk is. A nemes ember *(kiün-cï)* alkalmazkodik alaptermészetéhez, s ezzel segíti az elrendelését ⟨sorsának teljesülését⟩, amely ha szerencsét hozó, elfogadja, és ha nem az, akkor is megőrzi, nem tekinti legfőbb gondjának, s nem is panaszkodik miatta. Akik szeretik a császári kegyet, azok az égi megbizatást *(t'ien-ming)* kihasználva dölyfösködnek; akik szeretik a gonoszságot, azok az égi megbizatással szembeszegülve féktelenkednek. Így a

dölyfös ember elfogadja (jó sorsát), de nem teljesíti ki; a féktelen ember pedig „őrzi" ugyan (a jó sorsot is), de nem aszerint végzi életét. Aki szereti (a szerencséjét), miatta tiszteletlenséghez folyamodik; aki gyűlöli (szerencsétlenségét), ezáltal csak súlyosbítja azt; aki legfőbb gondjának tekinti (jó sorsát), az mindig csak a szerencsét keresi; s aki panaszkodik (sorsa miatt), ezáltal kiteljesíti szerencsétlenségét. Milyen ostobák ezek!"

12. Valaki azt kérdi, hogy az égi rendelés (milyen mértékben határozza meg) tetteinket. Feleletem a következő: „(Az égi elrendelésnek) van három fokozata. A legfelső és a legalsó (fokozat) nem változik meg, a középső azonban az emberi cselekvéssel *(zsen-sï)* szoros kapcsolatban van. Így (a középső fokozatú) elrendelések egymáshoz közel állhatnak, de ha a tettek egymástól messze esnek, akkor (az illetők) szerencséje vagy szerencsétlensége végképpen különböző lesz. Ezért mondják, hogy 'az égi törvényt *(li)* kikutatva és az emberi természetet *(szing)* kimerítve lehet elérni az elrendelést *(ming)*'."

Meng-cï azt hirdette, hogy az emberi természet jó; Sziün K'ing ⟨Sziün-cï⟩ azt hirdette, hogy az emberi természet rossz; Kung-szun cï ⟨Kung-szun Ni-cï⟩ úgy vélte, hogy az emberi természet se nem jó, se nem rossz; Jang Hiung úgy vélte, hogy az ember alaptermészete jónak és rossznak a keveréke; Liu Hiang pedig azt mondotta, hogy „az alaptermészet és az érzelmek *(szing c'ing)* egymásnak felelnek ⟨nem ugyanazok⟩, s az alaptermészet nem kizárólag jó, az érzelmek pedig nem kizárólag rosszak".[4]

Nos, ha valaki megkérdezi, hogy ezek közül melyik az igaz, én azt felelem: „Ha az emberi természet jó lenne, akkor nem létezhetett volna a 'négy gonosz'; ha az emberi természet rossz lenne, akkor nem létezhetett volna a 'három tökéletes erényű';[5] ha az emberek nem lennének (természetük révén) sem jók, sem rosszak, akkor Wen-wang (fiainak nyújtott) tanítása egy és ugyanaz lévén nem létezhetett volna Csou-kung és fivérei (ellentéte); ha az alaptermészet jó, az érzelmek pedig rosszak lennének, akkor ez azt jelentené, hogy Kienek és Csou-nak nem volt alaptermészete, Jao-nak és Sun-nak pedig nem voltak érzelmei; végül ha az emberi természet mindig jónak és rossznak a keveréke lenne, ez annyit jelentene, hogy a legeslegbölcsebb ember is keblében hordja a rosszat, s a legeslegostobább

ember is magában hordja a jót. Az igazságot *(li)* bizony egyik (vélekedés) sem tudta megragadni. Csupán (Liu) Hiang mondását tartom helyesnek."

13. Valaki azt mondja: „Az emberség és igazságosság: alaptermészet; a szeretet és gyűlölet pedig: érzelmek. Mármost, az emberség és az igazságosság mindig jó, a szeretet és gyűlölet azonban néha rossz is lehet; ezért az érzelmek (általában) rosszak." Én erre azt felelem: „Nem így van. A szeretet és gyűlölet ugyanis nem más, mint hogy az alaptermészet valamit kiválaszt vagy elutasít; valójában tehát ez ⟨az alaptermészet⟩ válik láthatóvá általuk a külsőn, ez az, amit érzelmeknek nevezünk, s ezek gyökere mindig az alaptermészetben van. Az emberség és az igazságosság nem más, mint minden jó közül a legigazabbak; mi csodálni való van tehát azon, hogy mindig jók? A szeretet és a gyűlölet önmagában még nem jelent különválasztható jót és rosszat; mi csodálatos van tehát abban, hogy rossz is lehet? Általában, ha a szellemről *(sen)* beszélünk, nincs rá kézenfekvőbb (kifejezés), mint a 'lehelet' *(k'i)*. Nos, ha valaminek van 'lehelete' *(k'i)*, akkor van testi alakja *(hing)* is; és ha valaminek van szelleme *(sen)*, akkor van szeretetre és gyűlöletre, örömre és haragra képes érzésvilága *(c'ing)* is. A szellem tehát úgy rendelkezik érzelmekkel, ahogyan a 'lehelet' rendelkezik a testi alakkal. A 'lehelet' lehet fehér és fekete, s a szellem is lehet jó és lehet rossz; és ahogy a testi alak is a fehér vagy fekete ('lehelet') tartozéka, ugyanúgy az érzelmek is a jó vagy rossz (szellem) tartozékai. Ezért a 'lehelet' feketesége egyáltalában nem a testi alak hibája, s az alaptermészet rosszasága sem lehet az érzelmek bűne."

14. Valaki úgy véli: „Az ember olyan viszonyban van a haszonnal *(li)*, hogy amikor meglátja, azt szereti; mihelyt azonban képes rá, hogy az emberség és igazságosság erényével mérsékelje magát, voltaképpen alaptermészete nyirbálja meg az érzelmeit. Ha valakinek alaptermészete 'kevés', érzelme azonban sok, úgyhogy alaptermészete nem képes megnyirbálni az érzelmeit, akkor az érzelmek magukban tevékenykednek és rosszat cselekednek." Én pedig azt mondom: „Nem így van. Mert hogy a jóság vagy rosszaság sok vagy kevés, annak oka nem az érzelmekben van. Vegyünk példának egy embert, aki kívánja a bort is, kívánja a húst is: ha a hús 'kerekedik felül',

azt eszi, de ha a bor 'kerekedik felül', azt issza. Ez a két dolog küzdött meg egymással, s az 'ment útjára', amelyik felülkerekedett; egyáltalában nem tételezhető fel, hogy az érzelmek a bort akarták volna megszerezni, az alapterмészet pedig a húst akarta volna megszerezni. Vegyük most azt az embert, aki szereti a hasznot is, szereti az igazságosságot is. Ha az igazságosság kerekedik felül, az igazságosságot választja, de ha a haszon kerekedik felül, a hasznot választja. Ez a két dolog küzd meg egymással, s az érvényesül, amelyik felülkerekedik; tévedés lenne azt hinni, hogy az érzelmek a hasznot akarják megszerezni, míg az alaptermészet az igazságosságot akarja megszerezni. Ha ez a kettő egyesülni tud, akkor (az ember) együtt választja mindkettőt; ha pedig nem tudnak egyesülni, akkor (az ember) a számára fontosabbat választja; de ha ezt egyoldalú szeretet alapján teszi csupán, akkor hiába is választhatná együtt mind a kettőt; ha pedig mindkettőt szereti, teljesen kiegyensúlyozott módon, akkor nem választja külön őket 'könnyű vagy súlyos' ⟨fontosság⟩ szerint, hanem egyszer 'lenéz', másszor 'felnéz', hol előre lép, hol meg visszalép ⟨váltakozva választ, hol ebből, hol abból többet⟩."

CSUNG-CS'ANG T'UNG

VILÁGOS SZAVAK

仲 長 統: 昌 言

AZ ÉGI TAO-RÓL

Valaha régen Kao-cu megbüntette a C'in-dinasztiát és Hiang Jü-t, s fellépett az Ég Fia trónjára; Kuang-wu megbüntette a trónbitorló alattvalót ⟨Wang Mang-ot⟩, és restaurálta a már egyszer megbukott Han-dinasztiát: mindketten megbízatást kapott *(sou-ming)* szent uralkodók *(seng-csu)* voltak. Sziao (Ho), C'ao (C'an), Ping (Ki), Wei (Sziang), (Cs'en) P'ing, (Csou) Po, Huo Kuang és mások pedig, akik elpusztították a Lü-nemzetséget, magasra emelték a hatalmas (Han) uralkodóházat, megsemmisítették Cs'ang-ji (királyságát) és trónra ültették Hiao-sziüan (császárt), széltében-hosszában rendezték az államot *(kuo-kia)* és megnyugtatták a föld- és gabona-isteneket *(sö-ci)*, mind egyetlen korszak hírneves alattvalói *(ming-cs'en)* voltak.[1] Nos, aminek révén e két uralkodó és e számos férfiú félelmetes hatalomra tett szert a négy tenger között, amivel kiterjesztették az erényt *(tö)* a népre, amivel megalapozták érdemeiket és végbevitték nagy tetteiket, s amivel átörökítették hírnevüket száz nemzedékre, az egyedül az emberi tevékenységben *(zsen-sï)* való nagy erőfeszítésük volt, amelynek semmi köze az égi *tao*-ról szóló tanításokhoz. Így tehát aki királyi hatalmat szerez az égalatti felett vagy főhivatalnokká lesz, annak semmi szüksége rá, hogy megértse az „égi *tao*-t". Amit az „ég *tao*-jának" felhasználása terén valóban fontosnak kell tartanunk, az nem más, mint hogy a csillagok szerint kell irányítani a nép munkáját, a négy évszakhoz alkalmazkodva kell megindítani minden vállalkozást; ami pedig a különféle baljós és szerencsés előjelek fontolgatását illeti, ezekkel ugyan mit is kezdenénk! Így aki csak „égi *tao*-ról" akar tudni, de nincs emberi terve *(zsen-lio)*, az bizony a varázslással gyógyítók *(wu-ji)* és a szellemidéző jósok *(pu-csu)* fajtájába tartozik, s embernek is alig számító ostoba fajankó; aki hisz az „égi *tao*-ban", s hátat fordít az emberi

tevékenységnek *(zsen-si)*, az bizony nagy zűrzavarban és tévelygésben leledző uralkodó, vagy éppen ország- és család-pusztító alattvaló. Valaki erről kérdést tehet fel mondván: „Aki jól akarja kormányozni az égalattit, figyelmét valóban az emberi tevékenységre összpontosítja; de vajon nem folyamodik-e ugyanakkor az égi *tao*-hoz is? Hiszen azt mondod, valamire azért szüksége van az égi *tao*-ból, mégpedig a négy évszakhoz való alkalmazkodásra, noha figyelmét összpontosítania mégis az emberi tevékenységre kell, lévén az a rend vagy felfordulás igazi alapja; nos, vajon a *Csou-li*-beli[2] *feng-sziang* és *pao-csang* (csillagvizsgálói és csillagjósi) tisztségeknek valóban nincs semmiféle hasznuk?" Én erre azt felelem: ezek csupán az ég és az ember kölcsönhatásának elve *(t'ien-zsen csi tao)* szempontjából biztosítják a tökéletes felkészülést, valójában azonban nem ez az égalatti jó kormányzásának alapja, tehát a nép irányításában sem ez a legfontosabb.

(Az illető) így folytathatja: „Nos, ha így van, akkor hát mi az alap és a legfontosabb?" Én pedig felelem: az igazi király *(wang-csö)* az emberek hivatallal való felruházásában nem ismer részrehajlást *(wu-szi)*, csak a valóban kiválóakat tekinti magához közelállónak, minden energiáját a kormányzás ügyeire fordítja, szüntelenül figyelemmel kíséri érdemes alattvalóit, jutalmazásait az érdemdús fáradozásokra korlátozza, büntetésekkel csak a bűnt és gonoszságot illeti, úgyhogy a kormányzást békéssé teszi, a népnek nyugalmat biztosít, mindenkinek biztosítja a maga helyét; s akkor aztán az ég és a föld magától követni fog bennünket *(wo)* és rendben lesz, a szerencsés jelek maguktól felelenek majd nekünk és összegyülekeznek, a gonosz jelenségek *(ou-wu)* pedig maguktól elhagynak bennünket és eltűnnek, s még ha azon igyekeznénk is, hogy ne így legyen, akkor sem lehetne másként. De ha a király *(wang-csö)* csak azt ülteti hivatalba, aki ha nem rokona, akkor kegyence, és akit szeret, az vagy szép asszony, vagy szemfényvesztő *(k'iao-ning)*, továbbá ha aszerint ítél valamit jónak vagy rossznak, hogy egyezik-e vele vagy eltér tőle a véleménye, ha tehát jókedve vagy haragja szerint osztogat jutalmat és büntetést, ha teljesen lefoglalják a szép asszonyok, úgyhogy mit sem törődik a kormányzás tízezernyi dolgával, a „fekete hajú nép" pedig injuriákat szenved *(jüan-wang)* és már-már elpusztul,

nos, akkor az öt égtáj jósjelei dolgában hiába nem téveszti el a négy évszak előírt szertartásait, a bebörtönzöttek elítélésének kormányzati feladata hiába nem ellenkezik a téli napokra korlátozás elvével, a (jóslásra való) cicfarkkóró-szárak és teknősbéka-páncélok hiába gyülnek halomba a templomkapu mögött, az áldozatra szánt állatokat hiába pányvázták ki seregestül a kőtáblák között, a csillagvizsgáló *(feng-sziang)* hiába ül örökké a torony tetején, le sem szállva onnan, s a papok *(csu-sï)* hiába kuporognak örökké az oltár előtt, el sem mozdulva onnan, mert mindez semmit sem használ a biztos pusztulás ellen.

Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy az emberi tevékenység *(zsen-sï)* az alapvető *(pen)*, az égi *tao* pedig csak másodlagos *(mo)*; nem így van talán? Ezért aki önmagát úgy ítéli meg, hogy maga is képes jól csinálni valamit, és egyáltalában nem támaszkodik az égi *tao*-ra, az a legjobb (uralkodó); akinek kétségei vannak, hogy talán nem képes önmaga jól csinálni a dolgot, és az égi *tao*-hoz folyamodik, hogy így segítsen magán, az már csak a második helyen áll; aki pedig önmagától semmit sem vár, mindent csak az égtől remél, az a lehető legostobább uralkodó. Ha tehát a királyi hatalom birtokosa *(wang-csö)* nagyon őszintén és nagyon komoly szívvel vizsgálja meg önmagát, ha minden becsvágyát és gondolatát a jó kormányzás „útjára" *(tao)* összpontosítja, ha önmaga vizsgálatában nem téved és így a jó kormányzás „útján" *(tao)* sem téved el, akkor ama bizonyos jó jelenségek *(kia-wu)* is megszületnek, a szerencse-jelek is megérkeznek, épp oly természetesen, mint ahogy a víz jön, ha húzzuk fel a kútból, vagy ahogy a tűz fellángol, ha megrakjuk a kemencét; miért is kellene ezeket égi áldásnak tartanunk! Így tehát az égi viszonzásban való reménykedés, valamint a szerencse-jelek feletti örvendezés: az egészen tehetségtelen emberek magánjellegű érzelmei *(szï-c'ing)*, amelyek nem érdemlik meg, hogy a bölcs emberek közérdekű erényének *(kung-tö)* tarsuk őket.

A FELFORDULÁS MEGSZÜNTETÉSE (LI-LUAN)

Az a hős *(hao-kie)*, aki ma égi megbízatást *(t'ien-ming)* tölt be, nem kezdettől fogva rendelkezik az égalatti birtoklásának osztály-

részével *(ju t'ien-hia csī fen)*; s amikor még nem birtokolta osztályrészeként *(fen)* az égalattit, akkor szüntelen háborúság dúlt (a hatalomért).[3] Abban az időben mindenki családi módon az ég tekintélyét vette kölcsön, azzal kényszerített uralma alá egy-egy országnyi vidéket *(fang-kuo)*; seregeket gyűjtöttek, azzal mérték össze Vele ⟨a „hőssel"⟩ tehetségüket és okosságukat *(c'ai-csī)*; mérlegelték bátorságukat és erejüket *(jung-li)*, s megmérkőztek Vele a hadi erő dolgában; miközben össze sem lehetett volna számlálni azokat, akik nem tudván, ki elől meneküljenek és kihez csatlakozzanak, csak tévelyegtek az égalattiban. Nos, akik tudásban mérkőztek (a „hőssel"), mind kimerültek; akik erejüket mérték össze (Vele), mind alulmaradtak; s ha körülményeik *(hing)* is alkalmatlanok voltak a további ellenállásra, ha (földrajzi) helyzetük *(sī)* sem tette lehetővé a további versengést, akkor „zabla került a szájukba, kötél a nyakukra" ⟨fogságba estek⟩, és most az Ő hadifoglyai. Közöttük van olyan, aki azelőtt az Ő hivatali felettese *(cun-csang)* volt, van, aki Vele egyenrangú *(teng-cs'ai)* volt, van, akinek Ő azelőtt hadifogoly-rabszolgája *(cs'en-lu)* volt, és van, aki azelőtt éppen Őt tartotta fogságban. Amikor ezek reménytelenek, akkor mind csak magukban átkozódnak, de ha éppen bizakodnak, hogy Ő mégsem arathat teljes győzelmet, akkor ettől nagyon megerősödik bennük a régi becsvágy; hogy is választanák önként a végső pusztulás osztályrészét *(fen)*?

Amikor születés révén örökli valaki a trónt *(ki-t'i)*, akkor a nép érzelmei nyugodtak, a széles ég alatt mindenki Reá ⟨az örökösre⟩ támaszkodva találja meg boldogulását, mindenki az Ő segítségével éri el a gazdaságot és előkelőséget, mindenki biztonságban él, örömét leli a foglalkozásában, nevelgeti fiait és unokáit, az égalatti tökéletes békének örvend, s mindenki egyedül Feléje fordítja szívét. A hősi lelkület ekkorra már kihalt, az írástudók és a nép *(sī-min)* becsvágya régóta szilárd ⟨nem változó⟩; legelőkelőbb a változatlanul uralkodó család *(cs'ang-kia)*, legnagyobb tisztelet egy (és ugyanazon) embert övez. Ilyen körülmények között akár a legostobább és legalantasabb tehetségű ember is elfoglalhatja (a trónt), s mégis képes elérni, hogy kegyességét azonosnak tekintsék az égével és földével, tekintélyét egyenlőnek tartsák a szellemekével *(kui-sen)*, hogy viharos szél

vagy villámcsapás se legyen méltó az ő haragjához, hogy jókor jött tavaszi eső se legyen hasonlítható az ő áldásaihoz, hogy akár többezer Csou(-kung) és K'ung(-cï) se vehesse fel a versenyt az ő szent bölcsességével *(seng)*, és hogy akár százszor tízezer (Meng) Pen és (Hia) Jü se tudjon szembeszállni az ő bátorságával *(jung)*. Ama öröklés révén trónra lépett ostoba uralkodó látja, hogy az égalattiban senki sem merészel szembeszállni vele, s így azt hiszi magáról, hogy akár az ég és a föld, sohasem pusztulhat el; így aztán csak rohan a maga egyéni *(szï)* vágyai után, nyargal a maga eltévelyedett kívánságai után, fejedelem és alattvaló nyilvános kicsapongásba merül, felettes és alárendelt azonosul egymással a gonoszságban, szemük a végsőkig vetélkedik a látványosságok nézésében, fülük kimerül Cseng és Wei (kicsapongó) muzsikájának hallgatásában, szobáikba lépve asszonyszemélyekkel kéjelegnek vég nélkül, kapujukon kilépve vadászatokon nyargalásznak naphosszat, teljesen elhanyagolják a sok-sok államügyet *(su-cseng)*, pusztulni hagyják az embereket és dolgokat *(zsen-wu)*, és mindennek, akár a medréből kilépett rohanó árnak, sehol sincsen vége. Akikben megbíznak és akiket szeretnek, azok mind ügyes hízelgők és megvesztegető beszédű emberek; akiket a legfelsőbb kegy előkelőségre és jólétbe emel, azok mind a kegyencnők vagy szép császári ágyasok családjából valók; éhes farkasokra van bízva a konyha őrzése, kiéhezett tigrisekre a marhák és disznók terelése; mindez odáig megy, hogy szinte kisütik az égalatti zsírját, kikaparják a nép csontjából a velőt; felháborodásában (a nép) már nem tud mihez kezdeni, így hát szerencsétlenség és felfordulás egyszerre következik be, a Középső Birodalomban *(csung-kuo)* teljes zűrzavar lesz úrrá, a négy égtáj barbárai fellázadnak és betörnek az országba, mely sárdarabként omlik szét, cserép módjára törik darabokra, egyetlen reggel semmi sem marad belőle; és az egykor Általa ⟨az ostoba uralkodó által⟩ szoptatott fiak és unokák most egyszerre kivétel nélkül az Ő vérét ivó ádáz ellenségei. S ha most, amikor nagy változás esett, hatalmi helyzete *(sï)* odalett, még most sem ébred fel álmából, akkor (ama uralkodóban) nem a gazdagság és előkelőség hozta-e létre az erkölcstelenséget *(pu-zsen)*, s vajon nem az (élvezetekben való) elmerülés váltotta-e ki a hülyeség betegségét? A fennmaradásnak és pusztulásnak ez a szüntelen váltakozása

(tie-tai), rendes kormányzásnak és felfordulásnak ilyen örök körforgása *(csou-fu)* az égi *tao* változatlanul ilyennek maradó nagy szabálya ⟨változhatatlan természeti törvény⟩.
Ráadásul azok, akik a kormányzás ügyeit intézni próbálták, mindig az éppen legjobbnak látszó módszerhez folyamodtak, s képtelenek voltak gondos mérlegeléssel elválasztani a kiválóságot az ostobaságtól, hogy aztán ennek segítségével megállapíthassák, mely módszerek vezetnek felvirágzáshoz és melyek a pusztulásba; pedig (a körülmények) napról napra kevésbé hasonlítottak a régihez, attól mind messzebb és messzebb kerültek. Nem így volt-e vajon?
Amióta a Han-dinasztia fölemelkedett, azóta olyan egyszerű emberek *(c'i-min)*, akik egyaránt csak adólajstromba vett személyek *(pien-hu)* voltak, anyagi javaik erejére *(c'ai-li)* támaszkodva mégis egymás urai *(kiün-csang)* lettek; s a világban ilyenek végtelenül sokan vannak. Ugyanakkor a tiszta és feddhetetlen férfiak *(sï)* csak magukban kesereghettek zsupfedeles kunyhóikban, semmi módjuk nem lévén, hogy az erkölcsöket és szokásokat valamivel gyarapítsák vagy azokból bármit elvegyenek. Ama hatalmas emberek *(hao-zsen)* háztartásai pedig olyanok, hogy százával sorakoznak egymás mellé a palotáik, kövér szántóföldjeik egész mezőket foglalnak el *(man-je)*, rabszolgáik és rabszolganőik *(nu-pei)* ezrével sereglenek, csatlósaik és követőik *(t'u-fu)* tízezrével vannak; hajóik és kocsijaik megfordulnak áruikkal mind a négy égtájon, spekulációs célokra felhalmozott készleteik egész városokat töltenek meg; értékes köveiket és pénzüket a legtágasabb szoba sem képes befogadni, lovaikat és marháikat, birkáikat és disznaikat a legnagyobb völgyek sem képesek elrejteni; szép fiú-szolgák és gyönyörű ágyasok töltik meg pompás szobáikat, énekesnők és muzsikuslányok sorakoznak belső termeikben; vendégek és látogatók várnak a sorukra, anélkül hogy el mernének menni onnan; kocsik és lovasok összegabalyodnak (kapuik előtt), anélkül hogy be mernének lépni; a „három állat"[4] húsa rájuk büdösödik, amikor már nem lehet megenni; a legfinomabb borok rájuk romlanak, úgyhogy nem lehet már meginni őket; egyetlen szempillantásuk elegendő, hogy máris emberek rohanjanak oda, ahová a szemük nézett; s egy kis örömök vagy haragjuk elég ahhoz, hogy emberek igyekezzenek nyomon követni azt, amit elméjük gondolt. Mindez a

főrangúak *(kung-hou)* „széles öröme", s az igazi urak *(kiün-csang)* „dús alapja" ⟨privilégiuma⟩; ám aki jól tudja forgatni ravaszságát és csalárdságait, az mindennek birtokába juthat, és ha már képes volt ezeknek birtokába jutni, akkor az emberek ezt nem tartják bűnnek. A forrás is, ha egyszer felfakad, akkor már folyik mindenfelé; s az út is, ha egyszer megnyílt, akkor már járható minden irányban. Ha azt követelnénk az írástudóktól *(sï)*, hogy mondjanak le a dicsőségről és az örömökről, helyette éljenek nyomorúságban és keserűségben, vessék el maguktól a féktelenség szabadságát és vállalják helyette a kötelékek fegyelmét, akkor vajon megtenné-e valaki ezt a maga jószántából? A felfordulás korszakai *(luan-sï)* hosszúak, a rend korszakai *(hua-sï)* rövidek. A felfordulás korszakaiban a kisemberek *(sziao-zsen)* előkelők és kegyeltek, a nemes emberek *(kiün-cï)* pedig nyomorognak és megvetettek: Amikor a nemes embernek *(kiün-cï)* nyomort és megvetést kell elszenvednie, akkor azon túl, hogy meggörnyed a magas ég alatt és félve lép a vastag földre,[5] még attól is rettegnie kell, hogy az agyonnyomás szerencsétlensége sújtja ⟨a hatalmasok eltaposták⟩. Amikor aztán elérkezik végre a tisztaság korszaka, akkor meg újra kezdődik minden a „görbeség túlzással való kiegyenesítésének" *(kiao-wang kuo-cseng)* szabálya szerint; így az öregek, akik közben nagyon elvénülnek, meg sem érhetik a nyugalom és jólét világát, a fiatalok pedig éppen férfivá serdülnek, amikor ismét nyomorúságba juttatja őket a hanyatlás és felfordulás újabb korszaka. Ennek eredményeként a bűnös emberek privilégiuma lesz a soha ki nem merülő szerencse és haszon, míg az erényes férfiak *(sansï)* osztályrésze a szakadatlan büntetés. Így akinek csak szeme képes megkülönböztetni a színeket, füle képes megkülönböztetni a hangokat, szája képes megkülönböztetni az ízeket, teste képes megkülönböztetni a hideget a melegtől, az a tisztaság gyakorlását mind félelmetes rossznak fogja tartani, s minden okosságát és ügyességét latba fogja vetni, hogy megmeneküljön tőle; hát még nyugalmat és örömöt hogyan igyekezne föllelni benne! Ez a legutóbbi korszak uralkodójának rövidlátásból *(ji-c'ie)* fakadó nagy hibája.

Hajdanában a *Tavasz és Ősz* korszaka a Csou-nemzetség felfordulási kora volt; aztán a Hadakozó Fejedelemségek (kora) következett, amikor ⟨a felfordulás⟩ még súlyosabb lett; C'in Cseng ⟨C'in Sï

Huang-ti⟩[6] az egyesítésre képes hatalmára *(kien-ping csï sï)* támaszkodva, szabadjára eresztette a tigrisek és farkasok lelkületét, gyilkolta és szaggatta az égalattit, élő embereket falt fel, s mivel a pusztításnak nem akart vége szakadni, ez végül is a Cs'u- és Han-hadjáratok szenvedéseit váltotta ki, amelyek túltettek még a Hadakozó Fejedelemségek korán is. A Han-dinasztia kétszáz évig uralkodott, s akkor bekövetkezett a Wang Mang-féle felfordulás; ha ennek elpusztított áldozatait összeszámlálnánk, a számuk biztosan kétszerese lenne a C'in (Sï Huang-ti) és Hiang (Jü) által legyilkoltakénak. Így a mai napig jutván: hírneves városok *(ming-tu)* üresek lettek, senki sem lakja őket, száz mérföldnyi körzetben minden elpusztult, embernek nyoma sincs, s nem is győznénk felsorolni (az ilyen városokat); nos, mindez még a néhai Szin ⟨Wang Mang⟩ korán is túltesz. Milyen szomorú is ez! Nem is egészen ötszáz éven belül háromszor támadt nagy szerencsétlenség, s a közben támadt kisebb felfordulásokat ebbe nem is számítottuk bele. Minden változás egyre nagyobb bajt hozott, s a jelenhez való közeledés mind nagyobb kegyetlenséget mért reánk; és ha ez így megy tovább is, akkor meglehet, hogy eljutunk a teljes pusztuláshoz. Ó jaj! Nem tudom, az eljövendő kor bölcs embere *(seng-zsen)*, ki majd segíteni akar ezen az állapoton, miféle módszert alkalmazhat! És nem tudom, hogy az ég, ha majd véget vet ennek a sorsnak, vajon mikor szánja rá magát erre!

ELVEVÉS ÉS HOZZÁTEVÉS (SZUN-JI)

Ha valaminek a megalkotása hasznos a kornak, ha valamely intézmény *(csï)* előnyös a dolgok *(wu)* szempontjából, akkor azt meg kell csinálni; de ha egy cselekedet *(sï)* nem felel meg a számításoknak *(su)*, ha egy törvény *(fa)* nevetség tárgya lett a kor előtt, akkor azt meg kell változtatni *(kai)*. Így ha valaminek a megvalósítása a régi időkben meghozta a maga eredményét, de a jelenben való felhasználása már semmi eredménnyel nem jár, azt feltétlenül meg kell változtatni *(pien)*; de ha megváltoztatva mégis elmaradna a korábbi mögött, vagy ha a változtatások csak a dolog fogyatékosságát növelnék meg, akkor mindenképpen vissza kell állítani a régit *(fu)*.

Amikor a Han-dinasztia éppen csak hogy fölemelkedett, a királyság

részesévé tette a fiakat és öccsöket is *(fen-wang ci-ti)*, rájuk bízván az írástudók és a nép *(si-min)* sorsát, kölcsönadván *(kia)* nekik az élet és halál fölötti hatalmat. Így aztán ezek féktelen gőgjükben mindent megengedtek maguknak, vágyaik és kívánságaik kielégíthetetlenek voltak, a népet *(po-szing)* csak „halnak és húsnak" ⟨tápláléknak⟩ tekintették, amely arra való, hogy betöltse kívánságaikat; szeretkeztek saját vérrokonaikkal, hogy velük elégítsék ki érzékeiket; felfelé lázadoztak (a császár ellen) és törvénytelenségeket követtek el, lefelé zsarnokoskodva és kegyetlenkedve nagy károkat okoztak (a népnek); így aztán hiábavalónak bizonyult a rokonok hálájára való támaszkodás, mert valójában éppen a forrás vizének tovább folyása és a dolog természete *(hing-si)* váltotta ki ezt a helyzetet. (A császárok) lejjebb szállították hát a rangjukat *(cio)*, megnyirbálták földterületüket *(t'u)*, fokról fokra csökkentették, majd elvették tőlük (politikai hatalmukat), úgyhogy végül már semmi mást nem csináltak, mint tétlenül üldögélve fogyasztották a nekik juttatott jövedelmet *(feng-lu)*; így azonban piszkos tetteik és kicsapongó bűneik csak még tovább szaporodtak. Ezért ha sekéllyé is tették alapzatukat, ha súlytalanná tették is az ő jóindulatukat, mégis, még most is támaszkodni tudnak egyetlen napon kapott rangjuk tiszteletére, amellyel magukhoz tudják kötni az írástudók és a nép *(si-min)* ragaszkodását; hát még ha engedjük, hogy egyeduralkodók *(csuan)* legyenek egy-egy fejedelemségben *(kuo)* és ottani hatalmukat utódaikra örökítsék, akkor hogyan érhetné el bármiféle ostorozás és kiabálás, hogy engedelmeskedjenek a császárnak! Napjainkra a kormányzás megromlott, az erkölcsök és szokások megváltoztak, a természetes egyszerűség már régen tova tűnt, helyébe az okosság és bölcsesség lépett, s hosszú ideje már, hogy túljutottunk a szertartási előírások gátjain és szabadon járunk a vágyaink birodalmában. Így aztán sohasem lett volna szabad az ő kezükbe hatalmat adni, sem pedig méltóságot *(ci)* „kölcsönözni" nekik. Ezért vissza kell venni tőlük a nemzedékeken át örökölt hatalmukat, meg kell fosztani őket minden irányban érvényesülő hatalmi helyzetüktől, közülük a hozzáértő embereket minél előbb (hivatalnoki) jegyzékbe kell venni, az erre alkalmatlanokat pedig mielőbb el kell távolítani, s akkor az „alsó földeken" ⟨a vidéken⟩ nem lesznek többé cselekvésükben meg-

gátolt írástudók, s az udvarban *(kuo-cs'ao)* nem lesznek többé előkelőséget monopolizáló *(csuan-kui)* emberek. Ez a változtatás azért lenne nagyon jó, mert akkor aztán minden mást meg lehetne valósítani.

Miután a *cing-t'ien* rendszert „megváltoztatták" ⟨felszámolták⟩, a hatalmasok ⟨kereskedők⟩ pénze mindjobban felhalmozódott *(huo-csï)*, magán-házaik (v. vendégfogadóik) elborították a tartományi és körzeti városokat *(csou-kiün)*, szántóföldjeik *(t'ien-mu)* egymást érték a helyi fejedelemségekben *(fang-kuo)*. Személyük nem kapott császári pátenssel (hivatalnoki) megbízatást, mégis a három égitesttel és sárkánnyal ékesített ruhákba öltöztek; nem lettek elöljárói az adórendszer egyetlen ötcsaládnyi egységének sem *(pu wei pien-hu ji-wu csï csang)*, mégis szolgáikként rendelkeztek ezer háztartást egyesítő „neves" faluközpontokkal *(ju c'ien-sï ming-ji csï ji)*; dicsőségük és jólétük túlszárnyalta a fejedelmekét *(feng-kiün)*, hatalmi helyzetük ereje egyenlő volt a tartományi elöljárókéval *(sou-ling)*; megvesztegetési ajándékaikkal biztosították a maguk hasznát ⟨játszották ki az adó-kötelezettséget⟩; megsértették a törvényeket, de sohasem kerültek börtönbe; fegyveres idegenek *(c'ï-k'o)* és halálmegvető férfiak odadobták érettük az életüket is. Ennek eredményeképpen a gyengébb testi erővel és kevesebb ésszel rendelkező emberek lyukas ruhákat viseltek, függönyeik tönkrementek, még haláluk árán sem tudták betakarítani termésüket, injuriákat voltak kénytelenek elszenvedni és mégsem mertek maguknak igazságot kérni *(cï-li)*. Mindezt az is elősegítette ugyan, hogy a tilalmak hálóját túlságosan meglazították, legfőképpen azonban a (családonként) kiosztható földek korlátozatlansága *(fen-t'ien wu-hien)* tette ilyenné a helyzetet. Mármost, ha ki akarjuk terjeszteni a Nagy Békesség *(t'ai-p'ing)* rendjét, ha meg akarjuk szilárdítani a „tökéletes átalakulás" *(csï-hua)* alapjait, ha egyenlővé akarjuk tenni a népnek anyagi előfeltételekből *(c'ai)* származó nagyobb vagy kisebb jólétét, ha helyessé akarjuk tenni az erkölcsök és szokások terén (ma látható) mértéktelenségeket, mindehhez igazán nem találhatunk más módszet, mint a *cing-t'ien* rendszert. Ez az eset, amikor a megváltoztatás *(pien)* hibásnak bizonyul, s ezért helyesebb visszaállítani a régit. Amióta eltörölték a testi büntetéseket, azóta (a büntetésben) köny-

nyebbség vagy súlyosság fokozatai hiányoznak. Ha lejjebb szállunk a halálbüntetésnél, utána máris a kopaszra-borotválást és a vasgallért találjuk; ha a kopaszra-borotválásnál és a vasgallérnál is lejjebb akarunk szállni, akkor már csak a korbács és a bot áll rendelkezésünkre. Pedig a halálbüntetéssel sújtottat nem lehet többé életre kelteni, míg a kopaszra-borotválás semmiféle kárt nem tesz az emberekben. A kopaszra-borotválás és a megbotozás nem elegendő a közepes súlyú bűnök megtorlására; így aztán lehet-e nem folyamodni (minduntalan) a halálbüntetéshez? Pedig egy tyúk vagy egy kutya ellopása, férfinak nővel való bujálkodása, egy kis borral vagy édes itallal való megvesztegetés, tévedésből valami kár okozása: mindez nem érdemel halálbüntetést; ha tehát ilyesmiért kivégeztetünk valakit, túlságosan súlyos, ha meg csak kopaszra borotváltatjuk, túlságosan könnyű (büntetést alkalmaztunk). Ha pedig nincsenek megállapítva közepes büntetések, amelyek megfelelnének az ilyen bűnöknek, akkor a törvények és rendeletek *(fa-ling)* hogyne lennének egyenetlenek, kivégeztetés vagy életben maradás dolgában hogyne lennének tévedések! Mármost, aki nagy bajnak tartja, hogy a (kiszabható) büntetés túlságosan könnyű és nem képes méltóképpen megtorolni az elkövetett gonoszságot, az csaló módon további bűnjeleket gyártva csinál (a tett elkövetőjéből) nagy bűnöst, vagy éppen az illető súlyos betegségére hivatkozva titkolja el a kivégzését ⟨kivégezteti, de azt közli, hogy betegségben halt meg⟩. Így a törvények paragrafusaiból hiányzik a mérce, „név és valóság" *(ming-sï)* nincs összhangban egymással; úgyhogy attól tartok, ezek nem az Uralkodók és Királyok egyetemes érvényű törvényei *(t'ung-fa)*, sem pedig a szent emberek *(seng-zsen)* kiváló intézményei. Valaki azonban úgy vélheti: „Ha túlzott büntetésekkel gonosz embereket sújtunk, az még csak megjárja; de ha túlzott büntetéssel jó embert sújtunk, vajon lehet-e azt visszacsinálni?" Erre én azt felelem: Ha a legrégibb kormányzatoktól fogva mindmáig sohasem fordult volna elő, hogy igazságtalanul bánjanak el jó emberekkel, akkor nem halhattak volna meg az igazi bűnösök sem; ez pedig annyit jelentett volna, mint elviselni emberek legyilkolását, de nem viselni el ez emberek ⟨a gyilkosok⟩ megbüntetését. Nos, ha ma (ismét) rendelet írná elő az „öt büntetés" alkalmazását, meglennének a fokozatok, könnyebb vagy súlyosabb

(bűnöknek) lenne mércéje, a paragrafusok és cikkelyek szép sorrendben következnének, „név és valóság" viszonya teljesen helyes lehetne, és hacsak nem emberölésről, lázadásról vagy „állati magatartásról" ⟨vérfertőzésről⟩ van szó, amelyek a legsúlyosabb (büntetést érdemlik), a halálbüntetést sohasem kellene alkalmazni. Elfogadni örökül a Csou-nemzetség titkos törvénykönyvét, s folytatni Lŭ fejedelmének javító célú büntetéseit *(sziang-hing)*: mindama dolgok közül, amelyeket vissza kellene állítani, ez lenne a legjobb.[7]

A Változások (Könyve) azt mondja: „A *jang*: egy fejedelem és két alattvaló; ez a nemes ember *(kiün-cï) tao*-ja. A *jin*: két fejedelem és egy alattvaló; ez a kisember *(sziao-zsen) tao*-ja."[8] Így akik kevesen vannak, azok az emberek fölött állnak; akik pedig sokan vannak, azok mások alatt állnak. Egy ötcsaládos egység *(wu)* elöljárója az, akinek tehetsége egy ötcsaládnyi egység vezetésére való; egy fejedelemség *(kuo)* ura az, akinek tehetsége egy fejedelemség fölötti uralkodásra való; az égalatti királya *(wang)* az, akinek tehetsége az égalattin való királyi uralkodásra való. Az ostobák szolgálják a bölcseket, miként az ágak is a törzshöz vannak kötve; ez az égalatti kormányzásának változhatatlan törvénye *(cs'ang-fa)*. Ám az ország ellenőrzését meg kell osztani más emberekkel *(fen-zsen)*, a kormányzás ellátását fel kell osztani különböző ügyekre *(fen-sï)*; ha pedig az emberek messze vannak, nagyon nehéz nyugalomban tartani őket, és ha az ügyek nagyon központosítva vannak *(cung)*, igen nehéz elvégezni őket. Manapság a távoli tartományok *(csou)* körzeti fővárosai *(hen)* gyakran egymástól is sok száz és ezer mérföldnyire vannak, s bár többnyire nagy hegyek és mocsarak (húzódnak közöttük), azért van ott hely, ahová embereket lehet telepíteni, hogy gabonát termesszenek. Míg a belső területeken *(csu-hia)* olyan a népsűrűség, hogy minden tíz *mu* földet közösen ültetnek be eperfákkal *(kung-szang)*, addig a távoli tartományokban hatalmas pusztaságnyi feltöretlen földek terülnek el; minthogy azonban a szokásokat nemzedékre örökítik *(tai-szu)*, s mindenki a szülőföldjén szeret maradni *(an-t'u)*, legszívesebben haláláig el nem távolodva attól, ezért ha az uralkodó *(kiün-csang)* nem küldi őket, ki is lenne képes önként elmenni (a szűzföldekre)! A határ menti területek ugyancsak alkalmasak rá, hogy elítéltekkel benépesítsük, akik ott jól ellátnák a

védelem funkcióját is. Újra kell megállapítani a határvonalakat, mégpedig úgy, hogy a (központoktól mért) legtávolabbi pont se haladja meg a kétszáz mérföldet. Világossá kell tenni a népszámlálási adatokat, hogy pontos számításokat és vizsgálatokat tegyenek lehetővé. Tízes és ötös családcsoportokat kell megállapítani, hogy így a kölcsönös kezesség köteléke tartsa össze (az embereket). Korlátozni kell a családi földeket *(fu-t'ien)*, hogy ezáltal véget vessünk összeharácsolásuknak *(ping-kien)*. Vissza kell állítani az „öt büntetést", hogy menekvést biztosítsanak a (meg nem érdemelt) haláltól. Növelni kell az elöljárók *(kiün-csang)* számát, hogy felvirágozhassék a kormányzás rendje. Ösztönözni kell a földművelést és a selyemhernyótenyésztést, hogy gazdag készletek álljanak rendelkezésünkre. El kell távolítani a másodlagos tevékenységeket *(mo-co)*, hogy egyedül álló legyen az alapvető foglalkozás *(pen-je)*. Nagyon komolyan kell venni a tanítást és tanulást ⟨az iskoláztatást⟩, hogy megváltoztathassuk az érzelmeket és alaptermészetet *(c'ing-szing)*. Népszerűsíteni kell az erényes tetteket, hogy kiköszörülhessük az erkölcsöket és szokásokat. Nagy gonddal meg kell vizsgálni a tehetséget és képességeket, hogy mindenkinek a megfelelő hivatali fokozatot adhassuk. Ki kell választani a legügyesebb és legharciasabb embereket, hogy gyakorolva tanulják a hadviselést. Tökéletesíteni kell a fegyverzetet, hogy védelmi háborúra mindig készen álljunk. Szigorúbbá kell tenni a tilalmakat és rendeleteket, hogy meggátolhassuk velük a jogtalan egyenlőtlenséget. Méltányossá kell tenni a jutalmazásokat és büntetéseket, hogy ezáltal eredményes legyen az elrettentés és az ösztönzés. Be kell tiltani a haszontalan játékokat, hogy véget vethessünk a bűnözésnek. Végül ki kell vizsgálni a kegyetlenségeket, hogy megszüntethessük az önkényeskedést. Ha ezt a tizenhat szempontot érvényesítjük a kormányzásban, és ügyelünk rá, hogy gyakorlásuk állandó legyen, újra-megvizsgálásuk rendszeres, akkor a tökéletes nyugalom idején sem következik be fellazulás, s váratlan esemény sem kelthet zűrzavart; úgyhogy ha ismét szent ember *(seng-zsen)* támadna, (ezen a renden) még ő sem tudna változtatni semmit. Mind ez ideig az égalatti családjainak száma meghaladja a tízmilliót; ha tehát kihagyjuk az öregeket és gyengéket, s minden családból csak egyetlen ereje teljében levő férfit számítunk, ez akkor is tíz-

millió ember. Ebbe nem értendő bele sem az összeírásokból kicsúszottak sokasága, sem pedig a Han-birodalom területén lakó különféle barbárok. Mármost tíz ereje teljében levő férfi között feltétlenül van egy olyan, aki alkalmas rá, hogy egy tízes vagy ötös családcsoport elöljárója *(sī-wu csī csang)* legyen; ha tehát magasabb funkciókra csupán a családcsoportok elöljárói közül választunk, akkor is egymillió ember áll rendelkezésünkre; ha ennek a tizedrészét választjuk ki, akkor is százezer embert találtunk elég tehetségesnek ahhoz, hogy valami alsóbb hivatalnoki vagy írnoki tisztséget *(co-sī)* ellásson; ha pedig ismét csak a tizedrészüket vesszük, akkor is tízezer emberünk van, akiket nyugodtan megbízhatunk azzal, hogy a kormányzásban és irányításban töltsön be valamely méltóságot. Akik izomerejük alapján alkalmaztatnak, azokat nevezzük „embereknek" ⟨népnek⟩; a néptől pedig azt várjuk, hogy ereje teljében legyen; akik szellemi képességeik *(c'ai-csī)* alapján nyernek alkalmazást, azokat nevezzük írástudónak *(sī)*; írástudóban pedig legtöbbet ér a tapasztalt öreg. Ha megvalósítjuk a fenti rendszert s így alkalmazzuk funkciókba az égalatti embereit, akkor még tartalékkal is rendelkezünk majd (tehetségek dolgában), s ugyan mi félnivalónk lehetne attól, hogy nem lesz elegendő (tehetséges hivatalnokunk)! Mert hiszen: ha valamely dolgot *(wu)* nem keresnek, az attól még nem „a dolgot nélkülöző" ⟨szűkös⟩ esztendő; s ha az írástudókat nem alkalmazzák (hivatalokban), az ettől még nem írástudókban szűkölködő korszak. A leírt módon azonban képesek leszünk jól hasznosítani az ég adta „természetet" ⟨a természetes képességeket⟩, kikutatni az emberek belső tulajdonságait *(zsen-li)*, virágzóvá tenni az egyszer már elpusztultat, folytatni az egyszer már megszakadtat, hálóba fogni az abból kicsúszottakat ⟨a kallódó tehetségeket⟩, s így biztosítani az ég és az ember közti összhangot.

Valaki azt mondhatja: „Aki igazán jól ért a kormányzáshoz, az meg akarja szüntetni a zaklatásokat s lehetetlenné akarja tenni a kegyetlenségeket, összevonja *(ping)* tehát a hivatalokat, s csökkenti a funkciók számát, mert cselekvésében a nem-cselekvéssel *(wu-wei)* él, ügyintézése pedig az ügy-nélküliség *(wu-sī)* által való; mire jó hát, uram, ez a te sok-sok beszéded ⟨tanácsod⟩?" Erre azt felelem, hogy: ha valóban így lenne, akkor a Három Dinasztia nem lenne méltó rá, hogy példa-

képünknek tekintsük, s a szent emberek *(seng-zsen)* sem érdemelr ék meg, hogy mestereink legyenek. A nemes ember *(kiün-cï)* felhasználja a törvényeket és intézményeket *(fa-csï)*, s eljut az „átalakításhoz" ⟨a tökéletes rendhez⟩; a kis ember *(sziao-zsen)* is felhasználja a törvényeket és intézményeket, s eljut a· felforduláshoz. Teljesen egyformán egy és ugyanazon törvények és intézmények (állottak rendelkezésükre), egyikük mégis az „átalakítást" *(hua)*, másikuk pedig a felfordulást érte el velük, mert a megvalósítás (v. a gyakorlás) nem egyforma volt. Ha farkasokra van bízva birkák és disznók terelése, s Rabló Csï dolga az adók begyűjtése, akkor az állam *(kuo-kia)* felfordulásba süllyed, a hivatalnokok önkényeskednek; így aztán fel sem érdemes vetni az „elvevés és hozzátevés" ⟨a reformok⟩ kérdését!

Az embereknek ⟨a népnek⟩ nemes emberekre *(kiün-cï)* van szükségük ahhoz, hogy „átalakuljanak" és rendben tartassanak *(hua-li)*; az országnak készletekre van szüksége ahhoz, hogy soha ne lásson szükséget. A nemes ember *(kiün-cï)* maga nem művelhet földet s nem tenyészthet selyemhernyót ahhoz, hogy meglegyen a ruhája s étele; a készletek nem származhatnak törvénytelen adókból, nem lehetnek ezáltal bőségesek. Ha a hivatali jövedelem *(feng-lu)* elég busás, akkor a kiszipolyozás és megvásároltatás bűnének valóban véget lehet vetni; ha a készletek igazán dúsak, akkor háborúk és rablók, árvíz és szárazság szerencsétlensége sem okozhat nagy szenvedést. Éppen ezért, ha (a hivatalnokok) a helyes elveknek *(tao)* megfelelően kapják meg (jövedelmüket), akkor ezt a nép sem fogja fényűzésnek tartani; ha ugyancsak a helyes elvek *(tao)* szerint gyűjtik be (az adókat), akkor ezt a nép sem mondhatja megnyomorításnak. Amikor természeti csapások uralkodnak el, s kinyitják a magtárakat és kincstárakat, hogy segítséget *(tai)* nyújtsanak (a népnek): ez vajon nem maga az emberség-e *(zsen)!* Amikor ruha és élelem van bőségesen, s csökkentik a fényűzést, hogy inkább szétterjesszék (a jólétet): ez vajon nem maga az igazságosság-e *(ji)!* Azoknak a nemes embereknek *(kiün-cï)*, akik hivatalt töltenek be, azaz a népnek *(sï-min)* elöljárói, mindig bőségesen kell hússal és selyemmel rendelkezniük, „vörös kerekeken" és négy lóval kell járniuk. Manapság azonban azt kell mondanunk, hogy akik szegényes kunyhókban laknak, azok

az emelkedettek, és akik egyszerű zöldségféléken élnek, azok a tisztán. Ez eltévelyedést jelent az égi és földi természettől *(szing)*, másfelől pedig üres és hamis „nevek" *(ming)* kinyilvánítását, úgyhogy aztán igen kevéssé okosak foglalják el a nagy hivatalokat, minek következtében a dolgok éppenséggel nincsenek rendben, minden bizonnyal a mondott okból. Csak tisztaságukhoz ragaszkodókat ⟨megvesztegethetetleneket⟩ alkalmazni, s lemondani a tehetségesekről: ez nem lehet nagy tettek végrehajtásának alapja. Megvesztegethetetlenségük alapján emelni ki, s kapzsiságuk miatt meneszteni (a hivatalnokokat): ez nem lehet az írástudók *(sï)* és nemes emberek *(kiün-cï)* szíve vágya. A funkcionáriusok kiválasztásakor ugyanis mindig az erényes írástudókat *(san-sï)* keresik, ám az erényes írástudók között gazdag ember igen kevés van, szegény azonban annál több, és ha a hivatali jövedelem *(lu)* nem elég a család megfelelő ellátására, hogyan is lennének képesek (ezek az „erényes írástudók") rá, hogy ne gyarapítsák valami kevéssel a „magán-kaput" ⟨hogy ne fogadjanak el egy kevéske megvesztegetési ajándékot⟩! És ha emiatt bűnösnek mondatjuk ki ⟨elítéltetjük⟩ őket, ez ugyanaz, mint csapdát állítani vagy vermet ásni, és úgy várni, hogy az égalatti minden nemes embere *(kiün-cï)* beleessék.

Ha rablók garázdálkodnak, ami bizony a „kilenc tartományban" újra meg újra felüti a fejét, s ugyanakkor váratlanul éhínség támad, ilyen helyzetben hadsereget indítani, azaz rendkívüli adókkal gyengíteni a népet s csökkenteni vagy elvenni a hivatalnokok jövedelmét: ez csak azt kevesbíti, amire támaszkodni lehet, és csak azt szaporítja, amit el kell venni, úgyhogy tízezer mérföld messzeségben is szükséget teremt, s végeredményben semmit sem használ. Ha mindenkit közmunkára (v. katonáskodásra) rendelünk, a földművelés és selyemhernyótenyésztés folyamatossága megszakad, s a nagyszámú nép panaszos kiáltása száll a magas ég felé, miközben a nyomorúságban éhenhaltak testei megtöltik a csatornákat s árkokat.

Mármost, ha általában termékeny földet véve alapul, kiszámítjuk, mennyit takarítanak be egy aratáskor, és úgy találva, hogy minden *mu*-ról három *hu* gabonát gyűjtenek be, minden *hu*-ból elveszünk (adóba) egy *tou*-t ⟨egy tizedrészt⟩, akkor ez (a népnek) nem lesz túlságosan sok; ám egyetlen évben felhalmozhatunk belőle több évre

való készletet, úgyhogy (az uralkodó) akár a leghatalmasabb közmunkát ⟨építkezést⟩ is megindíthatja, kielégítheti a legtúlzóbb fényűzésre való vágyait is, nagyobbá teheti a kegyenceinek juttatott adományokat, még ezekkel sem tudja azt kimeríteni. De ha nem követjük a régi törvényt ⟨a tized-szedést⟩, hanem túlságosan könnyű adókat állapítunk meg, akkor essék csak meg, hogy egy vidéken riadót kell fújatnunk, vagy más helyütt természeti csapás sújt le, bizony nem telik el három esztendő, s a számításokban nagy hiányok lesznek. Ha pedig üldögélve nézegeti, hogy a harcosok zöldségféléken élnek, felállva meg bámulja, hogy éhenhaltak hullái borítják az utakat, akkor voltaképpen miért lett uralkodó, ha csak ilyen kormányzást tudott teremteni? A huszadrésznyi adó méltán kapta (már Meng-cï-től) a „barbár" nevet; hát még a (mostani) harmincadrésznyi adó![9] Csökkenteni a hivatalnokok fizetését, hogy több jusson a hadsereg kiadásaira: ennek (a módszernek) eredete az, hogy C'in-dinasztia így verte le a fejedelmeket *(csu-hou)*. Később a „négy barbár" miatt folytatták, a Han-dinasztia is örökbe vette ezt a módszert, s hogy az idők múltával sem változtatott rajta, az fontos oka az állam veszedelembe jutásának és felfordulásának.

Ma a szántóföldeknek nincs állandó gondozójuk *(cs'ang-csu)*, a népnek nincs állandó lakhelye, a hivatalnokok „napi járandóságot" ⟨naponta változó nagyságú jövedelmet⟩ élveznek, a fizetési osztályok nincsenek megállapítva. Úgy kell tehát megalkotni a törvényeket és intézményeket, hogy azok egységesen rögzítsék az osztályokat; az adó egy tizedrész legyen, azaz állítsuk vissza a régi adószedési módszert. Manapság a földek tágasak, a nép pedig ritka, úgyhogy a közepes (minőségű) földek sincsenek mind feltörve; és mégis, hiába van így, feltétlenül korlátokat kell szabni a nagy családok *(ta-kia)* számára, nem engedve, hogy (a földbirtoklásban) túllépjenek egy bizonyos mértéket. A földek közül azokat, amelyeken most csak gaz terem, mind állami földnek *(kuan-t'ien)* kell nyilvánítani; de csak azoknak szabad megengedni, hogy „átvegyék" tőlünk, akiknek testi ereje alkalmas a földművelő munkára, mert ha megengednénk bárkinek, hogy magától elfoglalja (ezeket a földeket), később óhatatlanul bűnözésre vetemednének.[10]

JEGYZETEK

PAN KU

HAN SU

30. fejezet

ÖSSZEFOGLALÁS A FILOZÓFUSOKRÓL

[1] A „hat klasszikus könyv": lásd a Tung Csung-su szemelvények 47. jegyzetét. Az „öt klasszikus könyv" már Han-kori kategória: a *Ji king*, a *Si king*, a *Su king*, a *Li ki* és a *Cs'un-c'iu*.

[2] *Lun-jü* XIII, 3.

[3] *Lun-jü* XIII, 5.

[4] *Lun-jü* XIV, 26. — A *cung-heng-kia* természetesen aligha tekinthető filozófiai iskolának; inkább bizonyos (Han-korban még megvolt) könyveknek bibliográfiai csoportja.

[5] Vö. a *Su king*-beli *Hung-fan* fejezettel az *Első kötet*ben. — A *nung-kia* iskolavolta ugyancsak kétséges, de a szövegben olvasható jellemzéséhez tanulságos fellapozni kötetünkben a Kia Ji-tól és Cs'ao C'o-tól vett szemelvényeket.

[6] *Lun-jü* XIX, 4. — A „kis elbeszélések" *(sziao-suo)* „iskolájának áramlata", mely minden bizonnyal Han-kori eredetű, ugyancsak nem volt filozófiai iskola, de kétségtelenül kiindulópontot jelentett a kínai irodalmi kisepika későbbi fejlődése számára (önálló anekdóta, mese, majd novella).

WANG FU

EGY REMETE ELMÉLKEDÉSEI

A tanulás dicsérete

[1] A felsorolt mitikus vagy legendás személyek „mesterei" természetesen ugyanolyan mitikusak vagy legendásak, s ez vonatkozik Konfuciusz és Lao-cï tanítványi-mesteri viszonyára is. A felsorolás egyetlen értelme: mindenkinek, aki vitte valamire, volt tanítója.

[2] Tung Csung-su legfontosabb írásait lásd kötetünkben. King Fang biográfiája a *Han-su*-ban található.

[3] Ni K'uan és K'uang Heng: neves Nyugati Han-kori írástudók, mindkettőjük biográfiája a *Han-su*-ban.

[4] Cao-fu: a Csou-házi Mu király legendás kocsihajtója.

A szertelen fényüzésről

[5] *Si king* 305, 25—26.

[6] A *Si king* 154. verse, egy rituális naptár-féle.

[7] A Cin-beli Ling fejedelem i.e. 619-től 605-ig uralkodott.

[8] *Sï king* 137, 7—8. Wang Fu szövegvariánst idéz; a hagyományos szöveg arról beszél, hogy bizonyos „délről való Jüan-t" egy kedvező előjelű napon kiválasztanak (valószínűleg táncosnőnek) „S ő nem fonja többé a kenderét —Hanem a piactéren táncol".

[9] A Han-házi Wen-ti (v. Hiao-wen császár) i. e. 179-től 157-ig uralkodott.

[10] A *Huai-nan cï* szerint „K'i fejedelme" a Sang-Jin házi Csou királynál elefántagyar evőpálcikákat látott, s e pazarlás miatt sírva fakadt.

[11] A Konfuciusz-idézet a *Ji king Csatolt magyarázatok (Hi-c'ï)* című függelékéből való.

[12] Megjegyzésre méltó, hogy a két határmenti város fényűzését a régészeti leletek is igazolják. Különösen Lo-lang nevezetes gazdag sírleleteiről.

[13] Lásd a *Lun heng* 196. jegyzetét.

[14] Vö. *Lun-jü* XI, 7.

[15] Wen-ti (Hiao-wen) uralkodási ideje: i. e. 179—157; Ming-ti-é pedig: 58—76.

[16] A Konfuciusz-mondás apokrif, csak a Han-kori *Ji li* című szertartáskönyvben található meg.

[17] A Han-házi King-ti uralkodási ideje: i. e. 156—141.

Tanítás az alapvetőről

[18] Mindkét Konfuciusz-mondás a *Ji king*-ből való, az utóbbi a *Csatolt magyarázatok*-ból.

[19] Idézet a *Su king*-beli *Kao Jao mo* fejezetből.

A napok kímélése

[20] Hi és Ho: a nap kocsihajtói, az írástudói hagyományban Jao asztrológusai.

[21] *Sï king* 162, 14—15.

[22] Vö. *Lun-jü* XIII, 9.

[23] Kivonatos idézet a *Su king*-beli *Jao tien* fejezetből.

[24] A *Sï king* 16. verse csak annyit mond erről a vadalma-fáról, hogy alatta Sao fejedelme „enyhhelyet talál", „megpihen", „megnyugszik".

C'UI SÏ

A KORMÁNYZÁSRÓL

[1] A Han-dinasztia „fölemelkedésének" éve: i. e. 206. Az ehhez számítandó „több mint 350 esztendő", azaz kb. 150 után írhatta művét C'ui Sï.

[2] Hiao-wu császár, azaz Wu-ti ama híres „leveléről" van szó, amelyre Tung Csung-su nem kevésbé híres „válaszát" megírta i. e. 140-ben (lásd *A konfucianizmus uralmának megteremtése* című bevezetőnket, valamint a Tung Csung-su szemelvényeket kötetünkben).

[3] Vö. *Lun-ju* XIII, 16; XII, 9; XII, 11.
[4] A „házak és kutak" kifejezés a faluközösségi rendszerre vonatkozik.
[5] Vö. a Kia Ji-szemelvény első mondata-belı Kuan-cï-idézettel, kötetünkben.
[6] Utalás Kung-ji cï történetére, aki oly „igazságos" volt, hogy nem tűrte meg házában sem a napraforgó-termesztést, sem a szövést, s az utóbbiért elzavarta feleségét.
[7] Jen P'ing-csung említése a *Lun-ju*-ben: V, 16.
[8] Hiao-szıuan császár, azaz Szıuan-ti uralkodási ideje: i. e. 73—48.
[9] Vö. a *Sï king* 18. versével.

SZIÜN JÚE

MAGYARÁZÓ TÜKÖR

II. fejezet

A KOR DOLGAIRÓL

[1] Ez a passzus valószínűleg első elméleti megfogalmazása a földtulajdon problémáinak, s első dokumentuma a földmagántulajdon felbukkanásának, de ugyanakkor teoretikus elutasításának is.

III. fejezet

KÖZKELETŰ HIEDELMEK

[2] A *Su king*-beli *Mu sï* fejezet szerint Wu wang *kıa-cï* napon indította meg a támadását a Jin-dinasztia ellen
[3] Fu Ji: neves írástudó Ming-ti (58—76) és Csang-ti (76—89) idején; kb. 47-től 92-ig élt.

V. fejezet

VEGYES MONDÁSOK

[4] Vö. *Meng-cï* VI A *(Első kotet)*; *Szıün-cï* 23. fejezet *(Második kotet)*. Kung-szun Ni-cï: egy konfuciánus, akinek művei nem maradtak ránk. Jang Hiung műveiből lásd a kötetünkben olvasható szemelvényeket. Liu Hiang: a neves Han-kori írástudó; i. e. 80-tól 9-ig élt; több műve maradt ránk. Wang Cs'ung nagyra becsülte.
[5] A „négy gonosz": a mitikus Kung-kung, aki fejét a Pu-csou hegybe verte; Huan-tou, Jao egy elvetemült minisztere; a Szan-miao-nak nevezett bennszülött törzsek, amelyekkel Sun hadakozott; és K'un, Nagy Jü apja, akit

Sun kivégeztetett. A „három tökéletes erényű": Wei-cï („Wei fejedelme") K'i-cï („K'i fejedelme") és Pi-kan, az utolsó Sang-Jin házi-király bírálói és áldozatai.

CSUNG-CS'ANG T'UNG

VILÁGOS SZAVAK

Az ég tao-ról

[1] Sziao Ho és C'ao C'an a Han-dinasztia alapítójának, Kao-cu-nak voltak érdemes főemberei; Ping Ki és Wei Sziang a Han-dinasztiát felvirágoztató Sziüan-ti-nak. Cs'en P'ing és Csou Po a császári hatalomra törő Lü-nemzetség ellen védelmezték meg a dinasztiát, i. e. 179-ben trónra emelve Wen-ti-t. Huo Kuang i. e. 73-ban trónra segítette Sziüan-ti-t.

[2] A *Csou-li (A Csou-ház szertartásai):* Han-kori könyv, amely egy eszményi patriarchális-hivatalnoki rendet ír le, a tisztviselői hatáskörök pontos meghatározásával.

A felfordulás megszüntetése

[3] A hős, akitől Csung-cs'ang T'ung a rend megteremtését várja: C'ao C'ao, a nagy hadvezér, aki fokról fokra uralma alá hajtotta a csak névlegesen létező Han-birodalom északi területeit, ahol majd megalapítja a Wei-birodalmat. C'ao C'ao 208-ban lett Kancellár *(cs'eng-sziang);* ez évszám alapján szokás a *Cs'ang-jen*-t kb. 206-ra datálni.

[4] A „három állat": a szárnyas, a hal és a disznó.

[5] Utalás a *Sï king* 192. versére.

[6] C'in Sï Huang-ti-nek Cseng volt a személyneve.

Elvevés és hozzátevés

[7] Az „öt büntetés" a *Su king*-ban: homlok-megbélyegzés, orr-levágás, láb levágása, kasztrálás és „főbüntetés", azaz halál. A Csou-nemzetség titkos törvénykönyvéről nem tudunk. Lü fejedelmének büntetéseiről a *Su king*-beli *Lü hing (Lü büntetései)* fejezetben olvashatunk.

[8] Idézet a *Ji king* „Csatolt magyarázatok" *(Hi-c'ï)* című függelékéből.

[9] Meng-cï a tizedrész szedését tartotta legjobbnak; vö. *Meng-cï* III. A, 3 Szövegünk állítása, hogy ti. a Han-dinasztia idején viszonylag igen kicsiny adót szedtek, megfelel a tényeknek.

[10] Részben Csung-cs'ang T'ung tanácsai nyomán teremtette meg C'ao C'ao a híres *t'un-t'ien* rendszert, amelynek lényege az volt, hogy veterán katonákkal műveltették meg az elhagyott földeket, s azok az államnak — a föld és a munkaeszközök biztosítása fejében — a termés 50—60%-át adták be.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Tatár György — Műszaki szerkesztő: Agócs András
Terjedelem: 24,5 (A/5) ív — AK 1682 k 8082
HU ISSN 0071 — 4984
80.7759 Akadémiai Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bernát György